Braun László

A HEGYVIDÉKI AKCIÓ TÖRTÉNETE

Állami gazdasági program az Északkeleti-Kárpátok vidékén a XIX. század végén – a XX. század elején

Monográfia

Braun László

A HEGYVIDÉKI AKCIÓ TÖRTÉNETE

Állami gazdasági program az Északkeleti-Kárpátok vidékén a XIX. század végén – a XX. század elején

Monográfia

SCREENED BY

Braun László

A HEGYVIDÉKI AKCIÓ TÖRTÉNETE

Állami gazdasági program az Északkeleti-Kárpátok vidékén a XIX. század végén – a XX. század elején

Monográfia

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem
Beregszász
2026

ETO 338.2:94(477.87)”18/19”
B 87

A kötet a magyar kormány által a 19–20. század fordulóján kivitelezett gazdaságfejlesztési programmal foglalkozik, amely az Északkeleti-Kárpátok térségében igyekezett jobb életkörülményeket teremteni, felzárkóztatni a gazdaságilag és kulturálisan elmaradott területeket, lehetőség szerint megoldani azokat a szociális problémákat, amelyek otthonuk elhagyására késztették a lakosság egy jelentős részét. A Kárpátok vidékén a helyi viszonyoknak megfelelő gazdálkodás kialakítására törekedtek, s azzal együtt a hegyvidéki területeket az akkori modern fejlődési folyamatba próbálták beilleszteni. A kutatás a hegyvidéki akció eredményeit elsősorban négy vármegye – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – viszonylatában vizsgálta. A megyék szinte minden egyes hegyvidéki településére kiterjedt az akció, sőt, a síkvidéki falvak egy részét is érintette. A korszak társadalmi, gazdasági, jogi keretei következtében a kormányprogram csak bizonyos korlátok között tudott működni. Az adott lehetőségek mégis módot adtak arra, hogy átfogóan javítani tudjanak a fennálló helyzeten. A monográfia azt is bemutatja, hogyan szolgálja a regionális sajátosságok tudatos, pozitív támogatása a közös egység gazdagítását és erősítését.

Nyomtatott és elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő megjelentetésre javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Tudományos Tanácsa (2025. december 17., 12. számú jegyzőkönyv).

Kiadásra előkészítette a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Kiadói Részlege, valamint Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke.

Szerző:
Braun László

Szakmailag lektorálta:
Dr. Fehér György CSc, a történelemtudományok kandidátusa, címzetes egyetemi docens
(Történelemtudományi Doktori Iskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)
Dr. J. Újváry Zsuzsanna PhD, nyugalmazott egyetemi docens
(Történettudományi Doktori Iskola, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest)
Prof. dr. Mándrik Iván DSc, a történelemtudományok doktora, professzor
(Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Beregszász)

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor és Tóth Vivien*
Tördelés és nyomdai előkészítés: *Tóth Vivien*
Előkészítés elektronikus formában (PDF-fájlformátumban) történő kiadásra: *Tóth Vivien*
Korrektúra: *Gricza-Varcaba Ildikó*
Borítóterv: *Braun László és Tóth Vivien*
ETO-besorolás: *Rákóczi Egyetem Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel:
Dobos Sándor (a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia tartalmáért és hitelességéért a szerző viseli a felelősséget.

A tudományos kiadvány tartalmának eredetiségét a „StrikePlagiarism.com” online plágium-ellenőrző rendszer segítségével vizsgáltuk.

A monográfia megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Kiadó: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6. E-mail: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua)
Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft. (cím: 88 006 Ungvár, Kárpáti Ukrajna u. 36. E-mail: print@rik.com.ua)

ISBN 978-617-8143-67-1 (keménytáblás)
ISBN 978-617-8143-68-8 (PDF)

© Braun László, 2026
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, 2026

TARTALOM

BEVEZETÉS 11

A mezőgazdaság modernizációja 11

A hegyvidéki akció nyomtatott és levéltári forrásai 18

I. FEJEZET. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELŐZMÉNYEI 33

I.1. Az 1853. évi úrbéri pátens és az 1879-es erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára 33

I.1.1. Az úrbéri viszonyok megszüntetése és a hegyvidéki lakosság birtokainak változása 33

I.1.2. Az 1879. évi erdőtörvény következményei az Északkeleti-Kárpátokban 41

I.2. Egán Ede tervezete a havasi gazdálkodás fejlesztése érdekében 49

II. FEJEZET. KIVÁNDORLÁS AZ ÉSZAKKELETI-KÁRPÁTOK VIDÉKÉRŐL 57

II.1. A kivándorlás kezdete 57

II.2. Állami intézkedések a kivándorlás visszaszorítása érdekében 66

II.3. A kivándorlás gazdasági hatásai 72

II.4. Kivándorlás Máramaros vármegyéből 77

II.5. A kivándorlás összefoglaló adatai Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékből 82

III. FEJEZET. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ KEZDETE 85

III.1. Firczák Gyula szerepvállalása és az országgyűlési képviselők beadványa 85

III.2. Az országgyűlési képviselők emlékirata 88

III.2.1. A vallás- és közoktatási miniszternek benyújtott javaslatok 88

III.2.2. A képviselők javaslatai a kereskedelmi miniszternek 90

III.2.3. A belügyminiszter számára felvetett javaslatok 92

III.2.4. A földművelésügyi miniszternek indítványozott javaslatok 93

III.2.5. A pénzügyminiszter számára beterjesztett emlékirat 97

III.3. Az Emlékirat benyújtásának közvetlen hatása és a hegyvidéki akció támogatása a görögkatolikus lelkészek részéről 99

IV. FEJEZET. A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELSŐ ÉVEI EGÁN EDE IRÁNYÍTÁSA ALATT 107

IV.1. A gazdasági program kezdete 107

IV.2. A havasi legelők bárcázás útján történő hasznosítása 129

IV.2.1. Havasi gazdaságok 129

IV.2.2. Havasi rétek és legeltetés 132

IV.2.3. Havasi tanyák kialakítása 134

IV.2.4. A havasok karbantartása 137

IV.2.5. Állami és tulajdonosi kötelezettségek 139

IV.2.6. A szarvasmarhák felhajtása a havasokra 143

V. FEJEZET. A GAZDASÁGI PROGRAM KIBONTAKOZÁSA 147

V.1. Egán jelentése az 1900. évi működésről 147

V.2. A hegyvidéki miniszteri kirendeltség személyzete és Munkácsra költözése 151

V.3. Egán Ede halála 158

VI. FEJEZET. A HEGYVIDÉKI MINISZTERI KIRENDELTSÉG TEVÉKENYSÉGE 1901 ÉS 1910 KÖZÖTT 173

VI.1. A hegyvidéki lakosság életkörülményei és Kazy József tevékenységének a kezdete 173

VI.2. Mintagazdaságok szervezése 176

VI.3. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep 188

VII. FEJEZET. A HEGYVIDÉKI GAZDÁK TÁMOGATÁSA 197

VII.1. Vetőmagok kiosztása 197

VII.2. Az állattenyésztés fellendítése 200

VII.2.1. Szarvasmarha-tenyésztés 200

VII.2.2. Ló- és juhtenyésztés 207

VII.3. Mezőgazdasági gépek kiosztása 210

VII.4. A gyümölcstermesztés elősegítése 212

VII.5. Gazdasági ismeretek, oktatás és népművelődés terjesztése 214

VII.6. A háziipar megszervezése 215
VII.7. A hitbizományi uradalomtól bérbe vett földek területi kiterjedésének és bérleti díjának változása 220

VIII. FEJEZET. HITELVISZONYOK ÉS HITELINTÉZETEK 225

VIII.1. A mezőgazdaság hiteltámogatásának körülményei a 19. század második felében és a 20. század elején 225
VIII.2. Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 235

IX. FEJEZET. KERESKEDELEM, ÁRUELLÁTÁS ÉS ÉLELMISZERSEGÉLYEK A KIRENDELTSÉG SZERVEZÉSÉBEN. ÁLLAMI PROGRAMOK A HEGYVIDÉKI RÉGIÓKBAN 249

IX.1. Áruraktárak és boltok létrehozása 249
IX.2. Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság 256
IX.3. A Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első világháború idején 264
IX.4. Gazdasági akciók Magyarország hegyvidéki régióiban 270

ÖSSZEGZÉS 275

IRODALOMJEGYZÉK 279

Levéltári, publikálatlan források 279
Publikált források 281
Szakmunkák, feldolgozások 282
Korabeli sajtótermékek 288
Digitális adatbázisokból szerzett források 290

FÜGGELÉK 293

1. függelék. Fodor Ferenc természetföldrajzi beosztása Kemény György nyomán 294
2. függelék. Katus László-féle nemzetiségi régiók 295
3. függelék. A Földművelésügyi Minisztérium kirendeltségeinek területi hatásköre 296
4. függelék. 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény 297

5. függelék. A havasi legelőterületek nagysága arányában Egán Ede által felosztott magyarországi megyék 298
6. függelék. A rutén nép megsegítése céljából a miniszterelnök számára benyújtott memorandum címlapja 300
7. függelék. Egán Ede 1901. augusztus 12-én készült fényképe 301
8. függelék. A hegyvidéki kirendeltség munkácsi épülete. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének emblémája 302
9. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottainak teendőiről szóló szabályzat 303
10. függelék. A miniszteri kirendeltségek szervezeti és működési szabályzata (Részlet) 310
11. függelék. A havasokon megépített egyik állami lakóépület tervrajza 311
12. függelék. Mezőgazdasági gépek a XIX–XX. század fordulóján 312
13. függelék. Rochlitz Nándor főerdész, a hegyvidéki akció Ung megyei biztosa 313
14. függelék. Egán Ede halálának első évfordulóján felállított emlékkereszt 314
15. függelék. Egán Ede emlékműve az ungvári járási Börvinges (Барвінок) község határában, az ún. lázi-domb aljában 315
16. függelék. Egán Ede és családjának sírja Borostyánkőn (Bernstein, Ausztria) 316
17. függelék. Kazy József, a hegyvidéki kirendeltség vezetője 1901–1908 között 317
18. függelék. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep szervezeti, rend- és fegyelmi szabályzata 318
19. függelék. Téli gazdasági és háziipari tanfolyam hirdetménye 325
20. függelék. A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése 326
21. függelék. Kosárfonó-szövetkezetek termelése 1908-ban 328
22. függelék. Kosárfonó telepek működése 1908-ban 329
23. függelék. A hitelszövetkezetek felépítése 330

24. függelék. A hitelszövetkezetek finanszírozása 331
25. függelék. Az áruraktárak (fogyasztási szövetkezetek) gazdasági szerkezete 332
26. függelék. A hitelszövetkezeti áruraktárak felépítése *(a hitel-szövetkezeti tagok tartják fenn)* 333
27. függelék. Hitelszövetkezetek Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa vármegyékben 1899–1910 között 334
28. függelék. A szolyvai értékesítési és fogyasztási szövetkezet alapító tagjai és alaptőkéje 341
29. függelék. Az alsóvereckei hitelszövetkezet részére bolthelyiségnek felajánlott épület és alaprajza 1899-ben 342
30. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Munkácson lakó tisztviselőinek névjegyzéke, 1913. március 17 343
31. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége által érintett települések szövegben szereplő korabeli és mai nevei 344

BEVEZETÉS

A mezőgazdaság modernizációja

A mezőgazdaság modern átalakulása Magyarországon már a dualizmus kora előtt megkezdődött. Elsősorban a jobbágyfelszabadítás volt az, ami egy új gazdasági és társadalmi helyzetet teremtett, jelentősége és következményei erőteljes hatással voltak a kor politikai eseményeire. A 19. század középső harmadában megindult magyarországi mezőgazdasági fejlődés a nyugat-európai agrárviszonyokat tekintette mintának, ahol a mezőgazdasági termelés kapitalista irányú átformálódása korábban kezdődött el.

Berend T. Iván és Ránki György gazdaságtörténeti munkájukban kifejtik, hogy a mezőgazdaság változása nélkül nem történhetett volna jelentős gazdasági és társadalmi átalakulás, mivel a 18. század végéig egész Európában a gazdaság vezető ágazata a mezőgazdaság volt.[1] A gazdaság modernizálásának előfeltétele volt a mezőgazdaság átalakítása. A változások következtében az agrárágazat nem tudott megélhetést biztosítani a népesség egy jelentős részének, s ezek a tömegek átáramlottak a nem mezőgazdasági területekre, ami a szabad munkáskéz megjelenését jelentette az iparban. A felduzzadt ipari központok ellátására viszont alkalmassá vált a modern mezőgazdaság. Az ipari központok piaca és a mezőgazdaság modernizációja kölcsönhatásban állt egymással, amit P. Mantoux megállapítása alapján agrárforradalomnak nevezünk, s ez egyben az iparosítás előfeltétele volt.[2] Berend T. Iván és Ránki György értelmezése alapján: az agrárviszonyok, a földtulajon-viszonyok (és annak jogi kifejezési formái) társadalmi jellegű változásai, másrészt az ezzel együtt kibontakozó művelési és technikai átalakulás, amely a mezőgazdasági művelés formáit, eszközeit modernizálja, termelési eredményeit ugrásszerűen növeli, jelenti az agrárforradalom meghatározását.

Történészek csoportjának közös alkotása a Nyugat-Európa gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozó munka, amely a 18. században elkezdődött, az agrárszektorban bekövetkezett változásokat elsősorban Anglia esetében tekinti mezőgazdasági forradalomnak.[3] Ezt a gabonater-

[1] BEREND T. Iván – RÁNKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.
[2] Uo.: 55.
[3] Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

melés és -kivitel növekedéséhez, a megművelt területek kiterjesztéséhez, a vetésforgó használatához, az állatállomány létszámának bővüléséhez, a mezőgazdaság gépesítéséhez és a műtrágyázás megjelenéséhez kapcsolják. A vidék társadalmi viszonyainak sajátossága is jelentős szerepet játszott a mezőgazdaság sikerében. A vállalkozó szellemű gentryk számára az észszerűen megszervezett gazdaság fontos bevételi forrást jelentett. A mezőgazdasági forradalom ezáltal szorosan összefonódott az ipari forradalommal. A mezőgazdasági munka termelékenységének a növekedése, a mezőgazdasági fölösleg kialakulása el tudta tartani a gyarapodó népességet, s a népességnövekedés következtében növekvő munkaerő-kínálat alkalmazható volt a városi iparban. Állami-pénzügyi szempontból is fontos volt a megnövekedett mezőgazdasági termelés, mivel a lakosságnak az élelmiszervásárlásra költött pénze javarészt az országon belül maradt.[4]

A német mezőgazdasági fejlődést a szerzők nem tekintették mezőgazdasági forradalomnak, mivel vidékenként számottevő eltérések jellemezték a gazdálkodást. Sok helyen 1850-ig fennmaradt a hagyományos gazdálkodás, a junkerek nem akartak az iparba fektetni, az anyagilag nehéz helyzetben levő parasztság nem jelentett keresletet a nem mezőgazdasági termékek iránt.[5] A jelentős különbség az angol és a német gazdasági fejlődés között abban mutatkozott meg, hogy Németországban a bankszféra meghatározó mértékű szerepet töltött be ellentétben Angliával, ahol a családi jellegű bankok főként a gazdaság rövid távú tőkeigényéről gondoskodtak. Német területeken az egyesülésig nem létezett erős központi bank, ami a hitelnyújtás formáit meghatározta volna a magánbankok számára.[6] Az egyesülés után kialakult bankrendszer már erősen befolyásolta a mezőgazdaság finanszírozását.

A korai angol és a 19. század utolsó harmadától különösen gyors német fejlődéstől különbözött a francia mezőgazdaság átalakulása, amelynek változását ugyan a nagy francia forradalomtól számítják. A szerzők véleme-

[4] Uo.: 1995. 204-206.

[5] NEDECZKY István: Deák. A képviseleti alkotmány megalapitása. Rudnyánszky A. könyvnyomdája, Budapest, 1876. 65–66.
Nedeczky István feldolgozásában Deák Ferenc életéről és politikai munkásságáról megjelent könyvben a szerző kihangsúlyozta, hogy Anglia hatalma összességében a tengeri erejében, kereskedelemben, gyáriparában kereshető, de az ország felemelkedésének a rendezett birtokviszonyok jelentik az alapját. Németország viszonylatában Bismarck esetét hozta fel példának, aki a berlini országgyűléstől a német birtokosok számára az angol birtokviszonyok megadását kérte.

[6] Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. 1995. 223, 225.

nye szerint az átformálódás mégsem hozott jelentős változást a mezőgazdaság szerkezetében. A nemesi és egyházi fölbirtokokat felosztották a kisbirtokos parasztok között, megszüntették az úrbért és a tizedet, megmaradtak viszont az adók. Ennek következtében kisüzemi, alacsony termelékenységű és gyenge hatékonyságú rurális szektor alakult ki, ahol fennmaradt a hagyományos gazdálkodás. A földhöz való ragaszkodás, az alacsony népességszaporulat, a családi birtok gondozásának fontossága és nem a maximális termelés elérése olyan irányt szabott a mezőgazdaságnak, ami nem ösztönözte az ipari forradalmat.[7]

Gérard Béaur és Jürgen Schlumbohm a francia és német rurális társadalmak történetírásával foglalkozó tanulmánya[8] kiemeli, hogy a 18–19. században a mezőgazdaságban történt változások az agrártársadalmakban mélyreható átalakulást hoztak. Franciaországban ezt forradalmi törésnek, Németországban agrárreformok sorozatának, „fentről" kezdeményezett változásnak tekintik.[9] Ezeket az átfogó változásokat nevezik agrárforradalomnak (Agricultural Revolution), amely fogalom ugyan a 19. századból ered, de az angol nyelvterületen kívül csak a 20. század második felében terjedt el széles körben.

A francia–német szerzőpáros az agrártörténeti írások elemzésekor arra a következtetésre jutott, ami alapján megkérdőjeleződött az a korábbi érvrendszer, miszerint a kapitalista nagyüzem volt csak olyan helyzetben, hogy korszerűsítsen, beruházzon, elősegítse az agrárfejlődést. Valamennyi országban a különféle mezőgazdasági üzemtípusok komplex egymás mellett élése mutatatható ki, és a számtalan kisebb gazdaság nem kevésbé volt fontos, mint a nagybérlők vagy nagybirtokosok gazdasága.[10]

Orosz István véleménye szerint az új mezőgazdaság vagy a mezőgazdasági forradalom kibontakozása a mezőgazdaság tudományos alapokra helyezésének köszönhető. Új célok jelentek meg a mezőgazdaság közgazdasági értelmezése során, a hagyományos gazdálkodás helyett racionális gazdálkodásra volt szükség. A hagyományos gazdálkodás elveivel szemben a racionális gazdálkodás legfőbb célja nem a minél nagyobb termelés, hanem

[7] Uo.: 1995. 228.
[8] Gérard BÉAUR – Jürgen SCHLUMBOHM: A rurális társadalmak problémája a német és francia történetírásban. // Korall. Társadalomtörténeti folyóirat. 19–20. 2005 május. Rurális társadalmak http://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/06beaur.pdf (Utolsó letöltés: 2016. 01.15.)
[9] Uo.: 6/81.
[10] Uo: 8/83.

a befektetéshez képest a minél nagyobb nyereség volt.[11] A változások és egyben a mezőgazdaság modernizációjának a kezdetén nagy előrelépést jelentett a növény- és állatnemesítés, a technikai átalakulás és a nagybirtokok mezőgazdasági üzemmé alakulása.

Magyarországon elsősorban a szarvasmarha-tenyésztés esetében értek el nagy fontosságú sikereket, különösen az 1870-es évektől kezdődően. A növénytermesztésben a századforduló környékén a búza- és szőlőnemesítés terén európai színvonalra jutottak el. A mezőgazdaság modernizációjában nagy szerepet kapott a technikai átalakulás. A mezőgazdaságnak nem egyszerűen élelmiszert és nyersanyagot kellett termelnie, hanem meg kellett oldania a munkaerő pótlását is. Ez szükségessé tette a gépesítést és egyben hatékonyabb munkavégzést jelentett.[12]

Orosz István leírása alapján a nagybirtokok, miután gazdasági nagyüzemmé váltak, nem voltak olyan mértékben kitéve a birtokaprózódásnak, mint a parasztbirtokok. A dualizmus évtizedei alatt a nem paraszti jellegű nagybirtokoknak több mint 10 százaléka hitbizomány lett, felaprózódásukat törvény gátolta. Ilyen akadályok a kisparaszti birtokok esetében nem voltak, így a modernizáció évtizedeiben a proletariátus tömegei nemcsak a föld nélküli vagy kevés földdel felszabaduló zsellérekből állott össze, hanem azokból is, akik elveszítették a földjeiket. Ez a cseléd és munkásréteg 1870 után minden évtizedben meghaladta létszámában a birtokos parasztságot. Csaknem kétmilliós tömege ipari tartalék-munkaerőként is számításba vehető volt. A tradicionális gazdálkodás rendszeréből való kibontakozás a mezőgazdaságra a hagyományos élelmiszer-ellátó szerepen túl egyéb feladatokat is hárított.[13]

Erdei Ferenc a parasztság oldaláról szemlélve fogalmazta meg a mezőgazdaság kapitalista változásait: „A föld, amely istenünk volt valaha, a szemünk előtt alacsonyodott le tőkévé és termelő eszközzé. De még tőkének is a legmostohább, mert a legfukarabban fizet. Menekülünk tőle, ha lehet, s kedvetlenül munkáljuk, ha magához köt."[14]

Lőkös László az agrártörténetet feldolgozó munkájában az 1867–1900 közötti időszakot Magyarországon a kibontakozó kapitalista gazdaság

[11] OROSZ István: A mezőgazdaság modernizálása. Magyar Tudomány, 1989. 10-11. szám 821–831. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 251–252.
[12] Uo.: 251.
[13] Uo.: 252–253.
[14] ERDEI Ferenc: Parasztok. (Hasonmás kiadás). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 196.

korának tartja.[15] A mezőgazdaságban végbement változások leírásában a termőföld növekedését, a gyümölcs és zöldségtermesztés elterjedését, az állatállomány átalakulását, a gépek alkalmazását és a fejlődést meghatározó tőkeellátást (a hitelintézmények kiterjesztését és a külföldi tőke beáramlását) emeli ki. Az, hogy a korszak gazdaságának a legdinamikusabban fejlődő ágazata a mezőgazdaság legyen, összefüggött még a szállítási és az értékesítési lehetőségekkel. Mivel a kapitalista fejlődés a földbirtokosokra polarizációs hatással volt, ezért a szerző külön foglalkozik az agrártársadalom rétegeződésével.[16]

Papp Imre a 19. századi francia mezőgazdaságról írott munkájában „új mezőgazdaságnak" nevezi az átalakulást, amelyben az 1860-as, 1870-es évektől kibontakozó második agrárforradalomban az élő-munkaerőt részlegesen helyettesítő gépesítés és a hozamokat gyorsabban növelő kemizálás terjedt el.[17] A francia nagybirtokrendszer területi részesedése egyre növekedett, és haszonélvezője lett a 19. századi kapitalizmusnak. Viszont a legtöbb föld, a törpe és kisbirtokok nagy része, a középbirtokok legalább 50 százaléka valóban a parasztság tulajdonában állt. Jellemző volt a földek aprózódása, ami elsősorban a középbirtokok esetében nyilvánult meg. Munkájában folyamatosan kitér az ország egyes vidékeit jellemző hegyvidéki gazdálkodásra is.[18]

Kovács János munkájában a gépesítést, a talaj-előkészítés minőségi változását, a növény és állattenyésztés fejlesztését tartotta Magyarországon az első világháború kitörésével lezárult hetvenéves gazdasági-fejlődési folyamat alapjainak.[19] Kiemeli a 19. század végén létrejött minisztériumi rendszer és a szakoktatás megszervezésének fontosságát. Munkájában foglalkozik a társadalom átalakulásával, újrarétegeződésével. A parasztságot, az egyéni gazdálkodókat átmeneti rétegnek tartja, mivel sem munkaadók, sem munkavállalók nem voltak. Miután termelőeszközök tulajdonosai voltak, ezért bizonyos tőkés jegyek vonatkoztak rájuk, de saját munkájukra voltak utalva, ami munkavállalói jellegüket emelte ki.[20]

[15] LŐKÖS László: Egyetemes agrártörténet. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.
[16] Uo.: 153.
[17] PAPP Imre: A francia mezőgazdaság a XIX. században. (XVIII. század vége – 1914). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997. 105.
[18] PAPP Imre: 1997. 79–80.
[19] Dr. KOVÁCS János: Egyetemes magyar agrárfejlődés. Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007. 206–211.
[20] Uo.: 2007. 208.

Erdei Ferenc a parasztság megváltozott helyzetére vonatkozóan a következő megjegyzést tette: „Amíg rendekbe volt szervezve az egész társadalom, a jobbágy a rendeken kívül állott, most pedig, mikor az egész társadalom nem rendi szerkezetű már, olyan a parasztság, mintha rend volna."[21]

Kövér György a dualizmus mezőgazdaságának és élelmiszeriparának jellemzésében elsősorban a termelés és a feldolgozás kölcsönhatását elemzi a gabonatermelés és a malomipar együttműködésében. Ezeknek a termelési vertikumoknak a kialakulása egyben kapcsolatot jelentett a mezőgazdaság és az ipar között. Kitér az állatállomány viszonylatában a fajtaváltásra a piaci kereslet és a mezőgazdasági termelés változása következtében, valamint a mezőgazdasági termelés zömét kitevő vegyes gazdaságokra.[22]

Katus László *A modern Magyarország születése* című munkájában kiemeli a mezőgazdaság fontosságát, mivel még a 20. század elején is a gazdaság legnagyobb ágazata az agrárium volt. Az első világháború előtt a GDP 45–50 százalékát termelte és a munkaerő 62 százalékát foglalkoztatta az agrárszektor.[23] A belső fogyasztás növekedése mellett egyre nagyobb szerepet kaptak a külső piacok, elsősorban a Monarchia nyugati országai, amelyek a mezőgazdasági termékek biztos és folyamatos felvásárlói voltak még a válságos időszakokban is.

A 19. század végén megtörtént a mezőgazdaság szerkezetváltása, amelynek következtében az állattenyésztés háttérbe szorította a növénytermelést. Ez egyrészt az urbanizáció és modernizáció hatására a megváltozott élelmiszerfogyasztással, másrészt az állati termékek árainak kedvező alakulásával magyarázható. A szerkezetváltásnak fontos társadalmi következménye az volt, hogy az állattenyésztésből származó jövedelem 83 százaléka a paraszti gazdaságokhoz került. A paraszti kisüzemek jövedelmezőbbé válásának nagy jelentőséget tulajdonít a szerző, mivel még 1914-ben is az intenzíven művelt termőterület – szántó, kert, rét és szőlő – 68 százaléka a 100 holdon aluli kisgazdaságok tulajdonában volt.[24]

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914 című 1972-ben kiadott, Szabó István szerkesztésével és bevezető írásával kezdő-

[21] ERDEI Ferenc: 1973. 81.
[22] KÖVÉR György: Gazdasági szerkezet és növekedés. Mezőgazdaság és élelmiszeripar. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 2000. 280–292.
[23] KATUS László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 440.
[24] Uo.: 449.

dő kétkötetes, részletes, összefoglaló munka a korszak e témával foglalkozó történészeinek tanulmányait tartalmazza a magyarországi parasztság életkörülményeiről és gazdasági viszonyairól.[25] A szerzők nagy hangsúlyt fektettek az 1848-tól bekövetkezett változások ábrázolására, a jobbágyfelszabadítást követő társadalmi-gazdasági átalakulások bemutatására. A lakosság nagyobb részét adó „őstermelők" föld és munkaviszonyainak leírása mellett a tanulmányírók megvizsgálták a művelődés és a közösségi szerveződés formáit is.

A kötetek szerzői külön nem foglalkoztak a hegyvidéki gazdálkodás körülményeivel. Az általános gazdasági helyzet és életmód bemutatása során azonban konkrét példák kerültek elő az Északkeleti-Kárpátok viszonylatában. A paraszti földek helyzete, a tagosítás, a parasztság kivándorlása és a hitelviszonyokat taglaló írások részletesebben kerültek felhasználásra e kötet megírása folyamán.

Nagy Mariann munkájában *A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején*, aprólékos gonddal elemzi és hasonlítja össze a mezőgazdasági régiók gazdasági tevékenységét.[26] A kötetben szereplő korszak és a jelen munka témájának időszaka részben egybeesik. A három különböző felosztás, amelyek mentén áttekinti a magyar gazdaság szerkezetét, többnyire, de nem teljes egészében fedi le a hegyvidéki akció térségébe tartozó területeket. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség irányításához kapcsolódó vidékeket a gazdasági program megvalósításának időszakában nem vonták ki az akkor fennálló adminisztratív-közigazgatási fennhatóság alól, annak részei maradtak, míg a mezőgazdasági régiók szerkezeti különbözősége a termelés sajátosságait emelte ki egységenként, ami nem egyezett a közigazgatási területekkel. A közigazgatási és a termelési egységek határai közötti eltérést Kemény György közgazdász is jelentős nehézségként említette 1917-ben megjelent munkájában.[27] Fodor Ferenc természetföldrajzi felosztásában Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék alkották az Északkelet-Felvidéket, amelyeket a 20. század elején átfogott a kormány hegyvidéki akciója (lásd: 1. függelék).[28] A Keleti Károly alapján feldolgozott

[25] A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
[26] NAGY Mariann: A magyar mezőgazdaság szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.
[27] Uo.: 2003. 7.
[28] Az akció kiterjedése teljességében a felsoroltakon kívül magába foglalta Sáros, Szepes és Szatmár vármegyéket is, azonban az említett földrajzi felosztás áll a legközelebb Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség működési területéhez (3. térkép).

statisztikai régiók szerint a miniszteri kirendeltség által felügyelt terület egyik fele a Tisza jobb partja, míg a másik a Tisza bal partjának a vidékéhez tartozott.[29] Katus László etnikai szempontok alapján kialakított régiói közül a „ruszin" négy megyére – Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros – terjedt ki, ami a mai Kárpátalja területét is magába foglalta (lásd: 2. függelék).[30] Bár a 20. század elején viszonylagos többségben valóban a ruszinok éltek a térségben, más nemzetiségek, így a magyarok is nagy számban voltak a vidéken.

Nagy Mariann kötetében leírja a három feldolgozott térszerkezet (statisztikai, természetföldrajzi és nemzetiségi) régióit, s ezáltal – ha más területi összetételben is –, elemzésre került a hegyvidéki akció kiterjedésének vidéke.

A mezőgazdaság modernizációja következtében az agrártársadalom és termelés kilépett zárt világából. A gépek alkalmazása, a piaci viszonyok figyelembevétele, a racionális gazdálkodás, a városok növekvő élelmiszerszükségleteinek kielégítése megváltoztatta a mezőgazdaság szerepét a gazdasági termelésben, miközben átalakult az agrártársadalom is. Egyre több és nagyobb kapcsolódási pontok keletkeztek a mezőgazdaság és az ipar között, még ha régiónként különbözött is a helyzet, és a rurális viszonyok fejlődése az általános gazdasági fejlődés alappillérévé vált.

A mezőgazdaság azonban nem mindenütt egyenes vonalúan, felfelé mutató irányban fejlődött. Az új gazdasági viszonyok kialakulása egyben a régi, hagyományos kapcsolatok megszűnésével járt együtt. Egyes vidékek lakossága a földrajzi, gazdasági, kulturális, mentalitásbeli sajátosságaikból adódóan az új viszonyokra elkésve vagy nem kellő intenzitással reagáltak, miközben a régi viszonyrendszer sok esetben már nem működött. A hegyvidékek vonatkozásában szinte mindenütt gazdasági felzárkózásra volt szükség. A 19. század végén erre lettek figyelmesek a mezőgazdasági szakemberek és az 1890-es években már a gyakorlati tettekre is sor került.

A hegyvidéki akció nyomtatott és levéltári forrásai

A hegyvidéki akció a hegyvidéki gazdálkodás modernizációjának a szándéka volt. Mintának, ahogyan országos szinten is, a nyugat-európai

[29] NAGY Mariann: 2003. 7., 46–62.

[30] Uo.: 9, 137–141.

A térség megnevezésével kapcsolatosan egy más témakörről – a szabadságharc eseményeiről –, de vizsgálatunk tárgyát képező vidékről, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékről írva Solymosi József az Északkelet-Magyarország kifejezést használja. SOLYMOSI József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

agrárfejlődést, itt elsősorban a svájci típusú gazdálkodást tekintették. Az elképzelés – és talán éppen ezért a megvalósítás is részben – Egán Edéhez kapcsolódott.[31] Egán elgondolásait a magyarországi hegyvidéki gazdálkodás fejlesztéséről és a korszerű havasi gazdálkodás megteremtéséről 1890-ben a Magyar Tudományos Akadémián megtartott előadásában fejtette ki, ami abban az évben nyomtatásban is megjelent.[32] A gazdasági szakember olyan alaposan vázolta fel a fejlesztési lehetőségeket és az újítási irányvonalakat írásában, hogy könyvének elemzése munkámban külön helyet kapott.

A havasi gazdálkodás kialakítása a történelmi Magyarország keretében országos jelentőségű volt, hiszen a tervezet – bár különböző mértékben –, de az akkori megyék több mint felét érintette.[33] A hegyvidéki elmaradott gazdálkodási viszonyok nem az adottságokhoz alkalmazkodtak igazán, hanem elsősorban a síkvidéki gazdálkodás utánzását jelentette. Emellett a föld-

[31] Egán Ede, borostyánkői (Csáktornya, 1851.07.03. – Ungvár, 1901.09.20.). Családja ír származású volt, saját megfogalmazása szerint: „Angolországból bevándorolt nemesi család". Gimnáziumi tanulmányait Bécsben, Budapesten és Szombathelyen végezte, ahol 1869-ben érettségizett le. Egyetemi tanulmányait Hallében és Bécsben folytatta, ahol nemzetgazdasági és agrárjogi végzettséget szerzett. A gazdasági munkákban való tapasztalatszerzés céljából az egyetem elvégzése után öt évet Németországban, egy évet Csehországban, két évet Magyarországon különböző gazdaságokban töltött. Utána Angliában és Olaszországban tett utazásai során igyekezett megismerni az ottani gazdasági viszonyokat. 1883-tól a Földművelésügyi Minisztériumban országos tejgazdasági felügyelőként tevékenykedett, ahol igyekezett meghonosítani az akkor még ismeretlen tejgazdaságot és a havasi gazdálkodást. Szorgalmazta a tejszövetkezetek létrehozását Budapesten, kidolgozta a budapesti központi tejcsarnok alapszabály-tervezetét. Felhívta a figyelmet a tejhozamok növelésének, a vaj-, sajt-, illetve juhtúró termelés és értékesítés fontosságára. Amikor a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumból kivált a Földművelésügyi Minisztérium (1889), Egánt bízták meg az állattenyésztési osztály vezetésével. 1890–1897 között Nyugat-Poroszországban felesége apjának nagy kiterjedésű birtokát vezette, majd annak halála után felesége birtokát irányította. Komolyan foglalkozott lótenyésztéssel és a magyar fajták elterjesztésével Poroszországban. 1897-ben a Németországi Gazdasági Egyesület felkérte, hogy 150 tagjának háromhetes magyarországi körútját vezesse. Hazatérve a földművelésügyi minisztérium munkatársa lett. 1897. október 7-én nevezték ki Schönborn gróf hitbizományi uradalmából 25 évre bérbe vett földek állami irányításával.
Egán Ede levele Zsatkovics Kálmán görögkatolikus lelkésznek Malmosra 1900. november 13-án. F. 772., op. 1., od. zb. 130. f. 38.
Dr. FÜR Lajos: Egán Ede (1851–1901). In: Magyar agrártörténeti életrajzok A–H. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987. 461–464.
BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 79.
[32] Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság" fejlesztése érdekében. A Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának 1890. március 8-án tartott gyülésén. Előadta: Borostyánkői Egán Ede az állattenyésztési osztály vezetője a M. K. Földm. Ministeriumban. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1890.
[33] Egán három csoportra osztotta azokat a megyéket, amelyekben havasi legeltetést lehetett folytatni Havasi megyének hármat tartott, húsz megyében voltak jelentős havasi legelők, tizenkettőben ugyan voltak, de csekélynek tartotta a havasi legelők arányát. EGÁN Ede: 1890. 20–21.

nélküliség, a szegénység, a magas népszaporulat, az alacsony oktatási és műveltségi színvonal mintegy láncreakcióként jelentkezett és vezetett a lakosság kilátástalanságához, sokaknál menekléshez, ami kitörési lehetőségként nyilvánult meg a kivándorlásban. Az emigráció kezelése az állam részéről egy társadalmi kór erőteljes tünetének a gyógyítási kísérlete volt, s egy újszerű hegyvidéki gazdálkodás kialakítása nem csupán felszínes kezelést jelentett.

Egán halála után az őt követő miniszteri biztos, Kazy József folytatta a megkezdett irányvonalat, és pontos, évenkénti beszámolói alapot képeztek a munka megírásához. 1902-től 1908-ig tartó irányítása alatt az akcióról jelentéseket írt – olykor több évet is összefoglalva – a földművelésügyi minisztériumnak, amelyek nyomtatásban is megjelentek.[34]

A témára – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkájára –, írásaival Botlik József hívta fel a figyelmet. *A Hármas kereszt alatt és az Egestas Subcarpathica* című könyveiben részletesen kitért Egán Ede tevékenységére és a hegyvidéki akció eseményeire.[35]

A Hármas kereszt alatt című könyve a görögkatolikus egyház történetét mutatja be a mai Kárpátaljára vonatkozólag a kezdetektől, az 1646-ban megkötött ungvári uniótól a közelmúltig, az ezredforduló előtti évtized végéig. A szerző kiemelte az akkori püspök, Firczák Gyula személyét, akinek az alakja megkerülhetetlen a gazdasági akció elindításában. Ezzel együtt a görögkatolikus lelkészek szerepét is nagy fontosságúnak tartja, hiszen püspökük felhívására a hegyvidéken élő lakosság vezető rétegét alkotó papság tevékenysége rendkívül sokrétű volt a gazdasági program támogatása mellett. Az akció eredményei sok esetben tekintélyüknek és szervezőkészségüknek volt köszönhető.

A görögkatolikus egyház életéről szóló munkájában a hegyvidéki akció kezdetei kaptak részletes megvilágítást. A gazdasági program első négy éve, az Egán Ede által fémjelzett időszak került leírásra nagyobb mérték-

[34] KAZY József: A hegyvidéki actiónak eddig kifejtett s a jövőben teljesítendő működéséről. MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
KAZY József: Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akczió hat évi működésének ismertetése. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1904.
KAZY József: A Hegyvidéki Gazdasági Akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1904, 1910.

[35] BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997.
Botlik József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000.

ben. A Firczák Gyula által kezdeményezett tanácskozás Budapesten a négy vármegye (Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros) országgyűlési képviselőivel, az emlékirat benyújtása, Egán beszámolói a földművelésügyi miniszter részére, a szolyvai és a munkácsi közgyűlések anyagait mutatatta be a szerző. Mellette kitért a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenységére a földbérletek, az állatok kiosztása, hitelszövetkezetek, áruraktárak és boltok, a háziipar megszervezése tekintetében. Botlik József foglalkozott Egán rejtélyes halálával is. Az akkori hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg, a szerző az utólagos adatok ismeretében inkább a gyilkosságot tartotta valószínűbbnek.[36]

Botlik József másik, Kárpátaljára vonatkozó és a hegyvidéki akció leírását tartalmazó, sok adatot megjelenítő könyve a dualizmus korától lényegében az 1944-ig tartó eseményekig nyújt betekintést a mai Kárpátalja egyes történelmi aspektusaiba, amit mintegy összegzésként a szovjet korszak és az ukrajnai időszak első évtizede jelentősebb eseményeinek az ábrázolása zárja.

A szerző könyvének egy részét, a második fejezetet szentelte a hegyvidéki akció történetének, amelyet részletesebben dolgozott fel, mint korábbi írásaiban. A kezdeti évek körülményeinek, az egáni időszak elbeszélésén túl leírásra kerültek a későbbi, az első világháború végéig tartó események. Az Egán halálát követően kinevezett miniszteri megbízottnak, Kazy József tevékenységének a bemutatása elsősorban az általa írott beszámolók alapján történt. Kazy Józsefet Egán művének méltó folytatójának tartja. Külön fejezetrészt foglal el a miniszteri biztosnak a hegyvidéki akció élén töltött utolsó évéről, 1908-ról szóló beszámolója a kirendeltség tevékenységéről. Az első világháború éveiben a kirendeltség munkájának a bemutatása összefonódik a hadi események által okozott károk helyreállítási munkálatainak és a fellépő élelmiszerhiány okozta segélykiosztások leírásával. A szerző munkájában meg is jegyzi, hogy a háborús években a magyar kormánynak egyre kevesebb lehetősége volt az akció támogatására. Végkövetkeztetésként az Apponyi-jegyzékre hivatkozva megfogalmazza, hogy a háborút követően a Csehszlovákiához és Romániához csatolt területeken élő rutén lakosság nem részesült akkora támogatásban az új államok részéről, mint ahogyan korábban a magyar kormány gondoskodott róluk.[37]

[36] Egán Ede halálával a V. fejezet 3. pontja foglalkozik.
[37] BOTLIK József: 2000. 134.

Botlik József újabb könyve *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József*[38] elsősorban a címben szereplő személyek életútjának leírását tartalmazza, de a munka jellegéből adódóan mások szerepét is kiemelte a szerző, így például Bartha Miklós politikus vagy Firczák Gyula görögkatolikus püspök egyéniségét. Nem egyszerű életrajzi kötetet alkotott a neves történész, hanem a dualizmus korának második felében éles vitákat kiváltó nemzet- és gazdaságpolitikai kérdések bemutatása jelenik meg a műben. Ebben kulcsszerepe volt Darányi Ignác személyének, aki két alkalommal (1895–1903 és 1906–1910) összesen tizenkét évig vezette a földművelésügyi minisztériumot. A gazdasági előrehaladásban óriási jelentősége volt annak, hogy az ország mezőgazdaságát modernizálja és a korabeli problémákra valamilyen megoldást találjon. Az állami támogatások megszervezése nem kevés ellenállást váltott ki a szabadelvű politika részéről, amely összeférhetetlennek tartotta azt az általuk képviselt be nem avatkozás elvével. Darányi reformpolitikájának része volt a földbérletek megszervezése, a hitelviszonyok rendezése, a mezőgazdasági szakoktatás kiépítése, kísérleti kutatóállomások, telepek létrehozása, s ezzel együtt az állatállomány és a növénytermesztés minőségi fejlesztése. Darányi a maga jelmondatának „magyar földön magyar élet" megvalósításával úgy próbálkozott, hogy abból nem zárta ki a nemzetiségeket. Nagyszabású modernizációs munkájának a keretében bontakozott ki először Egán Ede irányítása alatt a hegyvidéki akció, amelyet első vezetőjének halála után méltóképpen folytatatott Kazy József. A miniszteri kirendeltség tevékenysége mellett a társadalmi problémák is megjelennek a vidék leírásában, mint a lakosság megbontásának szándékával külföldről gerjesztett skizma, amely annak idején nagy vitákat kiváltó perrel zárult. A dualizmus korában a gazdasági fejlődés motorjának számító vasutak helyi szintű kiépítése is megjelenik a könyvben. A kötet szerzője a gazdasági program részletes bemutatását kiterjesztette az 1939–1944-es évekre, mint a második hegyvidéki akció időszakára. A háborús helyzet viszonyai között a helyi politikusok tevékenységét, a hadműveletek eseményeit és a szovjet megszállást is részletesen ábrázolja.

2017-ben Székelykeresztúron megtartott, Bartha Miklós történelmi szerepe köré fűződő konferencia előadásait tartalmazza a *Nemzetpolitika a*

[38] BOTLIK József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Hermann Ottó Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2018.

hegyvidéken. Darányi Ignác, Egán Ede, Bartha Miklós című könyv.[39] A dualizmus korában alkotó erdélyi származású jogász, publicista és politikus sokoldalú társadalmi szerepe, nemzetépítő tevékenysége, a korszakban betöltött ellenzéki politikai magatartása nagy hatást gyakorolt szűkebb és tágabb környezetére egyaránt. A szerzők – Botlik József, Sebestyén István Elemér, Barabás Csaba, Kósa Csaba, Gergely István – részben kiegészítik egymás kutatásait, másrészt Bartha Miklós életének különböző irányú és hatású tevékenységét ismertetik. Botlik József *Bartha Miklós és Kárpátalja* című tanulmányában a hegyvidéki akcióval kapcsolja össze „a 19–20. század fordulójának legnagyobb hatású közíróját", aki a gazdasági program lelkes és feltétlen híve volt. Botlik Józsefnek sikerült megállapítania Bartha Miklós születésének pontos dátumát (1847. november 28.), amit addig a szakirodalom hibásan jelzett (1848. november 14.). Írásában a történész kitér Bartha Miklós *Kazár földön* című könyvére,[40] amelyben a publicista-politikus szerző az Északkeleti-Kárpátok vidékére tömegesen beáramlott, illetve letelepedett zsidó lakosság és a ruszinok viszonyával foglalkozott. Bartha személyes ismeretséget kötött Egánnal, figyelemmel kísérte munkáját, beszámolt azok nehézségéről és eredményeiről, a Paris Frigyessel kialakult ellentétéről, amelyben határozottan a hegyvidéki akció vezetője mellé állt. Néhány évvel Egán Ede halála (1901) után Bartha Miklós is elhunyt (1905). Tiszteletére 1914-ben egész alakos bronzszobrot állítottak, amit a kommunista hatalom 1949-ben eltávolított. 2014-ben felvetődött annak újbóli felállítása, amit a tanulmány szerzője is szorgalmaz. Botlik József munkájában részletes áttekintést nyújt a hegyvidéki akció megszervezéséről és munkájáról. A programmal kapcsolatban bemutatja Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, Firczák Gyula görögkatolikus püspök és Egán Ede miniszteri biztos szerepét. A demográfiai változásokról írva a szerző felveti, hogy a kivándorlás és bevándorlás hatása szervezett népcserére utal a vidéken. Tanulmányában Botlik József a hegyvidéki akció legjelentősebb eseményeiről és politikai hatásáról alkot átfogó képet.

A szerzők közül Kása Csaba történész *A Kazárföldön a magyar színpadokon* című tanulmánya érinti még az Északkeleti-Kárpátok vidékét. Írása Garamszegi Géczy István zenés színházi darabjának a történetével foglal-

[39] Nemzetpolitika a hegyvidéken. Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós. Szerk.: Kása Csaba. A Székelykeresztúron 2017. november 3-án megtartott konferencia kötete. MOMDIF Egyesület, Budapest, 2019.

[40] BARTHA Miklós: Kazár földön. Budapest, 1901. https://mtda.hu/books/kazar_foldon.pdf (Utolsó letöltés: 2025.06.12.)

kozik, amely Bartha Miklós 1901-ben kiadott, Egán Ede emlékének ajánlott munkáját dolgozta fel, írta át zenés színházi előadás formájában. A darabot 1910-ben nagy sikerrel mutatták be Kolozsváron, de a budapesti lapok is jó előadásról, kitűnő alakításokról írtak. A darab szemléletesen jelenítette meg a hegyvidéki emberek életének legsúlyosabb problémáit. Az újságok riportjai újból felkeltették az érdeklődést a hegyvidéki akció tevékenysége iránt. A héber dalok írója dr. Kiss Arnold budai főrabbi volt, akit egyesek a színmű társszerzőjének tartottak. Ennek ellenére néhány lap antiszemitának bélyegezte a darabot, egyre kevesebbet játszották, míg végül lekerült a színpadokról.

Botlik József *Mindenkor a hazáért. Fejezetek az Egán nemzetség történetéből 1809-től napjainkig* című könyve[41] Magyarországra költözésüktől mutatja be a család jeles képviselőinek az életútját, kiemelkedő tevékenységüket, hazaszeretetüket. Művének Bevezetésében a szerző az Egán dinasztia történelmi sorsát áttekintve a régmúltba is visszavezeti az olvasót, valamint Írország 18. századi történelmi viszonyait elemezve leírja a család elköltözésének körülményeit. Az Egán nemzetség magyarországi képviselőinek csak a legjelesebb személyei, azok élettörténetei elevenednek meg a könyvben, mivel a népes dinasztia minden tagját felsorolni képtelenség lett volna. A család az elmúlt két évszázad során jelen volt a magyarság minden létfontosságú eseményén, tevékenyen kivették részüket a történésekből, s ezáltal egyéni pályájuk szorosan összefonódott a magyar nemzet sorsával. Műszaki és mezőgazdasági szakemberek, magas beosztású közigazgatási alkalmazottak, katonatisztek, tanárok, orvosok, közgazdászok, a kultúra jeles képviselői – mind-mind jelen voltak a családban, akik odaadóan szolgálták hazájukat, s ha kellett, életüket is áldozták érte. A szerző könyvében végigkíséri Egán Ede életét *A magyar és a ruszin nép vértanúja. Borostyánkői Egán (2.) Ede (1851–1901)* című fejezetben. Kitér a családi viszonyokra, szakmai előrehaladására, társadalmi elismerésére, a hegyvidéki akcióban betöltött szakmai szerepére, halálának körülményeire. Botlik József részletesen foglalkozik a miniszteri biztos emlékezetével, a halála utáni eseményektől kezdődően egészen napjainkig. Egán Ede emlékét máig a nemzetek közötti megértés példájának tekinti.

Gönczi Andrea munkája *A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* elsősorban a vidék görögkatolikus ruszinságára ható vallási átállást

[41] BOTLIK József: Mindenkor a hazáért. Fejezetek az Egán nemzetség történetéből 1809-től napjainkig. Négy Folyó Kiadó, Szeged, 2022.

és annak körülményeit jelenítette meg írásában.[42] A szociális nehézségek okozta viszonyok bemutatásából kiindulva írta le a görögkatolikus hívek áttérését a pravoszláv hitre, amelynek komoly ideológiai-politikai háttere is volt. Az áttérési mozgalom a hegyvidéki akcióval párhuzamosan zajlott, s a lakosság gazdasági körülményeinek bemutatásakor utalt a hegyvidéki akcióra és annak eredményeire.

A gazdasági akció leírásakor Gönczi Andrea kitért annak főbb irányvonalaira: a földbérletek és állatok kiosztására, a havasi legeltetésre, a hitelszövetkezetek létrehozására, a hitelszövetkezeti áruboltok italmérési jogára. Az akció első két vezetőjének, Egán Edének és Kazy Józsefnek a tevékenységét mutassa be részletesebben könyvének egyik rövid fejezetében.

Balaton Petra *A székely akció története* című könyve a néhány évvel később, 1902-ben alakult Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség tevékenységét taglalja.[43] A hegyvidéki akcióval párhuzamosan zajló gazdasági program kialakítására hatással voltak az Északkeleti-Kárpátokban elért eredmények, bár a székelyföldi viszonyoknak voltak bizonyos sajátosságaik, amelyeket az indulásnál is figyelembe kellett venni. A két akció kölcsönhatásban állt egymással, akár az intézményi struktúra kialakításában, akár a gazdasági-cselekvési programok megvalósításában.

A könyvben szerepel a hegyvidéki akció rövid leírása, mint a székelyföldi segélyprogram közvetlen előzménye. A szerző pontos leírást ad a különböző hegyvidéki régiók gazdasági akcióinak megszervezéséről, a Földművelésügyi Minisztérium ez irányú intézményrendszerének kiépüléséről. A munka legnagyobb részben a székely kirendeltség működésének levéltári adatokra épülő forrásközléséből áll.

Fehér György *Darányi Ignác élete (1849–1927)* című könyve részletesen bemutatja a neves politikus és közéleti személy életpályáját, aki két alkalommal is – 1895–1903, majd 1906–1910 között – betöltötte a földművelésügyi miniszteri posztot.[44] A szerző kitér Darányi vonatkozásában a hegyvidéki miniszteri kirendeltség létrehozását megelőző időszakra, a korabeli politikai helyzetre. Később a kirendeltség megalakulását és munkáját kísérő politikai

[42] GÖNCZI Andrea: A ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár – Beregszász, 2007.
[43] BALATON Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004.
[44] FEHÉR György: Darányi Ignác élete (1849–1927). Gondolat Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2017.

vitákat is megjeleníti az életrajz írója. Képet kaphatunk Darányinak a hegyvidéki és a székely akció kidolgozásában betöltött szerepéről. A hegyvidéki akció elindításának kiindulópontja a Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalom földjeinek kibérlése volt az állam részéről, amely elsősorban a földművelési miniszter és az uradalom tulajdonosának a tárgyalásai következtében valósult meg. Fehér György Darányi Ignác tevékenységének ábrázolásával érzékelteti, hogy a hegyvidékeken végrehajtott reformok jelentős része a miniszter kezdeményezéseire vezethető vissza.

Kása Csaba történész által összeállított és szerkesztett dokumentumgyűjtemény a *Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért* című könyv.[45] Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaság megújítója című sorozat második kiadványa, amelynek első része Botlik József munkája *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József*. A dokumentumgyűjtemény szerzője kiemelte, hogy fontosnak tartotta a hegyvidéki akció előzményeit és különösen annak első szakaszát bemutató iratok megjelentetését, amelyeket a téma iránt érdeklődők „csak feldolgozásokból, hivatkozásokból vagy töredéknyi idézetekből" ismerhettek. Különböző jellegű dokumentumok kaptak helyet a könyvben, hogy minél alaposabban és szélesebb látókörben ismerjék meg az olvasók a hegyvidéki akció körülményeit. A gyűjtemény tartalmaz beszámolókat, javaslatokat, jelentéseket, újságok tudósításait, országgyűlési felszólalásokat. Az iratok kronologikus sorrendben szerepelnek, tartalmuk alapján végigkövethető a hegyvidéki akció előkészítése, munkamenete, jelentősebb problémái és eredményei, valamint a kirendeltség tevékenységének társadalmi hatása. Halász Ferenc írása a Bereg vármegyei földművelő nép nyomoráról vagy Firczák Gyula által szervezett értekezlet eredményeként benyújtott *Emlékirat* a téma alapdokumentumainak számítanak, megjelentetésük rendkívül fontos. Nagy jelentőséggel bírt Darányi Ignác munkája a Schönborn-uradalom birtokrészeinek a bérbevételével kapcsolatosan, amely megnyilvánul a közzétett iratokból. Egán Ede szerepe, elképzelései a hegyvidéki emberek életviszonyainak javítására, jelentései elvégzett munkájáról, vagy válaszai az ellene felhozott vádakra kifejeződnek a publikált anyagban. Az állami program kezdettől fogva sértett bizonyos gazdasági érdekeket. A szabadelvű politika nem tudta összeegyeztetni a hegyvidéki segélyprogramot az általuk képviselt gazdasági be nem avatkozás elvével.

[45] Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910). Szerk.: Kása Csaba. Hermann Ottó Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2018.

Egán Edét és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenységét antiszemitának minősítették. A könyv szerkesztője úgy véli, a dokumentumok alapján eldönthető, mennyire vádolható zsidóellenességgel a kirendeltség és annak első vezetője. A 66 közzétett irat fontos információkat tartalmaz az állami programról, és közelebb viszi az olvasókat a kor politikai hangulatának, társadalmi és gazdasági viszonyainak, de elsősorban a hegyvidéki akció körülményeinek a megértéséhez.

Szabó Miklós *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918* című könyvében a politikai eszmetörténet szemszögéből foglalkozik a hegyvidéki akció jellemzésével.[46] Leírása az állami gazdasági programról munkájának egyik példázatos részét alkotja, amivel alátámasztja az újkonzervatív politikai gondolkodás gyakorlati kifejeződését. Az újkonzervativizmus evolúciójának keretébe ágyazott rövid, sajátságosan kiválogatott részlete az akciónak csak az eszmetörténeti környezet folyamatában válik érthetővé.

Az 1873-mas gazdasági válság után a konzervativizmus átfogalmazta társadalomszemléletét és a kor fennálló problémáira új szociálpolitikai programot hirdetve jelent meg. Az így kialakult újkonzervativizmus a liberalizmussal szembenálló politikai gondolkodássá vált. Egyrészt kiindulópontja miatt, ami az egyén társas volta, szociabilitása volt, szemben a liberális individualizmus elszigetelt egyénével, aminek következtében az újkonzervativizmus koncepciójának középpontjában a kisebb társas kötelékek szerkezete állt, illetve ezen közösségek beilleszkedését szándékozta megvalósítani a változó társadalomba.

A mozgalom vezető eleme a nemesi eredetű földbirtokosság volt, amelyben a századfordulótól egyre nagyobb szerepet játszott a dzsentri réteg. Tömegbázisát a parasztság jelentette, amelynek megszervezése társadalmi és gazdasági szempontból is az újkonzervativizmus célja lett. A politikai gondolkodásuk hatására kialakult pártprogramjaik, valamint végrehajtásuk alapját képező állami beavatkozás és kötött gazdálkodás eszméje szembekerült a liberalizmus által képviselt laisser faire és a szabadverseny elvével. Ezzel együtt a szerző az újkonzervativizmust tartja annak a rendszernek, amelynek hagyományaira épült a szélsőjobboldal eszmeisége. Kialakulását, fejlődését és tevékenységét a társadalom számára, elsősorban a liberalizmussal szembeállítva, negatívumként jeleníti meg Szabó Miklós.

[46] SZABÓ Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918. Budapest, 2015. http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf (Utolsó letöltés: 2018.06.24.)

Darányi Ignác földművelésügyi minisztert az újkonzervatívisták egyik vezéralakjának tartja, aki az állami politika részévé tette a szövetkezeti politikát – ennek volt része többek között az Országos Központi Hitelszövetkezet létrehozása –, valamint az agrárius mozgalom apparátusának a megszervezése állami költségvetésen.

A hegyvidéki akció rövid, politikai-eszmetörténeti szemszögből történő leírása során a szerző elismeri, hogy bizonyos eredmények születtek a gazdasági program következtében. A gazdasági akciót egy olyan „agrárius reformprogram" főpróbájának tekinti, amely alapján hasonló folyamatok kezdődhettek volna más helyen is, és idővel kiépülhetett volna a konzervatív szociálpolitika országos rendszere. Az akció jelentőségét növelte a vidék nemzetiségi volta. A leglényegesebb megoldandó problémának a zsidó bevándorlást és annak következményeit tekintette: a parasztok és a falusi kereskedők, uzsorások ellentétét. Paris Frigyes leírására hivatkozva beszámol a szövetkezeti boltok hatalmas árukínálatáról, amit példának tekint a nem profitorientált gazdaságpolitika ábrázolására, és egyben jellemzője annak az eredménytudatosságnak, amelynek célja a zsidó szatócsok kiszorítása volt. Szabó Miklós véleménye szerint a hegyvidéki akciót gazdaságtalan volta mellett még az antiszemitizmus jellemezte. A hegyvidéki akció bemutatása ennél a pontnál, rövid elemzés után véget ér, áttérve az újkonzervativizmus liberalizmusellenes antiszemitizmusára.

Az államhatalom és a zsidóság viszonyának az ábrázolása jelenik meg Konrád Miklós írásában a hegyvidéki akció megjelenítése során, a „Ruszin voltam, vagyok, leszek" c. népismereti olvasókönyv egyik fejezetében.[47] A szerző megfogalmazásában az „önzetlen szociálpolitikai kezdeményezés" mögött annak „titkos politikai mozgatórugói" rejtve maradtak a közvélemény előtt, amelyek egyaránt szolgáltak ellenzéki párt és nemzetiségi mozgalom, de elsősorban a zsidó kereskedőréteg visszaszorítására. Ez utóbbi kapott hangsúlyt a hegyvidéki akció leírásában, s a gazdasági program a helyi zsidóság és Egán Ede küzdelmeként tárul az olvasók elé. A szerző írásában a miniszteri kirendeltség vezetőjének 1900. február 12-i beszámolójának antiszemita megjegyzéseit és annak közvetlen következményeit emeli ki. Darányi Ignác földművelésügyi minisztert az ügyben a mértékletesség

[47] KONRÁD Miklós: Ruszinok és zsidók Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában. A hegyvidéki akció. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek…" Népismereti olvasókönyv. Szerk.: Fedinec Csilla és Csernicskó István. Charta XXI Egyesület. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 84–89.

képviselőjeként és Egán megfegyelmezőjeként mutatja be. A szerző utal még a Paris Frigyes és Egán Ede közötti ellentétre, a kazár elnevezés elterjedésére Bartha Miklós könyve révén, valamint Egán halálára és annak különböző magyarázataira. A következő miniszteri biztos, Kazy József – aki Jánosként van megnevezve – már nem tartozott a zsidóellenes hivatalnokok közé. A hegyvidéki akciót 1904-re befejezettnek tekinti a szerző.

A szerzők, Szabó Miklós és Konrád Miklós írásai az alapvetően gazdasági program eseményeit a kormány által támogatott cselekményeken keresztül a társadalmon belüli antiszemitizmus problematikájára szűkítik le. Valójában a magyarság dualizmuskori zsidóellenességére mint a későbbi tragikus események előzményeire hívják fel a figyelmet. Leírásuk alapján a hegyvidéki akció ütközőpontként jelenik meg a zsidók és nem zsidók között az állam által szándékosan kiélezett társadalmi konfliktusban.

A hegyvidéki akció célja az Északkeleti-Kárpátokban élő emberek megélhetésének a biztosítása volt, tekintet nélkül az ott lakó nemzetiségekre. Tény, hogy a lakosság többsége – ahogy akkor nevezték – rutén volt, de minden kisbirtokosra kiterjedt a program, így támogatást kaptak a zsidó földművesek is, valamint a németek és a magyarok, akik a vidéken éltek. Semmiképpen sem a zsidó lakosság elleni fellépés volt az akció célja. Az állami üzletek konkurenciát jelentettek ugyan a boltosoknak, de az állami adminisztráció részéről üzleti tevékenységüket nem korlátozták. Paris Frigyes beszámolója félrevezető, mert – bizonyára szándékosan – nem közölt valós adatokat a hegyvidéki akció szerepéről és eredményeiről. Mindkét munkából teljességgel hiányzik az állami program gazdasági tevékenységének a bemutatása, ami lehetetlenné teszi az akció valós értékelését és objektív bemutatását.

Az, hogy a kezdetektől antiszemita jelleget tulajdonítottak a kezdeményezésnek, már a javaslattétel, az Emlékirat benyújtásának pillanatában megjelent. A belügyminiszter irányába tett javaslat vetette fel a csendőrség megnövelését a Galíciából történő bevándorlás megakadályozása céljából. A képviselők nem a bevándorlást, hanem annak körülményeit és következményeit sérelmezték. Kijelentették, hogy ők a szegény sorsú zsidókon is segíteni kívánnak, de maga a javaslat a zsidó emberek számára minden bizonnyal sértő lehetett. A későbbiekben is védekezni kellett a zsidóellenesség vádjával szemben, ami Egán Ede 1900. évi beszámolójának megfogalmazásából is kitűnik. Egán felszólalásában azonban nem a zsidókat általában, hanem az uzsorásokat bírálta. Mivel az állami akció részben a hegyvidéken elhatalmasodott uzsora ellen irányult, s azoknak haszonélvezői

elsősorban a zsidó származású kocsmárosok és kiskereskedők voltak, ezért nemcsak egyes emberek, hanem a zsidó közösségek számára is úgy tűnhetett, hogy az állam az ő boldogulásuk elé gördít akadályt, a megélhetésüket próbálja felszámolni. A korszak liberális gazdaságpolitikájának szellemiségével is szembekerült a hegyvidéki akció, ezért zsidó és nem zsidó származásúak egyaránt vádolták a gazdasági intézkedéseket azzal, hogy tönkreteszik a kereskedelmet, lehetetlenné válik a szabad verseny. Valójában abban az időszakban az Északkeleti-Kárpátokban nem volt egyenlő viszonyokon alapuló szabad gazdasági verseny. Mindenképpen szükség volt olyan intézkedésekre az állam részéről, amelyeknek célja – nemzetiségi hovatartozástól függetlenül – egy régió fejlesztése társadalmi és gazdasági szempontból, az anyagi viszonyok tekintetében éppúgy, mint szellemi-kulturális téren.

A dolgozat megírásának alapját levéltári kutatások képezték. A források összegyűjtése, és azok összevetése a szakirodalommal jelentette a legfontosabb feladatot. Az elsődleges források összegyűjtése a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) és a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) anyagaira támaszkodtak.

A Kárpátaljai Területi Levéltár több fondjának (iratállomány jegyzékének) dokumentumai kerültek feldolgozásra. A téma szempontjából a legtöbb és legértékesebb adatot Magyarország Földművelésügyi Minisztériumának Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltsége tartalmazta. A legfontosabbak ezek közül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetőinek jelentései, bizottsági ülések jegyzőkönyvei, a kirendeltség munkatársainak beszámolói, hivatali levelezések. A témához kapcsolódtak még a görögkatolikus püspökség iratai, valamint Ung és Bereg vármegye főispáni iratgyűjteménye.

A Magyar Nemzeti Levéltár dokumentumai közül a Miniszterelnökség Levéltára és a Földművelésügyi Minisztérium általános iratainak egy része állt a kutatás középpontjában. A levéltári anyagok áttekintése révén értékes adatokkal bővült a dolgozat, ami nagyban elősegítette megírását. Ezek közül kiemelhető Firczák Gyula görögkatolikus püspök irányításával összeállított és a kormányhoz benyújtott Emlékirat, valamint Kazy Józsefnek, a miniszteri kirendeltség vezetőjének 1902-ben írott jelentése a Földművelésügyi Minisztérium részére. A két levéltár anyaga kiegészítette egymást, és lehetőséget nyújtott nemcsak egy általános, hanem némely esetben részletes kép kialakítására a hegyvidéki akció működéséről. A téma feldolgozásának a lényege abban rejlett, hogy elsősorban a levéltári dokumentumok információi szolgáltassák a munka megírásának alapját.

A korabeli újságok is figyelemmel kísérték a hegyvidéki akció tevékenységét. A munkában elsősorban a segélyprogram megindulására kiható, a négy vármegye – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – országgyűlési képviselőinek a tanácskozását és a kormány felé benyújtott Emlékirat hatását vizsgáltam a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fellelhető sajtóanyag alapján. A hegyvidéki akció eseményei folyamatosan helyet kaptak a lapokban, azonban az indulást és a kezdeti tevékenységet tárgyalták részletesebben az újságok, később, ahogyan egyre természetesebbé vált a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkája, kevesebb figyelmet szenteltek a tevékenységének. Az áttekintett újságok közül a magyar állam országos jelentőségű politikai napilap, míg a másik négy – Kelet, Kárpáti Lapok, Munkács, Ungvári Közlöny – helyi érdekű kiadvány volt. Leginkább a Kelet, a magyarországi görögkatolikusok lapja tartotta gyakori híradásaival a figyelem középpontjában a hegyvidéki akció eseményeit.

A kutatás elsősorban a hegyvidéki akció eredményeit négy vármegye viszonylatában vizsgálja. Bereg vármegye Szolyvai járásában kezdődött el az állami segélyprogram, ami hamarosan az egész megyére, majd Máramaros, Ugocsa és Ung megyékre is kiterjedt. A megyék szinte minden egyes hegyvidéki települését átfogta az akció, sőt, a síkvidéki falvak egy részét is érintette a hitelszövetkezetek megszervezése vagy a gazdakörök gépekkel történő ellátása révén. A későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyék is részeseivé váltak az állami akciónak, viszont az 1910-ig terjedő vizsgált időszakban az utóbb említett négy területet kisebb mértékben érintette. 1914-ben Eperjes központtal létrehozott kirendeltség feladata lett volna az akció hatékonyabbá tétele Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékben, ami az első világháború eseményei következtében már nem tudott kiteljesedni.

A munka során a dualizmus korának egy részlete, annak feltárása került a figyelem középpontjába. Feldolgozása jobban megvilágítja a 19–20. század fordulójának szellemiségét, társadalmi-gazdasági törekvéseit. A cél elsősorban az volt, hogy a hegyvidéki akció programja a lehető legátfogóbban kerüljön bemutatásra, ami által a tevékenységi ágak mellett ismertté válnak a működési alapelvek is.

A korszak társadalmi, gazdasági, jogi keretei következtében a kormányprogram csak bizonyos korlátok között tudott működni. Az adott lehetőségek mégis módot adtak arra, hogy átfogóan javítani tudjanak a fennálló helyzeten. Mindennek bemutatása érdekében munkám során időről időre ki kellett szakadni a regionális hely- és gazdaságtörténeti vizsgálódás-

ból, hogy bizonyos jelenségeket egy nagyobb vonatkozással párhuzamosan, a történelmi Magyarország egységén belül tanulmányozzak. Ezenkívül az események kutatásában még több szempontot kellett figyelembe venni.

Intenzív társadalmi jelenségként hatott a kivándorlás, ami erőteljesen – ha országos szinten nem is a legnagyobb mértékben – jelentkezett a vidék lakosságának körében. A kivándorlás mértéke rámutatott azokra a szociális, gazdasági, bizonyos szintű nemzetiségi problémákra, amelyek felgyülemlettek a 19. század utolsó harmadában az Északkeleti-Kárpátok vidékén.

Kisebb mértékben egyházi szempontok is kihagyhatatlanul a dolgozatba kerültek, hiszen a program megindításában Firczák Gyula görögkatolikus püspöknek kiemelkedő szerepe volt. Az állami akció megvalósulását jelentős mértékben támogatták a görögkatolikus lelkészek, amire püspökük egyik, 1898. augusztus 18-án keltezett körlevelében felkérte őket.[48] A gazdasági program működésével elsősorban a hegyvidéken lakó görögkatolikus vallású rutén lakosságot célozta meg. Ennek ellenére a miniszteri kirendeltség vezetői hibásnak tartották a „rutén akció" kifejezést és a régió minden nemzetiségre kiterjedő tevékenységet folytattak.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség működése az időrend betartásával, gazdasági egységenként került bemutatásra. A dolgozat viszont arra is megpróbál rámutatni, hogy a komplex állami program hatásaiban jóval többet jelentett, mint a helyi társadalom életének puszta közgazdasági-pénzügyi befolyásolása. A munka arra is rávilágít, hogyan szolgálja a regionális sajátosságok tudatos, pozitív támogatása a közös egység gazdagítását és erősítését.

[48] BOTLIK József: 1997. 127.

I. FEJEZET
A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELŐZMÉNYEI

I.1. Az 1853. évi úrbéri pátens és az 1879-es erdőtörvény hatása az Északkeleti-Kárpátok lakosságára

I.1.1. Az úrbéri viszonyok megszüntetése és a hegyvidéki lakosság birtokainak változása

A hegyvidéki lakosság szegénységét előidéző okokat a 19–20. század fordulóján két fő pontban határozták meg: a hibásan végrehajtott úrbérrendezésben és az 1879-ben elfogadott erdőtörvény kivitelezésében. A helyzet szemléletében jelentős különbségek akadtak: egyesek az államot és a törvénykezést okolták, mások a végrehajtás folyamatát tartották elhibázottnak, megint mások a lakosság mentalitását és kulturális szintjét tartották elégtelennek, s voltak, akik ezen okok együtthatásának tartották az elszegényedést.

Volodimir Vernadszkij 1880–1885 között írt munkájában a magyar oroszokról – az orosz nagyhatalmi befolyás terjesztése szellemében –, melyben 1848-tól tekintette át az események menetét.[49] A jobbágyreformot jellemezve megfogalmazta, hogy annak megvalósulása után a parasztok a korábbi jövedelmüknek csak az egyharmadával rendelkeztek, mivel a földesurak elvették a többletföldeket, amelyeket már korábban is a parasztok használtak, azok tulajdonjogáért fizetniük vagy dolgozniuk kellett. Nagyon kevés erdőt és legelőt kaptak, amelyek nélkül a paraszti gazdaságok nem tudtak létezni, s azokat csak a földesuraktól lehetett bérelni.

Vernadszkij munkájában, egy korabeli újságcikkre hivatkozva, megemlít egy 1868-ban történt zavaros esetet gróf Schönborn Máramaros megyei birtokán. A helység megnevezése nélkül leírta, hogy a gróf meg akarta szerezni a parasztok tulajdonába tartozó földek egy részét. A parasztok tiltakoztak, a helyszínre katonákat vezényeltek, akik az engedetlen, de fegyvertelen parasztokra lőttek. A sortűz áldozatokat követelt, és így a parasztok meggyőződtek arról, hogy az uralkodó nem az ő királyuk. El akarták hagyni a falujukat és „jó cárjukhoz" költözni Oroszországba, amitől őket a hatóságok erőszakkal visszatartották, a szószólójukat pedig két évre bebörtönözték.[50]

---

[49] О. МАЗУРОК, П. ПЕНЯК, М. ШЕВЕРА. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003. 50.

[50] Uo.: 49–50.

Ebből az időszakból ilyen esetet más források nem említenek. 1868-ban a Földtehermentesítési Alap felkérte a bel- és igazságügy-minisztert, hogy lépjen fel az olyan szabálytalan eljárások ellen, mint amilyen a Máramaros megyei úrbéri törvényszék határozata volt báró Schönberg berezniki és kereckei perében. Olyan földek kerültek úrbéri állományba, amelyeket maradványföldnek kellett volna minősíteni. Ezért a bíróság szabályellenes eljárása a Földtehermentesítési Alapnak jelentős károkat okozott. A bíróság földeket ítélt oda a parasztoknak, amelyek korábban nem voltak benne az úrbéri táblázatokban. A többlettelkek után a földesúr számára utólagos kárpótlást kellett volna fizetni. Az igazságügy-miniszter az Alap kérésére szabályos eljárásra hívta fel az illetékes Máramaros megyei alispáni bíróság figyelmét.[51] Valószínűsíthető, hogy a parasztok a többlettelkeket nem kapták meg, sem a földesúr az utánuk járó kárpótlást.

Mindez kiválthatta a perben résztvevők nemtetszését, de fegyveres összetűzésről nem tudunk. A birtokos neve sem egyezett, jóllehet a Rákóczi-birtokok egy részének megszerzése után a 18. századtól a 20. század elejéig valóban a Schönborn-féle hitbizomány volt a legnagyobb birtoktest Bereg és Máramaros megyékben. Az úrbéri rendezést követő zavaros földviszonyok szülte elégedetlenséget az orosz politika eltúlozta, a ruszofil irányzat terjesztése érdekében a helyzetet propagandacélokra is kihasználta.

Szabó Oreszt jogász és politikus *A magyar oroszokról* [52] írott könyvében megjegyzi, hogy a szántóföld hiánya miatt a földeket új irtásokkal igyekeztek növelni. Az irtások a hegyoldalakon és különböző magaslatokon voltak, amelyeket megszántani nem igazán lehetett, többnyire csak kapával művelték meg a földet, minek következtében a termés gyenge volt. A gazdaságokban óriási károkat okoztak a nagy grófi és más uradalmak erdei vadjai. Számos falu nyáron éjjelente elnéptelenedett, mert napnyugtakor lakosai elmentek a földjeiket őrizni. Mivel fegyvert nem lehetett a vadak ellen használni, kurjongatással és nagy tüzek gyújtásával védekeztek az állatok kártevései ellen. Bereg megye hegyvidéki területein az ilyen tüzeket „örömtüzeknek" hívták.[53]

[51] FÜR Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. Osztozás a jobbágyi maradvány- és irtványföldeken. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 66–67. (A továbbiakban: FÜR Lajos: 1972/I.)

[52] Dr. SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest, év nélkül.

[53] Uo.: 111–113.

Az említett szerző az állattenyésztést tartotta a hegyvidéki lakosok fő foglalkozásának. A legelők azonban csak korlátozott mennyiségben álltak az emberek rendelkezésére, mivel azok a kincstár és a nagy kiterjedésű magánbirtokok területéhez tartoztak. A legtöbb bajt a tavaszi legelő hiánya okozta, amikor a téli takarmány már elfogyott, viszont a hegyekbe még nem lehetett felhajtani az állatokat. A korábban nagymértékű juhtenyésztés is erősen lecsökkent a legelőrendezések következtében. A visszaszorult állattenyésztés következményeként a földek trágyázását sem tudták kellőképpen megoldani, ami ezáltal visszahatott a mezőgazdasági termelésre. A legelőhiány kiküszöbölésére és az állattenyésztés előmozdítására pedig egyre több intézkedést foganatosítottak.[54]

Hodinka Antal történész és nyelvész a múlt század első negyedében a ruténekről írott könyvében egyrészt a Mária Terézia-féle telekreformot okolta a hegyvidéken lakók kedvezőtlen gazdasági helyzetéért, mivel a kenéztelkek és más települések adókiváltságai megszűntek, másrészt a jobbágyreformot hibáztatta, minek következtében a természetbenit felváltotta a pénzbeli adózás, ami az akkori hitelviszonyok következtében a paraszti gazdaságokat tönkretette.[55]

Kondratovics Iréneusz görögkatolikus lelkész *A Kárpátaljai Rusz története a nép számára*[56] című ruszin nyelvű munkájában szintén Mária Terézia és II. József reformjait tette felelőssé a ruszinok nehéz helyzetéért. Az erdők és a havasi legelők nagy része – véleménye szerint – akkoriban került a földesúri földbirtokokhoz. A hegyvidéki szabadosok és a kenézek jobbágysorba süllyedtek, s a helyzetet még tovább súlyosbította a császári pátens.[57] Ugyanúgy, ahogyan Hodinka Antal, Kondratovics is a ruszin paraszt teljes elszegényedése legfőbb okának a természetbeni adó helyett bevezetett pénzbeli adó alkalmazását tekintette, aminek a következtében a hegyvidéki emberek az uzsorások kezébe kerültek. A kialakult nehéz helyzeten csak a Firczák püspök[58] által kezdeményezett hegyvidéki akció segített valamelyest.

[54] Dr. SZABÓ Oreszt: 114–117.
[55] HODINKA Antal: A kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budapest, 1923. 47–48.
[56] О. Иреней Михайлович КОНДРАТОВИЧ. Исторія Подкарпатскоъ Руси для народа. «УНІО», Ужгородъ, 1924.
[57] Uo.: 82. A császári pátenst az 1851. évre teszi a szerző.
[58] Firczák Gyula a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöke volt 1892 és 1912 között. 1897 elején a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák püspök és 14 országgyűlési képviselő memorandumot nyújtott be a miniszterelnöknek *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel, amelynek hatására Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Egán Ede vezetésével elindította az ún. hegyvidéki akciót.

Bonkaló Sándor irodalomtörténész, szlavista, 1940-ben írott művében a ruténség elszegényedéséért a Rákóczi-szabadságharc utáni földek elkobzását, a súlyos adóterheket, illetve az uzsorásokat tartotta felelősnek. Mindehhez hozzájárult még a magas népszaporulat, valamint a földek további osztódása, amiből a kiutat szintén a hegyvidéki akció tevékenységében látta.[59]

Pop Ivan történész-szlavista a *Kárpátaljai Rusz enciklopédiája* című könyvében írja, hogy a kapitalista áruviszonyok megjelenésekor nagyon rossz állapotban voltak a ruszin falvak, az emberek felbomlóban lévő patriarchális helyzetben éltek, továbbá nem volt nemzeti vagyonos réteg. Az adósságaik és az uzsora miatt sokan elveszítették még azokat a földeket is, amit a jobbágyfelszabadításkor kaptak. A tőkeszegény iparosítás nem tudta megoldani a fennálló helyzetet, aminek következtében nagyszabású kivándorlás kezdődött. Pop Ivan is az 1897-ben, majd két évtizeddel az Erdőtörvény kiadása után, a Földművelésügyi Minisztérium keretében Egán Ede által vezetett hegyvidéki akció intézkedéseit emelte ki az akkori helyzet megoldása érdekében.[60]

Egán Ede, a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség első vezetője úgy vélte, hogy elsődlegesen az 1853. évi úrbéri pátens alapján végrehajtott úrbéri rendezés és a tagosítás helytelen alkalmazása idézte elő az emberek nehéz helyzetét. Véleménye szerint két nagy hibát követtek el az úrbéri rendezés során. Az egyik az volt, hogy az úrbéri bíróság intézte az egész nagy fontosságú átalakítást, amelyből hiányzott a „közgazdasági érzék", a „gyakorlati érzék" és a „szükséges jóindulat". A mezőgazdasági szakértőket nem kérdezték meg, ráadásul jogászok végezték az úrbéri rendezést, amit igazságtalanul vittek véghez. A másik hiba a miniszteri biztos véleménye alapján az volt, hogy a „nagy átalakítás" után – ami a hegyvidéki területek többségében az 1870-es években történt – magára hagyták a pásztorkodásból élő embereket tanácsadás és segítség nélkül. Egán Ede véleménye szerint az 1890-es évek végén a hegyvidéki lakosok lényegesen nehezebb körülmények között éltek, mint az úrbéri rendezés előtt: „A nép anyagi helyzete ma tényleg rosszabb, mint akkor volt, midőn még úrbéres viszonyban állott az uradalommal… kiszorult az erdőből és saját korlátolt községi területére szoríttatott vissza.[…] A tényleges szituáció ma sok helyen az: hogy a parasztok kertkerítésénél kezdődik az uradalmi erdő. Ellenben a kis-

[59] BONKÁLÓ Sándor: A rutének (ruszinok). Franklin-Társulat Nyomdája, 1940. 158.
[60] Иван ПОП. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. 36.

birtokosok legelőterülete a községtől távol eső helyeken, gyakran sziklás, nagyon lejtős és így állandóan legeltetésre nem használható, illetőleg a törvény értelmében beerdősítendő területre osztattak ki."[61]

Mivel a hegyvidéken élő lakosság nem rendelkezett elegendő legelővel, fokozatosan visszaesett az állattartás, s ezzel együtt jelentős mértékben csökkent az életszínvonal is. A szűkös legelőterületeknek súlyos következményei voltak: „A legelső és legfőbb baj, amely a népet a kivándorlásra hajtja és csakugyan tűrhetetlenné teszi mai állapotát: a legelőhiány."[62]

A miniszteri biztos Darányi Ignác[63] földművelésügyi miniszterhez írott jelentésében több ténnyel támasztotta alá az állattenyésztés jelentőségét. Arról számolt be, hogy a rutén nép inkább foglalkozik állattenyésztéssel, mint földműveléssel, mivel abból több pénzt tud előteremteni. Véleménye szerint az állatállomány az 1/3-ra esett vissza, de voltak olyan községek, ahol az állatok száma az 1/10-re csökkent. Ennek következtében visszaesett a szántóföldek és kaszálók minősége, mivel azokat nem tudták mivel megtrágyázni.[64] „Ma tehát körülbelül az a helyzet, hogy a mezőgazdasági földek, rétek, igen csekély termőerejűek, legelőjük nincs s erdejökben vagy nem szabad vagy nincs mit legeltetni."[65]

A hegyvidéken a jobbágyok az alföldi megyékhez viszonyítva kisebb úrbéres telekkel szabadultak fel. Ez több okra vezethető vissza: a szűkösebb megyehatárokra, kevesebb termőföldre, magas természetes szaporulatra, paraszti árutermelésre, a földesúri és paraszti termelés viszonyára, stb. Máramaros megye 2141 paraszti telke 78 százaléka volt a Csongrád megyei 2756 teleknek. A Máramarosban felszabadult mintegy 80 000 osztályozott holdat kitevő úrbéres föld mégis mindössze 50 százalékát jelentette a

[61] Idézi: NAGY Mariann: 2003. 139.
[62] Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. Fond 772., opisz 7., odinicja zberihanja 35., folio 38.
[63] Darányi Ignác (Pest, 1849 – Budapest, 1927). A középiskolát a II. ker. királyi katolikus főgimnáziumban végezte, jogi tanulmányokat a pesti egyetemen folytatott. 1873-ban ügyvédi vizsgát tett. 1876-ban a székesfőváros törvényhatósági bizottságának a tagja lett, 1878-ban a tiszavölgyi társulat titkárává, 1881-ben országgyűlési képviselővé választották. 1895-ben az uralkodó földművelésügyi miniszterré nevezte ki Darányit. Kétszer is irányította a földművelésügyi miniszteri tárcát: 1895–1903 és 1906–1910 között. 1904-ben a Magyar Gazdaszövetség elnöke lett, 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta, 1924-ben az állatorvosi tudományok tiszteletbeli doktorává avatták. 1927-ben Budapesten hunyt el. Dr. Takács Imre: Darányi Ignác (1849–1927). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok A–H. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987. 381–385.
[64] BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 88.
[65] Idézi: NAGY Mariann: 2003. 139.

Csongrádban felszabadult 160 000 osztályozott holdnak.[66] Az úrbéres földből egy felszabadult telkes gazdára átlagosan Máramaros megyében 10–20, Ugocsa, Bereg és Ung megyében pedig 12–15 osztályozott hold közötti terület jutott, míg tíz Alföldön vagy Dunántúlon elterülő megyében 20–25 vagy 25 hold feletti földterület esett a gazdákra. A hegyvidéki megyékben átlagosan 13,89 osztályozott hold volt az úrbéres földek nagysága, az országos átlag viszont 15,47 osztályozott holdat tett ki. Egyes alföldi megyékben hiába volt nagyobb a telekaprózódás a jobbágyfelszabadítás után, a hegyvidéki megyékben mégis kisebb volt a paraszti földbirtok.[67]

Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megyékben azonban a telekaprózódás is számottevő volt. Az aprózódás végső fokát a zsellérré válás jelentette, ami mind a négy megyében magas arányokat öltött. Egy telkes jobbágyra Máramarosban és Ungban 2–3, Beregben már 3,75, Ugocsában 9,66 zsellér és lakó esett. Ugocsában valószínűleg sok 1/8 és 1/16 stb. telkes jobbágyot is a zsellérek közé számítottak, ami azt jelentette, hogy a megyében a birtokos jobbágyok is csekély telekfölddel váltak szabad földtulajdonossá. A zsellérek, akik viszont majd tízszer annyian voltak, nagyon apró telekkel vagy egyáltalán nem rendelkeztek földdel a jobbágyfelszabadítás után. A zselléresedés azokban a hegyvidéki megyékben volt a legnagyobb arányú, amelyekben a telkes jobbágyok átlagosan a legkevesebb úrbéri földdel szabadultak fel.[68]

Az úrbéres földeken kívül a parasztok még rendelkezhettek ún. telken kívüli állománnyal (irtások, bérletek, maradványföldek stb.), amelyek sok esetben megközelítették, sőt meg is haladhatták a telekföldek nagyságát. A hegyvidéki falvak esetében a maradványföldek és az irtásföldek a parasztok által használt földmennyiség jelentős részét képezték.

A parasztok a korábbi úrbérrendezések idején – általában a földesurak tudtával – nem mondtak be annyi földet az összeírásokba, mint amennyi valóban a kezükön volt. Csak az úrbéri táblázatba felvett földek szolgálhattak az állami adó alapjául, viszont a be nem vallott úrbéres földek járadékából a földesúr pótlólagos bevételre tarthatott igényt. Rövid időn belül a különböző összeírásokból kiderült, hogy a parasztok több földdel rendelkeznek,

[66] OROSZ István: A differenciálódás és kisajátítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 55. (A továbbiakban: OROSZ István: 1972/II.)
[67] Uo.: 61., 63.
[68] Uo.: 75.

mint amennyit az úrbéri táblázatok feltüntettek. A felmérések és összeírások alkalmával megjelenő területet „remanentiális" földnek, vagyis földtöbbletnek kellett tekinteni, s az adóbevétel szinten tartása végett azokból új úrbéres jobbágytelket kellett alakítani.[69] Az 1853. évi pátens értelmében a parasztok az úrbéres földekkel szabadon rendelkezhettek,[70] de a pátens és az 1871. évi törvény[71] is úgy rendelkezett, hogy a parasztok csak külön megváltással lehettek a maradványföldek tulajdonosai, viszont azok után erdő- és legelőjárandóságot nem kaphattak.[72] Megtörtént, hogy a parasztok földjének egy részét, amelyről nem tudták úrbéres jellegét bizonyítani, remanentiális földnek minősítette a bíróság. Az Ugocsa megyei Terebes község egyes földterületeit is maradványföldnek ítélték meg, amelyek megváltási összege 60 ezer forintot tett ki.[73] Az 1853-as úrbéri pátens még arra is lehetőséget biztosított a földesurak számára, hogy az úrbéres jellegűvé nem változott irtásföldeket visszaválthassák.[74] A parasztok tehát az úrbéri pátens után nem juthattak hozzá földjeik egy részéhez, vagy csak a megváltás után.

A paraszti kézen levő maradvány- és irtásföldek a telekföldhöz képest többletet jelentettek, de a birtokrendezés következtében megcsonkításuk azt jelentette, hogy a parasztok birtokállománya az új korszak kezdetén kisebb lett, mint a jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben volt.[75]

1895-ös adatok alapján Bereg megyében a művelt területek (szántó, rét és szőlő) 74,2 százaléka a 100 holdon aluli törpe- és kisgazdaságokhoz tartozott. Máramarosban ezek a területek 84,4, Ugocsában 75,1, Ungban 70,2 százalékban voltak a törpe- és kisbirtokosok tulajdonában. Az 5 holdon aluli törpegazdaságok aránya a művelt területek megoszlásában Bereg megyében 10,7, Máramarosban 7,4, Ugocsában 11, Ung vármegyében 9,8 százalékot tett ki.[76] A négy északkeleti vármegye szántóinak, rétjeinek és szőleinek majd 1/10-ét törpegazdaságokban művelték meg.

[69] FÜR Lajos:1972/I. 58–59.
[70] Az 1853. évi úrbéri pátens 2. §-a szerint. http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm (Utolsó letöltés: 2015. október 21.)
[71] Az 1871. évi LIII. törvénycikk Az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatból fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5519 (Utolsó letöltés: 2015. október 25.)
[72] FÜR Lajos: 1972/ I. 81–82.
[73] Uo.: 83.
[74] OROSZ István: 1972/II. 81.
[75] Uo.: 90.
[76] NAGY Mariann: Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején. PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2015. 446–447.

A legelőről mindössze azt írták elő, amennyire a terület fekvése megengedi, úgy elegendőt bocsássanak a jobbágyok rendelkezésére. A volt jobbágyok állatállományához mért legelők nagysága egyben behatárolta az állattartás mértékét és a fejlődés lehetőségét. A kisbirtokosok száma néhány évtized alatt jelentősen megnőtt, legelőik nagysága viszont tovább nem bővülhetett.

A jobbágylegelő helységenként különbözött. Az erdővidéken, ahol a gyeplegelő kevés volt, legeltetésre használták az erdőket is. Legelőből azonban csak az úrbéres jobbágyok és zsellérek részesülhettek, a majorsági zsellérek nem.

A majorsági zsellérek vagy telepítvényesek elsősorban valamilyen foglalkozáshoz, termeléshez, szolgáltatáshoz kapcsolódtak. Jogi helyzetük lényeges eleme volt, hogy földjeiket csak haszonélvezetül kapták, a tulajdonjogot a telepítő birtokos – még örökös szerződés esetén is – fenntartotta magának. 1848 körül 140 telepítvényes falu létezett Magyarország-szerte, amelyből az Északkeleti-Kárpátok vidékén elterülő négy megyére vonatkozóan mindössze kettőt jegyeztek fel Bereg megyében. Minden bizonnyal több település jogi helyzete tisztázatlan volt, mivel az 1850-es években a Schönborn-uradalom hét faluja ellen pereskedett, amelyeket majorságinak, azaz telepítvényesnek tartott.[77]

A legelőelkülönítések idején a jobbágyokat 4 és 22 kishold, azaz 3–16,5 kat. hold közötti legelőterület illette meg. Az úrbéres házas zsellérek legelőilletményét az 1/8-ad telkesekével azonos mértékűnek állapították meg.[78] A parasztok csak nagyon kevés helyen kapták meg a legelőterület maximumát. A hegyvidéki falvak esetében gyakran inkább az alsó határ – azaz a 4 hold – volt a jellemző. Ung megyében Gajdos és Ruszkóc községek

[77] A telepítvényes falvak többsége 1848 előtt keletkeztek, bár néhány a szabadságharc után jött létre, viszont akkor kialakításuk már a tulajdonjog átruházásával történt. GYIMESI Sándor: A telepítvényes falvak „felszabadulása". In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 156–157., 167.
Lehoczky Tivadar Bereg vármegyéről írt könyvében említi, hogy a XIII–XVIII. század között számos telepítvényfalu keletkezett, amelyek különféle előjogokkal rendelkeztek. Mária Terézia korában lezajlott úrbéri rendezés azonban megszüntette a legtöbb kiváltságot és előjogot, s szinte mindenkit „a többi közjobbágyokkal hasonló bánásmód alá vettek". A megmaradt kiváltságok 1848-ban szűntek meg. LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 1996. 200–202. Az eredeti munka 1881-ben jelent meg.

[78] SZABAD György: Az önkényuralom gazdaság- és társadalompolitikája. In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. Főszerkesztő: Kovács Endre. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 532. (A továbbiakban: SZABAD György: 1987/I.)

példáján egy telekre viszonyítva 4-5 hold lehetett az átlagos legelőterület. Már az 1850-es évek elején előfordult a hegyvidéki legelők esetében, hogy az uradalom kitiltotta a falut az erdei legelőkről azzal az indokkal, hogy az erdőket védik.[79] Szinevér község (Máramaros megye) úrbéres lakossága 1867-ben panaszt emelt az alispáni bíróság előtt, mivel egy 1864-ben megkötött egyezség szerint a község közbirtokos földesurai 240 ház után nem akarták kiadni a házanként járó évi 20 darab fajárandóságukat.[80]

Az 1853. évi pátens a faizási joggal rendelkező úrbéresek erdőilletményét telkenként 2–8 kishold – 1,5–6 kat. hold – közötti területben határozta meg. Az úrbéres házas zsellérek járandóságát, akárcsak a legelőilletmények esetében, az 1/8-ad telkesekével egyenlőnek szabta meg.[81]

A későbbiekben az 1879. évi erdőtörvény még inkább korlátozta a legeltetés lehetőségét. A törvény pontosan meghatározta, hogy milyen területek tartoznak beerdősítés alá. Míg korábban a kihasználatlan, nem jövedelmező erdőkben a kevésbé szigorú ellenőrzés következtében esetlegesen használták a parasztok a legelőket, az erdőtörvény kiadása után erdővédelem jogán kitilthatták a parasztokat ezekről a legelőkről.

I.1.2. Az 1879. évi erdőtörvény következményei az Északkeleti-Kárpátokban

Az 1879. évi XXXI. törvénycikket hosszú előkészületek előzték meg, míg végül sor került az elfogadására 1879. június 11-én, s amely 1880. július 1-jén lépett életbe. Az Erdőtörvényre nagy szükség volt a kiegyezés után. A gazdasági élet fellendülése és az infrastruktúra kiépítése jelentősen megnövelte a fafogyasztást. A közlekedés gyors fejlődése következtében az ország vasútjainak a hossza 1866-ban 2160 km volt, 1873-ban már meghaladta a 6000 km-t. Kialakult a gyári nagyipar, a 19. század utolsó évtizedeiben világvárossá épült Budapest, gyorsan fejlődtek a vidéki városok is. A birtokosok figyelme jövedelmük visszaesése folytán egyre inkább az erdő felé terelődött. A fakereskedők is felismerték a kedvező gazdasági helyzetet, és ajánlataik eredményeképpen különféle szerződések jöttek létre a szakemberek megkérdezése nélkül. A fa iránt megnövekedett igény az erdők jelentős csökkenésével, valamint a szakszerűtlen fakivágással járt együtt. A

[79] FÜR Lajos. 1972/I. 116.
[80] Uo.: 127.
[81] SZABAD György: 1987/I. 532–533.

kivágott erdők által legelőterületekhez jutottak. Az erdő valódi értékét nem ismerték, erdősítésre kevesen gondoltak.[82] 1880-ban, az erdőtörvény hatályba lépésének évében 100 ezer katasztrális hold felújítatlan vágásterület volt az erdők kisebb részét kitevő állami erdőkben.[83]

Az 1879. évi erdőtörvény 2.§-a minden olyan erdőben vagy erdőrészen megtiltotta az irtást és a tarvágást, amelyek hegytetőkön, gerinceken, hegyoldalakban álltak és hegyomlásokat, lavinákat, vízmosásokat akadályoztak meg. Az erdőtörvény 4.§-a a futóhomokon és más, mezőgazdasági művelésre nem alkalmas földeken levő erdők irtását tiltotta. A 7.§. kimondta a legeltetés tilalmát a 2.§. alapján kijelölt véderdőkben, míg az erdőtörvény 165.§-a rendelkezett az említett területek beerdősítéséről (lásd: 4. függelék).[84]

Az erdőtörvény kiadása után nem szűntek meg a viták az erdők gazdasági hasznosításáról. Felvetődtek olyan kérdések, amelyek pl. az egyes törvénycikkelyek gyakorlati végrehajtásának a körülményeit vagy az állam szerepvállalásának a módozatait vitatták meg. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1879. március 2-án tartott közgyűlésén gróf Károlyi Sándor indítványára az egyesület választmányából egy bizottság tanulmányozta az ország különböző helyszínein a gazdasági viszonyokat. A tapasztaltakat összegezték, szakértők bevonásával a problémákat megtárgyalták, majd javaslatokat nyújtottak be a kormánynak. A gazdasági kérdések egyik csoportját alkották az ún. *Erdészeti kérdések*, amelyek szakértő előadóinak Wagner Károlyt[85] és

[82] Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtörvényt.//Az Erdő. 1980. 29.(115.) évf. 1. füzet
[83] KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. // Az Erdő. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet.
[84] 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5861 (Utolsó letöltés: 2014. február 24.)
[85] Wagner Károly (Aknasugatag (Ocna Şugatag, Románia), 1830 – Budapest, 1879). Középiskolai tanulmányait Szatmáron végezte, majd a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia hallgatója volt. 1855-ben kincstári erdészjelölt lett. 1858-ban Dobrocsra került kincstári erdésznek. 1859-től a selmeci akadémián adjunktusként dolgozott és gyakorlatokat vezetett. Akkor vetette fel először az erdészeti szaknyelv és irodalom megteremtésének ügyét. Ezután Wagner Károly szorosan együttműködött Divald Adolffal. Közösen adták ki az 1862-ben megjelent Erdészeti Lapokat. 1864–1866 között Nagybányára került főerdésznek. Az 1866-ban az akkor megalakult Országos Erdészeti Egyesület második alelnökévé választották. 1867-től a Bányászati és Erdészeti Akadémia tanára lett. 1868-ra Divald Adolffal összeállították a Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótárt. 1871-ben kinevezték a Pénzügyminisztérium erdészeti osztályának vezetőjévé. Jelentős részt vállalt az 1879-ben elfogadott erdőtörvény kidolgozásában. A tövény kihirdetésének évében hunyt el Budapesten. Dr. OROSZI Sándor: Wagner Károly (1830–1879). In: Magyar Agrártörténeti életrajzok R–Zs. Szerkesztette: Dr. Für Lajos és Dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1989. 607–611. (a továbbiakban: OROSZI Sándor: 1989/R–Zs.)

Bedő Albertet,[86] az erdőtörvény megalkotóit kérték fel. Az 1881 januárjában megtartott szaktanácskozáson azonban Wagner Károly már nem tudott részt venni, mivel rövid betegség után, alig egy évvel korábban elhunyt (1879. december 21-én). Bedő Albert[87] – ahogyan a bizottság egyik elnöke, Korizmics László[88] említette – kiegészítette Wagner Károly munkáját, szakszerűen beszámolt a fennálló helyzetről és fejlesztési lehetőségekről. A tanácskozás érdekessége volt, hogy az élő beszámolókon kívül Wagner Károly hátrahagyott iratait is felhasználták.[89] Az erdőkkel kapcsolatos ügyek tárgyalásán többször felmerültek az erdőtörvény cikkelyei. Egyes kérdések során részletesen foglalkoztak törvénycikkelyek keletkezésével, valamint megbeszélték a várható hatásokat.

[86] Az erdőtörvény előkészítésében nagy szerepet játszott Divald Adolf (Selmecbánya (Banska Štavnica, Szlovákia), 1828 – Szombathely, 1891), aki jelentős mértékben járult hozzá az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) 1866. évi megalakulásához és az erdészeti műszótár 1868-as kiadásához. Az törvény szakmai céljait és azok elérésének eszközeit Divald már az 1860-as években megfogalmazta. Miután azonban 1872-ben lemondott állami pályafutásáról, a későbbi eseményeknek már nem volt aktív részese.
KIRÁLY Pál: Az első magyar erdőtörvényünk történelmi előzményei. II rész. Az Erdő. 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet. 80–82.
OROSZI Sándor: 1987/A–H. 429–432.

[87] Bedő Albert (Sepsikőröspatak (Valea Crisului, Románia), 1839 – Kálnok (Calnic, Románia), 1918). Székelykeresztúron járt gimnáziumba, majd Kolozsváron tanult jogot és teológiát, 1860–1864 között Selmecbányán az Erdészeti Akadémia hallgatója volt. 1864-ben kezdődött szakírói munkássága, akkor lett az Erdészeti Lapok munkatársa. Szerkesztette az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) közleményeit és évkönyveit. Az 1870-es évektől folyamatosan jelentek meg könyvei a fakereskedelemről, erdészetről. Hivatali pályálya állami szolgálatban 1868-ban kezdődött. 1872-ben főerdőmesterré nevezték ki, 1878-ban főerdőtanácsossá. 1876-ban az Országos Erdészeti Egyesület igazgató-választmányt hozott létre az erdőtörvény kidolgozására, amelynek Bedő is tagja volt. 1885-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Azon az éven adták ki főművét három kötetben, A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása című könyvet, ami 1896-ban négykötetesre bővült. A munka 63 megye több mint tízezer településének határában lévő erdő leírását tartalmazza. 1896-ban nyugalomba vonult, abban az évben országgyűlési képviselőnek választották. 1905-ben abbahagyta a politikai szereplést, egyházi és jótékonysági egyesületekben tevékenykedett haláláig. OROSZI Sándor: 1987/A–H. 137–140.

[88] Korizmics László (Aggszentpéter, 1816 – Kistétény, 1886). Iskoláit Ráckeresztúron kezdte, majd Budán a piaristáknál tanult, később mérnöki iskolába jelentkezett. 1837-ben szerezte meg mérnöki oklevelét. 1841-ig Esterházy Pál herceg ozorai birtokán és kaposvárott dolgozott, később a lévai Esterházy birtokra kapott kinevezést. 1845–46-ban az országban először végzett rétöntözést Kelecsényben. 1848-ban Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter a földművelési osztály titkárává tette meg. 1849-ben megindította a Gazdasági Lapokat, ami az 1850-es évek elején az egyetlen magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat volt az országban. 1860-tól a folyóirat az OMGE hivatalos lapjaként jelent meg. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Dr. BALASSA István: Korizmics László. In: Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. 1988. 225–228.

[89] Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatolása és orvoslása érdekében tartott enquête-tárgyalások. IV. csoport. Erdészeti kérdések. Budapest, 1880. 7–22.

Beszámolójában Bedő Albert kiemelte a hegyvidéki erdőségek jelentőségét, – különösen az 1870-es évektől az ország ipari és közlekedési fejlődése következtében – azok felértékelődését. A közlekedés korszerűsödésének hatására a dús erdőséggel borított, hegyes vidékek előnyös helyzetbe kerültek, a korábban veszteséges, értékesíthetetlen fatermés jövedelmezővé vált. A fakereskedelem elsősorban külföldre irányult – Németországba, Franciaországba és Hollandiába –, s elsősorban a fenyő- és tölgyfa kivitelét jelentette. Az ország gazdasági érdekeinek szempontjából nem a síkvidéki, elszórt erdőségek jelentettek hasznot, hanem a hegyvidéken fekvő, más gazdasági művelésre fel nem használható talajon fekvő erdők.[90]

A megbeszélésen felvetődött a havasi öv erdeinek védelme, mivel a havasi legelők pásztorai területeik kibővítse érdekében a közelükben lévő erdőket kivágták. A tanácskozáson megvitatták a bükkerdők hasznosításának kérdését is, amelyeknek jövedelmezősége jóval alacsonyabb volt a tölgy- és fenyőerdőkénél a bükkfa korlátozott felhasználása miatt. Felmerült a bükkből készült talpfák készítése a vasút részére, valamint iparvállalatok létrehozása, amelyek a működéséhez alapanyagként bükkfát használnának.

Az erdőtörvény arra kötelezte az államot, a törvényhatóságokat, a községeket, az egyházi testületeket és személyeket, a köz- és magánalapítványokat, a hitbizományokat, a közbirtokosságokat, valamint a volt úrbéreseket és a részvénytársaságokat, hogy erdeiket hatóságilag jóváhagyott, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezeljék, egyúttal ahhoz szakképzett erdőtiszteket és erdőőröket alkalmazzanak.[91] Az erdőtörvény 18.§-nak rendelkezése értelmében az erdőbirtokosoknak öt év leforgása alatt önköltségen gazdasági terveket kellett készíteniük. A határidő 1884. június 14-én járt le, de Bedő Albert akkori országos főerdőmester felmérése szerint még 1894 végéig is csak a törvény hatálya alá eső erdők feléről hagytak jóvá gazdasági tervet.[92]

A késedelem oka az volt, hogy sem szakember, sem pénzügyi lehetőség nem állt a birtokosok rendelkezésére. A gazdasági tervek kivitelezésével elkésett birtokosok kivétel nélkül igazolták a késedelmüket, ezért haladékot kaptak. Ideiglenes terveket kellett készíteniük, nem térkép alapján, hanem a

[90] Uo.: 8.
[91] 1848-tól az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Szerkesztette: Kolossváry Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 54.
[92] NÉMETH Ferenc: A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, 1998. 64.

terület vázlata szerint. Az erdők mindössze 5 százalékára nem készült megfelelő terv, ezért azok elkészítéséig a fakitermelést ott beszüntették.

Az 1881. évi állami költségvetésről szóló törvény alapján az állami erdők gazdasági ügyeinek intézése 1881. január 1-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium hatásköréhez tartozott.[93] Abban az évben az erdőrendezésre előirányzott költségvetés 19 636 forint volt, ami az alkalmazottak fizetésével együtt 26 350 forintot tett ki. Ez az összes kiadás 0,65, illetve 1,16 százalékát jelentette.[94]

A földművelésügyi miniszter 1883. június 22-én kiadott 28 487. számú körrendelete, amelyet a közigazgatási bizottságokhoz és erdőfelügyelőségekhez intézett *Az erdők nyilvántartásáról szóló törzskönyvek adatainak megállapítása és a véderdők kijelölése érdekében* tovább pontosította a véderdők közé sorolható területek meghatározását.[95]

Elsősorban a véderdők területének megállapítása, kijelölése és nyilvántartásba vétele volt a fő cél, amelyet az erdőfelügyelőségek által létrehozott bizottságok végeztek el az 1879. évi XXXI. törvénycikk alapján.

A közigazgatási bizottságok tevékenységi feladatait és az erdők felügyeletével kapcsolatos eljárási hatáskörét a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium még 1881-ben meghatározta a belügyminiszterrel közösen kiadott egyik rendeletében.[96]

A véderdők közé sorolták az erdőhatár felső, illetve a havasi legelők határán tenyésző cserjéket, bokrokat, fákkal részben vagy teljesen benőtt területeket, amelyeknek erdőgazdasági kezelését és gondozását az alatta elterülő erdők vagy más művelési ágak szempontjából fontosnak tartották. Az előírás szerint gondos kezelésben kellett részesíteni az erdőhatár felső részében fekvő területeket, az erdőhatártól kezdődően 400 méter szélességben, amelyek az

[93] A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. minisztertől I. számú körrendelete, a kincstári erdőgazdaság átvétele tárgyában. Magyarországi Rendeletek Tára, 1881. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1881/?pg=5&layout=s (Utolsó letöltés: 2015. október 29.)

[94] Uo.: 64.

[95] A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. minisztertől 28,487 szám alatt valamennyi közigazgatási bizottsághoz és kir. erdőfelügyelőséghez intézett utasítása, az erdők nyilvántartásáról szóló törzskönyvek adatainak megállapítása és a véderdők kijelölése ügyében. Magyarországi Rendeletek Tára, 1883. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1883/?pg=1637&layout=s (Utolsó letöltés: 2015. október 22.)

[96] A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. minisztertől 10,092 szám alatt a magy. kir. belügyminisztérrel egyetértőleg kiadott utasítása, a közigazgatási bizottságoknak erdőrendészeti ügyekben való eljárása tárgyában. Magyarországi Rendeletek Tára, 1881. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1881/?pg=1021&layout=s (Utolsó letöltés: 2015. október 29.)

erdősítés vagy az alatta fekvő erdők védelme céljából voltak szükségesek, továbbá megtiltották ezek tarvágását. Azokon a területeken az erdők felső határában elterülő gyeppel borított részeket vagy kopár területeket, amelyek megszakították az egybefüggő erdőrészeket, szintén véderdőnek nyilvánították.

A véderdők teljes adómentességben vagy „a viszonyokhoz képest" adókedvezményben részesültek, azonban az erdőfelügyelőség bizottságai a helyszínen újból megvizsgálták a véderdőket, azután döntöttek a területek nyilvántartásba vételéről. A birtokosok korábban kiadott törzskönyveit egy előre meghirdetett időpontban vizsgálták meg. Észrevételeiket a tulajdonosok saját vagy esetleg mások erdőbirtokára vonatkozólag 30 nap alatt, de legkésőbb az év (1883) augusztus hónapjának a végéig tehették meg. A határidő lejárta után a beérkezett nyilatkozatokat az erdőfelügyelő részvételével megtárgyalták, azután a földművelésügyi miniszternek jelentést tettek róla.

A helyszíni szemlék és a törzskönyvek adatainak összevetése, valamint az erdőbirtokosok észrevételei alapján a bizottságok megtették a megfelelő módosításokat, továbbá térképvázlatokkal kiegészített kimutatásokat készítettek a véderdők területéről.

Az 1883. augusztus 15-én kiadott 36 016. számú rendeletében *A véderdők, valamint a futóhomokon és föltétlen erdőtalajon álló erdők felújításának vagy beerdősítésének ellenőrzése, az erdősitési munkálatoknak elrendelése és a káros legeltetésnek a betiltása ügyében* a földművelésügyi miniszter a törvényben előírt szigorú fellépésre szólította fel a hatóságokat a véderdők törvénytelen használatáért.[97]

A miniszter elsősorban a hivatalos körútjain tapasztalt szakmailag nem megfelelő erdőkihasználás javítása és a további károk megelőzése céljából adta ki rendeletét. Utasította a közigazgatási erdészeti bizottságokat, hogy a fakivágásokat és a beerdősítésre szánt területeken a legeltetést – amennyiben az a talaj termőképességének a megmaradását, illetve a felújítási és beerdősítési munkálatok sikerét veszélyeztette – azonnal tiltsák be. A véderdők használatát büntetés terhének az előirányzása mellett teljesen megtiltotta.

A rendelet értelmében nagyon beszűkült az erdők mezőgazdasági kihasználhatósága, elsősorban a legeltetés szorult vissza. Erdő- és árvízvédel-

[97] A földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. ministernek 36,016 szám alatt valamennyi közigazgatási bizottsághoz és kir. erdőfelügyelőséghez intézett körrendelete, a véderdő, valamint a futóhomokon és föltétlen erdőtalajon álló erdők felújításának vagy beerdősitésének ellenőrzése, az erdősitési munkálatoknak elrendelése és a káros legeltetésnek betiltása ügyében. Magyarországi Rendeletek Tára, 1883. http://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1883/?pg=1643&layout=s (Utolsó letöltés: 2015. október 22.)

mi szempontokat vett figyelembe a véderdők kiterjesztése a havasi rétekre, illetve bizonyos területeken a korábban kivágott erdőrészek újrafásítása. Mindez viszont több helyen a hegyvidéki lakosság megélhetését nehezítette, mivel korlátozta gazdasági tevékenységüket.

Egán Ede nagy jelentőséget tulajdonított az 1879. évi erdőtörvénynek az ország hegyvidékeinek megóvása és az árvízveszély meggátolása szempontjából. „Az erdőtörvényre tagadhatatlanul szükség volt, hogy országunknak a közgazdaságilag szükséges famennyiséget a jövőre nézve biztosítsuk s hogy országunk hegyvidékét a Karszt szomorú sorsától megóvjuk, s kontinentális éghajlatunkat a szélsőségek és rónaságainkat a hóolvadás okozta vizek akadálytalan beözönléséből származó árviz veszélyek ellen megvédjük."[98] A kormányzati megbízott annak ellenére, hogy összességében pozitívan viszonyult az erdők megóvását előirányzó törvényhez, annak alkalmazásával, illetőleg végrehajtásával nem minden esetben értett egyet, s remélte, hogy egyes helyekre vonatkozólag hatályát felülvizsgálják és módosítani fogják. A hegyvidéki akció vezetőjének a véleménye szerint az erdőtörvény rendkívüli szigorításokat tartalmazott, s ezután szorultak ki a falusi emberek a legelőkről. Jelentésében beszámolt arról, ahol a parasztok területet kaptak, az erdőtalajon álló fákat kivágták, a kitermelés után legeltetni kezdtek, míg végül az egész „elkopárosodott".[99]

Az Északkeleti-Kárpátokban az erdő az összterületnek majdnem a felét foglalta el, a szántó viszont mindössze az ötödét.[100] Az országos átlagnál majd másfélszer volt nagyobb a rétek aránya.[101] Az egy lakosra jutó szántóterület az erdők arányából kifolyólag ezen a területen volt a legkisebb. A birtokok jelentős részét a 10 000 hold feletti, főként erdőség tette ki. 1895-ös adatok szerint Bereg vármegyében szántók a 73,4, Máramarosban 85,6, Ugocsában 73, Ungban 81,1 százaléka a 100 katasztrális holdon aluli gazdaságok tulajdonában volt.[102] A birtokaprózódás a 20. század fordulóján tovább folytatódott. Az 1913–1915-ös adatok alapján Beregben a szántó-

[98] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 40.
[99] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 86.
[100] Bereg vármegyében az összterület 36,3 százalékát erdő, 34,9 százalékát szántó tette ki. Máramaros vármegyében ezek az arányok 53,7 – 10,9, Ugocsában 18,9 – 49,9, Ungban 44,5 – 27,5 százalékban oszlottak meg. NAGY Mariann: 2015. 397–398.
[101] A rétek Bereg vármegyében az összterület 9,8, Máramarosban 19,7, Ugocsában 12,7, Ung vármegyében 10,1 százalékára terjedtek ki. Az országos átlag 9,3 százalék volt. Uo.: 397–398.
[102] NAGY Mariann: 2015. 448.

terület 72,4, Máramarosban 97,9, Ugocsában 75,5, Ungban 86,5 százaléka a kis- és törpegazdaságok között oszlott meg.[103] Az egy mezőgazdasági keresőre jutó bruttó termelési érték a szántóra vonatkoztatva alig volt több mint az országos átlag fele.[104] Az összes termőterületre jutó érték a ruszinok lakta térségben volt a legalacsonyabb.[105] Az Északkeleti-Kárpátokban élő ruszinok differenciálatlan paraszti társadalmat alkottak, ahol a lakosság több mint 80 százaléka mezőgazdaságból élt, a társadalom kétharmada kisbirtokos paraszt volt.[106]

A 19. század utolsó negyedében erőteljesen megindult – s az 1881 elején megtartott Országos Magyar Gazdasági Egyesület megbeszélésen az erdős területekre javasolt – iparosítás éreztette a hatását az Északkeleti-Kárpátok vidékén is. Az 1875-ben alakult dolhai vasgyár bükkfából készült faszenet használt a vas olvasztásához.[107] Lehoczky Tivadar beszámolója alapján az 1880-as évek környékén a Schönborn-uradalom bükkös erdőiben mintegy 500 köbláb faszenet égettek, kevéssel korábban Frigyesfalván falemezgyár kezdte meg működését.[108] Az Ung megyei Perecsenyben falepárlógyár jött létre.[109] A vidék jellegzetes ipara lett a fakitermelő és fafeldolgozó ipar. Fűrésztelepek, fakereskedelmi vállalatok, bútorgyárak alakultak, azonban az csak a lakosság egy kevés részének biztosította az állandó megélhetését.

Egán Ede nem tartotta megfelelő módszernek a vidék iparosítását: „Helytelen lenne mindez egy olyan államban, amely ma, sőt egy évszázad múlva is agri-kulturális állam leend a közgazdasági rendezés első helyére állítani az iparosítást."[110] Nem a fejlődést akarta meggátolni vagy annak ütemét lelassítani, hanem a hagyományos megélhetési módok termelékenységének

[103] Uo.: 451–452.
[104] Egy hold szántóra jutó bruttó termelési érték Beregben 114, Máramarosban 98, Ugocsában 85, Ung megyében 112 koronát tett ki, míg az országos átlag 135 korona volt. Uo.: 477–478.
[105] NAGY Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 138–139.
[106] KATUS László: Nemzetek és népszaporulat. In: Magyarok a Kárpát-medencében (História könyvek). Összeállította és szerkesztette: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988. 199–200.
[107] ROXER Vilmos: A dolhai vasgyár keletkezése és viszonyai. In: Máramaros vármegye. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerkesztette S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1997. 50.
[108] LEHOCZKY Tivadar: 1996. 381, 403.
[109] TAUBINGER István: Ipar és kereskedelem. In: Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1998. 36.
[110] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 58.

növekedésében látta a lakosság életszínvonalának emelését, amely az emberek túlnyomó részének egyben a foglalkozását is biztosította. Megpróbálta megkeresni a bajok forrását, s annak oka – véleménye szerint – a tudatlanság volt. Jelentéseiben említi, hogy sok az írni, olvasni nem tudó személy, kevés az iskola. Sokszor okozott szervezési nehézséget „…a nép alacsony kulturális niveauja és az intelligens elemek csekély volta".[111] A mezőgazdasági keresők közül az írni-olvasni tudók aránya Bereg megyében 51,5, Máramarosban 18,7, Ugocsában 40,7, Ungban 44,4 százalékot tett ki.[112] A ruszinok lakta térségben a 6 éven felüli népesség férfitagjainak mindössze 32,5 százaléka, a nők 23,6 százaléka tudott írni és olvasni.[113] A munkaerő műveltségi szintje itt volt a legrosszabb az országban.[114]

Valójában nem az 1879. évi erdőtörvény nehezítette meg jogi előírásaival a hegyvidéki parasztok életét, hanem a korábbi viszonyok rendezetlensége és azok visszahatása az úrbéri pátens után, valamint a lakosság alacsony műveltségi színvonala, aminek következtében a parasztság nem tudott megfelelően reagálni azokra a gazdasági–társadalmi változásokra, amelyek a 19. század második felében kihívásként érték a vidéket.

I.2. Egán Ede tervezete a havasi gazdálkodás fejlesztése érdekében

Borostyánkői Egán Ede (lásd: 7. függelék) egy ideig a földművelési minisztérium állattenyésztési osztályának a vezetői tisztét töltötte be. 1890. március 8-án a Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának ülésén *Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság" fejlesztése érdekében* címmel előadást tartott, amelyben egy külföldi, elsősorban svájci mintára tervezett gazdasági program kivitelezésének lehetőségét vetette fel. Előadása *Kárpátaink közgazdasági hivatása* címmel külön, könyvben is megjelent.[115]

Egán először a kulturális fejlettség, az írni-olvasni tudás és az iskolába járás alapján hasonlította össze a történelmi Magyarország 32 síksági és 31

[111] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 43.
[112] NAGY Mariann: 2015. 440–441.
[113] KATUS László: 1988. 199.
[114] NAGY Mariann: 2003. 139.
[115] EGÁN Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890.

hegyvidéki megyéjét. Különösen szembetűnő volt a különbség az analfabetizmus tekintetében legelmaradottabb Máramaros, és a legjobb mutatókkal rendelkező Sopron és Moson megyék viszonylatában. 10 ezer lakosra számítva Máramaros megyében 8800, Sopron megyében 3248 lakos volt analfabéta. Máramaros megyében a tankötelesek 41, Moson megyében 95 százaléka járt iskolába. Azonban nemcsak az oktatás terén volt lemaradás, hanem az utak kiterjedése vagy az elfogyasztott tápanyag tekintetében is sokkal roszszabbak voltak az arányok a hegyvidéken, mint a síkságon.

„Minél nagyobb tehát a haladás a hazánk kulturális központjait jelző városokban és azok közvetlen környékén valamint országunk nyugati részében, annál feltünőbbnek mutatkozik s annál sötétebb szinben tünik fel azon nagy területnek a visszamaradása, melyet északkaleti és délkeleti hegyvidéknek nevezünk."[116]

A közgazdasági szakember elmaradottnak látta a hegyvidéki területeket. Véleménye szerint a haladásnak és a gazdasági viszonyoknak semmiféle hatása nem volt érezhető a szóban forgó részeken. A lakosságot okolta szegényes helyzetükért, akik nem voltak képesek arra, hogy a hegyvidék adta mezőgazdasági lehetőségeket kihasználják. S miután összevetette életviszonyaikat a nyugati országok hegyvidéki lakosaival, arra a megállapításra jutott, hogy ha nem is bőségben, de legalább nem nélkülözve éltek.

„Nincs kétség, hogy évtizedek múlva is még ugyanazon az alacsony fokon lesz a lakosság értelmi fejlettsége, mint jelenleg, mely saját helyzetét felismerni képtelen, minden vállalkozási szellemet nélkülöz és saját érdekei iránt a legcsekélyebb érzékkel sem bír."[117]

Egán a fejlett hegységi élet mintájának Svájcot tekintette, mint olyan országot, amely a hegyvidéki gazdálkodásban akkor Európában élen járt.

Kilenc magyarországi megye (Csík, Máramaros, Hunyad, Krassó-Szörény, Háromszék, Beszterce-Naszód, Udvarhely, Szeben, Trencsén) adottságait hasonlította össze Svájc természeti-gazdasági viszonyaival. A hasonló természeti adottságú területek kihasználtságánál jelentős eltérések mutatkoztak.

Főleg a szarvasmarha-állomány volt alacsonyabb, összesen 549 544 darabbal, 42%-al kevesebb. A hegyvidékre jellemző legtermészetesebb jövedelemforrás, a tejtermelés szerepe volt kicsi a magyar vármegyékben.

[116] Uo.: 6.
[117] Uo.: 9.

I.1. táblázat. Svájc és kilenc magyar hegyvidéki megye állatállománya

	Svájcban	A kilenc magyar megyében
Szarvasmarha	1 212 583	763 039
Sertés	349 917	411 763
Juh	341 804	1 254 454
Kecske	416 323	133 704

Forrás: Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 13.

I.2. táblázat. A tej- és sajttermelés összehasonlítása

		Svájcban	A kilenc magyar megyében
Évi tejtermelés		16,5 millió hl	950 000 hl
Egész évi sajttermelés		300 000 mm	95 000 mm
	százalékban	87	20
Abból eladásra került	mennyisége	245 000 mm	19 000 mm
	értéke	28 000 000 frt	950 000 frt
A lakosság egy személyre eső jövedelme a tejből		16 frt	0 frt 45,5 kr

Forrás: Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 13.

Svájc mezőgazdasági termelésében a takarmánytermesztés és a megtermelt takarmány által előállított állati termékek játszották a legfontosabb szerepet. A takarmánytermelésre használt területek jövedelme akkor összesen 586 millió frankot tett ki, ami nyolcszor volt nagyobb, mint a gabonatermelésre használt területeké, amelyek jövedelme 77 millió 429 ezer frank volt.[118]

Svájcban takarmányt elsősorban a helyes váltórendszer fenntartása miatt és főleg az alomszalma biztosítása végett termeltek, valamint a gabonatermesztés évről évre mindinkább háttérbe szorult, míg takarmányféléket egyre nagyobb arányban termeltek.

Magyarországon ellenben a hegyvidéki megyék gazdái hasonlóan művelték a földet, mint ahogyan a sík vidékeken. A hegyvidéki gazdák meggondolatlanul ugyanazokat a növényeket termelték, mint az alföldi birtokosok, amelyek azonban nem feleltek meg a hegyvidéki viszonyoknak. A hely-

[118] EGÁN Ede: 1890. 15.

zettel azért is kellett foglakozni, mivel az akkori ország mezőgazdaságilag használt területeinek 25 százalékát a hegyvidéki területek képezték.

„Az ország jelentékeny része tehát oly terület, melyen a gabonafélék termesztése csak másodrangú tényező, s amely területnek mezőgazdasági jövedelmezősége pedig főleg az állattenyésztéstől függ, s mely vidékeken tehát a mezőgazdasági haladásra irányuló törekvésnél a fősúlyt a kaszálók és legelők helyes kihasználására kell fektetni."[119]

Egán Ede maga is bejárta a hegyvidéket és tanulmányozta a havasi legelők viszonyait. Térképet készített saját adatai alapján, illetőleg felhasználta Bedő Albert, az akkori országos főerdőmester erdészeti térképét. A területek feltérképezésével általános áttekintést kívánt nyújtani a havasi legeltetés lehetőségeiről, mivel – leírása szerint – hozzávetőlegesen az egész ország havasi legelőterületét ábrázolta.[120]

A felmérés alapján 35 megyében volt havasi legelő, s azokat a havasi legelőterületek nagyságától függően 3 csoportra osztotta (lásd: 5. függelék).[121] Három megyében – Csík, Máramaros és Hunyad – a havasi legelőknek nagy kiterjedése volt, azok alkották az első csoportot és Egán Havasi megyéknek a nevezte el területüket. A második csoportot 20 olyan megye alkotta, ahol nagy szerepet játszottak a havasi legelők. Ezek közé sorolta a gazdasági szakember Ung és Bereg megyét. A harmadik csoportba tartoztak azok a megyék, összesen 12, ahol a havasi legelőterületek nagysága csekély volt.[122]

Magyarország havasi legelőinek nagyságát Egán kb. 1,2 millió holdban állapította meg (1 624 000 hold, amiből 424 000 erdő, azaz 1 200 000 hold), kb. annyi, mint amennyit árpával vetettek be és egyharmada a búzával bevetett területeknek.[123]

A gazdasági szakember véleménye szerint a Kárpátok földrajzi képződése, a hegység talajviszonyai és éghajlat tekintetében is nagyon hasonlít a Nyugati-Alpok vidékéhez. Ezért is tartotta lehetségesnek egy alpesi típusú gazdasági akció megszervezését. „Mindezek után tekintetbe véve ugy havasi legelőink területét, mint azok talajviszonyait és növényzetét, teljesen biztos

[119] Uo.: 15.
[120] Uo.: 19.
[121] Uo.: 20–21.
[122] Ungban majd kétszer akkora havasi legelőterülettel (47 000 hold) számolt Egán, mint Beregben (26 ezer hold). Ugocsa megyét viszont még a harmadik csoport megyéihez tartozónak sem tekintette, tehát teljesen a sík vidéki megyének tartotta. Uo.: 21.
[123] Uo.: 23.

alapon nyugvónak látjuk az ezen területek közgazdasági mozgalmát czélzó mozgalmat."[124]

Svájci, tiroli, bajorországi szakembereket próbált meg rávenni arra, hogy telepedjenek le, vagy a sajttelepeken fizetett szakszemélyzetként dolgozzanak a Kárpátokban. A felkért szakemberek egyhangúan azt állították, hogy a havasi legelők fűnövényzete annyira megfelelő, mint hazájukban. A legelők még alkalmasabbak voltak, mert könnyebben el lehet jutni rájuk és nem annyira sziklásak.

Egán azonban megjegyezte, hogy a havasi legelők növényzetét csak akkor lehet igazán összehasonlítani, ha a terület annyira lesz gondozott és trágyázott, mint külföldön, mert anélkül nem lesz sem nemes fű, sem kellő termés.

A négy hegyvidéki „kultúrégió" – a dombos vidék, a lomberdők és a fenyőerdők után – a havasok a negyediket képezték. A havasi legelőket három részre osztotta fel:

1. Előhavasok (600–1200 m);
2. Középhavasok (1200–1800 m);
3. Felső havasok (1800-tól a hóvonalig, kb. 2400 m).

Egán Ede leírása szerint a havasi gazdálkodásban az előhavasok nyújtották az első legelőt az állatoknak, mikor a többit még hó lepte be. Amikor a középhavasokról leolvadt a hó, és az állatokat magasabbra hajtották fel, akkor az előhavasokon, ahol lakóházak és istállók helyezkedtek el, megtrágyázták a földet, s utána már csak kaszálóknak használták. A legelő állatok, hacsak hóesés miatt nem maradtak korábbi legelőiken, akkor csak az évad vége felé, az őszi havazás beállta után tértek vissza az előhavasokra.

A középhavasokat tehén-havasoknak nevezték, mivel a havasi évad alatt leginkább ott tartózkodtak a szarvasmarhák. A legmagasabb havasokon, azaz a felső havasokon elsősorban a növendékmarhát és a juhokat legeltették.[125]

Egán összeállította, mennyi havasi legelővel, illetve azoknak elő-, közép- és felső havasokra történő felosztásával rendelkeznek a hegyvidéki megyék külön-külön. Megjegyzése szerint ott vannak a legkedvezőbb viszonyok, ahol a középhavasok vannak túlsúlyban. Eszerint Csík megye után Máramaros a második volt középhavasok tekintetében, Bereg a tizenegyedik, Ung és Ugocsa megye viszont meg sem jelent a feltüntetett 22 megye nevei között. Ugocsát egyébként Egán nem tartotta hegyvidéki megyének,

[124] EGÁN Ede: 1890. 37.
[125] Uo.: 38–39.

így nem is szerepelt az adatok között. Ungnak azonban, akárcsak Beregnek, 41 százalékát tette ki a rétek, legelők és havasi legelők aránya az összes mezőgazdaságra használt területből. A legmagasabb arány Máramarosban volt, ott a rétek, legelők és havasi legelők 74 százalékát foglalták el a mezőgazdasági területeknek.[126]

Mindezeket előrevetítve Egán felsorolta a havasi legelők jövőbeli kihasználásának gazdasági pozitívumait, azaz megnevezése szerint az okszerű havasi gazdálkodás meghonosításának az előnyeit.

„Mindenekelőtt e mozgalom által egy új, ideáig alig ismert s túlnyomó részben még kellően ki nem használt terület nyeretik meg hazánk nemzetgazdaságának. E törekvések czélja: a síkság és a dombos vidék gazdaságát közvetlen összeköttetésbe hozni a havasokkal, mely utóbbiak ideáig nagyobbrészt csak idegen, évről évre változó juhtartók által lettek kihasználva; az ott dívó kezdetleges gazdasági viszonyokat emelni és belterjesebbé tenni; másrészt pedig a völgyek gazdaságát ezen új területek hozzácsatolása által gazdagitni és erősitni."[127]

A mezőgazdaság jelentős átalakulása folytán a szarvasmarha-tenyésztésnek volt vezérszerepe – vallotta Egán. A havasi gazdaság szerepét ezért az állattenyésztés szempontjából felülmúlhatatlannak tartotta. „A szarvasmarha-tenyésztés legérdekesebb részét, művészetét, ugyszólván poézisét képezi az egész mezőgazdasági üzemnek."[128] Fontos szerepet szánt a tejgazdaságnak, mint a havasi gazdaság másik súlypontjának, amelyet az állattartás legjövedelmezőbb ágazataként tartott számon.

Egán a svájci viszonyokat hozta fel példának és az 1,2 millió hold területű havasi legelőt a mezőgazdaság vonatkozásában, az állattenyésztés szempontjából nagy lehetőségnek tartotta.[129] Amint megjegyezte, 1822-ben még csak 2 egész éven át működő sajttelep volt Svájcban, míg 1890-ben már 2500 létezett.

[126] Uo.: 25., 40–41.
[127] Uo.: 41.
[128] Uo.: 42.
[129] Az 1897-ben meginduló hegyvidéki akciónak Egán Ede volt az első kinevezett megbízottja. 1901-ben bekövetkezett halála után Kazy József folytatta a munkáját. 1904-es beszámolójában Kazy azt írta magyar havasi legelők előnyéről a svájciakkal szemben, hogy a svájci legelők nehezen megközelíthetőek, a meredekebb helyekről sok száz állat zuhan évente a mélybe, viszont a magyar havasok könnyen elérhetőek. Északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segitő akczió hat évi működésének ismertetése. Összeállította: KAZY József. Budapest, Pallas részvénytársaság nyomdája, 1904. 23.

A legfontosabbnak a havasi legelők mezőgazdasági jelentőségének és kihasználásának a felismerését tartotta. Egán Ede nem igazán bízott a hegyvidék iparosításában, s inkább a természet adta mezőgazdasági viszonyok termelékenyebb kihasználását tartotta fontosnak és igazán eredményesnek. „Ez lesz egyszersmind a leghathatósabb eszköz a hegyi nép jólétének s a lakosság mívelődési fokának emelésére is. Egyes iparvállalatok, megnyitott új bányák, favállalatok stb. ideiglenesen emelhetik ugyan egyes hegyvidékek lakosságának jövedelmét. De közgazdasági szempontból távolról sem birhatnak annyira messzeható behatással, sem a nép állandó jólétre, sem a közmívelődés emelésére, mint azon behatás, mely odairányul: hogy a lakót tanítsa azt a földet, melyen született s melyhez egész életére kötve van, olyképen kihasználni, mint az közgazdasági helyzetének égalji és közlekedési viszonyainak megfelel."[130]

Máramaros megyében a kincstár kezdeményezésére már az 1870-es évek végén, részvénytársasági alapon létrejött egy mintagazdaság, amit állami szubvención tartottak fenn, mely azonban veszteséges volt. 1885-ben a földművelésügyi miniszter a havasi területet bérbe adta egy svájci vállalkozónak, akivel tízéves szerződést kötöttek.[131] A vállalkozó az első öt évben ingyen használta a területet. A második öt évben fokozatosan növekedett a bérösszeg, amely a tizedik évben kétszerese lett annak, amely a bérbeadás előtt a területről befolyt, azaz mielőtt a részvénytársaság használatba vette volna a földet. A bérlő saját részről 75 ezer forintot fektetett be a bérelt ha-

[130] EGÁN Ede: 1890. 38–39.

[131] Gottfried Barna adatai alapján Zürcher Herzog svájci vállalkozó 1883-ban 2000 kat. hold állami tulajdonban levő havast bérelt ki a Máramaros megyei Szaploncán, azon kívül vásárolt egy 5000 kat. hold birtokot. A virágzó havasi gazdaságba a századfordulóra már 250 000 frankot fektetett be a tulajdonos.
GOTTFRIED Barna: A „rutén akció" Bereg vármegyében (1897–1901). In. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XIII. Nyíregyháza, 1999. 195–202.
Zürcher Herzog Alajos 1901-ben (pontos dátum, hónap és nap nélkül) a földművelésügyi miniszternek írott levelében arról számolt be, hogy 16 évvel azelőtt, 1885-ben borostyánkői Egán Ede miniszteri megbízott közbenjárása következtében települt le Máramaros vármegyében, hogy a modern, Svájcban használt havasi gazdálkodást meghonosítsa. Eleinte az államtól bérbe vett földeken gazdálkodott, 1889-től azonban megvásárolta a szaploncai 4000 holdas uradalmat, ahol szintén hasonló módon tevékenykedett. Az erdő hasznosítása és feldolgozása céljából kialakított egy fűrésztelepet gőzfűrésszel, egy parkettagyárat, majd pedig egy hajlított fa bútorgyárat létesített. A legnagyobb problémát az ellene történő állandó támadások jelentették. A pontos számadatok leírása végett Fátyal István szaploncai csendőrparancsnok jegyzőkönyvére hivatkozik, amelyben a gazdasága ellen 51 tűzeset és személye ellen 4 merénylet elkövetése volt bejegyezve. Ezért aztán a biztosítótársaságok vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy összegért voltak hajlandóak biztosítani a vállalkozó vagyonát. KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 42. f. 1–2.

vasi területbe, s annak köszönhetően egy gazdaságos vállalkozás, egy mintagazdaság jött létre, amely akkoriban más megyében nem működött.[132]

Egán Ede munkájában pontokba foglalta össze azokat a legfontosabb problémákat, amelyeket meg kellett oldani az eredményes gazdasági program végrehajtásához.

I. Az erdőtörvény, de különösen az 1883. évi földművelődési miniszteri rendelet véderdőkre vonatkozó intézkedéseinek a felülvizsgálata, mert nem vette figyelembe, és ezért ellentétben állt a vidék állattenyésztési érdekeivel. A rendelet alapján majdnem minden havasi legelőt véderdők közé kellett volna számítani.

II. A havasi gazdaságok rendezése ügyében a havasi legelők nyilvántartási törzskönyvének az elkészítése. Követendő példának tartotta Ausztriát, ahol a havasi vidékek közgazdasági viszonyairól készíttettek pontos nyilvántartást, amely akkor egyedülálló volt.

III. A legelők közösségi tulajdonának a megőrzése. A birtokviszonyok átalakulása miatt a közösen használt területeket szétosztották, „arányosították". Egán vallotta, hogy ami a szántóföldek esetében hasznos volt, az a legelőterületeket érintve veszélyes. Olyan rendeleteket kell kibocsátani, amelyek a közösen használt legelőterületek felosztását megakadályozzák, illetve bizonyos feltételekhez kötik.

IV. Az állam tevékeny részvétele a gazdasági programban és az 1885-től használt bérleti rendszer kiterjesztése a hegyvidékekre.

V. Gyakorlati tanfolyamok megszervezése, ösztöndíjak létesítése.

VI. Szabályrendeletek foganatosítása annak érdekében, hogy a havasi gazdálkodás módja a törvényes felhasználás legyen.

VII. A dúvadak elleni védekezés.

VIII. A gazdasági tanintézetekben a havasi gazdaság tanítása.[133]

Egán Ede mélyen hitt az ország gazdasági megerősítésében és a hegyvidéki gazdálkodás fellendítésére irányuló program helyességében, amit írásának záró gondolataival is alátámasztott: „Ne feledjük el soha, hogy ez az ország csak akkor fog valóban nagygyá, hatalmassá és legyőzhetetlenné válni, ha nemcsak központjában van pezsgő élet, hanem az ország legtávolabb eső határvidékein is utat nyitunk a fokozatos haladásnak!"[134]

[132] EGÁN Ede: 1890. 49–50.
[133] Uo.: 51–58.
[134] Uo.: 60.

II. FEJEZET
KIVÁNDORLÁS AZ ÉSZAKKELETI-KÁRPÁTOK VIDÉKÉRŐL

II.1. A kivándorlás kezdete

A kiegyezés után Magyarország gazdasága gyors és látványos fejlődésnek indult, s annak érzékelhető szociális hatása is volt. A korszak legfontosabb eredményei közé tartozott a születéskor várható átlagos élettartam növekedése és a népesség számának emelkedése. A jobb táplálkozásnak, az egészségesebb lakásviszonyoknak, a közegészségügy fejlődésének köszönhetően csökkent a csecsemő- és gyermekhalandóság, visszaszorultak a korábban pusztító járványos betegségek.[135] Ám a gazdasági változások jelentős társadalmi és életmódbeli átalakulást vontak maguk után.

A gazdaság modernizációja – elsősorban a mezőgazdaság tőkés átalakulása és az iparosodás – milliókat mozdított ki lakhelyéről, hagyományos élet keretei közül. A vándormozgalom nagyobb része az ország határain belül zajlott le. Ennek eredményeként 1880-ban minden negyedik, 1910-ben pedig minden harmadik ember máshol élt, mint ahol született. A dualizmus korának nagy népesedési válságtünete azonban a kivándorlás volt.[136]

W. A. Lewis Nobel-díjas közgazdász és gazdaságtörténész véleménye szerint az iparosodás határát a mezőgazdaság termelékenységi növekedése szabja meg. A Monarchia magyarországi területén a mezőgazdasági termelés éves növekedése 1,7 százalékot tett ki, míg az iparé – 4,2 százalékos volt.[137] A mezőgazdasági termelést elsősorban az élőmunka-felhasználás határozta meg, az iparosodás növekedésében a tőkeigényes ágazatok játszották a vezető szerepet. Ennek következtében az iparosodás nem vonta el a mezőgazdaságból a munkaerőt, sőt a paraszti életformából kiszorulókat sem tudta ellátni munkával. Jelentős részük csak idénymunkát végzett kevés fizetségért, mások pedig nagybirtokosok vagy a birtokos parasztság

[135] ESTÓK János: Magyarország története 1849–1914. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 147.
[136] FÓNAGY Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 157.
[137] KÖVÉR György: Piaci hullámzások és gazdasági növekedés. In: Magyarország története a 19. században. Szerkesztette: Gergely András. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 345.

szolgálatában álltak, azoknak dolgoztak szintén csekély juttatásért. Ez lett a századfordulón felerősödő kivándorlás fő oka.[138]

Rácz István a kivándorlást három szakaszra bontotta. Az első szakasz közvetlenül az 1848–1849-es szabadságharc után kezdődött és az 1880-as évekig tartott. A kivándorlás szórványosan indult el, ennek ellenére beszélhetünk magyarországi kivándorlásról a 19. század derekán. A második szakasz az 1880-as évektől a századfordulóig számítható. Ekkor a kivándorlás területileg kiszélesedett és számszerűleg megnövekedett. A felvidéki megyékről átterjedt a Dunántúlra és Erdélyre, fokozatosan országos méreteket öltött. A harmadik szakasz a századfordulótól 1914-ig tartott, ami a tömeges kivándorlás időszaka volt, s aminek az első világháború vetett véget.[139]

A XIX. század végén elindult erőteljes kivándorlási hullám a nyugat-európai államokban már jóval hamarább megkezdődött, nem volt tehát teljesen ismeretlen a magyar politikusok számára sem. Ennek ellenére rövid idő alatt jelentős méreteket öltött, és igazán a megfelelő „ellenszert" sem sikerült megtalálni a jobb élet reményében útnak indulók marasztalására.

A közönyösséget sem lehet felróni az állami közigazgatás akkori tisztviselőinek, hiszen a folyamatot kezdetétől fogva figyelemmel kísérték, ami nem kevés aggodalommal töltötte el az ország vezető politikusait. Az 1880-as évektől a kivándorlás egyre erőteljesebben éreztette hatását. A hatóságok adatokat gyűjtöttek és intézkedéseket foganatosítottak az útra kelők visszatartására. Jellemző, hogy a nyugat-európai országokat sokkal hamarabb elérő kivándorlási hullám a 19. század végi Magyarországot is hasonló gazdasági környezetben találta. Azaz egy olyan időszakban, amikor az ipari forradalom, a kapitalista piacgazdaság éreztetni kezdte a hatását, s ezzel együtt járt a társadalmi viszonyok erőteljes átalakulása is. Az elodázott földreform és a népességrobbanás elsősorban a parasztok százezreit mozdította ki korábbi lakóhelyéről. Az alapvető gazdasági okok mellett kisebb szerepe volt olyan tényezőknek, mint a katonai sorozás elkerülése, családi ügyek hatása, kalandvágy, törvény előli menekülés, azaz a személyes okok csak másodlagos szerepet játszottak a kivándorlásban.[140]

[138] Uo.: 2003. 345.
[139] RÁCZ István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 75–77.
[140] VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000. 200–201.

1880-ban Hedry Ernő országgyűlési képviselő egyik beszédében azt nyilatkozta, hogy a kivándorlók szinte kivétel nélkül parasztok, zsellérek, cselédek. 1883-ban Érkövy Adolf akadémikus írásában azt fejtette ki, hogy a kivándorlók legnagyobb részét eladósodott telkes parasztok és zsellérek alkotják. 1902-ben Barta Ödön szerint a kivándorlók legnagyobb tömege kis- és törpebirtokosokból került ki. A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara 1905. évi jelentésében úgy fogalmaztak, hogy a kivándorlók szinte mindannyian mezőgazdasági munkások, napszámosok és cselédek. Az 1900. augusztus 18-án megjelent Népszava c. újság hasábjain pedig azt írták, hogy a kivándorlók legnagyobb része földművelő munkás. A kivándorlás kérdése egyben parasztkérdést is jelentett.[141]

Kovács János szigorú megfogalmazásában olyan „kilökötteknek" tekinti az elvándorlókat, „akik nem kellettek a hazának".[142]

Erdei Ferenc egyenesen menekülésnek tekintette a parasztok vándormozgalmát a városok és más világrészek felé.[143] Munkáiban elsősorban a két világháború közötti parasztság viszonyait írta le, de az előzmények keresésében sokszor visszatekintett a 19–20. század fordulójára, a mezőgazdaságban élők társadalmát meghatározó eseményekre. Véleménye szerint az, ami jelentős különbségnek tekinthető a korábbi paraszttársadalomból kiváltak és a kivándorlás között, az a jelenség tömegmozgalommá válása volt. Míg korábban a parasztsorból kimozdultak által nem bomlott a parasztvilág, addig a csoportos elvándorlás a hátrahagyottakat is indulásra biztatta. Az okait abban látta, hogy a törvények révén a társadalmilag megkötött parasztság ki akart törni saját életformájából és nem kívánt többé parasztként élni.[144]

Magyarországot az 1880-as években elérő kivándorlási láz igazán csak a 20. század első évtizedében tetőzött.[145] Így például 1906. július 1-je és 1907. június 30-a között közel kétszázezren hajóztak az Amerikai Egyesült

[141] RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 458–459. (A továbbiakban: RÁCZ István: 1972/II.)
[142] Dr. KOVÁCS János: Egyetemes magyar agrárfejlődés (Harmadik kiadás). Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007. 207.
[143] ERDEI Ferenc: 1973. 171–177.
[144] Uo.: 1973. 171.
[145] PUSKÁS Julianna: Kivándorlás Magyarországról. // Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988. 204. (A továbbiakban: PUSKÁS Julianna: 1988.)

Államokba. Puskás Julianna is, akárcsak Rácz István, az első világháborút tekinti a tömeges kivándorlás megfékezőjének.[146]

Várdy Béla számításai szerint ez a hatalmas tömegmozgalom csak az Osztrák–Magyar Monarchiából több mint négymillió embert – köztük közel 2 millió magyar állampolgárt – dobott át az Atlanti-óceán túloldalára.[147] Hasonló véleményen van a témával foglalkozó Szántó Miklós is, aki Thirring Gusztáv statisztikai adataira hivatkozva írja, miszerint az első világháborúig összesen 1 963 592 fő vándorolt ki az akkori Magyarország területéről.[148] Valamivel többre becsüli a kivándorlók számát Fónagy Zoltán, aki 2,2 millióra teszi a dualizmus fél évszázada alatt a kiutazók tömegét.[149] Gyimesi Sándor 1860-tól 1910-ig az országot ért kivándorlási veszteséget 1,4 millió főben határozta meg.[150] Bagdi Róbert Puskás Julianna számításaira hivatkozva 1,2 millióra értékeli a Magyarországról 1899–1913 között kivándoroltak számát az USA-ba.[151] Puskás Julianna az európai kikötők adatait alapul véve valamivel több, mint kétmillió utast jelölt meg 1871 és 1913 között, miközben az Egyesült Államok bevándorlási hivatala 1 815 117 személy partraszállását jelezte. Viszont nem mindannyian az Egyesült Államokba, hanem sokan Kanadába és Dél-Amerika országaiba indultak. Ezenkívül figyelembe véve a halmozódásokat, a többszöri oda-vissza hajózást, ami ugyanazon személy megismételt regisztrálását jelenti, úgy véli, hogy az Egyesült Államokba vándorlók száma ezen időszak alatt 1 millió 300 ezerre tehető.[152] Mivel a magyarországi kivándorlók 86 százaléka 1899–1913 között az USA-ba ment, ettől nagyjából 15 százalékkal lehetett több az összes kivándorló. Kovács János 1 386 528 főre becsüli azoknak kivándorlóknak a számát, akik 1899–1913 között hagyták el az országot.[153]

A hatóságok kevés, illetve átmeneti sikereket tudtak csak elérni, hiszen a 20. század elejére a kivándorlás egyre jelentősebb méreteket öltött.

[146] PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 200.
[147] PUSKÁS Julianna: 1982. 198.
[148] PUSKÁS Julianna: 1988. 46.
[149] FÓNAGY Zoltán: 2004. 157.
[150] GYIMESI Sándor: Utunk Európába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 83.
[151] BAGDI Róbert: Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899–1913 között. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009. 61. (A továbbiakban: Bagdi Róbert: 2009.)
[152] PUSKÁS Julianna: 1982. 62.
[153] Dr. KOVÁCS János: 2007. 207.

1906. július 1-je és 1907. június 31-e között majd kétszázezren utaztak ki az Egyesült Államokba.[154] A hivatalos statisztikai adatok szerint 1900 és 1913 között az akkori Magyarországról közel másfél millióan hajóztak ki az USA-ba (1 463 693 személy).[155] A kivándorlás kb. 86 százalékban az USA-ba irányult.[156] A jobb élet reményében útra kelt emberek egy része Kanadát, Dél-Amerika országait, vagy Dél-Afrikát választotta úticélként. Sokan a kiutazást csak átmeneti állapotnak tekintették, munkát keresni indultak, és feltett szándékuk volt, hogy egy kis pénz összegyűjtése után hazatérjenek. Később azonban ez a többségnél végleges letelepedési szándékká módosult. Pontos adatokat szolgáltatni a kivándorlók számáról nem lehet, hiszen a hivatalos statisztikai adatok csak az útlevéllel rendelkezőket tartalmazzák. Az emberek egy jelentős része azonban titokban, szökve lépte át a határokat. A másik nehézséget az támasztja, hogy egyesek többször is megtették a tengerentúlra vezető utat, közben hazatértek családjukhoz, így az oda-vissza utazásokat sem lehet kiszűrni a puszta számadatokból. Egy része a távoli országokban munkát kereső embereknek valóban hazatért.

Az emigráció először az ország északi megyéiben indult meg. Elsőként a felvidéki német polgárság tagjai keltek útra. A viszonylagos jólétük mellett további gazdasági lehetőséget láttak a kivándorlásban.[157] Az agrárnépesség tömeges kiutazása 1885 körül indult meg, elsőként az északkeleti megyékből, a szlovák és ruszin lakosságot érintve nagymértékben.[158] A legtöbben Sáros és Zemplén megyékből indultak el szerencsét próbálni. A kivándorlási hullám Zemplénből fokozatosan Ung megyére is átterjedt, ahol valamivel később szintén jelentős méreteket öltött, és a lélekszámhoz viszonyítva nagyon magas volt az arányuk (1899 és 1913 között átlagosan a megyében ezer főre 19 kivándorló jutott).[159] Az Ung megyéből történő kivándorlás már 1880-tól kimutatható, igaz, eleinte ennek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Nem is igazán tudtak tenni ellene, hiszen a községi elöljárók kötelesek voltak minden hozzájuk forduló személynek honossági

[154] PUSKÁS Julianna: 1982. 204.
[155] Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Budapest, 1918. 16. táblázat
[156] SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat. Budapest, 1984. 46.
[157] VÁRDY Béla: 2000. 202.
[158] DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. században. In: *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 426.
[159] MSK: 1918. 2. táblázat

vagy magaviseleti igazolványt kiállítani. Bereg megyében a 19. század utolsó évtizedében kezdődött el, de csak 1900-tól vált jelentőssé a kivándorlás, Máramaros és Ugocsa vármegyékben pedig a 20. század első évtizedének közepétől nőtt meg az országot elhagyók száma. Az, hogy Ung vármegyére a szomszédos zempléni események milyen hatással voltak, arra a szobránci járás szolgabírája egyik jelentésében külön is kitért. Amint írta, a nagymihályi járásból (Zemplén megye) sokan elmentek Amerikába, jelentős pénzösszegeket küldtek haza, aminek a hatására egyre többen hagyják el otthonukat.[160]

A kivándorlás a paraszti társadalom minden rétegét érintette, de például a debreceni kamarához tartozó Szatmár, Máramaros, Bereg és Ugocsa megyéknek a „bányászattal foglalkozó köznépe" sem tudott megélni otthon, ezért a „kivándorlás eszméjével kezdett el foglalkozni".[161]

A hegyvidéki megyékből elindult kivándorlás nagyon erőteljes volt. Ezzel is magyarázható, hogy az országgyűlési vitákon egy ideig a magyarországi kivándorlást teljesen azonosították a hegyvidéki kivándorlási mozgalommal, s az sem véletlen, hogy a kivándorlást elemző közgazdasági tanulmányok is először ezeket a megyéket vetették vizsgálat alá.[162]

A kivándorlás elsősorban az ipari gócpontoktól távol eső helységeket, a peremvidékeken lévő városokat és megyéket fogta át. 1899–1913 között Ung megyéből a statisztikai adatok szerint 45 657 ember vándorolt ki, ami a korabeli magyarországi viszonylatban Zemplén, Torontál, Sáros és Szepes megye után az ötödik helyet jelentette az elköltözött emberek számát tekintve.[163]

Bagdi Róbert is Északkelet-Magyarországot tekinti a legfőbb népesség kibocsátó központnak. Ebben a viszonylatban egyes megyék annyi tengerentúli kivándorlót adtak, hogy a kiutazók száma a természetes szaporulatot is meghaladta. Ezekben a megyékben a kivándorlás és a természetes szaporulat a következőképpen alakult: Szepes 159,2 százalék, Abaúj-Torna 157,7 százalék, Ung 132,8 százalék, Gömör és Kishont 132,2 százalék, Zemplén 118,9 százalék.[164]

[160] KTÁL. A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai. F. 4., op. 1., od. zb. 66., f. 11.
[161] RÁCZ István: 1980. 96.
[162] RÁCZ István: 1972/II. 455.
[163] Uo.: 1972/II. 454
[164] BAGDI Róbert: 2009. 61.
Ung megye lakossága a népszámlálási adatok alapján 1880-ban 75 749 fő volt, 1910-ben már 104 147 személyt számoltak össze. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 16.

II.1. táblázat. Kivándorlás a peremvidékekről

Megye	A kivándorlók száma
Zemplén	82 584
Torontál	76 798
Sáros	50 390
Szepes	46 007
Ung	45 657
Bács-Bodrog	44 691
Temes	44 260
Aabaúj-Torna	44 258
Nagy-Küküllő	36 464
Nyirta	33 031
Veszprém	30 166
Trencsén	23 560
Szabolcs	22 028

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 455.

A természetes népszaporodás következtében megnőtt Ung megye lakossága, és ezért a termőföldhöz viszonyítva nagy volt a népsűrűség. A belső ipari centrumok távolsága, magának a megyének az alacsony ipari fejlettsége, amely nem volt képes befogadni a mezőgazdaságból kiszoruló embereket, erőteljes lökést és állandó utánpótlást adott az emigrációnak. Ung megyében az ungvári járáshoz tartozó Bező, Ungdaróc és Nagygejőc falvakból volt a legnagyobb arányú a kivándorlás.[165] A 20. század első évtizedében Ung megyében nem volt olyan község, ahonnan ne indultak volna el kivándorlók.

Az 1880-as évektől a Belügyminisztériumból már folyamatos jelentéseket kértek a főispánoktól a kivándorlás helyzetéről. Az egyik, 1882. augusztus 14-én a főispánnak írott levélben, egy hónapon belüli válaszban adatokat kértek az utóbbi három évben történt kivándorlásról.[166]

[165] RÁCZ István: 1972/II. 455.

[166] Az adatok begyűjtése a következő kérdésekben történt:
- a lakosság mely rétegét érintette ez leginkább,
- mik voltak a fő okok,
- útlevelek vagy azok nélkül történt-e a kivándorlás,
- hogyan jártak el a községi elöljárók és jegyzők? KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 60., f. 6.

A főispán, gróf Török Napoleon továbbította ezt a szolgabíróknak, akiknek a jelentéseiből állította össze válaszát. A szolgabírók, szinte mindannyian, a kivándorlás legfőbb okának az elszegényedést és a keresethiányt nevezték meg. Többen hivatkoztak az utóbbi évek rossz termésére. Tabódy Jenő, nagykaposi szolgabíró jelentésében írta, hogy kedvező hírek érkeznek az Amerikába már kivándoroltakról, s így „vagyonszerzési remények" miatt indulnak útnak.[167] Burcsik Dezső ungvári szolgabíró, a községi elöljárók hozzáállásáról azt jelentette, hogy azok kötelesek voltak kiállítani minden hozzájuk forduló félnek honossági és magaviseleti igazolványt. A határon aztán sokan a cselédkönyvet vagy a marhalevelet mutatták fel, s mivel ott nem értették az iratok tartalmát, úgy átengedték őket.[168] Köröskényi Elek, a Szobránci járás szolgabírója nemcsak a kivándorlásról, de egyesek visszatéréséről is említést tesz.[169] Lőrinczy Jenőnek, a Sztavnai járás szolgabírójának különösen elkeserítő a jelentése. Az elszegényedés, a teljes nyomor, „mely a felvidéki nép között ma már oly irtózatos mértékben uralkodik" a kivándorlás elsődleges oka. Ehhez járult még az iszákosság, valamint az uzsoraszerződések, amelyek a „földműves népet kiszivattyúzzák".[170] Gróf Török Napoleonnak, Ung megye főispánjának 1882-ben a belügyminisztérium számára írott beszámolójából kitűnik, hogy az utolsó három évben a megyéből, beleértve Ungvárt is, mintegy 1000 ember vándorolt ki. A legtöbben Ungvárról (500 fő), illetve a Felső-Zemplénhez közel eső területekről.[171] A városokban boldogulni nem tudó iparos és kereskedő példája könnyen követésre talált a paraszti lakosság körében is.

A kivándorlás növekedése már az 1890-es évek elején munkaerőhiányt okozott a vármegye járásaiban, ezért különböző fórumokon, „tanácskozmányokon", a „felvidéki értelmiség" különböző észrevételeit, javaslatait is igyekeztek hasznosítani. Azonkívül kimutatások készültek az Amerikába költözöttekről.[172]

Az egyre nagyobb mértéket öltő kivándorlást az útlevelek kiadásának szigorításával is megpróbálták visszaszorítani a századfordulón. Az egyénileg kivándorlók esetében még volt esély a visszatérésre, hiszen azok általá-

[167] Uo.: f. 7.
[168] Uo.: f. 9–10.
[169] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 505., f. 11–12.
[170] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 66., f. 13–14.
[171] Uo.: f. 19.
[172] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 126., f. 2.

ban ideiglenesnek tekintették a távozásukat, az Amerikában szerzett pénzzel az adósságukat akarták rendezni, vagy földet szerettek volna vásárolni.[173] Azok viszont, akik családostól vándoroltak ki, vagy akik után a családjuk később utazott ki, nagyon kevesen jöttek vissza. Így a levéltári adatok között 1889-től egyre több esetben fordul elő, hogy az Ung megyei főispán már nem ajánlja a férjük után kiutazni akaró feleségek vagy családok számára az útlevelek kiadását.[174] Ung megyében 1899-ben 3637, 1900 augusztusának végéig 3072 személy kapott útlevelet Amerikába.[175]

Ung megyében már a századforduló előtt is jelentős volt a kivándorlás, ami intenzitásában a Zemplén megyeihez hasonlított, míg Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék kivándorlása jóval kisebb mértéket öltött. Bereg megyét később érte el a kivándorlási hullám, ami jellemző a másik két megyére, Ugocsára és Máramarosra is. Földrajzilag távolodva Ung megye határaitól a kivándorlás egyre kevésbé érintette a többi északkelet-magyarországi megyét. Bereg megyéből a kivándorlás a Felvidéki és a Munkácsi járás falvaiból indult el. A felvidéki járás szolgabírája 142 útlevelet állított ki 1901 tavaszáig, de a kivándorlás mértéke ettől jóval nagyobb volt.[176]

Az egyre növekvő kivándorlást jelzi, hogy Ung megyében az 1904-es év első nyolc hónapjában 2041 személy folyamodott útlevélért, 1905. augusztus 31-ig viszont már 3819 útlevelet adtak ki, azaz csaknem megkétszereződött a hivatalos papírokkal kiutazni szándékozók száma.[177]

Nehéz meghatározni a kivándorlók pontos számát, hiszen a hivatalos adatok mellett – amelyek elsősorban a kiadott útleveleken alapulnak – figyelembe kell venni, hogy sokan titokban, dokumentumok nélkül hagyták el az országot. A magyar statisztika nem közöl adatokat az illegális kivándorlásról. Nemcsak azért, mert a kivándorlók szökve hagyták el az országot, és így nehéz volt számon tartani őket, hanem mert a hatóságok saját tevékenységük kedvezőbb bemutatása miatt kisebbeknek igyekeztek feltüntetni a kivándorlás méreteit, ezért alacsonyabb számokat közöltek a felettes hatóságoknak.[178]

[173] FÓNAGY Zoltán: 2004. 158.
[174] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 83., f. 25–26.
[175] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117., f. 42.
[176] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 64., f. 7.
[177] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 6.
[178] RÁCZ István: 1980. 79.

I. O. Mandrik a statisztikai adatokra hivatkozva 19 368 főben állapította meg az Ung megyéből kivándorlók számát 1892 és 1902 között.[179] Puskás Julianna kb. 40 ezer főre teszi az 1899–1913 között a megyéből emigráltakat.[180]

Bereg viszonylatában a lakosságnak egy töredéke (6,8 ezrelék) vándorolt ki a leginkább érintett időszakban, az első világháborút megelőző 15 évben. Bagdi Róbert adatai alapján az 1900 és 1910 közötti időszakban Beregből 14 170-en, Ungból 23 177-en hagyták el az országot örökre.[181]

II.2. Állami intézkedések a kivándorlás visszaszorítása érdekében

A kivándorlás kérdését a századfordulón a kormánypolitika egyre inkább előtérbe állította, és korlátozása céljából több intézkedést is foganatosított. A magyar állam a külföldi országokhoz hasonlóan és azok példájára a kivándorlást a törvényes rendelkezések egész sorával próbálta korlátozni. 1876-tól a magyar kormány e célból több rendeletet bocsátott ki. Volt olyan, amelyikben a külföldi hajóscégek kivándorlási hirdetményeinek postai szállítását tiltotta meg. Egy másikban a csendőröket utasították arra, hogy az útlevél nélkülieket fordítsák vissza. Az 1910-es évektől már olyan rendelkezéseket is szétküldtek a falvakba, amely az engedély nélkül kivándoroltak feljelentői számára pénzt ígért.[182]

Az államhatalom törvények útján is igyekezett szabályozni a kivándorlás mértékét. Az első világháborúig három olyan törvényt fogadtak el, amely foglalkozott a kivándorlással: 1881: XXXVIII, 1903: IV és az 1909: II. törvénycikkelyt.[183]

Az 1881. évi törvény a kivándorlási ügynökökről szólt, amely előírta, hogy ügynöki tevékenységet csak a belügyminisztérium engedélyével végezhetnek. A belügyminisztérium azonban a kivándorlás megakadályozása céljából egyetlen engedélyt sem adott ki.

A másik két törvény már kimondottan a kivándorlást akarta megakadályozni. A magyar törvénykezés először 1903-ban határozta meg a kiván-

[179] МАНДРИК I. O. 1991. 51.
[180] PUSKÁS Julianna: 1988. 205.
[181] BAGDI Róbert: 2009. 67.
[182] RÁCZ István: 1972/II. 473.
[183] Uo.: 1972/II. 473.

dorlás fogalmát: „Kivándorlónak tekintetik az, aki tartós kereset céljából külföldre távozik."[184] Az 1909. évi törvény ugyanebben a megfogalmazásban jelent meg, kiegészülve azzal, hogy a törvény hatálya „nem terjed ki azokra, akik valamely európai államba egy évnél rövidebb időre meghatározott munkák teljesítése végett távoznak".[185]

A kivándorlást a törvények nem tiltották meg, de a lakosság bizonyos rétegének az elutazását megpróbálták megakadályozni. Az 1903. évi törvény kimondta, hogy a katonai kötelezettség alatt álló személyek csak akkor hagyhatják el az országot, ha arra a hatóságoktól engedélyt kapnak. Az 1909. évi törvény szigorította a megkötést. A törvény előírta, hogy az említett engedélyt csak azok kaphatják meg, akik befizetik a belügyminiszter által 100-tól 1000 koronáig megállapított összeget. Azok számára, akik a hatóságok megkerülésével, engedély nélkül akartak kivándorolni, az 1909. évi törvény két hónapig terjedő fogházat és 600 korona pénzbírságot helyezett kilátásba.

Az államhatalom a kivándorlási törvényeknek igyekezett érvényt szerezni, a csendőrség és a határőrség révén. A belügyminisztérium elsősorban a határ menti állomásokat ellenőriztette, illetve erősítette meg külön egységekkel, de az ország belsejében is állandó készenlétben állott a csendőrség a kivándorlók visszatérítésére. Ahol a hatóságok nagyobb kivándorló csoportról szereztek tudomást, azonnal kérték a helyi csendőrőrs megerősítését és a fegyverhasználat igénybevételére is felkészültek. A hatóságok tájékoztatása szerint az 1907. évben 13 ezer jogtalan kivándorlót tartóztattak fel.[186]

A határon végzett igazoltatási eljárások megszigorítása és a kivándorlási ügynökök elleni intézkedések egyre inkább előtérbe kerültek. A század elején már azokat nevezték kivándorlási ügynököknek, akik bizonyos összeg fejében vállalták, hogy hamis papírokkal vagy olykor papírok nélkül is kicsempészik a kiutazni szándékozót az országból. Ez a fajta embercsempészet egyre szervezettebbé vált, egész hálózattá és jól jövedelmező üzletággá szerveződött. A nyugat-európai kikötőktől egészen a helyi, falusi szintig jelen volt. Egy 1903-ból származó bírósági ítélet a nagykaposi járásból származó Blum Bernátot 10 napi elzárásra és 15 nap alatt megfizetendő 200 korona pénzbüntetésre ítélte. A határozatban kiemelték, hogy a „bírósági ítéletnek keménynek és elrettentőnek" kell lennie, hogy ilyen ne

[184] RÁCZ István: 1980. 77.
[185] Uo.: 77.
[186] RÁCZ István: 1972/II. 474.

fordulhasson többet elő.[187] Szintén 1903-ból származik a Klein Lőrincnével szemben folytatott eljárás kivándorlás tiltott közvetítése miatt. Őt 15 napi elzárásra és 15 nap alatt megfizetendő 300 korona pénzbüntetésre ítélték. Az utóbbi behajthatatlansága esetén azt saját költségén letöltendő még 15 napi elzárásra lehetett változtatni.[188]

II.2. táblázat. Az 1913. évben elítéléssel végződött kivándorlási kihágási ügyek

Vármegye	Elítéltek száma
Ung	984
Máramaros	797
Bereg	502
Ugocsa	115

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 93. táblázat

Ezek az intézkedések nem hozták meg a várt eredményeket, nem akadályozták igazán a lakosság külföldre távozását. Sőt, egyes tisztviselők is részeseivé, elősegítőivé váltak a kivándorlásoknak. Kis fizetésű hivatalnokok 5–15 forintért útlevélkérelmeket, különböző igazolásokat állítottak ki, így látva mellékjövedelem-forrást ebben a társadalmat és gazdaságot nagymértékben érintő folyamatban. Az útlevelek elsősorban Németországba szóltak, amellyel akár 15–20 ember is ki tudott utazni. Ezeket az utazók a kikötőkből visszaküldték az ügynököknek, akik hasonló kinézetű embereknek újból eladták.[189] Külföldön munkát keresni akaró ember volt bőven, az ügynökök a közvetítésért még a kockázatot is felszámították.

Fischer Ödön gazdasági intéző Bereg megyéből is hasonló esetről tett említést. Az útlevélvásárlás a munkácsi sertéspiacon folyt, és egy banda hamis útlevelek készítésével is foglalkozott.[190] A beregszőlősi lakosok 1901-ben a körjegyzőt hamis útlevelek kiadásáért, visszaélésért (ingyen napszám), jogosulatlan illeték elfogadásáért (10–20 korona fejenként) panaszolták be Egán Edének.[191] A helyzet tehát mindenütt hasonló volt: kispénzű, korrupt hivatalnokok, ügyeskedő, pénzéhes üzletelők megpróbál-

[187] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 1–13.
[188] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 113., f. 1–6.
[189] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 146., f. 40.
[190] KTÁL. F.772., op. 1., od. zb. 64., f. 7.
[191] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 196., f. 3–6.

tak hasznot kovácsolni a jobb életről álmodozó szegény emberek kevéske, nehezen összegyűjtött pénzéből.

Sok esetben a kiskorúak kivándorlásával is szembe kellett néznie a hatóságoknak, ezért nem kaphattak útlevelet kivándorlás céljából 15 év alattiak. Utazni csak apjuk vagy gyámjuk írásba adott és hatóságilag hitelesített beleegyezésével, megbízható felnőtt személy kíséretében lehetett.[192] A belügyminiszter rendelete alapján Ung vármegye alispánjának 1911. január 11-én kiadott „Az északamerikai Egyesült Államokba való bevándorlás korlátozása" elnevezésű intézkedése a kiskorúak kiutazását szabályozta. Az alispán arra hívta fel a figyelmet, hogy az egyik szülő nélkül, vagy nem szülőhöz kivándorolni szándékozó 16 éven aluliak útlevelét csak abban az esetben fogja kiállítani, ha a kiskorú USA-ban élő közeli rokona felvállalja a gyerek neveltetését és iskoláztatását, amit egy konzul által hitelesített dokumentum igazol. Az intézkedés konkrét objektív okokhoz kapcsolódott, s nem pusztán a szabad mozgást korlátozó rendelet volt.[193] Nagyon sokan azonban az említett ügynökök segítségével, hamis útlevéllel vagy szökve hagyták el az országot.

A tömeges kivándorlást szabályozni próbáló kormányzat a múlt század elején kísérletet tett arra, hogy legalább irányítsa, s ezáltal valamiféle állami ellenőrzés alá vonja a kiutazni szándékozók áradatát. A belügyminiszter 1903-ban engedélyt adott az Adria magyar királyi tengerhajózási részvénytársaság által képviselt liverpooli *Cunard Steamship Company*nak, hogy Fiume és New York között kivándorlókat szállítson. Ezzel együtt egy 1904-es körrendeletében értesítette az alispánokat a Fiumén át vezető hajóút kijelöléséről. Bár az útirány megválasztására senkit sem volt szabad kényszeríteni, de a „kivándorlók jól felfogott magánérdeke" végett is nagy súlyt kellett helyezni erre az útvonalra. Akik önként a fiumei kikötőt választották, azok útlevelébe ezt be kellett jegyezni, s ettől eltérni később sem lehetett. A kivándorlókkal szerződést csak belügyminisztériumi engedéllyel a *Cunard* gőzhajózási vállalat alkalmazottai köthettek.[194] Ilyen meghatalmazott egyén volt az 1903. november 24-én kinevezett Weinfeld Ede földbirtokos, sátorújhelyi lakos Ung és Zemplén megye területén,[195] majd 1903. december 4-től Ung vármegye területére Fismán Sámuel vállalkozót, ungvári la-

[192] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59., f. 34.
[193] KTÁL. F. 4., op.7., od. zb. 650., f. 22–23.
[194] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 4–6.
[195] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60., f. 1–2.

kost nevezték ki. Később Fismán Sámuel Borsod és Bereg vármegyékre is meghatalmazást nyert.[196] Az engedéllyel nem rendelkező hajósvállalatok ügynökeinek a tevékenységével szemben a belügyminiszter a rendőrséget szigorú fellépésre szólította fel. Ezekkel a lépésekkel azonban nem tudták igazán befolyásolni a kivándorlás irányát. A vármegye területéről sokan Brémába vagy Hamburgba mentek és ott szálltak hajóra.[197] A kivándorolni szándékozók elsősorban azért kerülték el az ún. „magyar–amerikai vonalat", mert Fiumében gyakran hosszabb időt kellett várakozni, és tovább tartott az utazás is. A hirdetések arról számolnak be, hogy a Hamburg–Amerika vonalat „gyors hajón 6 nap alatt, postahajón 10 nap alatt" lehetett megtenni. Ellenben a Fiuméból indulók útja 18–20 napig tartott, és ha a pénztelen embereket kiutasították, akkor partraszállás nélkül visszafelé is meg kellett tenniük ezt a távot.[198]

A megyékből való kivándorlás megakadályozására a hatóságok nem láttak igazán megoldást. A helyi intézkedések – pl. a közmunkák – nem jelentettek megoldást.

A kormány a törvényes rendelkezések mellett más módszerekkel is igyekezett gátolni a parasztok kivándorlását. A már útlevéllel rendelkezőket a helyi hatóságok képviselőivel megpróbálta kivándorlási szándékukról lebeszélni, s akiket sikerült meggyőzni, azok számára az útlevéllel kapcsolatos költségeket is visszatérítették. Működtek hitelszövetkezetek, melyek a gazdálkodóknak nyújtottak bizonyos támogatást, azonkívül vetőmagot kölcsönöztek számukra. Az ínségmunkákra is tetemes összegeket költött az állam. Valójában a földek felosztása és az országos gazdasági ügyek rendezése lehetett volna gyógyír a problémára.[199]

Az Északkeleti-Kárpátok területein élő emberek helyzetén a Földművelésügyi Minisztérium keretén belül az 1897-től működő hegyvidéki miniszteri kirendeltség próbált meg javítani. A kirendeltség első vezetője Egán Ede volt, aki kiemelkedő tudású gazdasági szakembernek bizonyult. Egán rendszeres jelentéseiben világosan leírta a hegyvidéken kialakult helyzetet. Ő elsősorban a rosszul végrehajtott úrbérrendezést nevezte meg a bajok fő forrásának, és egyben olyan oknak, ami a lakosságot a kivándorlásra sarkall-

[196] Uo.: f. 3., 8., 12.
[197] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488., f. 8–9.
[198] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60., f. 60–61.
[199] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 10–11.

ja.[200] Rendkívül jó érzékkel és nagy szaktudással kezdett hozzá a munkához, amelynek célja a hegyvidéki lakosság életkörülményeinek a javítása volt.

Az uradalmi és kincstári területekből földeket béreltek, mintagazdaságokat hoztak létre, a hitelszövetkezeti hálózat kialakításával megfelelő kölcsönöket biztosítottak a parasztgazdák számára. Az emberek nagy bizalommal viszonyultak Egán és a kirendeltség felé, panaszaikkal sokszor nem a helyi hatóságokhoz, hanem a miniszteri biztoshoz fordultak. Leveleik, kérelmeik hitelesen ábrázolják a parasztság nehéz sorsát a századfordulón. Kajdanó község lakosai a kereseti lehetőség hiányát, a napszámért fizetett alacsony bért, a magas adókat és a mérhetetlen szegénységet fogalmazták meg 1900 márciusában írott levelükben. Egy hold földet 4 forintért arattak, a szénát negyed vagy ötödében, a lóherét hatodában kaszálták. Saját földjén vagy tíz család tudott csak boldogulni, és vagy húsznak háza sem volt, bérelték azt és zselléreskedésből éltek. Akiknek háza volt, azokat évi 8–10 forint adóval terhelték. A falunak még legelője sem volt. A századfordulón már vagy száz ember ment ki a községből Amerikába, amit a többiek is szívesen megtettek volna, csakhogy az útiköltséget nem tudták előteremteni. „Ugy vagyunk itt megszorítva mint vas a fogóban s ha Méltóságod a szegény nép iránti ösmért jó indulata és tehetsége által nem segít bajunkon, itt hiába panaszkodunk bárkinek is, igazságot nem kapunk" – írták a kajdanóiak.[201] Pászika község lakói azért fordultak a miniszteri biztoshoz, mert húsvéthoz közeledve nem volt elegendő lisztjük, az állami boltból szerettek volna kölcsönözni, aminek árát tíz hét leforgása alatt szándékoztak megtéríteni.[202] Némely esetben a falu papja vagy tanítója fordult a kirendeltséghez a lakosok nevében. Szidorfalváról a falusi tanító emelt szót három család ügyében, mert adóhátralék miatt elárverezték a házukat (egy épületben laktak), holott az még a korábbi lakók alatt gyűlt össze. A kilakoltatott emberek olyan kiúttalan helyzetbe kerültek, hogy attól tartottak, segítség nélkül elpusztulnak.[203] Megtörtént, hogy maga a természet okozott kárt a lakosságnak, mint az a kölcsényi lakosok segélykérő leveléből kitűnik. Azt panaszolták el, hogy a Latorca folyó évről évre a szegény földművesek földjeiből egy nagy részt elmosott, s azt a túlsó oldalon fekvő uradalmi földekhez csatolta.

[200] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 38.
[201] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 114., f. 3–4.
[202] Uo.: f. 5.
[203] Uo.: f. 17.

A falu szegény lakói ily módon 15 év alatt mintegy 15 katasztrális holdnyi területet veszítettek el. Az emberek a folyó szabályozását és egy mérnök kiküldését kérelmezték.[204] Szabó Oreszt szélestói és kölcsényi görögkatolikus espereslelkész azt írta Egánnak, hogy a földhiány miatt – aminek persze nem csak a folyó volt az oka – a két község úgy elszegényedett, hogy sokan kénytelenek lesznek kivándorolni.[205]

Valószínűleg egy ilyen kivándorló rutén csoporttal találkozott Ady Endre a Bécs és Graz közötti vasútvonalon 1913 júliusában. A szerelvénynyel négy harmadik osztályú kocsi közlekedett, kettőben osztrák diákok utaztak, „kettőben pedig egy kis darab északkeleti Magyarország".[206]

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség erőfeszítései hamarosan mutatkozni kezdtek, s az a kivándorlás visszaszorításában is éreztette a hatását, hiszen a lakosság anyagi jóléte és az emigráció mértéke szoros összefüggésben állt egymással. Hagara Viktor, Bereg megye főispánja az egyik, 1900. május 18-án kelt levelében a kirendeltség kiterjesztését kérte Egán Edétől a megye felvidéki területeire, ahol minden erőfeszítés ellenére a kivándorlás egyre nőtt, míg a kirendeltség működési területén az alig volt észlelhető.[207] Az Ung megyei főispán is arról számolt be egy alkalommal a belügyminiszternek, hogy leginkább a hegyvidékeken működő hitelszövetkezetek tudják helyi szinten megakadályozni a kivándorlás terjedését.[208]

II.3. A kivándorlás gazdasági hatásai

A kivándorlás egyes vidékeken „a lakosság feltűnő meggyérüléséhez" és a „munkabíró elem hiányá"-hoz vezetett.[209] Az aratási munkák során olykor kénytelenek voltak a gazdák más megyékből munkásokat fogadni. Anyagilag Ung megye vezetése nem látott megoldást a kivándorlás megakadályozására. Ahogyan akkor fogalmaztak: „Ez merőben hiú remény és haszontalan erőlködés lenne."[210] A megyének akkoriban számottevő ipara

[204] Uo.: f. 20.
[205] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 86., f. 14–15.
[206] RÁCZ István: 1980. 125.
[207] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117., f. 35–36.
[208] KTÁL. F. 4. op. 1., od. zb. 638., f. 11.
[209] Uo.: f. 7.
[210] KTÁL. F. 4. op. 1., od. zb. 638., 1–2.

nem volt, és a munkásoknak fizetett összeg is jelentősen elmaradt a tengerentúli bérektől. Míg a fiatal parasztlányok havonta 12–14 koronát kerestek, ott 60–80 korona értéknek megfelelő összeget kaptak. Egyesek 2-3 év alatt „négyezer-hatezer koronát" szereztek, s hazaküldött pénzösszegeikkel segítették szüleiket. 1895-ben az ungvári posta- és távirdahivatalhoz 325 pénzes levél, 751 utalvány 919 csekk érkezett, amelyek összesen 124 168 forintot tartalmaztak. 1896-ban a pénzküldemények értéke 145 291 forintot tett ki.[211] A nagybereznai járás körjegyzője szerint 1905 folyamán mintegy 110 ezer korona érkezett postán a falvakba.[212] Az otthonitól sokkal jobb kereseti lehetőségek, a hazaküldött pénzösszegek, az abból helyreállított gazdaságok növelték a kivándorlási kedvet.

A kivándorlók által hazaküldött pénz összegét nem ismerjük, azonban az itthon maradottak helyzetén jelentős mértékben könnyített. A megtakarított és hazaküldött pénzösszegeket különféleképpen használták fel. Gyakran az otthoniak, akiknek semmilyen keresete nem volt, felélték azt. Abból fizették az adót, törlesztették kölcsöneiket, házat építettek. Legtöbben azonban földvásárlásba fektették kicsiny tőkéjüket. Amint kezdett az amerikai pénz beáramlani a vidékre, az eladósodott közép- és nagybirtokosok közül sokan áruba bocsátották földjeik egy részét.[213] A visszatért parasztok pedig rohamos földvásárlásba kezdtek, ezért néhány év alatt 2-3-szorosára nőtt a földek ára. Ezzel együtt megindult a földspekuláció, és elsősorban a földdel üzletelő közvetítőké volt a legnagyobb haszon. A birtokosok felparcellázták földjeiket, a közvetítők pedig nagy haszonnal közvetítették a vásárlóknak. A földtulajdonosok általában a földet nekik adták el, akik felparcellázva, jóval drágábban adták tovább. Míg az 1900-as év táján 200–300 koronába került egy hold föld, addig 1905-ben ugyanilyen területért 780 koronát is fizettek.[214]

Az 1907–1908-as gazdasági válság idején némileg csökkent a kivándorlók száma, ugyanakkor voltak, akik munkakörülményeik romlása következtében hazatértek.

A kivándorlással párhuzamosan állandóan folyt a visszavándorlás is. A kivándorlók szinte mindig a visszatérés szándékával indultak útnak, csak később jutottak arra az elhatározásra, hogy maradnak. Ennek több oka is

[211] Amerikai pénz. // Ungvári Közlöny. Vegyes tartalmú hetilap. Tizenkilencedik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1897. febuár 25.
[212] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 8.
[213] RÁCZ István: 1972/II. 480.
[214] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505., f. 9.

lehetett: sikerült megfelelő munkát találni és beilleszkedtek az ottani körülmények közé; az otthoni helyzet vált egyre nehezebbé: természeti katasztrófa, családi tragédia, birtokaprózódás és földhiány miatt nem látták értelmét a hazatérésnek.

A visszatértek között többen voltak olyanok, akik üres kézzel jöttek haza, s voltak, akiknek még az útiköltséget is otthonról kellett elküldeni. A visszatért kivándorlók nagy többsége, kb. háromnegyede azonban nagy önmegtagadás és igénytelen életmód mellett jelentős összeget takarított meg. A kivándorlóknak azonban csak egy része tért vissza. 1899–1913 között 1 195 236 fő vándorolt ki, ezzel szemben a visszavándorlók száma 290 145 volt, ami azt jelentette, hogy a visszavándorlók a kivándorlóknak mindössze egynegyedét tették ki.

Azok a kivándorlók, akik nem telepedtek le véglegesen külföldön, különböző ideig tartózkodtak kint. Külföldön tartózkodásuk idejét az határozta meg, milyen kereseti lehetőségeik voltak, illetve mennyi pénzt akartak és tudtak megtakarítani. 1907-ben a belügyminisztérium 1000 Amerikából visszavándoroltról statisztikai felmérést végeztetett a kint eltöltött idővel kapcsolatosan.

II.3. táblázat. Amerikában eltöltött idő

6 hónapig	6 hónaptól 1 évig	1–2 évig	2–3 évig	3–4 évig	4 éven felül
88	280	351	166	43	72

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 475.

A visszavándoroltak közül legtöbben 1–2 évig tartózkodtak Amerikában, viszont 6 hónapnál csak ritkán töltöttek kevesebb időt, s a 3 évnél tovább kint tartózkodók száma is viszonylag kevés volt.

A visszavándorlás valamennyi országból folyt, a legtöbben természetesen az Egyesült Államokból tértek haza. A visszavándorlás onnan különösen az 1907–1908. évi túltermelési válság idején teljesedett ki. A falvakból elköltözött földművesek az elvándorlással együtt paraszti foglalkozásukat is elhagyták, s általában az iparban találtak új munkalehetőséget. Az ipar és a kereskedelem rohamos fejlődését a parasztokból nyert munkaerő segítette elő.[215] Az ipari

[215] RÁCZ István: 1972/II. 479.

termelés válsága idején az egykori földművesek igyekeztek visszatérni korábbi foglalkozásukhoz. A válság elsősorban a vasbányászatot, a vas- és acélgyárakat érintette, s a visszavándorlás is ezekről a munkahelyekről volt a legnagyobb.

A paraszti társadalomból kiválók nagyobb része a férfiak közül került ki, és egyes helységekben kimutatható, hogy a falvakban a nők kerültek többségbe. A parasztok elvándorlása következtében csökkent az esketések és a születések száma, s ezáltal a természetes szaporodás is visszaesett. Ebben a korszakban sok község lélekszáma fogyott vagy stagnált.[216]

A hegyvidéken a magas népszaporulat és természet adta körülmények miatt még érzékenyebben érintette a földhiány a lakosságot. A helyzeten az sem változtatott igazán, hogy minden évben a felvidéken élők tízezrei kerestek munkát az alföldi területeken. Ez a belső vándormozgalom már korábban is jellemző volt. Így keresték meg a télire való élelmet a hegyvidéki lakosok. Olcsó munkájukból adódóan gyakran alkalmazták sztrájktörőknek az alföldi mezőgazdasági munkások gazdasági követeléseivel szemben. 1898 májusában Krasznay Péter főszolgabíró a Szabolcs megyei Ibronyban lezajlott eseményekről tett jelentést. Beszámolójában leírta, hogy Fried Ignácz helyi földbirtokos 7 Máramaros megyei kusnicai lakost fogadott fel mezei munkára. Miután a munkások megérkeztek és a községben ennek elterjedt a híre, a helyi lakosok a földbirtokos házához vonultak, s arra kérték, hogy bocsássa el a felfogadott embereket, a munkákat ők is elvégzik. A birtokos bele is egyezett, azonban egy későbbi időpontot adott meg a szerződés megkötésére és elutazott. Ezután fiatal legények behatoltak Fried udvarába, kihúzgálták szállásukról a kusnyicai munkásokat, a szomszéd falu határáig kísérték őket azzal fenyegetve meg, hogy ha visszatérnek, „nem látják többé Tótországot".[217] A hivatalos adatok szerint Máramaros megyében 1897-ben 11 590 ember keresett munkát, de csak mintegy 5 ezer számára tudtak biztosítani a mezőgazdaságban és a fűrésztelepeken. A négy megyéből – Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros – 1900-ban 76 290 ember dolgozott idény- vagy napszámos munkásként a síkvidéki területeken.[218]

[216] RÁCZ István: 1972/II. 477–478.
[217] DÁNIEL Ferenc – OROSZ István: Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914. Gondolat. Budapest, 1988. 20.
[218] MANDRIK Ivan: Akik szülőföldjükön feleslegesek voltak. In: Kalendárium, 1979. 49.

1911-ben a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara a Nagyszőlős közelében fekvő Magyarkomjátról azt a jelentést tette, hogy olyan nagymértékű a kivándorlás, hogy alig lehet találni munkabíró férfiakat.[219]

A mezőgazdaságban egyes helyeken az elköltözések munkaerőhiányt eredményeztek, ami általában csak időszakos volt. Olykor azonban a hegyvidéken a munkásemberek hiánya állandó jelleget öltött. A munkaerőhiány a kis- és középbirtokosokat tönkremenéssel fenyegette, a földek sok helyütt parlagon hevertek, nem volt kinek megművelnie azt.

A hegyvidéki falvak lakossága már korábban is rendelkezett bizonyos vándorlási tapasztalattal. Évente több ezren vállaltak idénymunkát a síkvidéki településeken.[220] Ez a mozgás általában az eredeti gazdasági ágazaton belül ment végbe, főleg a mezőgazdaságban. A 20. század első éveiben egy olyan fordított jelenség is előfordult, hogy a nagyobb gazdaságok az Alföldről voltak kénytelenek munkásokat fogadni.[221] A hegyvidéki munkaerőhiány következtében az alföldi részekről odavándorolt cselédek és állandó munkások száma megnőtt.

Az elköltözéseknek a társadalomra gyakorolt hatása volt az is, hogy a munkabérek fokozatosan növekedtek. Ez részben természetes folyamat volt, hiszen ha a munkaerő fogy, akkor a munkaerő-kereslet és vele együtt a munkabérek is törvényszerűen nőnek. Mivel mezőgazdasági munkásból hiány volt, így a napszám túl magas lett. Ung megyében még a Heves megyeitől is magasabb volt a munkabér, ahol korábban országosan is az egyik legmagasabbnak számított fizetést kapták a mezőgazdasági bérmunkások.

Az otthonmaradt földművesek a munkanapok növekedésével és a napszámbérek emelkedésével jobb bérhez jutottak. Ebből a szempontból a kivándorlásnak az otthon maradottakra nézve ez volt a pozitív hatása.

A XIX-XX. század fordulóján a túlnyomó részt az Egyesült Államokba kivándorlók csak legritkább esetben találtak munkát a mezőgazdaságban. Többnyire a paraszti létformából az iparba kerültek és munkásként dolgoztak az amerikai vállalatokban. Ezért is írta Erdei, hogy a visszatért ember teljesen megváltozott, és akkor sem paraszt már többé, ha földművelést folytat.[222]

[219] RÁCZ István: 1972/II. 457.
[220] МАНДРИК І. О., Закарпатська еміграція кінця XIX – початку XX ст. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.1. Наукова думка, Київ, 1991. 51.
[221] RÁCZ István: 1972/II. 479.
[222] ERDEI Ferenc: 1973. 175.

II.4. táblázat. A mezőgazdasági munkabérek emelkedése a XX. század elején

Év	Kivándorlók száma ezer főben	A mezőgazdasági napszámbérek évi átlaga (koronában)		
		férfi	nő	gyermek
1901	55	126	90	58
1902	64	128	91	63
1903	68	133	93	64
1904	70	138	93	63
1905	166	149	105	71
1906	169	180	123	84
1907	193	205	138	96
1908	53	203	140	94
1909	113	200	136	91
1910	96	211	143	96

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 479.

A kivándorlás nem csak gazdasági és népességpolitikai értelemben változtatta meg a fennálló társadalmat. A világlátott, egy ideig más közegben élő emberek új gondolkodással tértek vissza, ami már nem illett bele a régi társadalmi képbe. A fennálló társadalmi viszonyok megváltoztatásának gondolatát az emigráció is elősegítette.

II.4. Kivándorlás Máramaros vármegyéből

A pénztelenség és a munkahiány nem csak az USA-ba sodorta a kivándorlók ezreit. Még 1903-ban figyelmeztette a belügyminisztérium a helyi hatóságokat, hogy nagyon sokan vándorolnak ki Dél-Afrikába, ahol sem a kereseti, sem a munkaviszonyok nem megfelelőek. Akik hiányos okmányokkal indultak el, azokat be sem engedték a belső területekre, és olyankor a konzulátus is tehetetlen volt.[223]

[223] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59., f. 55–56.

Az egyik amerikai vasúti társaság Kubában vásárolt egy jelentős földterületet, amelyet be akartak telepíteni. Elsősorban a kivándorlókat szerették volna odacsábítani, és ezért (titokban) agitálták az embereket.[224]

New Yorkban a South American Development Company equadori aranybányákba szervezett Magyarországról embereket. A belügyminisztériumból felhívták a hatóságok figyelmét a kivándorlási ügynökök tevékenységére, akik ellen szigorúan fel kellett lépni és eljárást kellett kezdeni, illetve figyelmeztetni akarták az embereket az éghajlati viszonyokra, valamint az ottani konzulátus hiányára.[225]

Máramaros megyéből a kivándorlók egy jelentős része nem az USA-ba, hanem Brazíliába távozott. Ez egyfajta sajátossága volt a Máramaros megyei kivándorlásnak, ellentétben az Ung vagy a Bereg megyeivel. 1897-ben Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök és 14 országgyűlési képviselő egy beadványt intézett a miniszterelnökhöz a hegyvidéki lakosság életviszonyainak a javítása érdekében. Abban is a brazíliai kivándorlást említik meg a szerzők.[226]

Firczák Gyula egy másik kérelmében, 1901. január 2-án kelt levelében a máramarosi kivándorlás megfékezése tárgyában fordult Széll Kálmán miniszterelnökhöz. Levelének megírása előtt lelkészeitől részletesen tájékozódott a viszonyokról, s Balogh Mihály püspöki külhelynök és máramarosi főesperes jelentését a kivándorlás okairól csatolta saját írásához a miniszterelnök számára.[227]

Balogh Mihály a máramarosi kivándorlási mozgalmat „egészen újabb keletű" dolognak tekintette. Míg korábban a szomszédos megyékben régebben elkezdődött kivándorlás és az Amerikából érkező hírek nem hatottak a máramarosi emberekre, addig „az utóbbi időben […] kimondhatatlan vágy szállotta meg elhagyni e hazát […], kivinni gyermekeit […], és e szándékában nem tudja őt megakadályozni sem a hatóság, sem pedig az általa előbb annyira szeretett papság".[228] A kivándorlásra ösztönző okok között említette az úrbérrendezést, az erdőtörvényt és az uzsorát. A kiutazók végcéljáról azt írta: „Ma özönlenek Brazíliába, hol reájok a megsemmisülés vár,

[224] Uo: f. 115.
[225] KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 354., f. 90.
[226] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 6.
[227] MNL. K 26. 1902–XXXI–1134., 23., 28. lap.
[228] Uo.: 24. lap.

de jöhet ügynök a ki kivezeti őket oda, hol a megélhetés nem fog a regék világába tartozni."[229]

A dél-amerikai országban nagyon kemény munka várta őket, kevés pénzt kerestek, az éghajlat miatt sokan megbetegedtek és odavesztek. Erre már Kazy József is felhívta a kormány figyelmét, aki a hegyvidéki kirendeltséget irányította Egán Ede halálát követően. Mivel maguk után szinte mindent felégettek, földjüket, házukat olcsón eladták, így kevesen tértek csak haza, s otthon aztán koldulniuk kellett. Így jártak a tereselpataki lakosok is, akik 134-en visszatértek ugyan Brazíliából, de birtokaik visszaszerzéséért évekig kellett pereskedniük. A per azonban nem volt eredményes, mivel a helyi zsidó kereskedők az adásvételi szerződésekben teljesen járatlan embereket becsapták, a tanúkat pedig a tárgyalás során az „emlékező tehetségük cserben hagyta". Ezért néhányan földjüket, vagy annak csak egy részét, jóval magasabb áron, kénytelenek voltak visszavásárolni, vagy saját földjükön bérlőkké váltak.[230] Mivel több példa akadt erre, ezért a kormány erővel is igyekezett visszatartani a nagy csoportban útnak induló lakosokat.

Sokan nem szándékoztak külföldön maradni, hanem arra számítottak, hogy a tengerentúlon tőkét gyűjtenek, s visszatérve abból vásárolnak maguknak földet, amin gazdálkodhatnak. Ezért vagyonukat sem adták el, legfeljebb annyit belőle, amennyiből az utazási költségeiket fedezhették. Máramaros vármegyében 1900-ban Bustyaházáról hatan, Uglyáról tizennégyen, Csománfalváról ketten, Kricsfalváról hatan kérelmeztek útlevelet a hatóságoktól, de egyikőjük sem bocsátotta áruba a vagyonát. Talaborfalván olyan is volt, aki hét évi, Dulfalván egy személy nyolc, a másik pedig három évi visszaválthatási joggal adta el ingatlanát.[231]

Máramaros megyének a kormányhoz küldött statisztikai kimutatása szerint 1900-ban 647, 1901-ben 541, 1902-ben 729, 1903-ban 748, 1904-ben 346, 1905-ben 1472, 1906-ban 1194, 1907-ben 1237 fő vándorolt ki. Ugyanakkor a megye elöljárósága a Debreceni Kereskedelmi és Iparkama-

[229] Uo.: 24. lap. A miniszterelnök számára a földművelésügyi, a kereskedelemügyi, a vallás- és közoktatásügyi, a belügy- és a pénzügyminiszter írásban számolt be az elvégzett munkáról, illetve azokról a tervekről, amelyek összefüggtek a lakosság kivándorlásának a megakadályozásával (MNL. K 26. 1902–XXXI–1134., f. 7–14., 39–40, 41–42, 44–45, 48–50.). Egán Ede mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője ez ügyben jelentést tett a földművelésügyi miniszternek (KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35.).
[230] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 306., f. 6–26.
[231] RÁCZ István: 1980. 116.

rához küldött jelentésében 1900-ban 1207, 1901-ben 1014, 1902-ben 1053, 1903-ban 2870, 1904-ben 1733, 1905-ben 2686, 1906-ban 2019, 1907-ben 1974 kivándorlóról tettek említést.[232]

Máramaros megyéből is a legtöbben az Egyesült Államokba távoztak, ez a hivatalos adatok szerint 1913-ig az összes kiutazó 83 százalékát jelentette. A kivándorlók túlnyomó része a mezőgazdasági cselédek és a napszámosok közül került ki. A házicselédekkel együtt a kivándorlók több mint 90 százalékát a falusi népesség alkotta. Ez általában véve jellemző az egész magyarországi emigrációra.[233]

II.5. táblázat. Máramaros megyéből Amerikába kivándoroltak foglalkozása %-ban

Év	Önálló őstermelő	Mezőgazdasági cseléd és napszámos	Bányász	Önálló iparos	Önálló kereskedő	Ipari segédmunkás	Házi cseléd	Értelmiségi	Egyéb	Összesen
1900	0,8	88,7	0,7	1,0	1,2	0,6	3,1	1,1	2,8	100
1901	0,6	87,9	0,8	1,1	1,1	0,6	3,9	1,3	2,7	100
1902	0,9	87,6	1,0	1,2	1,0	0,5	4,6	1,3	1,9	100
1903	0,8	88,2	1,1	1,0	1,2	1,0	3,0	0,6	3,1	100
1904	1,7	85,3	1,0	1,2	1,2	0,8	6,8	0,9	1,1	100
1905	2,9	80,9	1,2	0,9	1,2	0,6	9,1	0,6	3,6	100
1906	3,6	80,1	1,4	0,8	1,1	0,1	9,9	0,8	2,2	100
1907	3,8	80,0	1,2	0,6	1,3	-	12,1	0,6	2,2	100

Forrás: RÁCZ István: Parasztok elvándorlása a faluból. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 479.

Máramaros megyében a viski magyarok esetében megállapítható, hogy elsősorban Chicagóba és környékére vándoroltak. A megyéből kiutazó magyarok aránya összességében alig érte el a 20 százalékot (2431 fő). A legnagyobb kivándorlási arány az 1908–1913. évekre esett, akkor 26 százalékot tett ki. A megyéből kivándoroltak nagy többsége (62 százaléka), ahogyan akkor nevez-

[232] Uo.: 1980. 79.
[233] RÁCZ István: 1972/II. 459.

ték, rutén anyanyelvű volt.[234] Az országos szinten a kivándorlók 1/3-ának magyar volt az anyanyelve. Az Északkeleti-Kárpátokban élő rutén lakosság a magyarországi kivándorlóknak kb. 3,5-4 százalékát tette ki, ami lényegesen meghaladta az össznépességen belüli arányukat (2,3 százalék).[235] Máramarosból 1911–1913 között a kiutazók 18 százaléka Romániába ment, viszont a máramarosi román lakosság aránya a kivándorlásban nem volt magas.[236]

A tengerentúlon olyannyira számítottak a kivándorlásból származó munkaerőre, hogy nemcsak titkos toborzás zajlott, de nyílt felkérés is érkezett a magyar kormányhoz. 1911-ben az argentin főkonzul kért engedélyt arra, hogy aratásra és különböző mezőgazdasági munkákra emberek kiutazását szervezze meg.[237] Ezt természetesen elutasították, de titokban az ügynökök szervezni kezdték őket. Még abban az évben Nagy Pál, a nagykaposi csendőrkerületi őrs járásparancsnoka arról írt jelentést, hogy a környéken néhány személy azzal foglalkozik, hogy embereket toboroz Argentínába. A jelentkezőket persze azzal áltatták, hogy az USA-ba fognak menni. A toborzás úgy folyt, hogy bálokat szerveztek, a jelentkezőket etették-itatták, felöltöztették, majd a 10–15–20 fős csoportokat mezőkön keresztül, éjjel gyalogolva átvitték Galíciába. Onnan vonattal jutottak el Triesztbe, s tovább hajóval Argentínába. Ez a mozgalom néhány hónap alatt elcsitult, hiszen 1912 elején már nem észlelték. A gyors lefolyás egyrészt a hatóság erélyes fellépése következtében, másrészt a munka idényjellegéből adódott.[238] Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás szervezése azonban tovább zajlott. Az Ung című lap 1912. március 3-án azt írta, hogy Szjanki határállomáson a csendőrök 53 személyt tartóztattak fel, akik Galícián keresztül az USA-ba akartak szökni.[239]

A századfordulón egyre nagyobb üzletté vált a kivándorlás, amelyet mindinkább nyíltan szerveztek meg. A brémai Missler hajózási vállalat a Máramarosi Lapokban hosszú időn keresztül úgy hirdetette a vállalat által

[234] FEJŐS Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Közép-Európa Intézet. Budapest, 1993. 69.
[235] MSK. 1918. 28.
[236] MSK. 1918. 8. táblázat
[237] KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 638., f. 1.
[238] Uo.: f. 3-5.
[239] MANDRIK Ivan: 1979. 32.

nyújtott feltételeket a kivándorlók utaztatásának a biztosítására, hogy hajójáratainak időpontját és a fizetési feltételeket is rendszeresen közzétette.[240]

II.5. A kivándorlás összefoglaló adatai Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékből

Az emigrációnak három fő irányvonala volt. Magyarországi viszonylatban 1899–1913 között a kiutazók 96,4 százaléka az Amerikai Egyesült Államokba, Romániába és Németországba indult el munkát keresni, s csak valamivel több mint 3 százalék talált otthonra más országokban. A kivándorlók többsége a tengerentúlra, az USA-ba utazott. Az említett időszakban a kivándorlók 86 százaléka indult el az Egyesült Államokba, 7,4 százaléka Romániába, 3,6 százaléka Németországba.[241]

II.6. táblázat. Az Amerikába irányuló kivándorlás törvényhatóságok szerint az 1899–1913. években

Országrész, vármegye	**1899–1904**	**1905–1907**	**1908–1913**	**1899–1913**
Ung	16 700	12 375	16 494	45 569
Bereg	6023	8035	8650	22 711
Máramaros	2903	3244	3791	9938
Ugocsa	1652	3992	6095	11 735
Összesen	**27 278**	**27 649**	**35 030**	**89 953**

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 42. táblázat

Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyékből a hivatalos statisztikai adatok szerint 1899–1913 között 92 418 ember vándorolt ki, közülük 19 162 személy még hazatért, akikről viszont nem tudhatjuk, a későbbiekben nem indultak-e ismét útnak. Az Egyesült Államokba szintén ugyanebben az időszakban 89 957-en utaztak ki. Bereg, Ugocsa és Ung megyékből a hivatalos útlevéllel útnak indulók nagy többsége (99,3 százaléka) az USA-ba ment. Máramaros vármegyéből az 1911. évi adatok alapján az országot el-

[240] RÁCZ István: 1980. 121.
[241] Uo.: 1980. 127.

hagyók túlnyomó része szintén az Egyesült Államokba távozott (83,2 százalék), mellette jelentős volt még a Romániába vándorlók aránya (14,2 százalék).[242] Hivatalos adatok szerint 1901–1910 között a kivándorlási veszteség Bereg megyében 6, Ugocsa megyében 7,7, Ung megyében 14,3 százalékot jelentett, míg Máramaros megyében ez mindössze 2 százalékot tett ki.[243]

A kivándorlást elsősorban a gazdasági körülmények, a megélhetési problémák váltották ki. Azonban maga a folyamat egy sor komoly társadalmi problémára világított rá, amellyel Magyarország küzdött a XIX–XX. század fordulóján. Az Északkeleti-Kárpátok karéjában fekvő megyék természeti körülményeiből adódó sajátosságok még hozzáadódtak mindehhez, ezért is vált jelentős méretűvé az emigráció Magyarország északkeleti vidékén.

II.7. táblázat. A kivándorlás összefoglaló adatai (1899–1913)

Országrész, vármegye	**1899–1904**	**1905–1907**	**1908–1913**	**1899–1913**
Ung	16 729	12 401	16 527	45 657
Bereg	6047	8093	8728	22 868
Máramaros	3061	3903	5016	11 980
Ugocsa	1672	4058	6186	11 916
Összesen	**27 509**	**28 455**	**36 457**	**92 421**

Forrás: Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918. 1. táblázat

Erdei Ferenc szerint a szabad földművelés utáni vágyakozás volt a kivándorlás fő mozgatórugója. Csodálatos és alig érthető volt számukra az, hogy a földművelő ember is lehet valaki, de mégsem kell parasztnak lennie. „A parasztok, akik már nem szívesen parasztok, a paraszti terhek nélkül való földművelő élet reményében minden kockázatot és bizonytalanságot vállaltak, mert úgy érezték, hogy ezért a különbségért érdemes.” [244]

A kivándorlási hullám az első világháború kitörésével alábbhagyott, majd a háború után indult meg újult erővel. Az viszont már más politikai és gazdasági viszonyok között zajlott.

[242] MSK. 1918. 8. táblázat.
[243] NAGY Mariann: 2015. 472–473.
[244] ERDEI Ferenc: 1973. 75.

III. FEJEZET
A HEGYVIDÉKI AKCIÓ KEZDETE

III.1. Firczák Gyula szerepvállalása és az országgyűlési képviselők beadványa

Firczák Gyula (1836–1912) püspök a XIX–XX. század fordulóján, 1892–1912 között irányította a munkácsi görögkatolikus egyházmegyét. Egy olyan időszakban, amikor számos, korábbról alig ismert, nem egyházi jellegű probléma is felvetődött, úgy az általa vezetett közösségben, mint egészében véve a magyarországi társadalomban. Tudásának és széles látókörének köszönhetően helyesen érzékelte a gondokat, s az egyházi tevékenysége mellett sokat tett hívei társadalmi felemelése érdekében. A lelki gondozás mellett figyelme és munkája kiterjedt a szociális-gazdasági jellegű problémákra, amelyek fokozatosan politikai arculatot kezdtek ölteni.

Már pályája kezdetén kiemelkedett kortársai közül. Tevékenységének fontos szakasza volt a papnevelő intézetben kifejtett munkája, melynek professzorává 1861-ben, rektorává pedig 1876-ban nevezték ki. Úgy gondolta, hogy a papnevelés egyik fontos eleme, hogy a pap olyan ismereteknek a birtokában legyen, amely képes számára egy-egy eldugott, hátrányos helyzetű faluban is tartást, kulturált viselkedést biztosítani. Ilyen volt a teológiai tudás mellett a zenei műveltségnek és a kertészetnek, gyümölcsfatermesztésnek az elmélyítése. Kinevezésekor egy korabeli újságcikk a lelkészt mint a papnevelde igazgatóját méltatta. A cikkíró kiemelte, hogy olyan papi személyiségeket igyekezett nevelni Firczák Gyula, akik a verhovinai falvak „művelt személyiségek társaságát nélkülöző" környezetében is feltalálják magukat és elkötelezettségükkel, papi egyéniségükkel tudják egyházukat és népüket szolgálni.[245]

1887–1891 között országgyűlési képviselőként tevékenykedett a Szabadelvű Párt színeiben. Egy évvel korábban, 1886-ban nevezték ki nagyprépostnak, s ezt a feladatkörét képviselőházi munkájával együtt párhuzamosan látta el. Politikai tevékenysége az Északkeleti-Kárpátok oktatási, nevelési, szociális, gazdasági gondjainak a megoldására irányult. A képvise-

[245] MAROSI István: Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai. In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2010/2. 79.

lőházban az oktatási bizottság elnöke volt a püspöki kinevezéséig, amikor is a főrendiház tagja lett.

Eleinte mint szabadelvű képviselő a kormányzópárt tagjaként volt jelen az országgyűlésben, de a hegyvidéken tapasztalható nyomorúság és a nemzetiségi kérdés enyhítésére az ellenzéki Katolikus Néppárt képviselőivel is kereste az együttműködés lehetőségét. Az 1896-ban megalakuló Katolikus Néppárt a szociális és nemzetiségi területeken olyan célokat tűzött ki, amelyek szorosan kapcsolódtak a püspök céljaihoz. Az államapparátus nyomoztatott utána a megbízhatósága miatt, s még állami kitüntetését is (Lipót-rend) elhalasztották. Ennek ellenére nem a pártpolitikai elvek mentén, hanem a nehézségek enyhítése érdekében kötelezte el magát. A képviselőválasztásokon az egyes választókerületekben nem a pártok politikájának irányait vette alapul, hanem azt támogatta, aki a bajok enyhítésére hatékonyabb megoldást igyekezett képviselni.[246]

1892. május 1-én az intronizációval kezdődött el Firczák Gyula püspöki tevékenysége, ami haláláig, 1912. június 1-ig tartott. Az *Ung, a Magyar Állam, a Budapesti Közlöny* is terjedelmes cikkekben méltatta a kinevezését, s azt a bizalmat fejezték ki, hogy Firczák Gyula személyében megfelelő pásztora lett a görögkatolikusoknak és az Északkeleti-Kárpátok lakosságának. Hogy mennyire nemcsak egyházi esemény, hanem a társadalom várakozása is megjelent a püspök kinevezésében, arra a *Kárpáti Közlöny* beiktatása alkalmára írt cikke a bizonyíték. Az újság azt ecsetelte, hogy a munkácsi püspök személye a vármegye számára is fontos, s Firczák Gyulát a helyi társadalom saját emberének tekinti. A „mi emberünk" – írta a cikkíró arra utalva, hogy a régió szülötte és a problémák jó ismerője.[247]

A hegyvidéken élők nehéz helyzetére, gondjaira, az állam részéről a millenniumi ünnepségek idején figyeltek fel, s a kormány ekkor szánta rá magát határozott cselekvésre.[248] 1896-ban a Vereckére utazó miniszterek és állami tisztviselők megdöbbenve tapasztalták a hegyvidéki emberek nyomorát. Ennek következtében, valamint Firczák Gyula püspök beadványai hatására kezdődött el az állami akció az Északkeleti-Kárpátok lakosainak a megsegítésére.

[246] MAROSI István: 2010. 80.
[247] Uo.: 2010. 81.
[248] A rutén nép körében uralkodó rendkívüli nyomorra 1896 elején Halász Géza *Ötvenezer beregmegyei orosz létkérdése* című Munkácson megjelent röpirata hívta fel a figyelmet. BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). 1997. 121.

Már 1896-ban találkozott egymással Bánffy Dezső miniszterelnök és Firczák Gyula püspök, s részben politikai megfontolásból – a közelgő választások miatt – megállapodásra került sor közöttük. Az öt pontból álló kompromisszum legjelentősebb része a 4. pont volt, amelyben a Máramaros, Ung, Bereg és Zemplén megyék hegyvidéki területein élő rutén nép megélhetéséről és egyben a tömeges kivándorlás megakadályozásáról esett szó.[249]

A millennium évében Bereg megyében már elindult egyfajta közgazdasági mozgalom hitel- és értékesítő szövetkezetek létrehozására, kölcsönök biztosítására, fajtiszta állatok, facsemeték beszerzésére. Megszervezésük elsősorban Balajthy Mór szolyvai főszolgabíró és Nedeczey János országgyűlési képviselő nevéhez fűződött.

Mivel a kezdeményezés gyökeresen nem tudott javítani az emberek nyomorán, ezért 1897. február 4-én a képviselőház egyik tanácskozási termében Firczák Gyula értekezletre hívta össze Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselőit. A tanácskozás jegyzőkönyvét dr. Hegedűs Béla országgyűlési képviselő, a püspök sógora vezette. Ő indítványozta, hogy a vármegyékbe bizottságokat küldjenek ki és tanulmányozzák a helyzetet, illetve a szükséges teendőket memorandumban dolgozzák fel. A különböző memorandumokat majd Firczák püspök elnöklete alatt a bizottságok átadják a megfelelő minisztereknek, az egészet együttesen pedig a miniszterelnöknek juttatják el.[250]

Az értekezletről részletesen beszámolt az *Egyetértés* c. napilap A felvidéki ruthének nyomora címmel.[251] Az értekezleten Firczák püspökön és a négy megye országgyűlési képviselőin kívül még részt vett Pirkner János állategészségügyi főfelügyelő a földművelésügyi minisztérium és Balázs Ferenc osztálytanácsos a kultuszminisztérium képviseletében, gróf Török József Ung vármegyei főispán, Szabó Albert Bereg megyei pénzügyi igazgató, valamint Balajthy Mór szolyvai főszolgabíró.

[249] BOTLIK József: 1997. 120.
[250] Uo.: 1997. 121–122.
[251] A függetlenségi sajtó közleménye a ruszin segélyakció szervezése ügyében tartott 1897. febr. 4-i országgyűlési értekezletről. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 525–528. Erdélyi Magyar Adatbank.
http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2017. szeptember 18.)

1897. március 8-án a hegyvidéki lakosság érdekében Firczák Gyula püspök és a megyék 14 országgyűlési képviselője[252] memorandumot nyújtott be a miniszterelnök és a kormány számára *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel (lásd: 6. függelék).[253]

III.2. Az országgyűlési képviselők emlékirata

A képviselők a miniszterelnöknek címzett beadványuk előszavában úgy mutatták be a ruszinságot, mint „hazafiságban gazdag, de földi javakban kimondhatatlanul szegény" népet, azoknak az utódait, akik a honfoglalókkal együtt érkeztek a Kárpát-medencébe, és „már-már a végpusztulás felé sodortatnak".[254] A problémát nagynak, annak orvoslását pedig sürgősnek tekintették. Nem bíztak abban, hogy várakozni lehet addig, míg a társadalom önagától megoldja a nehézségeket. Ezért az országgyűlés tagjai konkrét javaslatokat tettek a minisztériumok felé. A vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi, belügyi, földművelésügyi és pénzügyi tárcák figyelmét olyan intézkedésekre hívták fel, amelyek viszonylag nem nagy költséggel jártak, de eredmény tekintetében, és ahogyan fogalmaztak, hazafiság szempontjából nagy volt a jelentőségük.

III.2.1. A vallás- és közoktatási miniszternek benyújtott javaslatok

A magyar királyi vallás- és közoktatási miniszternek szóló jegyzéket alkotói azzal támasztották alá, hogy a nyomor enyhítése vagy megszüntetése érdekében nem elég pusztán gazdasági intézkedéseket tenni, hanem azokkal együtt népiskolákat kell szervezni. Egyrészt azért, hogy a lakosság a jövőben a gazdasági előnyöket a maga javára felhasználni, értékesíteni tudja, másrészt érdekeit felismerni és megvédeni képes legyen. A hegyvidéki szegény emberek az ottani rendkívül alacsony szinten álló oktatást saját erejük-

[252] Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék országgyűlési képviselői voltak: Bartha Ödön, Hegedűs Béla, Jónás Ödön, Komjáthy Béla, Lónyai Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Nyegre László, br. Perényi Zsigmond, Szaplonczay Miklós, Szentpály Jenő, gr. Sztáray Gábor, Tomcsányi László és Uránvi Imre.
[253] BOTLIK József: 1997. 121.
[254] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 2.

ből megszervezni és fejleszteni képtelenek voltak. Az egyik cél az volt, hogy a lakosságot, akiknek érzelmei hazafiasak, nyelvükben is magyarrá tegyék.

1897-ben, a beadvány évében, Bereg megyében 57, Máramarosban 48, Ung megyében 42 és Ugocsában 20, azaz összesen 167 állami elemi népiskola működött. Az 1893. évi XXVI. törvénycikk alapján sor került a felekezeti tanítók fizetésének a kiegészítésére.[255] Ennek következtében 256 görögkatolikus felekezeti néptanító fizetése elérte a 300, több esetben a 400 forintot.[256]

A századforduló előtt már megindult óvodai oktatás kiterjedt a négy északkeleti vármegyére is. Bereg vármegyében 12, Ungban 10, Ugocsában 5 és Máramaros megyében 3 állami óvoda volt, többnyire a rutén községekben. Az országgyűlési képviselőkből álló bizottság elismerte az oktatás terén tett erőfeszítéseket, amelyeket példaértékűnek tartott a többi kormányzati ág számára is. Emellett még javaslatot tettek az oktatás további kiterjesztése érdekében:

a) azokban a községekben, ahol legalább 30 tanköteles gyerek van, akik iskola hiányában, vagy mert a létező iskola nem fogadhatta be a gyerekeket és ezért törvényes oktatásban nem részesülhettek, ott fokozatosan állami iskolákat hozzanak létre;
b) a már létező és az újonnan létesítendő iskolákban az oktatás tandíjmentes legyen;
c) az állami és a megfelelő színvonalú felekezeti iskolákhoz kapcsolódóan gazdasági irányú ismétlő iskolákat szervezzenek, ahol a tanulók későbbi foglalkozásuknak megfelelően

[255] A görögkatolikus tanítók is kaptak állami segélyt. Ung megyében 95 tanító 20 001 forint, Bereg megyében 81 tanító 17 692 forint, Máramaros megyében 51 tanító 10 795 forint, Ugocsa megyében 29 tanító 7460 forint támogatásban részesült.

[256] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 3.

Halász Ferenc tanfelügyelő 1887-ben kiadott könyvében részletesen összefoglalta Bereg vármegye oktatási adatait, azon belül elemezte a tanítók javadalmazását is. A görögkatolikus iskolák közül háromban a tanítói fizetés nem érte el a 100 forintot, 39 iskolában 100–200 forint között volt az anyagi juttatások mértéke, 48 iskolában 200–299 forint, 38-ban 300 forint felett, amelyek között volt három iskola (Beregszász, Munkács és Nagylucska), ahol 500 forintot meghaladta a tanítók fizetésének összege.

A római-katolikus iskolák tanítóinak fizetése: kettőben 200 forint alatt, négyben 300 forint alatt, nyolc iskolában 300 forint felett volt. A református iskolákban: 200–300 között 16, 300–400 között 24, 400–500 között 14, 500 forint felett 7 iskola tanítóinak volt az illetménye.

Halász Ferencz: Beregvármegye népoktatásügye 1876–1886. években. Nagy Lajos és Sallay Gyula Könyvnyomdája, Beregszász, 1887. 24–27.

gyakorlati ismereteket szerezhetnek. Ezért a tanítók számára póttanfolyamokat indítsanak;

d) a gazdasági ismétlő iskolákban olyan kézügyességi oktatást folytassanak, ahol azokra az iparágakra helyezzék a hangsúlyt, amelyek nyersanyaga helyben megtalálható;
e) az állami iskolákban hitoktatást végző lelkészeknek kedvezőbb tiszteletdíjat fizessenek és a helyi viszonyoknak megfelelően közlekedési pótlékot kapjanak, hogy a több egyházközséggel túlterhelt lelkészek a feladataikat megfelelően elvégezhessék;
f) azokban a községekben, ahol megfelelő a görögkatolikus iskola épülete és okleveles tanítót alkalmaznak, akinek fizetése nem éri el a 400 forintot, az 1893. évi XXVI. tc. alapján nyújtott államsegéllyel azt 400 forintra egészítsék ki;
g) a nagyobb, gócpontokat képező településeken állami kisdedóvodákat, a népesebb községekben államilag finanszírozott gyermekmenedékházakat létesítsenek;
h) külön és megfelelő fizetést kapjanak azok a tanítók, akik az iskolai tanítás mellett megfelelő minősítést szereznek, valamint tanítványaiknak gyümölcsészetet és méhészetet oktatnak;
i) az ungvári tanítóképző nagyobb támogatás mellett biztosítsa a vidékről származó fiatalok képzését, hogy a helyi viszonyokat ismerő tanítók oktassanak az iskolákban; ezért a tanítóképzőben gazdasági és kézügyességi tanfolyamokat javasoltak bevezetni;
j) egészségtan kötelező oktatását kérték az elemi és az ismétlő iskolákban, s a nem megfelelő képesítéssel rendelkező tanítók számára póttanfolyamok szervezését javasolták.[257]

III.2.2. A képviselők javaslatai a kereskedelmi miniszternek

A kereskedelmi miniszter számára benyújtott beadvány elsősorban a „kárpátalji nép” foglalkoztatottságát és munkalehetőségeinek a kibővítését taglalta.

[257] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 3.

Az elszegényedés egyik forrásának a szerzők azt tartották, hogy a hegyvidéki emberek alig néhány hónapig, olykor csak egy-két hónap folyamán tartoznak a keresők közé, az év többi részében pedig „tőkeemésztők". Ezért az elsődleges célt abban határozták meg, hogy a lakosság munkaerejét intenzívebben kihasználják és az év néhány hónapjáról azt egész évre kiterjesszék.[258]

Javaslataik között szerepelt a nők körében – megfogalmazásuk szerint – primitív módon folytatott szövési háziipar szakszerű kiterjesztése, azok termékeinek értékesítése állami segítséggel. Ugyancsak a női munka eredményes kihasználásának tekintették a gépi hímzés meghonosítását az állam által létesített gyárakban és a készítmények fix áron való megrendelését.

A gyapjúszövés elterjesztését, a termékek állami segítséggel történő értékesítését az anyagi jólét egyik alapjának tartották, amely ezzel egy speciális iparág kialakulását jelentheti.

A férfiak számára tanműhelyek létrehozását javasolták, elsősorban gazdasági fakészítmények előállítása, illetve kosárfonás céljából, mivel a vidék jelentős bükkfaállománnyal rendelkezik és fűztermelésre alkalmas. Tervbe vették a tanultaknak megfelelő műhelyek megszervezését, valamint a termékek kereskedelméhez kapcsolódóan kedvezményes szállítási tarifa meghatározását.

Nagy jelentőséget tulajdonítottak az utak kiépítésének. Javaslatuk szerint a hadászati utakkal érintkező községek útjait állami kezelésbe kellene venni és azokat helyi közmunkaerővel ki kellene építeni. Nagyon sok helyen a stratégiai utak sem épültek ki teljesen, azt pedig egyenesen botrányosnak tartották a beadvány szerzői, hogy a 10 százalékos adóval sújtott utak az év nagyobb részében járhatatlanok.

A hegyvidékről a völgyekben fekvő városokba, ahol a piacokat tartották, hidakon keresztül jutottak el, s az átkeléskor vámot szedtek, ami jelentősen megdrágította a termékek árát és növelte a lakosság kiadását árubeszerzéskor. A vámok eltörlését javasolták, amivel ugyan csökkenne az állami bevétel, de az intézkedés kedvező helyzetbe hozná a kereskedelmet, végső soron a jólétet és a lakosság adózóképességét is „helyreállítaná".

A javaslatok között szerepelt a bazalt bányászata, ami nagyon jó útburkoló anyag és a hegyekben volt lehetőség a kitermelésére. A bányászat és a kitermelt anyag szállítása, nagyobb befektetés igényelése nélkül, állandó munkát és keresetet ad a lakosságnak.

[258] Uo.: f. 4.

Az országgyűlési képviselőkből álló bizottság felvetette a magánvállalkozások támogatását a vidék iparosításának elősegítése érdekében. A terület olyan kihasználatlan értékekkel rendelkezett, mint tűzifa, kőszén, folyók, és ehhez hozzájárult a viszonylag nagyszámú és olcsó munkaerő. A létesítendő gyárak számára támogatást, valamint készítményeikre szállítási kedvezményeket kértek. Az iparkamarai beosztást is szerették volna megváltoztatni egy felvidéki iparkamara létrehozása révén azáltal, hogy az iparosok kiválnak a debreceni iparkamarából.

A beadvány megfogalmazói felvetéseik nem azonnali megvalósításában, hanem terveik fokozatos végrehajtásában bíztak.[259]

III.2.3. A belügyminiszter számára felvetett javaslatok

A belügyminiszternek írott beadványban elsőként a Galíciából történő zsidó bevándorlást említették meg, akik „előbb hitsorsaik könyörületességét zsákmányolják ki, később pedig a leszorult parasztgazda keresményén közvetítőként legtöbbnyire munka és tőke hozzáadása nélkül osztoznak".[260] Önmagában nem a bevándorlást, hanem annak következményeit sérelmezték. Az általuk folytatott üzletelések még inkább elszegényítették az amúgy is nehéz körülmények között élő hegyvidéki népet. A bevándoroltak viszonylatában méltánytalannak tartották azt, hogy: „Osztályosai lesznek az állami előnyöknek, kérelem, letelepedési jog és az állampolgári hűség fogadalma nélkül. A katonai kötelezettség elkerülése és egyéb, a fennálló törvény és szabályrendeletek egyenes ignorálását látszik igazolni, azon tévhitet kelti fel, hogy a polgároknak hazája iránt vagy nincsenek jogai, vagy megszűntek kötelmei".[261]

A bevándorlásnak különböző módjai voltak, ami ellen szinte lehetetlen volt védekezni: rokonlátogatás, koldulás, vásárfelkeresés, hajcsárkodás. A szolgabírók nem rendelkeztek megfelelő nagyságú ellenőrző szervvel, a faluban meg a hitsorsaik irgalomból is eltitkolták az bevándoroltakat. A helyi viszonyok olyannyira megromlottak, hogy az emberek a községekből tömegével indultak el Brazília felé. A közrend fenntartása érdekében kérték a képviselők a belügyminisztert, hogy a hegyvidéken a csendőrség létszámát legalább a háromszorosára növelje meg, ami véget vethetne kémek megjele-

[259] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 5.
[260] Uo.: f. 5.
[261] Uo.: f. 5.

nésének, szeszcsempészetnek, uzsorának. Visszatoloncolnák az illegális határátlépőket, amit a kormánynak és a megyei törvényhatóságnak meg kellett volna követelnie a csendőrségtől, és leállítanák a folytonos állathajtásokat, ami az állategészségügy szempontjából volt fontos.

Kérték, hogy a letelepedéshez szükséges megélhetési igazolások felmutatásakor a tisztviselők mindig a megfelelő vagyonkimutatást és a tényleges értékek igazolását követeljék, valamint 500–1000 forintnyi tőkét tekintsenek megélhetést biztosító összegnek. Idegen állampolgároknak lakhatási engedélyt megfontolva adjanak ki és azt egységesen szabályrendeletileg határozzák meg. A közigazgatási tisztviselők igyekezzenek megakadályozni, hogy olyan helyzet alakuljon ki, ami az elszegényedést kiváltja és a lakosságot kivándorlásra ösztönzik. Ezek elsősorban: a feles marhatartást, tervszerű munkaközvetítést, legelő kiadását, magas kamatlábú kölcsönöket és hitelközvetítést, elővásárlási jogot, kényszereladáshoz kötött adóelőlegezéseket és uzsorát jelentették. Javasolták, hogy a tisztviselők hívják fel az emberek figyelmét az adózással kapcsolatos engedményekre: a jövedelmi pótadók elengedésére jogosultaknak a bejelentések megtételére, terméketlen évben az adózóknak az adók elengedésére, a gazdáknak a mezőgazdasági épületek és cselédlakok adókedvezményére.

Kérvényezték azt, hogy a közigazgatási hatóságok a természetben leróható közmunkákat megfelelő időben végeztessék, valamint a vállalatok által biztosított munkát egyenesen a birtokos parasztgazdáknak adják, a kőtöréseket a szegény nép lakta vidéken úgy szervezzék meg, hogy az emberek kenyérkeresethez jussanak.

A köztisztviselők feladatának tekintették azt, hogy elősegítsék az alföldi munkalehetőségeket olyan hegyvidéki lakosok számára, akik nem tudják összegyűjteni a télire való élelmiszert. Javasolták, hogy a tisztviselők minden tél elején írják össze a munkásokat, és azt a megyei hatóságok útján küldjék el a belügyminisztériumnak. Az indítvány alapján a minisztériumból körrendeletet adnának ki és küldenék el a munkásokat kereső vármegyék alispáni hivatalaiba, ahonnan az egész nyári idényre képesek lennének munkát biztosítani a négy hegyvidéki megye lakossága számára, akik közül sokaknak helyben még a legtöbb munkát adó hónapokban sem volt keresete.

III.2.4. A földművelésügyi miniszternek indítványozott javaslatok

A földművelésügyi miniszternek benyújtott része az emlékiratnak a leghosszabb és a legnagyobb bevezetővel rendelkezik. A bevezetésben az ország,

annak területei, és az „északkeleti hegyvidék" fejlődésével foglalkozik. Mivel a nyugati haladás alig érte el a hegyvidéket, valamint a gazdasági központok is hiányoznak a vidékről – amelyeket a fejlődés két meghatározójának tartottak –, ezért a területet az ország legelmaradottabb részének tekintették.[262] Összehasonlították az alföldi, illetve a hegyvidéki lakosok által elfogyasztott élelmiszer összegét, ami 103, illetve 59 forintnak volt megfelelő. Az alpesi tájjal összevetett hegyvidéken gazdasági változást az emlékirat szerzői csak állami támogatással reméltek, mivel „a népesség saját helyzetét felismerni képtelen".

A rosszabb talajt, a zordabb éghajlatot, a tőke és szakértelem hiányát tartották a szegénység fő okának. Másrészt a hegyvidéki lakosság létszáma jelentősen megnövekedett – a bevándorolás következtében is –, addig az úrbérrendezés következtében az állattenyésztést biztosító nagykiterjedésű erdei és havasi legelők használatában korlátozva voltak.

A memorandum összeállítói érzelmileg is igyekeztek hatni a földművelésügyi minisztériumra céljuk elérése érdekében. A képviselők megfogalmazása szerint: „Magyarország mezőgazdasági Kormányzatát illeti meg azon nemes és szép feladat, hogy ezen vidék népességét a végpusztulástól megmentse és azt a hazának megtartsa."[263]

A havasi gazdálkodás meghonosítása céljából községenként egy-egy minta-parasztgazdaság létrehozása szerepelt a javaslatban, ezenkívül fontosnak tartották a havasi legelők racionális kihasználását, egyidejűleg azok helyes fenntartásával és javításával. A községek állami segítséggel történő, elegendő nagyságú legelőterülethez juttatását és hosszú időre szóló, szerződésekkel biztosított használatát.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében szintén állami feladatnak tekintették a megfelelő minőségű és számú apaállat biztosítását, helyes ápolását és takarmányozását. Részben ugyanolyan támogatást szerettek volna elérni, amilyen már más, fejlettebb vidékeken működött, azaz hitelek nyújtását az állam részéről a mezőgazdaság fejlesztése érdekében. Más részről a helyi viszonyok fejletlensége miatt többet is akartak. Tehenek kiosztását javasolták a helyi gazdálkodók között, mivel a szarvasmarha-állomány „sat-

[262] Pontosabban az emlékiratban a fejlődés két irányát vetik fel, a kelet-nyugatit és a köralakban terjedőt. A nyugati gazdasági hatások kelet felé terjedése az egyik vonulat, míg a másik a jelentős gazdasági központoknak – amit a dokumentumban forgalmi központoknak neveznek – a kihatása a környező területekre.

[263] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 7.

nyasága" – véleményük szerint – pusztán apaállatok adományozásával kellően nem javítható fel.[264]

Kérték az államot, hogy az több év alatt törleszthető 4 százalékos állatbeszerzési kölcsönnel községenként néhány tehetségesebb és szorgalmasabb gazdát támogasson, akkor bizonyíthatnák, hogy a fajtiszta tehenek tenyésztése ugyanannyi ráfordítással nagyobb hasznot eredményez, mint a régi állomány tartása. Az növelné a munkakedvet és a versenyszellemet a gazdák között. Véleményük szerint még nagyobb hatása annak lehetne, ha az állam a feles marhatenyésztés mintájára, de uzsora nélkül, közvetlenül a gazdát két vagy három évig tartó feles tartásra szarvasmarhához juttatná. Az állat tulajdonjogát nem az eladósodott parasztgazdának adták volna, hanem az a gondozás után a másodborjút és a helyi tenyészvásáron eladott marha árnövekedését kapta volna meg, miután kifizette a kölcsönt, a kamatokat, a legelő és a kaszáló bérleti díjait. Az állatok gondozását, a legelő és a rétművelést az állam által meghatározott módon kötelessége lenne elvégezni. Az állam az állatokat helyi biztosító szövetkezetek létrehozása után biztosíthatja. Fajtiszta tenyészetetek szerettek volna létrehozni, elsősorban a vasutak mentén kialakuló virágzó gazdasági élet keletkezésében bíztak. Bereg megye szolyvai járását jelölték meg a megfelelő helynek, ahol a tervezetet alkalmazni lehetne, és ahol a lakosság már nagyon elszegényedett. A föld 60 százaléka „idegen", többnyire a bevándorolt lakosoké volt, és ahol a „degenerált" állapotú szarvasmarhák 70–75 százalékával nem a rutén földművelők rendelkeztek (felesmarhát tartottak 50 százalékban, ami helyenként elérte a 100 százalékot).[265]

A memorandum írói összevetették a Kárpátokat az Alpok-vidékével, ahol akkorra már kialakították a mintaszerű marhatenyészetet. Ugyanazt a gazdálkodást a jóval kedvezőbb földrajzi körülmények között fekvő területeken szerették volna megvalósítani. Példaként hozták fel a Kárpátok északi lejtőin, Galíciában fekvő egyik német községet, ahol az állattenyésztésnek köszönhetően virágzik a település, és teljes anyagi jólétben éltek, addig a déli lejtőkön a lakosok csak tengődtek.

Az állattenyésztés fejlődésének akadályaként a galíciai kivitel tiltását, a tenyészvásárok szervezetlenségét és a havasi legelőkön a menedékhelyek hi-

[264] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 8. A beadvány szerzőinek állítása szerint fajtiszta apaállatok és a meglévő tehenek keresztezése következtében a tehenek elléskor elpusztultak.
[265] Uo.: f. 8.

ányát említették meg, aminek következtében az alacsony szarvasmarhaárak a gazdákat versenyképtelenné tették.

Ahogyan a képviselők írásukban megjegyezték, az állami tehenésziskola az állatok gondozásának elsajátítása szempontjából pozitív hatást gyakorolt a lakosságra, de a nagy gazdaságok a növendék marhákat más vidékekre vitték. Ezért a javaslatban szerepelt a tehenésziskolák számának a növelése, és az elemi iskolai tanítók képzése az állatgondozás oktatására. Azért, hogy az új módszerek minél jobban elterjedjenek az emberek között, szemléletessé kívánták tenni azok alkalmazását úgy, ahogyan arra már volt példa Máramaros megyében egy svájci gazda letelepítése által. Egy egész vidék marhaállománya átalakult, a kaszálók minősége javult, mennyiségben kétszerese lett a korábbi hozamának. Annak példájára a megye minden völgyében egy-egy svájci gazda ideiglenes letelepítését szerették volna elérni.

Elsődleges feladatnak azonban a földek paraszti kézbe juttatását tekintették, hogy azt ne közvetítők útján, hanem egyenesen a gazdáknak adják hosszú lejáratú alacsony bérleti összeg mellett. Javaslataik szerint a megyékben az állami földek kiosztásával lehetett volna eredményesen új gazdaságokat kialakítani, ahol nem a síkvidéki gazdálkodást utánozzák, hanem a havasoknak megfelelő gazdálkodási módszerekkel termelnek.

A hegyvidéki emberek szegénysége és munkanélkülisége maga után vonta a többi problémát is. Mivel a megélhetéshez nem volt elegendő kereseti forrásuk, ezért hitelük sem volt, s a nehéz körülmények között vállalkozni sem lehetett, minden tevékenységükhöz mások segítségére szorultak.

A képviselők gazdasági szövetkezetek létrehozását javasolták a Földművelésügyi Minisztériumnak, ahol az egyforma kis gazdaságok egyesülésük következtében hitelképes gazdaságokká vállnak. Az állami támogatás által tartották fejleszthetőnek az állattenyésztést, tenyésztehenek kiosztását, a megfelelő rétművelést, a helyes vetésforgót, a gyümölcstermesztést, méhészetet, halászatot, aprómarha-tenyésztést, a juhtenyésztés visszaállítását, a háziipari foglalkozásokat, gubakészítést, hímzést, szövést, kosárfonást. Tervezetük alapján a foglalkozások megszervezéséhez a szükséges hitelt a szövetkezetek az államtól kapták, és a későbbiekben további folyamatos támogatásban részesültek volna. A legfontosabbnak azt tartották, hogy a szövetkezetek munkát teremtenek, a munkaadóknak is biztonságot nyújtanak, az emberek a hegyvidékről távolabbi vidékekre munkát keresni bátrabban indulhatnak el, a fuvarozás és az állami közúti munkálatok is megkezdődhetnek a hegyvidéken. A szövetkezetek irányítására a megfelelő embereknek a

helyi lelkészeket, tanítókat, közigazgatási tisztviselőket tartották, akik felett az állami szervek ellenőrzést gyakorolnak. A szövetkezeteket vélték a rendezett hitelviszonyok alapjainak és a későbbi vállalkozások kiindulópontjainak. A képviselők beterjesztése alapján a szövetkezetek feladata kezdetben – a Földművelési Minisztérium támogatásával – a helyes gazdálkodási módszer bevezetése és elterjesztése, munkalehetőségek megteremtése volt.

III.2.5. A pénzügyminiszter számára beterjesztett emlékirat

Az országgyűlési képviselők a pénzügyminiszter számára felterjesztett beadványukban vázolták a hegyvidéki lakosság nyomorúságos életkörülményeit és annak a veszélyét, hogy a szélsőséges nézetek elterjedése vagy a tömeges kivándorlás lehet a további következmény.[266]

A fennálló adórendszer hibájának tartották a nagymértékű adóhátralékok felhalmozódását, amit az emberek képtelenek voltak megfizetni. A lakosság elveszítette az államba vetett bizalmát, amely – nézeteik szerint – nemcsak megélhetést nem nyújtott, de a létfenntartáshoz szükséges eszközöket is elvonta tőlük.

A földek olyan adóságokkal voltak terhelve, amelyek a kamatteher és azok járulékai miatt az egész évi jövedelmeiket felemésztette. Javaslataikat a képviselők pontokban foglalták össze:

1. Intézkedést kértek a pénzügyminisztertől arra nézve, hogy az öt évnél régebbi adóhátralékokat töröljék el, illetve az utolsó öt évben felgyülemlett adóhátralékot tíz év alatt részletekben befizethető teherré alakítsák át.

Az államkincstár számára az adósságok leírása és a kedvezmények nyújtása nem jelentett volna nagyobb terhet, az adósságot behajtani viszont nem lehetett. Állampolitikai szempontból a képviselők arra hívták fel a figyelmet, hogy nem mindegy, ki fogja az adót fizetni. Mivelhogy Magyarországon a birtokszerzés joga nem volt korlátozva, attól tartottak, hogy a földek tömeges elárverezése folytán olyan elemek özönlenének be, akiknek „ezen haza földje iránt táplált érzelmeihez sok kétség fér".[267]

2. A pénzügyi segély másik módját a képviselők úgy képzelték el, hogy a költségvetési jövedelem vagy az állami kezelés alatt álló alapok egy részét kölcsönök nyújtására használnák fel, akár egy erre a célra alapított földműves bank, esetleg az agrár- és járadékbank ügyfeleinek megfelelő ki-

[266] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 10.
[267] Uo.: f. 10.

bővítésével. Az adósságok megszüntetésére azt javasolták, hogy az 30 év alatt olyan járulékokkal váljon törleszthetővé, amelyek a földbirtok relatív jövedelmezőségével arányban áll, és a megélhetést is lehetővé teszi.

Az akkori, birtokokat terhelő, váltón alapuló kölcsönök tönkretették a gazdaságokat, amelyekért kamat fejében 8–12 százalékot, közvetítési díj fejében 5–10 százalékot, negyedévenkénti váltókicserélés és az azzal kapcsolatos költségek következtében szintén 5–10 százalékot kellett fizetni.

3. A lakosság speciális helyzetére való tekintettel olyan kivételes intézkedést kértek, amely alapján a negyedévenként behajtott közterheket a kizárólag földművesek által lakott településeken egyszer egy évben, az arra legalkalmasabb időpontban kellene befizetni, s akkor az emberek a késedelmi kamatok és a behajtási illeték nehéz terhétől is megszabadulnak.

4. Elodázhatatlannak tartották az adók reformját. A képviselők állítása szerint a II. osztályú adó óriási teher a hegyvidéki lakosság vállán, mivel egyáltalán nem méltányos számukra. Egy 4-5 tagból álló családot szegényes viskója alapján 8–12 forint adóval sújtotta, ami keresetének közel egyharmadát tette ki.

5. Annak ellenére, hogy a birtokok alacsony értékűek, ritka eset volt, hogy az adózók mentesültek a jövedelmi pótadó befizetése alól, aminek elsődleges oka a lakosság tájékozatlansága volt. Ahogyan a képviselők megfogalmazták, az államnak nem lehet célja mások tudatlanságából anyagi hasznot szerezni. Ezért kérték, hogy az állami hivatalok írják össze a birtokokat és állapítsák meg azok pótadómentességét, a teherbejelentés elmulasztása miatt hátralékként fennmaradt jövedelmi pótadót pedig hivatalból töröljék.

6. A család élelmezésére szükséges, alacsony értékű élelmiszercikket a törvény szerint nem foglalhatták le. A kérelmezők álláspontja az volt, hogy a hegyvidéken a le nem foglalható élelmiszercikk egy tehén legyen, s azt az adóbehajtást teljesítő közegek ne vegyék el, mivel sokszor a megélhetés egyetlen eszköze volt.

7. Az italmérési jognak az összes megyére kiterjedő csoportonkénti bérbeadása az italok megdrágulását eredményezte. Ezért szerették volna elérni az italmérési jog átruházását a községek számára az italmérési jövedék bérletének öt százalékos kamatozását kitevő éves összegért, hogy az abból származó jövedelemfelesleget a községek saját céljaikra fordítsák.[268]

[268] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534., f. 11.

Az országgyűlési képviselők által benyújtott Emlékirat azt eredményezte, hogy 1897 elején segélyprogramot indítottak el az Északkeleti-Kárpátokban. A hegyvidéki akció a földművelési minisztérium irányítása alatt állt, bár más minisztériumok is tevékenyen hozzájárultak az állami programhoz. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Szolyván alakult meg, később azonban Munkácsra tette át a székhelyét.[269] A kirendeltség irányította a segélyprogramot, amelyet az állam részéről az Északkeleti-Kárpátok lakosságának gazdasági támogatása, kulturális szintjének és egészében véve életszínvonalának emelése érdekében kezdeményeztek. Az Egán Ede vezetése alatt megszervezett és kezdeti időszakban működtetett gazdasági program egyrészt a szakember kutatásain és tapasztalatain alapult, amit tudományos munkáiban is megfogalmazott, másrészt nagyon sokban hasznosította a négy megye országgyűlési képviselői által az Emlékiratban lefektetett javaslatokat. A Földművelésügyi Minisztérium hatásköre alatt álló kirendeltség kezdetben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros, a későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyékre is kiterjedt.

III.3. Az Emlékirat benyújtásának közvetlen hatása és a hegyvidéki akció támogatása a görögkatolikus lelkészek részéről

A korabeli újságok különböző terjedelemben számoltak be a Firczák Gyula által szervezett értekezletről. A *Magyar Állam* hosszabb cikkben adott hírt „A rutének érdekében" rendezett értekezletről, megemlítve minden résztvevőt és beszámolva felszólalásaikról.[270] A későbbi számában a lap áttekintést adott a rutének történelméről és korabeli problémáiról.[271]

A *Kárpáti Lapok* a budapesti események után írt az országgyűlési képviselők tanácskozásáról a „ruthén nép felsegítésére".[272] Az újság közölte, hogy az egyik lap antiszemita jelleget tulajdonított a mozgalomnak, ezért

[269] BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. 2000. 87.
[270] A rutének érdekében. // Magyar Állam. Egyetemes politikai napilap. Harmincnyolcadik évfolyam, 29–11 360. szám. Budapest, 1897. február 6.
[271] A „fidelissima natio" sorsa… // Magyar Állam. Budapest. Harmincnyolcadik évfolyam, 32–11 363. szám. 1897. február 10.
[272] Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Harmadik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897. február 14.

az értekezletre meghívtak három előkelő zsidó képviselőházi tagot: Chorin Ferencet, Neumann Ármint és Mezei Mórt. A négy vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) képviselői leszögezték, hogy ők a szegény sorsú zsidóságon is segíteni kívánnak.[273]

A *Munkács* című hetilap az értekezlet jegyzőkönyvét soron következő számában leközölte.[274] A Kelet 1897. február 11-ei számában a címoldalon tudósított a tanácskozáson elhangzottakról *Értekezlet a felvidék érdekében* címmel.[275] Az értekezlet okának a felvidéki nyomort, a négy vármegye lakosságának az éhezését tekintették, s hogy ezért Brazíliába vándorolnak ki. A képviselők tanácskozására a Földművelésügyi Minisztérium költségvetésének a megtárgyalása előtt került sor. Az újság szerint az értekezlet fontosságát az is jelezte, hogy „két minister is elküldte a megbízottait, valamint lejött a fővárosba a munkács-egyházmegyei püspök is, a kinek egyházi kormányzósága alá tartozik a négy ínséges vármegye".[276] Egy hónappal később a hetilap – szintén a címoldalon – tájékoztatást adott a memorandum pontjairól,[277] majd az Emlékirat pontos szövegét is közölte folytatásokban, a minisztériumokhoz benyújtott részek alapján.[278]

A memorandum benyújtása után Firczák Gyula püspök lelkészeitől számos üdvözlőlevelet kapott. Ilyen volt az 1897. március 20-án a tőketerebesi esperes által írott, amelyben az esperesség lelkészei nevében méltatta a döntés helyességét és a püspök hozzáértését: „Méltóságod szétnézett egyh. megyéje területén, hogy a szükségben szenvedőkön segíthessen, ismert nagy befolyásával a magyar kormány figyelmét a nyomor felé fordította. Országos mozgalmat indított, felébresztette a szabad sajtót, – így ezek által megismertette a magas és intéző körökkel lelki gyermekei nyomasztó helyzetét."[279]

A kormány komoly érdeklődést tanúsított az Északkeleti-Kárpátokban zajló események iránt és mindenképpen megoldást szeretett volna találni a beadványban felvetett problémákra. Darányi Ignác földművelésügyi

[273] A hegyvidéki akció vezetői később is kiemelték, hogy az állam vallási és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, támogatást nyújt mindenkinek.
[274] Értekezlet. // Munkács. Társadalmi hetilap. XIV. évfolyam, 7. szám. Munkács, 1897. február 14.
[275] Értekezlet a felvidék érdekében. // Kelet. A magyarországi görög katholikusok érdekeit képviselő politikai hetilap. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.
[276] Értekezlet a felvidék érdekében. // Kelet. Tizedik évfolyam, 6. szám. Ungvár, 1897. február 11.
[277] A ruthén nép érdekében. // Kelet. Ungvár, 1897. március 11.
[278] Emlékirat az éjszakkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegitése és felvirágoztatása tárgyában. // Kelet. Tizedik évfolyam. 14., 16., 18., 19., 25. szám.
[279] KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 37–38.

miniszter kijelentette, hogy már korábban is figyelemmel kísérte a bizottság működését, és már a memorandum benyújtása előtt több ügyben intézkedett. Ezekhez tartozott a munkácsi Schönborn-Buchheim uradalmi hitbizomány területe egy részének a bérletbe vétele az állam részéről, amit aztán kisebb részletekben, közvetítők nélkül a helyi lakosságnak szándékoztak bérbe adni. A hitbizomány Bereg vármegyében 233 067 katasztrális holdon terült el, a megye területének 37, erdőségeinek 71 százalékát foglalta el. Az uradalmi birtokból 185 444 hold erdő, 23 454 hold legelő és rét, 18 816 hold szántó, 501 hold szőlő volt.[280] Bánffy miniszterelnök is nagyobb arányú kormányintézkedéseket ígért a kérvény átvételekor.

Már a beadvány után közvetlenül elkezdődött a levelezés a püspök és a különböző minisztériumok között. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Firczák Gyula püspökkel hetenként levélben értekezett az állami akcióról.[281] A kereskedelemügyi miniszter személyesen fordult Firczák Gyulához az emlékirat egyes javaslataival kapcsolatban, hogy véleményét kikérje és még részletesebb tájékoztatást kapjon, s azáltal foganatosítson „gyors eredménnyel biztató intézkedéseket". A miniszter utalt a fafeldolgozásra, szerszámkészítésre, a szövőipar, a kosárfonás kialakítására, néptanítók küldésére egyes helységekbe, akik bizonyos szakmákat betanítanának.[282] Levelek érkeztek a megyei közigazgatási hivataloktól, pénzügyi igazgatóságoktól, amelyek felvetették azokat a törvény adta lehetőségeket, amelyeket a programban alkalmazni lehetett.

A részletes tájékozódás érdekében a püspök bevonta a helyi lelkészeket, s azzal a program előkészítése és megszervezése is elkezdődött. Felhasználva egyházi befolyását, körleveleiben szólította fel a lelkészeket, hogy támogassák az állam segítő tevékenységét, s a maguk körében tegyenek meg mindent, „a mi e szép, e nemes, e szent czélnak elérésére üdvösnek bizonyul". Tanulmányozzák a nép helyzetét, vitassák meg a kérdéseket, állapodjanak meg a legfontosabb teendőkben, tudassák azokat az országgyűlési képviselőkkel, a kormány intézkedéseit értessék meg a néppel, tájékoztassák és lássák el őket megfelelő utasításokkal. Különösen három pontra hívta fel a figyelmüket, amelyekre a válaszokat a minisztériumok (kereskedelemügyi, földművelés-

[280] BOTLIK József: 1997. 124.
[281] A földmivelésügyi miniszter Bereg és Máramaros felvidéken. // Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 31. szám. Ungvár, 1899. július 30. 2.
[282] KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 40.

ügyi és igazságügyi) irányába kellett közvetíteniük: mely községekben lehet különböző háziipart kialakítani; milyen településeken lehet földműves iskolákat felállítani; hol lehet községi szövetkezeteket létrehozni?[283]

Egyes esetekben olyan részletek derültek ki a helyi viszonyokról (pl. az uzsora különféle formáiról), amelyekre a helyi hatóságok nem fordítottak figyelmet. A lakosság lelkészeiken keresztül végtelen bizalommal fordult a püspökhöz. A későbbiekben ez a bizalom a miniszteri kirendeltségre és vezetőire is kiterjedt.

1897 elején Firczák Gyula azzal a kéréssel fordult a beregszászi pénzügyigazgatósághoz, hogy a vetőmagvásárlási kölcsönök esetében kedvezményeket biztosítsanak a hegyvidéken élők számára.[284] Az Emlékirat hatására Lukács László pénzügyminiszter 1897. április 2-án kelt 24 952. számú körrendeletében utasította a négy vármegye pénzügyigazgatóságát, hogy mérjék fel a hegyvidéken élő lakosság adóhátralékát, amit ingó és ingatlan birtokaik hiányában nem tudnak befizetni, s leírásukra tegyenek jelentést.[285] A vármegyék lakossága üdvözölte a pénzügyminiszter lépését mint a kormány első komolyabb intézkedését a hegyvidéki lakosság érdekében.[286] 1897. június 8-án Szabó Albert pénzügyigazgató körrendeletében a Bereg vármegyében fekvő Munkácsi, Szolyvai és Felvidéki járásokban bizonyos adófajták esetében könnyítést rendelt el.[287] A pénzügyminisztérium a hegyvidéken élők nehéz viszonyaira tekintettel 1897-től folyamatosan bizonyos adótartozásokat engedett el.[288]

Bereg vármegye törvényhatósági bizottsága 1897. április 7-én és 8-án megtárgyalta az országgyűlési képviselők által benyújtott emlékiratot. A bizottság határozatában több kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Az egyik a kongrua[289] rendezése volt, elsősorban a fizetés biztosítása és körülírása, hogy a papság ne legyen rászorulva jövedelme nö-

[283] Firczák Gyula körlevele, melyben kárpátalji ruthén hitsorsainak érdekében megyéjének papságát tevékenységre buzditja. // Kelet. Tizedik évfolyam, 21. szám. Ungvár, 1897. május 27.
[284] KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 55.
[285] Uo.: f. 56.
[286] Lukács László pénzügyminiszter a felvidéki népért. // Kelet. Tizedik évfolyam, 15. szám. Ungvár, 1897. április 15.
[287] KTÁL. F. 151., op. 17., od. zb. 1522., f. 56–57.
[288] Lukács László pénzügyminiszter Széll Kálmán miniszterelnöknek írt jelentésében a máramarosi viszonyok kapcsán tudósít az 1897-től 1901-ig leírt különböző adók összegéről. MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.
[289] Kongrua: a lelkipásztorkodó papság ellátásáról való gondoskodás olyan esetekben, amikor a lelkipásztori hivatallal nem jár együtt megfelelő javadalmazás.

velésére, hanem híveivel foglalkozhasson. A másik a tanítók fizetésének a kérdése volt a hegyvidéki járásokban. Munkájuk fontosságára való tekintettel kérelmezték, hogy az 400 forinton felül legyen megállapítva.

A háziipar fejlesztése tekintetében a szövés mellett a faipar meghonosítását javasolták, valamint ennek érdekében a szolyvai elemi iskola mellett egy faipari tanműhely felállítását, úgyszintén Szolyván egy fa- és vegyipari gyár létesítését kezdeményezték. Ezenkívül még különböző útvonalak kiépítését javasolták, amelyek működésük esetén jelentősen fellendítenék a helyi kereskedelmet.

Firczák Gyula a hegyvidéki akciót a kezdetétől folyamatosan figyelemmel kísérte és jelentős mértékben támogatta. 1899 elején 22 lelkészt jelölt ki az Alsóvereckén lefolytatott négyhetes tanfolyam elvégzésére. Öt szaktanár irányítása alatt a résztvevők a földművelésről és az állattenyésztésről sajátítottak el részletes ismereteket.[290] A lelkészek támogatására a gazdasági program keretében az állam is számított. A püspök egyik körlevelében értesítette az egyházközségeket, hogy az állam Darányi Ignác kezdeményezésére a filoxéra következtében kipusztult szőlőbirtokokat Ung és Bereg megyében díjmentesen, a költségek visszatérítése nélkül helyreállítja.[291]

A gazdasági program keretében működő hitelszövetkezetek és az áruraktárak négy vármegyére történő kiterjesztése idején felkérte a lelkészeket, hogy teljes odaadással segítsék elő a szövetkezetek megalakulását a községekben. Ugyancsak felhívta őket a helyi iparfejlesztő bizottságok megszervezésére. Ennek érdekében a személyes kapcsolatok felhasználására biztatta a görögkatolikus papságot, valamint arra, hogy a vármegyei törvényhatósági közgyűléseken indítványtétellel és felszólalásokkal segítsék elő létrejöttüket és sikeres tevékenységüket. A püspök a lelkészek mellett kiemelte, hogy a tanítók és a kántor-tanítók közreműködésére is számít.[292]

[290] Gazdasági tanfolyam. // Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1899. február 19.
[291] Uo.: A kormány a szőlőművelés érdekében.
[292] *Firczák Gyula püspök 1900. évi 4793. számú körlevele Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék papságának és kántortanítóinak a hegyvidéki akcióról.* 1900. június 21. /A forrás szövegét Marosi István görögkatolikus lelkész bocsátotta a rendelkezésemre. Az eredeti forrás Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatékában található. A hagyaték kezelője a Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár./

A hegyvidéki akció keretein belül működő hitelszövetkezetek esetében 131 pénzintézet tagságáról rendelkezünk különböző pontosságú adatokkal. 71 hitelszövetkezetben görögkatolikus lelkész volt az elnök, 22-ben görögkatolikus lelkész, tanító vagy gondnok volt az alelnök, 32 esetben lelkész vagy tanító volt a könyvelő. Ezek többször fedték egymást, azaz egy-egy hitelszövetkezetben olykor mind a három vezető pozíció a helyi görögkatolikus egyházközséget irányító személyek közül került ki, esetleg ugyanaz a személy töltött be különböző vezetői tisztségeket. Összességében azon-

Egy másik körlevelében aktívabb részvételre biztatta a lelkészeket a hegyvidéki akcióban. A többség odaadó tevékenységét elismerte, viszont kiemelte, néhányan csak kötelességérzetből végezték feladatukat, s voltak olyanok, akik mások lelkesedését letörni szándékoztak. Püspöki szigorával intette az akció támogatására beosztottjait: „A segitő actióban mindnyájan egyenlően vegyenek részt, – nehogy a tapasztalt tevékenység, lelkesedés és buzgólkodás fokához kelljen mérnem az egyházmegyém lelkészei részére évenkint engedélyezni szokott segélyek mérvének megállapitását."[293]

1901. május 3-án levélben arról tájékoztatta Egánt, hogy az uralkodó fogadta őt és érdeklődött a „felvidéki actióról". A püspök válaszában elmondta, hogy: „Az ügy élén Egán Ede személyében oly széles és éles látókörű egyén áll, miszerint az eddigi kezdeményezés után, a fokozatos javulást lehet remélni." Az uralkodó örömmel vette, hogy a híreket magától a püspöktől hallotta.[294]

Firczák Gyula püspöksége alatt több alkalommal biztatta lelkészeit és híveit a hegyvidéki akció támogatására. Nemcsak kezdeményezője, hanem pártfogója és védelmezője volt az állami segélyprogramnak. Egyrészt a görögkatolikus hívek és ezzel együtt a rutének felemelkedési lehetőségének, a vidék anyagi és szellemi megújulásának tartotta a kormány támogató tevékenységét. Másrészt az állam számára is fontosnak tartotta a nép jólétének a megteremtését. Gondolkodását, az ügyhöz kapcsolódó viszonyát, személyes és egyházának hozzáállását is tükrözi lelkészei számára írott körlevele: „A magas Kormány tagjai kérelmünket és actiónkat a legnagyobb jóindulattal és szeretettel fogadták és készséggel megigérték annak támogatását, – de kikötötték, hogy ezen actióban a segités teljesitéséhez módját illetőleg a szükséges tényezőkről gondoskodjam. És én akkor az én szeretet papjaimra gondoltam, mert meg voltam győződve, hogy […] kötelességének fogja ismerni, […] a segitő actióban tevékeny részt vegyen, amidőn hiveink anyagi jólétének előmozditásáról van szó. Ezért hivtam fel

ban a személyeken keresztül is ismert 131 hitelszövetkezetből 88-ban (2/3) volt valamelyik irányítói pozíció görögkatolikus tisztségviselő felügyelete alatt. Amennyiben a többi hitelszövetkezet vezetői között egyáltalán nem voltak görögkatolikus egyházi személyek, abban az esetben is a pénzintézetek több mint 50 százalékának az irányítását ezen egyház képviselői látták el (a hitelszövetkezetek számát és működési éveit lásd a 27. függelékben).

[293] *Firczák Gyula püspök 1901. évi (V.) 2611. számú körlevele.* 1901. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.

[294] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 322., f. 1–2.

Nagytisztelendőségteket e tárgyban többször kibocsátott körleveleimben és kértem fel a buzgó és lelkiismeretes közremunkálásra. Örömmel tapasztaltam […], hogy papjaim a beléjök helyezet bizalmat teljesen kiérdemelték, lelkesültséggel közremüködtek a segitő actióban."[295]

Firczák püspök mindvégig figyelemmel kísérte és támogatta a hegyvidéki akciót. Erről tanúskodik Berzeviczy Zsigmonddal történt levélváltása, aki 1908 őszétől irányította az állami programot. A gazdasági szakember levélben értesítette a püspököt a kinevezéséről, és a „szóbeli bemutatkozásáig" is kérte hathatós támogatását. A püspök válaszában biztosította a hegyvidéki akció új vezetőjét, hogy tevékenységében saját hatáskörén belül ugyanolyan készségesen fogja támogatni, mint ahogyan tette azt hivatali elődjei esetében.[296]

Az állami program indítványozása mellett Firczák püspök tekintélyével és hatalmi befolyásával nagymértékben hozzájárult a hegyvidéki akció sikeréhez. Lelkészei az ő biztatására és személyes példamutatásának hatására jelentős munkát végeztek a lakosság körében. A püspök és az egyház képviselőinek tevékenysége nélkül az akció kivitelezése nehezebb, eredményessége kisebb lett volna.

[295] *Firczák Gyula püspök 1903. évi 2636. számú körlevele.* 1903. április 18. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka.
[296] KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1813., f. 1–3.

IV. FEJEZET
A HEGYVIDÉKI AKCIÓ ELSŐ ÉVEI EGÁN EDE IRÁNYÍTÁSA ALATT

IV.1. A gazdasági program kezdete

Az Emlékirat benyújtása után a kormány részéről szinte azonnal intézkedéseket foganatosítottak az Északkeleti-Kárpátok hegyvidékén kialakult helyzet megoldása érdekében. Az érintett minisztériumok közül a legtöbb és a legnagyobb feladat a Földművelésügyi Minisztériumra hárult. 1895-től a minisztérium élén Darányi Ignác állt, aki először 1895–1903, majd 1906–1910 között irányította a tárcát.

Miniszteri időszakai alatt Darányi nagyon aktív tevékenységet folytatott. Kivételes gondot fordított a szántóföldi termelés fokozására, amit jó minőségű vetőmagvak biztosításával ért el. A zöldség- és gyümölcskertészet gondozására külön ügyosztályt szervezett. Fontos intézkedéseket foganatosított a szőlészeti és a borászati ismeretek terjesztésére. A szarvasmarha-, sertés- és juhtenyésztés növelése érdekében nyugatról nagyobb haszonhozamú fajtákat hozatott az országba. A határmenti állatorvosi szolgálat újjászervezésével megszüntette a keleti marhavészt. Mindkét minisztersége idején élénk vízépítési tevékenység folyt Magyarországon. 17 új földművesiskolát létesített, 11 tudományos kutatóintézetet alapított.[297]

Darányi Ignác miniszterségének már a kezdeti szakaszában lépéseket tett a paraszti társadalom megszervezésére a jobb életkörülmények kialakítása céljából. A korabeli liberális politika képviselői, többek között Károlyi Sándor is bírálta őt azokért az intézkedéseiért, amelyek arra irányultak, hogy az állam a maga eszközeivel támogassa a munkát keresők foglalkoztatását. 1897. évi költségvetés tárgyalása során a parlamentben vita bontakozott ki közöttük. Károlyi ezt elfogadhatatlan beavatkozásnak, államszocializmusnak nevezte. Darányi válaszában a liberalizmusról és az állami szerepvállalásról fejtette ki nézeteit: „Én megvallom, hogy mikor (…) liberalizmusról hallok beszélni, akkor eszembe jut a «timeo Danaos et dona ferentes».[298] Mi láttuk

[297] Dr. TAKÁCS Imre: 1987. 381–385.

[298] Félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is.
Vergilius Aeneiséből (2, 49) Laokoón intése, mikor a trójai lovat látja a falak előtt. A mondat teljesen: „Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis", azaz: „Bármi is ez, félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is."

az önök liberalizmusát és lelkesedtünk is iránta, de fájdalom, csakhamar kiábrándultunk önökből. Ezért engedjék meg, hogy a liberalizmust egy más értelemben vegyem. Talán a képviselő úr is inkább gazdasági értelemben kívánta a liberalizmust venni, hogy tudniillik az egyén lehetőleg fejlődjék, és lehetőleg önmaga igyekezzék magán segíteni. Hogy ha Magyarországon az emberek önmaguk alkalmasak volnának mind arra, hogy nagyobb társadalmi tevékenységet fejtsenek ki gazdasági téren, méltóztassék elhinni, hogy ennek én örülnék a legjobban. De hogy állunk? Hogy ha az állam nem kezdeményez mindent, ha serkentőleg, buzdítólag nem lép fel, jóformán semmisem történik! Én a «zu viel regieren»-nek[299] határozott ellenese vagyok; én azt vallom, hogy az állam kezdeményezzen, állítson talpra intézményeket, de ha azok megerősödtek, akkor hagyja azokat magukra. De ha mi csupa gazdasági liberalizmusból, hogy államszocialista hírbe ne keveredjünk, csak a néző szerepére szorítkozunk, akkor higgyék el, alig fog történni valami."[300]

1897. március 8-án, az Emlékirat benyújtásának napján, a képviselőkkel találkozva Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kijelentette, hogy már addig is figyelemmel kísérte a bizottság működését, és még a Memorandum beadása előtt több intézkedést foganatosított. A Schönborn hitbizomány minden közvetítés kizárásával, önárban történő állami bérletbevételéről folytattak tárgyalásokat. Ezt tervezték kisebb részekben bérbe adni a rutén lakosságnak, amely Bereg megyében akkor mintegy 56 községre vonatkozott. Elrendelte a bérleti szerződések megkötését Ung megye 68 községében, azokon a területeken, ahol kincstári birtokok voltak, hogy a kisgazdák a földeket közvetlenül kapják meg az évi adónál alig valamivel magasabb haszonbérért. Ígéretet tett az állatállomány nemesítésére és szaporítására. Egy rendezett gazdaságpolitikát szeretett volna megvalósítani a térségben.[301]

A minisztérium részéről a hegyvidéki lakosság támogatását elsősorban három fő irányvonal mentén kívánták megvalósítani:

1) a lakosság földhöz juttatása földbérletek által;

2) az állattenyésztés fejlesztése;

3) hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.[302]

[299] Itt: a központi beavatkozásnak.
[300] FEHÉR György: 2017. 172–173.
[301] Sajtóbeszámoló a ruszin akció tárgyában 1897. márc. 7-én tartott képviselői értekezletről. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon II. 1892–1900. 1956. 528–532. http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 8.)
[302] KAZY József: 1904. 7.

A föld- és a legelőhiány problémája volt a legfontosabb, amit akkor még csak földbérlettel lehetett megoldani. A 19. század végén a földreform vagy a földosztás még merész gondolatnak számított. A hitbizományok szabad forgalmú birtokká válásával kapcsolatban csak elméleti fejtegetések folytak.[303]

A Schönborn család hitbizományi uradalma földjeinek bérbevételéről zajló tárgyalásokat Darányi Ignác földművelésügyi miniszter folytatta Schönborn-Buchheim Ervin gróffal, amelyek még 1897 márciusában megkezdődtek. A tárgyalások időszaka alatt Schönborn Károly gróf édesapja megbízásából levélben fordult a miniszterhez a bérbeadás időtartama, a bérleti díj és más fontos kérdések tisztázása végett. A tulajdonos, ismerve a környék kisbirtokosainak gazdálkodási ismereteit, attól tartott, hogy azok a földek termőképességét nem lesznek képesek biztosítani és kizsigerelt földeket fog visszakapni a bérleti idő lejárta után. A bérbe adott területeken az épületek állagának a megóvását szintén aggályosnak látta. Az addig végrehajtott talajjavítási munkák (alagcsövezés) rendszeres karbantartása sem tűnt számára biztosítottnak. A tulajdonos azonban pozitív viszonyát az ügy iránt levélben fejezte ki a minisztérium felé: „A beregmegyei ruthének (…) jólétének előmozdításában közreműködni mindenkor kész vagyok."[304]

A tárgyalások alapján az államkincstár részére, kizárólag mezőgazdasági használatra, 25 év időtartamra mintegy 18 ezer kat. hold bérbevételéről folytattak megbeszélést. A földterület kétharmada havasi legelő és hegyi rét, egyharmada pedig völgyben fekvő szántó és kaszáló volt. A kincstár a földek kiadása után átlagosan 1 forint 80 krajcár bér fizetésében állapodott meg a tulajdonossal. A bér összegét az uradalom 12 év után 20 százalékkal megemelhette. Amennyiben az államkincstár nem fogadta el a nagyobb bérleti díjat, lehetősége volt szerződést bontania. Minden közterhet az uradalom viselt, az épületek fenntartása a kincstárt terhelte, de a szükséges építkezési anyagot az uradalomnak kellett biztosítania.[305]

A földművelésügyi miniszter intézkedéseit 1897. július 13-án a minisztertanács elfogadta.[306] A szerződést 1897. szeptember 14-én kötötték meg Budapesten, és a beregszászi királyi törvényszék mint hitbizományi

[303] GOTTFRIED Barna: 1999. 199.
[304] FEHÉR György: 2017. 180–181.
[305] Iratok, 1956/II. 533–534.
http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 8.)
[306] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

hatóság 12 779/1897 szám alatt hitelesítette.[307] A földek bérlete 1897. október 1-től kezdődött. Végül 25 évre 12 622 kat. hold 192 négyszögöl földterületet vettek bérbe a hozzá tartozó épületekkel együtt 45 439 korona 64 fillérért. A minisztertanács 1897. október 16-án a szerződést felterjesztette az uralkodónak, amit ő 1897. október 21-én kelt határozatában jóváhagyott.

A gyakorlati hasznosítás során gróf Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól a földeket először – mintegy próbaidőre – 1897. október 1-től egy évre, 1898. szeptember 30-ig bérelték. Az első évben szerzett tapasztalatok alapján adták ki azokat még 11 évre, majd azt követően hosszabbították a bérleti szerződéseket. Mindez elősegítette azt, hogy a bérlők a földet lényegében a sajátjuknak tekintették, s azon egyre belterjesebb gazdálkodást folytattak.

A hitbizományi uradalomtól bérbe vett 12 622 kat. hold 192 négyszögöl terület művelési ágak szerinti megoszlása:

1. Belsőség	29	1494/1600 hold
2. Szántó	3124	171/1600 hold
3. Kert		1501/1600 hold
4. Rét	1482	1456/1600 hold
5. Legelő és havasi legelő	7369	1397/1600 hold
6. Erdei legelő	614	573/1600 hold[308]

A későbbiekben főbérleti szerződésen felül, 1899. október 1-jétől egy évre 1900. október 1-ig, s azt meghosszabbítva 1909. szeptember 30-ig a Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalomtól további földeket béreltek. Ezekre Volóc, Zúgó és Kisszolyva, valamint a szomszédságukban fekvő kisebb községek állattenyésztésének a fejlesztése végett, valamint a zavartalan legeltetés biztosítása érdekében volt szükség. Ilyen területek voltak:

1. A zúgói határban fekvő Mirialnica hegyi kaszáló – 20 kat. hold 1310 négyszögöl; a verebesi, petrusovicai, borszucsinai, laturkai és felsőkisbisztrai határban fekvő vegyes művelésű terület – 444 kat. hold 963 négyszögöl; összesen 465 kat. hold 673 négyszögölnyi terület évi 2 175 korona bérösszegért.

2. A kisszolyvai, kanorai és zúgói határban fekvő 1575 kat. hold 1217 négyszögöl kiterjedésű uradalmi területet, amelyek elszórtan feküd-

[307] MNL. K 184-1793. 1910-III-33 990.
[308] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

tek a Beszkidekben, ún. öt holdon felüli nyári erdei legelőknek, holdanként 30 fillérért, összesen 472 korona 84 fillér bérösszegért.

Mindkét bérlet szerződéseit miniszteri rendeletek hagyták jóvá, az elsőt 7483/901., a másodikat 7479/ 901. eln. szám alatt.[309]

3. Bérbe vettek még Zúgó úrbéres lakosaitól egy havasi legelő jellegű területet,[310] amelyet a hitbizományi uradalomtól vadászati jogért kaptak cserébe, mintegy 120 kat. hold kiterjedésű földrészleget 5 évre (1904 végéig), évi 4000 korona bérösszegért.

A gazdasági program végrehajtása érdekében 1897. október 7-én kelt 61 114. számú rendeletével az akció vezetésére a földművelésügyi miniszter borostyánkői Egán Edét nevezte ki. Darányi Ignác úgy vélte, Egán Ede személyében a megfelelő szakembert találta meg, ahogyan néhány hónappal később ezt Perczel Dezső belügyminiszternek írt levelében megfogalmazta: „[…] egyrészt a munkácsi bérlet hasznosításának rendezése, másrészt és főleg azonban a hegyvidéki gazdasági viszonyok tanulmányozása és javításuk iránti javaslatok megtétele czéljából ministeri megbízottként, ezen kérdéssel már évek előtt behatóan foglalkozó szakférfiút, Egan Edét alkalmaztam."[311]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első időszakban – mintegy kísérletképpen – mindössze Bereg vármegye Szolyvai járására terjedt ki.[312] Később, az akció eredményei következtében, a hasonló szegénységgel küzdő többi hegyvidéki megyére is kiterjesztették a gazdasági programot. 1899-ben Ung, 1900-ban Máramaros vármegyék hegyvidéki területeit, majd 1903. és 1904. évi költségvetések alapján Zemplén, Ugocsa és Sáros vármegyék hegyi területein élő lakosságát is bevonták az akcióba.[313]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élén – amely közvetlenül a földművelésügyi miniszter irányítása alá tartozott – a hegyvidéki miniszteri megbízott állt. A kirendeltség vezetője jelentési kötelezettséggel tartozott a földművelésügyi miniszternek, amelyek alapján vagy a miniszter, vagy államtitkára rendszeresen beszámolt a minisztertanács ülésén.[314] Egán Ede

[309] Uo.
[310] Uo. A terület az említett megfogalmazás szerint szerepel Kazy József jelentésében.
[311] Darányi Ignác földművelésügyi miniszter átirata Perczel Dezső belügyminiszterhez a kárpátalji „hegyvidéki akció" ügyében tartandó bizalmas értekezlet tárgyában. 1898. április 19.
In: Iratok, 1956/II. 534–535.
http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 8.)
[312] MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.
[313] KAZY József: 1904. 6.
[314] FEHÉR György: 2017. 263.

jelentéseiben a kialakult problémák elsődleges okát az úrbérrendezés és az erdőtörvény végrehajtásában elkövetett hibákra vezette vissza. Beszámolók hatása és személyes látogatásai következtében Darányi Ignác is osztotta Egán véleményét, azonban mérsékeltebben fogalmazott az adott kérdésekkel kapcsolatban. Mivel bíróságok hajtották végre a törvényeket, „rossz hiszeműséget feltenni nem szabad". „Hogy pedig egy ily nagy munkálatnál hibák előfordultak, az természetes" – vallotta a miniszter.[315]

A miniszteri megbízott, mint a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője hivatali személyzetével, valamint mezőgazdasági szakemberek és a közigazgatás képviselői segítségével valósította meg feladatát. A miniszteri megbízott személyzete központi és külső tisztviselőkből állt. A hivatali személyzetet a minisztériumból kirendelt fogalmazó, számvevőszéki, pénztári és irattárkezelői tisztviselők alkották. A külső hivatali személyzet az egyes vármegyék területére beosztott valamilyen gazdasági képzettséggel rendelkező, helyi megbízottból állt (erdőmesterek, gazdasági intézők), akik a vármegyék székhelyén laktak és figyelemmel kísérték a gazdasági viszonyokat, javaslatokat tettek azok javítására, a hibák elhárítására, informáltak, véleményeztek és végrehajtották a miniszteri megbízott rendeleteit.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséget feladatai megvalósításában minden egyes megye területén az ottani véleményező bizottságok is támogatták. A véleményező bizottságok elnöke a megye főispánja volt, az alelnöke a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője, aki az elnököt akadályoztatása esetén helyettesítette. Tagjai voltak a megye alispánja, közgazdasági előadója, a vármegyei gazdasági egyesület elnöke, az erdőhivatalok vezetői, és azok a gazdasági szakemberek vagy a „népességi viszonyok közelebbi" ismerői, akiket az együttműködésre felkért a földművelésügyi miniszter. A bizottság minden olyan ügyben, amelyet a kirendeltség vezetője ismertetett vagy a földművelésügyi minisztertől utasítást kapott, javaslatokat tett és intézkedést kezdeményezett, valamint a kirendeltség működését és intézkedéseit véleményezte. A bizottság évente rendszerint egy gyűlést tartott, de a miniszter kívánságára bármikor összehívható volt.[316]

Darányi Ignác szóbeli utasításait követve Egán Ede beutazta a hegyvidéki akció által érintett vidéket, és 1898. január 25-én írott három részből álló jelentésében részletesen ismertette a helyszínen szerzett tapasztalatait,

[315] Uo.: 268.
[316] KAZY József: 1904. 6–7.

valamint leírta javaslatait a hegyvidéki lakosság gazdasági helyzetének javítása és fejlődésének az előmozdítása érdekében.[317]

A jelentés első részében Egán a hitbizományi bérlet hasznosításának módozatait tárgyalta, a második részben külön ismertette a hegyvidéki lakosság egy részének, a ruténeknek az akkori helyzetét és annak okait. A harmadik fejezetben javaslatokat tett arra, hogy a kormány kezdeményezésére indult akció révén, akkor még csak Bereg megye Szolyvai járására kiterjedve, s az ott szerzett tapasztalatok alapján, miként lehetne a hegyvidéki lakosság számára megélhetést biztosítani.

Egán javaslatai következtében az akció olyan irányt vett, amely különböző – gazdasági, nemzetiségi és belpolitikai – érdekeket érintett. Az első miniszteri biztos javaslatainak megtárgyalására bizottságot hívtak össze a minisztériumok, a törvényhozás, a vármegyék közigazgatási tisztviselőinek, az Országos Magyar és az Erdélyi Gazdasági Egyesületek képviselőiből, valamint gazdasági és pénzügyi szakemberek részvételével.[318]

A bérbeadásnak két módozata alakult ki, ami történhetett bérlet formájában, valamint bárcázás útján. Az egyszerű bérletet a belsőségek, szántók, rétek esetében alkalmazták. A bárcázást a havasi legelők kiosztásánál vették igénybe.[319] A bérletet a bérlőkkel megkötött szerződés szabályozta, bárcázáskor a községeknek bérbeadott havasi legelők a szerződésben előírtak szerint házi kezelésben, azaz használat idején is a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felügyelete alatt maradtak.

A bérbevett területeken a kincstár által fizetett évi bérösszeg holdanként 3 korona 60 fillér, összesen 45 439 korona 64 fillér volt. A félreeső területeken a szántóföldeket 1–4 koronáért adta ki a kincstár, míg az akkor városias jellegű községek – Szolyva, Alsóverecke, Volóc – határában a termékeny földeket 6–24 koronáért adták bérbe.

A tervszerű gazdálkodás biztosítása végett a bérleti szerződésekben előírták a földek termőképességének a fokozását. A bérlők kötelezettsége volt

[317] „Nevezett [ti. Egán Ede – B. L.] feladatának megfelelve, a munkácsi bérlet kezelésére vonatkozó tervezettel kapcsolatban és ismertetve a ruthén nép helyzetét, mely kisebb-nagyobb eltéréssel bár, de általánosságban hasonló a kárpátmenti hegyvidék egyéb földmívelő népének helyzetével, egyidejűleg elém terjesztette a kérdéses hegyvidék gazdasági viszonyainak javítását és fejlesztését czélzó javaslatait is." Darányi Ignác földművelésügyi miniszter átirata, Perczel Dezső belügyminiszterhez a kárpátalji „hegyvidéki akció" ügyében tartandó bizalmas értekezlet tárgyában. 1898. április 19. In: Iratok, 1956/II. 534–535.
http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 8.)
[318] KAZY József: 1904. 7.
[319] GOTTFRIED Barna. 1999. 199–200.

a rendszeres trágyázás, a vízmosások elleni védekezés, a bérelt földekhez vezető utak karbantartása, a bérelt földeken a bokrok, cserjék irtása, a kaszálókon a hangyabolyok, vakondtúrások szétszórása, a legelőkön a vízlefolyások tisztántartása, a határdombokra és mezsgyékre irányuló felügyelet, stb. A községi legelőknek kiadott területeket kizárólag legeltetésre lehetett használni.[320]

A bérbeadási szerződéseknek egy lényeges pontja volt az, hogy a bérletet még részben sem lehetett másra átruházni. Ezáltal akarták elejét venni a nyerészkedésnek a kincstári bérlettel.

Egán Ede 1898. május 20-án Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek írott beszámolójában kifejtette, hogy a Bereg megyei kincstári bérlethez tartozó földek kiutalása március 28-tól április 6-ig, a kaszálók és a havasi legelők kiadása május 10-től május 18-ig tartott. Már a földkiutalások során tudatosan azt tervezte, hogy egy helyi kisgazdákat támogató társadalmi mozgalmat fog kialakítani. Egyrészt azért, hogy a földek kiadásánál a lakosság érdekeit minél inkább figyelembe vegyék, másrészt, hogy a környék vezetői és környezetük „a földmívelő nép iránti kötelezettségeikbe bevezettessenek".[321]

Egán javaslatára a helyi „intelligenciából" egy szervezőbizottság alakult, amit a földművelésügyi miniszter is támogatott, és 1898. március 12-én kelt 12,846. számú rendeletében a munkácsi országgyűlési képviselőin[322] kívül bevonták a Schönborn-féle hitbizományi uradalom néhány gazdatisztjét és főerdészét, valamint több görögkatolikus lelkészt. A szervezőbizottság alakuló ülésén meghatározták a földek kiadásának alapelveit, valamint 1898. március 28-án Munkácson és április 21-én Szolyván bizottsági üléseket tartottak.[323]

A földek kiadását 4 csoportban hajtották végre:

1. Szolyva és Berehi.

[320] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

[321] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1. Egán Ede jelentése a földművelésügyi miniszter számára 1898. május 20-án a Schönborn hitbizományi uradalommal 1897. október 1-től 25 évre kötött kincstári bérlethez tartozó szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők és havasi legelők 1898. március 28-tól április 6-ig és május 10–18-ig történt kimutatásáról.

[322] Egán beszámolólevelében név nélkül említi a munkácsi országgyűlési képviselőt, aki minden bizonnyal Nedeczey János (1852–1934) munkácsi születésű ügyvéd lehetett. Középiskolai tanulmányait Szatmáron, a jogi tanfolyamot Eperjesen végezte. Előbb ügyvédi irodában, majd a Budapesti Királyi Váltó- és Kereskedelmi Törvényszéknél dolgozott. 1875-ben kapott ügyvédi oklevelet. 23 éves korában a Munkácsi Takarékpénztár jogi tanácsosa lett. Később a munkácsi állami és polgári iskolák, óvodák gondnokának nevezték ki, a Vöröskereszt Egylet munkácsi fiókjának elnöki tisztét töltötte be. Egyike volt azoknak az országgyűlési képviselőknek, akik a kormánynak emlékiratot nyújtottak be a rutén lakosság gazdasági és kulturális támogatása érdekében.

[323] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1.

2. Volóc, Szkotarszki-Beszkid[324] és Zugó.

3. Felsőverecke és Timsor.

4. Alsóverecke, Sztinki,[325] Velki-Verh,[326] Rákócziszállás és Verebesi-Beszkid.[327]

Egyes helyeken a földkiosztást egy-egy helyi bizottság végezte, olyan személyek, akik azon a vidéken laktak és jól ismerték a helyi viszonyokat.

Minden helyi bizottság elnöke a miniszteri biztos volt, akadályoztatása esetén a tisztét a szolyvai járás főszolgabírója vette át. A helyi bizottságok a helyi viszonyoktól függően kiegészíthették tagságukat olyan személyekkel, akik nagyban segíthették a munkájukat, mint pl. a községi bíróval, amit az elnök később jóváhagyott.

A bizottságok elsődleges feladata a földek kiosztása volt, amiről 1898. május 10-ig az összbizottságnak jelentést kellett tenni.[328]

A telkek igazságos szétosztását tűzte ki fő feladatának a bizottság, és annak érdekében a legközelebbi községeknek állt jogában bérbe venni a telkeket szükségleteik arányában, valamint a kincstári bérlethez tartozó földeket azoknak a Bereg és Máramaros megyei községeknek adták ki, amelyek már korábban is használták. Olyan közelben fekvő községek is bérelhettek földeket, amelyeknek szükségük volt arra, de korábban nem használták a hitbizományi uradalom földjeit.

Külön számba vették a szántókat és a legelőket. Azokat a területeket, amelyek korábban szántók voltak, de évekig nem használták és begyepesedtek, legelőknek tekintették és a legelőkkel együtt adták ki.

Az 1898. évben olyan földeket adtak ki bérbe a gazdáknak, amelyek az 1897. évben is szántott földek voltak, és a kiadás évében azokba burgonyát, zabot vagy kukoricát vetettek.

A szántóföldeket minőség szerint három osztályba sorolták. Az I. osztályú földért 6 forintot, a II. osztályúért 4 forintot, a III. osztályba rangsorolt földért 2 forint 50 krajcárt fizettek bérleti díjként. III. osztályú földek voltak Szolyván, Volócon, Alsóvereckén, Felsővereckén.[329]

[324] Szkotarszki-Beszkid – Kisszolyva (Szkotarszke) fölötti hegyvonulat.
[325] Sztinki – hegyvonulat a Nagybereznai járásban Domafalvától (Domasin) északra.
[326] Velki-Verh – a Borzsa-havas egyik csúcsa.
[327] Verebesi-Beszkid – hegyvonulat Verebes község mellett.
A községek korabeli és mai neveit lásd a 31. függelékben.
[328] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 1.
[329] Uo.: f. 1.

A fajtiszta állatok elterjesztése céljából bikateleltetési állomást terveztek létrehozni és lovakat szándékoztak beszerezni. Ezek ellátása céljából a szükséges zabot a kincstári bérelt földeken kellett megtermelni. Ebből a célból Alsóvereckén és Velki-Verhen 20-20 kat. holdat, Szolyván 100 kat. hold földet jelöltek ki, de a helyi bizottságok a körülmények figyelembevételével a kijelölt földmennyiségen belátása szerint változtathatott.

Azt is kikötötték, hogy nem a legtermékenyebb földeket kell kiutalni a kincstár szükségleteire, hanem azokat, amelyeket a földművesek nem vesznek igénybe. A kincstár az egész földterületet kész volt átengedni elosztásra és a szükséges zabot készpénzen megvásárolni abban az esetben, ha a gazdák föld iránti szükségletét a kincstár számára elkülönített földek nélkül nem lehetett teljesíteni.

Minden bérlővel külön írásbeli szerződést kötöttek, amelyet a bérbe vevő fél, a községi bíró, a helyi bizottsági tagok egyike és a főszolgabíró írt alá. A bérleti díjakat két egyenlő részre elosztva minden év július 15-én és október 1-jén kellet kifizetni. A bérlőkkel kötött szerződések a bérbeadók számára csak a földművelésügyi miniszter aláírása után, míg a bérlők számára a megkötés pillanatától kezdve érvényes volt.

Az 1898. április 21-én megtartott szervezőbizottsági gyűlés meghatározta a kaszálók és a legelők holdankénti bérárát. A kaszálókat három csoportra osztották:

1. A mesterséges kaszálók és lóherések holdankénti ára 6–12 forint között mozgott.

2. A természetes völgyi és fennsíki rétek bérleti díja 3–8 forint volt.

3. A hegyi kaszálókért holdanként 1–4 forintot kellett fizetni.

A hegyi legelőket két csoportra osztották: mesterséges hegyi legelőkre és természetes cserjésekre. Ott a pásztor költségeivel együtt, állatokra lebontva, darabonkénti fűbért állapítottak meg. A mesterséges hegyi legelőkön ökör vagy ló esetében 7 forintot, tehén után 3 forint 50 krajcárt kellett fizetni. A természetes cserjék használata után ökör és ló után 1 forintot, tehénért 50 krajcárt, sertés legeltetéséért 20, juh legeltetéséért 10 krajcárt kellet befizetni.

A havasi legelők használatáért a helyi viszonyoktól függően, a szerződéseket alapul véve kellett fizetni.

Miután a bizottság alapelveit meghatározták, Egán Ede vezetésével megkezdte a munkáját. A bizottság minden tárgyalásán jelen volt a szolyvai járás főszolgabírója. A többiek váltakoztak, mivel a különböző központok-

ban megtartott üléseken csak a helyi viszonyokat ismerő, illetve az érintett községekben érdekelt tagok voltak jelen.

Egán beszámolójában külön kitért arra, hogy számukra a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy a kiosztásra szánt földek nagyságáról és minőségéről semmilyen adat sem állt a rendelkezésükre. Valószínűleg a legtöbb hegyvidéki területen is hasonló lett volna a helyzet, mégis munkájuk megítélése végett említést kellett tennie a sajátságos körülményekről.[330]

Az uradalmi igazgatóság bocsátott számára hivatalos adatokat, de azok korábbi kataszteri jegyzékeken alapultak, amelyek eltértek az akkori valós adatoktól. A legelők esetében megjegyezte, hogy azok egy része cserjével és bokrokkal nőtt be, és így területük folyamatosan csökkent.

Az uradalom által használt szántóföldekről voltak csak pontos adatok, amely – Egán megjegyzése szerint – „az egész 12 622 kat. hold 292 négyszögölnyi területnek csak nagyon csekély részét teszik ki".[331] Ellenpéldának hozta fel, hogy a jalovai határban az egyik kaszáló, amely az adatok szerint 21 hold 44 négyszögölre terjedt ki, valójában annyira benőtt bokrokkal és cserjékkel, hogy 7 holdat, azaz a terület mintegy harmadrészét nem lehetett kaszálónak beszámítani. A miniszteri biztos beszámolója szerint számos esetben volt szükség hasonló levonásokra.

A földek általában véve gyenge minőségűek voltak, lényegében hiába sorolták azokat három osztályba, legtöbbször csak a harmadik osztályba tartozó földek álltak rendelkezésre. Egán ezt azzal is magyarázta, hogy a föld megművelése nagyon kezdetleges eszközökkel történt, illetve nem trágyázták megfelelően a földeket.

Néhány majornak voltak jó fekvésű táblái, és azokat gondosan meg is művelték, azonban a szántóföldek túlnyomó részének nem volt megfelelő termőrétege, sok esetben vadvizesek vagy mocsarasok voltak. Egyes területeket, amelyeket korábban felértékeltek, látva a helyszínen a valódi állapotokat, kénytelenek voltak alacsonyabb áron a bérlők rendelkezésére bocsátani.

A legtöbb tárgyalásra úgy indult el a bizottság, hogy semmiféle adat nem állt rendelkezésére. Akkor az uradalom által alkalmazott kerülők segítségével – amelyek közül többet Egán is szerződtetett – megállapították a dűlők minőségét. A kerülők részletes jegyzékekkel rendelkeztek a dűlőkkel kapcsolatban, mivel az uradalom részművelésre adta ki azokat korábban. A hegyi le-

[330] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 2.
[331] Uo.: f. 2.

gelők minőségét a felhajtott marha vagy juh darabszámából és a községi bírók adatai alapján becsülték meg. Ezekkel a módszerekkel összeállított jegyzékek képezték a legbiztosabb támpontot a földek kiadásánál. Mivel a legtöbb esetben a helyszínen kellett adatokat gyűjteni a földek minőségéről, azért minden esetben csak több órás előkészülettel lehetett a kiadást elkezdeni.

A különböző községeknek más-más érdekeik voltak, így a falvak határában kiadásra szánt földek értékének megállapításakor tulajdonképpen az érdekkülönbségek egymással szembeni ellenőrzést jelentettek. Mégis, a külön-külön adott véleményük csak nagyon kevéssé tért el egymástól. Az adatok helyességét bizonyította „a lakosság becsületes volta". Kétes esetekben viszont lóháton kellett a helyszínre sietniük a terület pontos minőségét és árát meghatározni.[332]

A lakosság száma és a vidék kis mennyiségű mezőgazdaságilag használható területének kihasználása miatt apró részletekbe bocsátkoztak a bizottságok a földek kiadásánál, olykor negyed- vagy félholdnyi területeket, mezsgyéket is értékesíteni tudtak.

Majdnem mindennap előfordult, hogy a lakosság figyelmeztette a bizottságot, hogy a községek határaiban még vannak kiadásra szánható földek. Számos esetben osztottak ki olyan területeket, amelyekről a bizottságnak nem volt tudomása és a hivatalos jegyzék szerint nem is létezett. Így a bizottságok által összeállított jegyzékek már a kezdetekben jóval pontosabbak voltak, mint amelyek az uradalom rendelkezésére álltak – írta Egán.

A bérbeadott földek mérnöki, „trigonometrikus" felmérését a miniszteri biztos nem szorgalmazta. Beszámolójában elegendőnek tartotta, ha a területek bérértékére vonatkozóan minél pontosabb adatokat gyűjtenek, és azokat folyamatosan kiigazítják. Ennek több oka is volt. Egyrészt a szabálytalan alakzatú földek, amelyeket erdőrészek választottak el egymástól, másrészt a cserjék és bokrok irtása után művelésbe vont földterületek nagyságának változása, harmadrészt a „művelési ágak" feltehető jövőbeni megváltozása. A lakosok igazságosan osztották fel egymás között a bérbevett földeket. Egán példának hozta fel, hogy egy 15 holdas területet 15 személynek adtak szét, s azok maguk között a felosztást pontosan teljesítették.[333]

A hitbizományi uradalom földterületeinek a mérnöki felmérését viszont szorgalmazta Egán Ede. A kincstári bérlet kezelésére Egán több személyt is alkalmazott: hat kerülőt, közülük négyet állandóan, kettőt idő-

[332] Uo.: f. 3.
[333] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 3.

szakosan a havasi legelőknél. Az állandó kerülők természetbeni járadékot kaptak, illetve azon kívül 80 forint bért biztosítottak számukra. A havasi legelőket felügyelő kerülők három hónapra 20 forintot kaptak fizetésként a szerződés szerint.

Egán elismerően számolt be a görögkatolikus lelkészek bizottsági munkájáról. Nagy ügybuzgalommal teljesítették feladataikat annak ellenére, hogy nem kevés fáradsággal járt tevékenységük. Szinte kivétel nélkül reggel 5 órakor már a kocsin ültek, és csak az éjjeli órákban tértek haza. Kiemelte azt is, hogy a lelkészek nemcsak saját községük érdekeit nézték, hanem igyekeztek „szűkebb álláspontjukból" kiemelkedni és mindig objektivitásra törekedtek.[334]

Ugyancsak elismerően nyilatkozott az uradalom tisztviselőiről, akik nagyon jól ismerték a helyi viszonyokat. Amikor nem voltak szolgálatban, akkor szolgálatkészen és előzékenyen vettek részt a bizottságok tárgyalásain és megadták a szükséges felvilágosítást.

A földek kiosztását végző bizottság munkáját mindenütt elismerésben részesítették. Mind a lelkészek, mind a földművesek számtalanszor kiemelték, hogy mennyire hálásak az államnak, amiért nekik jutányos áron földet juttatott. „A szegény földhözragadt pór azóta biztos talajt érez a lába alatt, mely neki lehetővé teszi a megélhetést és őt és családját a nyomor ellen védi. Érezni kezdi, hogy van valaki, aki törődik az ő sorsával, kezd fellélegzeni és kezd reményleni, hogy sorsa valaha talán még jobbra fordulhat. Bár sok vidéken a bizottság működése […] eleinte bizalmatlansággal találkozott, ma már általános vélemény, hogy az […] aktió valóságos jótétemény e szegény hegyvidék lakosságára."[335]

A miniszteri biztos által kereskedőosztálynak nevezett réteg viszont kedvezőtlenül fogadta a földek kiosztását. Az uradalom a bérbeadások során korábban velük állt kapcsolatban. A földeket azelőtt nyilvános árverésen értékesítették, és azok kapták meg, akik a legtöbbet fizettek a földekért. Olyan emberek tudták megszerezni a földeket, akik kedvezőbb anyagi viszonyok között több készpénzzel rendelkeztek. Nem vették figyelembe, hogy a bérlők valójában nem a földet akarták megművelni, azt csak árucikknek tekintették, és a telkeket nagyobb haszonnal, mint ahogyan vásárolták, bérbe adták a gazdálkodóknak. Az uradalom szívesebben tárgyalt az ilyen

[334] Uo.: f. 3.
[335] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 4.

kereskedőkkel, mivel egy vásárlóval könnyebb volt megegyezni, mint számos kisebb bérlővel egyeztetni.

Évtizedeken keresztül az ilyen kereskedők domináltak a falvakban, és arra számítottak, hogy a bizottságok is hasonló módon hoznak döntést. Egán feljegyzése szerint a bizottságot a földkiosztás napján a tárgyalás helyszínén két-három sorban körül állták, s minden jelentkező földművest le akartak szavazni.

A tárgyalásokat azonban úgy vezették le a gazdálkodókkal, hogy a bizottság egyik tagja feljegyezte a földet bérelni akarók neveit, s a jegyzékből a helybeli lelkész jelentése alapján és az ő felelősségére elsősorban a legszegényebbeket választották ki. Fokozatosan, ha elég föld került elosztásra, akkor a módosabb gazdák is sorra kerültek. Így mindenütt elsőbbséget élveztek a szegény földművesek.

A kereskedők hamar belátták, hogy korábbi tevékenységüket nem tudják folytatni, s egy idő után már nem vettek részt a földkiosztásokon. Azonban megpróbáltak bizalmatlanságot kelteni az emberek és a bizottságok között. Egyes esetekben azt terjesztették, hogy az állam nyerészkedni kíván a földeken, s azokat nagyon drágán akarja értékesíteni. Ezzel azt kívánták elérni, hogy a földművesek el se menjenek a tárgyalások helyszínére. Más alkalmakkor arra igyekeztek rábeszélni a gazdákat, hogy ne ígérjenek semmit se a földekért, az állam köteles azokat ingyen átengedni a lakosságnak. A bizottságoknak több esetben órákat kellett foglalkozni azzal, hogy a lakosság bizalmatlanságát leküzdje és elvégezze a kitűzött feladatot.

Egán leírta, hogy 1898. május 13-án Volócon Iszka és Pilipec községek képviseletében két személy jelent meg, akik magukat a község bíráinak mondták és a községük nevében a havasi legelőket akarták kibérelni. Velük tárgyalásba sem bocsátkozott, hanem hazaküldte őket azzal, hogy másnapra községeik gazdálkodóinak a képviselőit küldjék el. Az illető községi bírókat tárgyalás előtt 4-5 nappal értesítette a szolyvai főszolgabírói hivatal, de annak ellenére a község lakosságát nem informálták, hogy ők nyerészkedjenek a havasi legelőkön. Egán a falvak lakóival kötött szerződéseket és a két községi bírót feljelentette a Máramaros megyei főispánnál.[336]

Hasonló eset történt 1898. május 17-én a Szolyván tartott tárgyalások során Rosztoka és Podobóc községekkel a havasi legelők kiadásánál, ahol az uradalom korábbi bérlője titokban megjelent, és a kocsmában az embereket

[336] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 4.

igyekezett lebeszélni a földbérletről. Azután a korábban már szóban megállapodott fűbér összegéből az írásbeli megállapodásnál a bizottságnak még tíz krajcárt el kellett engedni.

Kisszolyván meg sem tudtak állapodni a lakosokkal a szkotarszki-Beszkidi kaszáló és legelőterület kiadásakor, mivel annak korábbi bérlői annyira felbujtották a gazdákat, hogy hatnapi tárgyalás sem vezetett eredményre. Egánnak külön erre a célra felfogadott kerülőket kellett irányítania a helyszínre, hogy a lakosság legeltetésekkel ki ne használhassa a területet az egyezség megkötéséig. Mivel a községek lakossága – a beszámoló szerint – „nagyon izgatott" volt, ezért még táviratban a volóci csendőrséget is fel kellett kérnie, hogy a kerülőket eljárásuk során támogassák. Egán beszámolójában biztosította a földművelésügyi minisztert, hogy az ún. Szkotarszki-Beszkid nevű területet Kisszolyva község 1600 forintért bérbe fogja venni.[337]

A miniszteri biztos kitért arra is, hogy a kereskedőréteg túlkapásaival szemben csak akkor lesznek sikeresek, ha a hitbizományi uradalom is ugyanúgy fog eljárni azokon a birtokrészeken, amelyek nem tartoztak a kincstári bérlethez, mint amilyen eljárást a kirendeltség folytat. Az uradalom azonban azokat a területeket, amelyek nem tartoztak a kincstár által 25 évre bérbevett földjei közé, és amit az uradalom részéről bérbe- vagy eladni szándékoztak a korábbi eljárások szerint, a legtöbbet ígérőknek adták el. Ilyen árverezést tartott a Schönborn-uradalom 1898. április 22-én Alsóvereckén, ahol négy község határában fekvő földeket a helyi kereskedők vették bérbe.

A földművelésügyi miniszter felhatalmazása alapján a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője azonban az árverést nem hagyta jóvá, a földet a kincstár nevében kibérelte 1050 forintért, és azokat közvetlenül hat falu földműveseinek adták ki összesen 1093 forintnyi összegért.

Annak ellenére, hogy az állam által kiadott földterület összege magasabb volt az általa bérbe vett összegnél, a lakosok mégis örültek ennek a fordulatnak. Korábban bizonyos kereskedők ellen a helyiek árverezéskor nem mertek fellépni, s így egyes telkek áron alul jutottak a vállalkozók kezére, akik majd jóval magasabb áron adták bérbe másoknak. Egán Ede meg is nevezett egy kereskedőt, aki a földterületet 62 forintért megvette és 72 forintért adta volna tovább.

Az állam által bérbe vett földek túlnyomó részéhez a kirendeltségen keresztül az új kiadásnál sokkal olcsóbban jutott a lakosság. A jelentésben

[337] Uo.: f. 4.

Egán konkrétan megnevezi, hogy az újrosztokai határban levő Ilkova nevezetű, 1370 négyszögöl területű földrészleget az egyik helybeli kereskedő 20 forintért vette meg. A földvásárlás célja az volt, hogy azt jóval magasabb áron adja ki egy Fedorecz Mihály nevű helyi gazdának, akinek a háza előtt terült el a földrészleg, és aki még nem tartozott az adósai sorába. Az új árverésen a gazdálkodó a telket 6 forintért kapta bérbe.[338]

A szervezőbizottság 1898. március 28-án határozatba foglalta, hogy azok a személyek részesülhetnek az állam által bérelt földterületekben, akiket a földművelésügyi miniszternek 32/98. szám alatt benyújtott Memorandum körülírt.[339] A határozat állásfoglalása mindazok a helyi földműveseket jelentette hitfelekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül, akik a földet saját kezűleg művelték meg, illetve azon a vidéken állattenyésztéssel foglalkoztak és abból éltek.

Ettől nagyon ritkán és csak olyan esetekben tértek el, amikor a vidéken lakó állami tisztviselők a helyi piacok hiánya következtében a terményt nehezen és drágán szerezték be, földet vásárolni az általuk lakott községen kívül nem tudtak. Akkor mindössze két holdat adtak bérbe számukra a kincstári területből ugyanolyan árban, ahogy a lakosság többi részének.

A helyi viszonyok felmérése után még akkor tért el a bizottság a föld bérletének vezérelvétől, amikor egyes községekben olyan szegény kereskedőkkel találkoztak, akik saját üzletükből önmagukat és családjukat nem tudták fenntartani. Abban az esetben azok számára „emberiesség szempontjából" szintén kiutaltak szántót és kaszálót. Ez azt jelentette, hogy 8–15 holdnyi táblán ugyanennyi személy osztozott. Mindig az érdekeltek döntötték el, hogy kivel társulnak. Megtörtént, hogy a földművesek nem akartak egy táblába kerülni a kereskedőkkel, mert attól tartottak, hogy kihasználják őket. A földművesek javaslatára olyankor a kereskedőknek ugyanabban a dűlőben külön táblákat mértek ki.

Abban az esetben, ha a Földművelésügyi Minisztérium a földet nyerészkedés céljából vette volna bérbe, és a miniszteri biztos azt az utasítást kapta volna, hogy minél magasabb árban értékesítse, akkor a földek kiadása után a bérösszeg 30–50 százalékát lehetett volna nyereségként elkönyvelni.

[338] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 5.

[339] Uo.: f. 5. Itt: Egán a Firczák Gyula görögkatolikus püspök és a 14 országgyűlési képviselő által *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában* címmel benyújtott dokumentumra utalt.

Az emberek olyan kevés földdel rendelkeztek, hogy úgy is elfogadták a földek árát, ha értéken felül is fizettek azért. Egán megjegyezte, hogy ha az első évben sikerült is volna nyereséggel bérbe adni a földeket, a második évben nem számíthattak volna sikerre. A földek bérbeadásánál csakis a földműves lakosság és a vidék gazdasági helyzete számított.

A kincstári területhez tartozó szántóföldek, kaszálók, hegyi és havasi legelők kiadásának a végeredménye szerint: 2872 földművesnek kiosztottak 12 622 hold és 192 négyszögöl földet 24 614 forint 90 korona bérösszegért (az összegbe beleszámították a cselédlakok és más épületek értékesítéséből befolyt 1600 forintot is). A hitbizományi uradalomnak 22 719 forint 80 korona bért fizettek, így fennmaradt 1895 forint 8 korona. A fennmaradt összegből szándékoztak fedezni a kincstári bérlet kezelői személyzetét, valamint az épületek tűzbiztosítását és tatarozását. Az államnak a földek bérbeadásának a kezdetén nem kellett külön összeget kiutalni a kirendeltség részére.[340]

A miniszteri biztos nem kételkedett a kötelezettségek teljesítésében és a fizetések pontosságában a gazdálkodók részéről. Minden egyes bérlővel a főszolgabíró szerződést kötött a bizottságok jelenlétében, amit a bérlők egyik családtagja aláírt és a községi elöljáróság hitelesített, s amit Egán felterjesztett a földművelésügyi miniszternek is. A gazdák 3–50 személyből álló csoportokat alkottak, akik maguk közül kiválasztották a legmódosabb földművest „fizető-gazdának", aki a bérrészleteket a főszolgabírónál megállapított határidőben befizette.[341]

A gazdák csoportjait arra is kötelezték, hogy az elszámolásokat előzőleg minden esetben a helyi lelkésznek megmutassák.

A hitbizományi uradalomtól kibérelt erdők esetében szintén szerződéseket kötöttek „villongásoknak kikerülése céljából" a bérlők és az uradalmi erdészek között.[342]

Ha valamelyik bérlő a bérlőterületén lévő 5 holdon felüli területen legeltetni szeretett volna, akkor köteles volt azt bejelenteni az uradalmi erdőgazdaságnak, és holdanként 20 fillér fűpénzt kellett fizetnie.

[340] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 5.
[341] Uo.: f. 6.
[342] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 1.

Ha valakinek osztrovkára[343] vagy boglyafára[344] volt szüksége, akkor azt előre köteles volt bejelenteni az erdőgazdaságnak a darabszám megjelölése nélkül, mielőtt felhasználta volna azokat. Az aratás után a felhasznált anyagot (osztrovkát) megszámolták, s a gazdálkodó köteles volt darabja után 2 fillért befizetni az uradalmi pénztárba.

Öt hold alatti erdőterületet irtani csak akkor lehetett, ha azt előzetesen szóban bejelentette a bérlő az erdőgazdaságnak, hogy az értékesítésre szánt haszonfát a gazdaság elszállíttassa az irtásra kijelölt területről. Az erdőgondnok véleménye alapján állapították meg a haszonfák mennyiségét. Ha nem volt haszonfa az irtásra kijelölt területen, akkor a bérlő azonnal hozzáláthatott a fák kiirtásához és feltüzelhette azokat. Abban az esetben, ha az erdőgondnok az uradalom részére értékesíteni akarta a fák egy részét, akkor vagy azonnal kivette a részét a területről, s az otthagyott fával a bérlő rendelkezet, vagy a bérlő kiirtotta a fákat és nem tüzelte fel, hanem egy évig a helyszínen hagyta az uradalom rendelkezésére bocsátva azt. Egy év után, amit az uradalom el nem vitetett, azt a bérlő feltüzelhette.

A kiirtott fák esetében azt javasolták a bérlőknek, hogy saját érdekükben is az irtás helyén kell a fákat feltüzelni, mert csak úgy javítható a kiirtott terület minősége. Akkor lehetett eltekinteni a fák eltüzelésétől, illetve volt lehetőség a fák elszállítására, ha arra (akkor még Szolyván berendezkedő) miniszteri kirendeltség engedélyt adott. Abban az esetben, ha nem fák, hanem bokrok voltak egy adott területen, akkor azokat külön bejelentés nélkül is ki lehetett irtani és el lehetett tüzelni.

Az uradalomnak az erdőterületekről térképeket kellett készíttetnie, amelyeken a bérelt területek fával benőtt részei külön fel voltak tüntetve, valamint az 5 hold feletti területeket is külön bejelölték, hogy azok könnyen elkülöníthetőek legyenek az 5 hold alatti bérelt területektől. Ilyen térképekkel rendelkeztek az uradalmi erdészet és az állami kerülők is, hogy minden bérlő tisztában lehessen, hogy az általa bérelt fával benőtt terület milyen kategóriához tartozik.

A kaszálókról és a legelőkről, valamint az aratás után legelőül használt szántóföldekről a legközelebbi patakhoz egy utat kellett kijelölni, amely közel esett a legelőterülethez. Ahol nem voltak utak, ott az erdőkből hasí-

[343] Osztrovka: magas, ágas fa, amire szénából boglyát vagy szalmából kazlat raktak, hogy az alja ne érje a földet, ezért esős időben a hegyoldali kaszálókon tartott széna és az aratás helyszínén a szalma nem ment tönkre.
[344] Boglyafa: magas, árbocszerű fa, ami köré a szénaboglyát rakták.

tottak ki marhajáró csapásokat 8 méter szélességben, amelyeket cövekkel vagy egyéb határjelekkel láttak el. Így az 1900. évben megkötött szerződés értelmében utakat kellett kijelölni Dorosó (3 út), Kisszolyva (3 út) határában.[345] Amennyiben további utakra volt szükség, akkor azokat a miniszteri kirendeltség javaslatára az uradalmi igazgatóságnak kellett engedélyeznie. A bérlők az utak kijelölésével arra lettek kötelezve, hogy marháikat a megjelölt helyeken tereljék, s az erdő területére ne lépjenek.

A vaddisznók károkozása ellen a kalyibák készítésére és őrtüzek fenntartására a fát ingyen utalták ki. A bérlőnek jelentkeznie kellett az uradalmi erdőgondnoknál, ott egy olyan igazolást kapott, amely alapján az erdészet számára fát utalt ki. A hulladékfát minden engedély nélkül fel lehetett használni a vaddisznók elriasztására gyújtott „pásztortüzekhez".[346]

Egán Ede a hegyvidéki akció kezdeti eredményeiről nyilvánosan 1898. november 2-án, a Szolyván megtartott végrehajtó bizottsági közgyűlésen számolt be. A közgyűlésen a földművelésügyi miniszter, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a szomszédos Ung, illetve Máramaros vármegyék, és a leginkább érdekelt Bereg vármegye képviselői vettek részt. A miniszteri kirendeltség vezetője beszámolt arról, hogy 12 660 hold terület vettek bérbe, amit 4132 gazdálkodónak adtak ki 1,25–4 forintnyi összegért.[347] Megjegyezte, hogy a szarvasmarhák részére a bérbe adott területek biztosították a kellő takarmányt. A szarvasmarha állomány nemesítése céljából három éves részlettörlesztésre egy év alatt 600 üszőt osztottak ki. Tervbe vették a juh és a sertéstenyésztés fellendítését, Erdélyből cigája és racka juhokat akartak hozatni. A hitel- és fogyasztási szövetkezetek kialakításának kezdeti viszonyairól, valamint a szolyvai faiskola létesítéséről is szó esett.

Darányi Ignác azonban nem csak írásban és a hivatalos beszámolók alapján érdeklődött a hegyvidéki akció tevékenysége felől. 1898-ban és

[345] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 2.

[346] Uo.: f. 3.

[347] *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. kötet, 1892–1900. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. 535–536. Egán Ede a földek bérbeadásáról fél évvel korábban, 1898. május 20-án is tudósított a Földművelésügyi Minisztériumnak írt beszámolójában. Még tavasszal, a vetés előtt igyekeztek a gazdálkodókat földhöz juttatni. Akkor 12 622 hold és 192 négyszögöl földet osztottak ki, ami alig volt kevesebb, mint amiről novemberben beszámolt (12 660 hold). A földhöz juttatott gazdálkodók számában viszont jelentős különbség adódott (2872, illetve 4132 kisbirtokos). Valószínűleg a közel 38 hold területet állami tulajdonból és legelőként adták bérbe – mivel az uradalomtól bérbe vett földterület változatlanul 12 622 kat. hold 192 négyszögölet tettek ki –, a legelőket használó települések lakóit számolhatták hozzá a bérlők összlétszámához.

1899-ben is az Északkeleti-Kárpátokba látogatott. 1898-ban tett látogatása a rossz idő miatt félbeszakadt, azonban a következő évi utazása nagyszabású esemény volt Bereg és Máramaros vidékén. Az előzetes híradások szerint Széll Kálmán miniszterelnök is el kívánt látogatni az északkeleti hegyvidékre.[348] Darányit több minisztérium képviselői elkísérték, fogadásán többek között részt vett Firczák püspök, a helyi görögkatolikus lelkészek és a megyék országgyűlési képviselői. Földművelésügyi miniszter megtekintette a havasokon legelő gulyákat és több parasztküldöttséget is fogadott. A hegyi utak egy részét a hegyvidékre látogatók lóháton tették meg.[349]

A hegyvidéki akció a szolyvai járásból kiindulva rövid időn belül tevékenységével átfogta Bereg megye további három járását: a felvidékit, a munkácsit és a latorcait. Ebben a munkában Fischer Ödön állami intéző jelentős részt vállalt, aki a földművelésügyi miniszter kinevezése alapján került a kirendeltséghez.[350] 1899-ben kérte Egán Ede a minisztertől a segélyakció kiterjesztését Ung és Máramaros megyékre.[351] Az elért eredmények arra biztatták a gazdasági szakembert, hogy tovább folytassa a munkát és területileg kibővítse az akció tevékenységét. A két megyére – Ungra és Máramarosra – azért esett a választása, mert a környezetből adódóan Bereg megye Szolyvai járásához hasonló viszonyok uralkodtak. A földrajzi viszonyok mellett Egán még a gazdasági sürgősség mértékére is felhívta a figyelmet. Olyan viszonyok alakultak ki, hogy a helyi lakosság önerejéből képtelen volt anyagi helyzetét „kedvezőbbé tenni".[352] A gazdasági szakember szerint a kedvezőtlen állapotokat a kivándorlás mértéke jelezte, ami Ung megyében különösen számottevő volt. Egán Ede a Bereg megyében jól működő módszereket – az állami bérlet kiterjesztését, az állattenyésztés fejlesztését, hitelintézmények létrehozását – ajánlotta az ungi és máramarosi állapotok megoldására. Az államsegély kiterjesztése a hegyvidéken lakó román és rutén lakosságot érintette leginkább.[353]

A kincstári erdők kiterjedtsége a két vármegyében megfelelő lehetőséget nyújtott a havasi gazdálkodás kialakítására, valamint megkönnyítette a földek bérbeadását. A gazdasági szakember számított az erdészet munkatársaira, akik szakmai képességüknél fogva nagy segítséget nyújtottak a

[348] Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 29. szám, 1899. július 16.
[349] Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 31. szám, 1899. július 30.
[350] KTÁL. F. 772. op. 7. od. zb. 28., f. 5.
[351] Uo.: f. 1–4.
[352] Uo.: f. 2.
[353] Uo.: f. 3.

kirendeltségnek az akció lebonyolításában, ami jelentősen csökkentette a költségeket.

A bérbeadásoknál a kirendeltség elsődleges szempontja az volt, hogy a legszegényebb lakosok bérelhessenek földeket úgy, hogy a kiadott területeket kizárólag a bérbevevő művelje meg. Pénzügyileg azt tartották szem előtt, hogy a kincstár által kifizetett haszonbér összege a kiadások után megtérüljön.

1898-ban mintegy negyven község lakosai között kiadott földterület bérösszege, valamint legeltetési jövedelem és lakbér után 4238 személytől bevételezhető összeg 51 579 korona 36 fillért tett ki. A befolyt összeg 51 359 korona 36 fillér volt, 20 korona hátralékban maradt.

1899-ben 4303 gazdálkodó által befizetendő összeg a föld, a legelő és a havasi legeltetés után 56 869 korona 66 fillér volt. A ténylegesen befolyt összeg 56 702 korona 46 fillért tett ki, ami alapján hátralékban maradt 167 korona 20 fillér.

A szolyvai épületek után a lakbért teljes összegben sikerült bevételezni, ami 601 korona 24 fillért jelentett. A felsővereckei épületek után viszont csak az összeg egy kisebb részét, 40 koronát szedtek be, míg a bérleti díj összesen 120 korona volt. Az egész bérleti díjból – ami összesen 721 korona 24 fillér volt – 641 korona 24 fillért szedtek össze, azonban 80 korona behajtatlan maradt. 1899-ben az összes behajtatlan hátralék 247 korona 20 fillér volt.

Az 1900. évben a szántók, rétek, legelők és havasok bérbeadásából beszedhető összeg 58 527 korona 57 fillér volt. Ebből befolyt és 1901 végéig 58 137 korona 26 fillér, hátralékban maradt 390 korona 31 fillér. A lakbér címén beszedett összeg az előirányzott 619 korona 99 fillérből mindössze 499 korona 99 fillért tett ki, ami 120 korona hátralékot jelentett. Az együttes hátralék az 1900. évi költségvetésből 510 korona 31 fillér volt, ami kevesebb mint 1 százalékot (0,9 százalék) jelentett.

Bármennyire tartották fontosnak a kincstár által befektetett összegek megtérülését, az előre nem látható kiadások következtében (állatok elhullása, rossz időjárási viszonyok és az abból adódó rossz termés, ki nem fizetett bérleti díjak) a hegyvidéki akció csak úgy tudott működni, hogy az állam jelentős pénzösszeggel támogatta a gazdasági intézkedéseket. Bereg vármegye területén 1897 novemberétől 1899. december 31-éig felmerült költ-

ségekről pontos nyilvántartást vezettek, amely szerint a kiadások mértéke jelentősen meghaladta a bevételek összegét.[354]

Az adatokból tisztán kivehető, hogy az állam jelentős pénzösszeget fektetett be a hegyvidéki akcióba, s a bevétel jelentős gyarapodása ellenére a kiadási költségek évről évre növekedtek.

1900-ban az állam által bérbevett földek már nem csak a Munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalomra terjedtek ki. Míg a hitbizománytól bérbevett földek nagysága nem változott, addig az állam által bérelt földek összességében már 14 782 hold 482 négyszögölt tettek ki. 1901-ben már valamivel nagyobb, összesen 14 789 kat. hold 26 négyszögöl nagyságú földterület képezte a kirendeltség rendelkezésére álló állami bérletet, amelyért évente összesen 48 618 korona 48 fillér bért fizettek.[355]

1901-ig hosszabb ideig tartó földbérletből szerződések alapján 38 községből 1890 gazda részesült. A legeltetés mintegy 400 gazdát, az öt holdon felüli erdő- és legelőterületeket pedig mintegy 190 gazda vette igénybe. A havasokra 5636 szarvasmarhát, 18 lovat és 4220 juhot hajtottak fel. Két darab szarvasmarha vagy 10 darab juh után számolva egy gazdát, a havasi legelte-

[354] Az 1897. évben (november–december) a kiadásokat az ügyviteli költségek jelentették, ami 12 479 korona 15 fillért tett ki. Az 1898-ik évben az ügyviteli költségek 97 091 korona 32 fillérre emelkedtek, amihez hozzájárultak még a beruházások 1700 korona értékben, összesen 98 791 korona 32 fillért összegben.
Az 1898. évben a költségek 141 877 korona 6 fillérre emelkedtek, amiből az ügyvitel 125 397 korona 6 fillér, a beruházások 16 480 koronát jelentettek. Együttesen a kiadások 253 147 korona 53 fillért tettek ki, 234 967 korona 53 fillér ügyviteli és 18 180 korona beruházási költség megoszlásában.
A bevételeket a havasi legelők, rétek, szántóföldek utáni készpénzbejövetel, valamint a leltári vagyon jelentette. 1897-ben a készpénzbevétel 1157 korona 54 fillér volt.
1898-ban 62 421 korona 46 fillér összeget jelentett (48 102 korona 78 fillér és 14 318 korona 68 fillér megoszlásban).
1899-ben a bevétel 82 407 korona 6 fillér volt, amiből a legelők, rétek, szántóföldek után bejött összeg 59 328 korona 18 fillér, a leltári vagyon 23 078 korona 98 fillér volt. A bevétel együttesen 145 986 korona 16 fillért tett ki, amiből a készpénzbevétel 108 588 korona 50 fillér, a leltári vagyon 37 397 korona 66 fillér volt.
A hegyvidéki akció tiszta kiadása 1897-ben 11 321 korona 61 fillér, 1898-ban 36 369 korona 86 fillér, 1899-ban 59 469 90 fillér volt, ami összesen a szűk három év alatt 107 161 korona 37 fillér tiszta kiadást jelentett az államnak.
Az 1900. évben ez a kiadás 76 400 koronára mérséklődött. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 71., f. 198.

[355] Kazy József 1902-ben írott jelentésében (MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.) úgy tüntette fel, hogy az 1901. év végével 14 783 kat. hold 482 négyszögöl kiterjedésű terület képezte a kirendeltség alá tartozó állami bérletet. Az 1904. évi jelentésében összeállított táblázatok alapján az 1900. évre vonatkozóan összesen 14 782 kat. hold 482 négyszögöl területet, az 1901. évre 14 789 kat. hold 26 négyszögöl földet tüntetett fel állami bérletnek. A kincstár által fizetett bérleti összegben is kisebb eltérés található (48 487 korona 48 fillér – 48 618 korona 48 fillér). A szövegben szereplő adatokat az 1904. évi jelentés táblázatai alapján közöltem. KAZY József: 1904. 16–17.

tésben 3249 személy részesült. Ezáltal összesen 64 községben 5729 földműves részesült az állami földbérletek után juttatott kedvezményekben.[356]

A Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól az államkincstár által bérbe vett földeknek a lakossághoz juttatása képezte az akció programjának első részét, ami egyben az alapját jelentette minden további gazdasági tevékenységnek. Az állattartás kiemelt és számottevő elterjesztését a hegyvidéken, valamint a hitelintézetek gazdaságfejlesztő szerepét csak úgy lehetett hosszabb távra tervezni, ha azoknak földdel rendelkező kisbirtokok állnak a hátterében.

IV.2. A havasi legelők bárcázás útján történő hasznosítása

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a legelőket és havasi legelőket részint bárcázás útján,[357] részint pedig egészében adta bérbe. A tervszerű havasi gazdálkodás meghonosítása végett a havasokon elterülő kincstári legelőket egyéni bérleti rendszer helyett elsősorban az ún. házi kezelés révén hasznosította. A bárcarendszer bevezetésével gazdaságosan szerették volna kihasználni a havasi legelőket, hogy a lakosságnak – és a közösség jólétén keresztül az államnak is – minél nagyobb haszna származzon belőle. A legelők kibérlésével ellentétben a havasi legelőket nem osztották fel a gazdálkodók között külön-külön, hanem egy vagy – ritkábban – több falunak adták át közös használatra, de úgy, hogy a havasi legelők a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség gondozása, karbantartása és felügyelete alatt maradtak. Az állatok tulajdonosaira bizonyos mértékű használati költségek megtérítése hárult.

A hegyvidéki kirendeltség a Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól 25 évre bérbevett 5467 hold kiterjedésű beregi havasok gondozásával 1898-ban kezdte meg a havasi gazdálkodást.[358]

IV.2.1. Havasi gazdaságok

Egy havasi gazdaság alatt olyan nagyságú legelőterületet értettek, amely legalább 20, legfeljebb 250 szarvasmarha eltartására (amit csak kivételes esetekben lehetett meghaladni) elegendő mennyiségű füvet termett.

[356] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[357] Bárca: valamely pénzösszeg befizetését igazoló nyomtatvány. A bárca tartalmazta: a legelő nevét, számát, az évet, az állattulajdonos nevét, lakhelyét és a felhajtandó állatok számát. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 8.
[358] KAZY József: 1904. 24.

Egy-egy gazdaságot a természetes határok, a hegygerincek zártak le. Minden gazdaság kialakításánál a környékbeli falvak állatállományát vették figyelembe, de elsősorban kisebb gazdaságok létrehozását javasolták. Azokra a helyekre terveztek nagyobb havasi gazdaságokat, ahová tejgazdaságok megszervezését tervezték.[359]

Ahol jobb volt a fű minősége, ott lehetőség nyílott nagyobb gazdaság kialakítására, ahol viszont a havasokon rosszabb minőségű fű volt, ott kisebb gazdaságokat szerveztek meg, mivel a legelő ápolását, rendszeres trágyázását így sokkal belterjesebben tudták elvégezni. A legelőterületet jól felismerhető határjelekkel vagy kerítéssel különítették el.

A havasi legelők hasznosítása előtt meghatározták a legelő fűtermésének mennyiségét és marhabírását. A marhabírás azt az állatlétszámot jelentette, amennyit a legelő a rendszeres legeltetés mellett kifogástalan állapotban eltartott egy nyári évad alatt úgy, hogy a havas nem használódott el, valamint a jövő évi fűtermés sem károsodott.

A legelő marhabírását szénamennyiségben és fűben is meghatározták. Egy teljesen kifejlett, átlagban 440 kg súlyú szarvasmarha megfelelő táplálásához 12 kg szénára és 15 kg fűre volt szükség, mivel a legeltetés alatt a fűmennyiség 25 százalékát az állat eltaposta. Ezt a mennyiséget szorozták be a legelőnapok számával, és képezte a jószág szükségletét egy legeltetési évadra.[360]

Azt is figyelembe vették, hogy a nyers fű a szárítás alkalmával mintegy 50 százalékot veszít a súlyából, s egy átlagos jószág (a meghatározás szerint normál jószág) számára 15 kg széna 30 kg nyers fű táplálóértékével egyenlő.

A legelő marhaeltartási képességét normáljószágban, vagyis felnőtt szarvasmarhában kifejezve a következőképpen határozták meg: a fűtermés súlyát kat. holdanként, illetve annak a szénaértékét a legelő terményterületével szorozták, valamint 30-cal vagy 15-tel (a nyers fű, valamint a széna táplálóértékével) osztották.[361]

Abban az esetben, amikor nem voltak megbízható tapasztalati adatok a fűtermés mennyiségére vonatkozóan, akkor félholdas próbaterületeket kellett kialakítani. A próbatereket a fűvirágzás kezdetén hozták létre, és abban az évben a legeltetés alól teljesen kivonták a területet.

[359] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 1.
[360] Uo.: f. 1.
[361] Uo.: f. 2.

A legelő marhabírását mindig csak normáljószágban határozták meg, ezért a különféle nemű és korú állatokat átszámították felnőtt szarvasmarhára megadott arányszámok szerint:

IV.1. táblázat. Az állatok átszámítása normál jószágra

Darabszám	Állat	Normál jószág
1	tehén	1,00
1	tinó vagy tulok	0,80
1	két éven aluli borjú	0,50
1	1 éven aluli borjú	0,25
1	bika vagy jármos ökör	1,00
1	juh, kos vagy ürü	0,20
1	bárány	0,10
1	öreg sertés	0,50
1	1 éven aluli sertés	0,25
1	csikós kanca	2,00
1	3 évnél idősebb ló	1,50
1	2-3 éves csikó	1,00
1	1 éves csikó	0,50
1	öszvér vagy szamár	1,00

Forrás: A máramaros vármegyei kincstári havasok házi kezelésben – bárcázás útján – való hasznosításához. KTÁL. F.772., op. 7, od. zb. 44., f. 2.

Az arányszámok nemcsak a fűfogyasztás és a legelőkoptatás, hanem a legeltetési bér, istállópénz és őrzési díj kiszámítására is alapul szolgáltak.

Az állatokat faj, nem és kor szerint is elkülönítették. Egy önálló havasi gazdálkodást képező havasra csakis egynemű korú és ivarú állatot hajtottak fel. A tejelő tehenek, növendékmarhák, ökrök, lovak számára külön havasokat kellett kijelölni. Az anyajuhokat, ürüket és bárányokat ugyanarra a havasra felhajthatták, de lehetőség szerint külön nyájakba kellett legeltetni őket.[362]

A szarvasmarhák részére kijelölt havasokra az egyenletes fűtermelés kihasználása céljából a marhabírás 10 százalékáig lovakat is fel lehetett hajtani.

Egy évnél idősebb vagy rosszul herélt bikaborjúkat, méncsikókat és kecskéket nem hajthattak fel a havasokra. Sertéseket csak korlátozott szám-

[362] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 2.

ban és csak annyit, amennyi a tejhulladék elfogyasztására volt szükséges, valamint orrgyűrűt kellett viselniük.

A jó minőségű és közel fekvő havasokra teheneket, valamint növendék szarvasmarhákat, a gyengébb és távolabb fekvő részekre lovakat és ökröket hajtottak, a leggyengébb minőségű legelőket pedig a juhok részére tartották fenn.[363]

A havasokat a községeknek megfelelően marhaállományukat és igényeiket figyelembe véve osztották fel. Egy-egy havast – a legtöbb esetben – csak egy község használhatott, ezekre a saját állataikat más község állataival nem összekeverve hajtották fel. Erre azért volt szükség, mert a tehén és üszőcsordákhoz felhajtották a bikákat is, s azok takarmánnyal való ellátása, gondozása és felügyelete a községek kötelessége volt.

Minden önálló havas két vagy három részre volt felosztva, amelyek nevet kaptak. A kisebb havasi legelőket egy résznek tekintették, egy önálló havasi gazdaságot több rész alkotott. A különálló részeket lehetőleg egyenlően igyekeztek felosztani, ez azonban mindenütt nem volt lehetséges, s akkor a természetes határokat vették alapul. A legelőrészek határait mindenütt jól láthatóan meg kellett jelölni.[364]

IV.2.2. Havasi rétek és legeltetés

A havasi gazdaságok kialakítása során nagy figyelmet fordítottak az állandó szénakészletre, mivel kedvezőtlen időjárás esetén a havasokon a szarvasmarhák számára kevés volt a táplálék.

Szénát két helyről gyűjthettek be: a jobb legelőterületekről vagy a havasi rétekről. A széna begyűjtését a legelőterületekről csak ideiglenes jelleggel ajánlották, mert a jó minőségű területek kivonása a legeltetés alól a gazdálkodás hátrányára válhatott. Sokkal előnyösebbnek tartották a havasi rétek megfelelő megművelését, mert kisebb területen is sok és jó minőségű szénát termelhettek.[365]

A készletben tartott szénát minden állat után legfeljebb egy métermázsában állapították meg. Annak a mennyiségnek mind a havasi idény kezdetekor, mind az idény végén készenlétben kellett lennie. Meleg nyarakon csak a beteg állatok számára, valamint a váratlan havazások esetére kellett szénáról gondoskodni. Havasi rétek esetén minden felnőtt állat után legfeljebb 0,1 kat.

[363] Uo.: f. 2.
[364] Uo.: f. 2
[365] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

holdat számítottak, nehogy a túlságosan nagy rétterület fenntartása miatt a legelőtől a kelleténél több trágyát vonjanak el. A réteknek használt területet állandó jellegű kerítéssel kellett körbe venni, és azokon tilos volt a legeltetés.

Ősszel, a havas elhagyásakor, a rétet félig érett istállótrágyával vékonyan be kellett teríteni, amelyet tavasszal, mikor már megszállt, gondosan elgereblyéltek. Nyáron a rét gondozása a szarvasmarha által nem kedvelt fűfajták irtásából, a magérés előtti kivagdalásukból, esetleg mesterséges öntözésükből állt.

A kaszálásnak mindenkor a füvek virágzásakor kellett megtörténnie, a szénát pedig alacsony, házfedélhez hasonló rúdállványon szárították meg. A széna elhelyezésére, amennyiben az istállók vagy aklok padlásán nem lehetett elhelyezni, fedett aborákat[366] kellett készíteni, ahol a szénát a nedvesség, a szarvasmarha és a vadállatok elől is védték.

A havasi évad időszakát az időjáráshoz alkalmazkodva állapították meg, legkorábban június 1-jén kezdődött és legkésőbb szeptember 30-ig tartott. A határidő előtt és után a havasokon tartózkodni szigorúan tilos volt.[367]

Pontosan meghatározták a havasi legeltetés időtartamát. Az egymás melletti kettős felosztású legelőterületeken a legeltetés a melegebb részen, és lehetőleg a pásztáson[368] 20 napon keresztül tarthatott. A határidő letelte után kizárólag a második legelőrészen 30 napig folyt. Ezután mintegy 30–37 napig szintén az első legelőrészen tartott a legeltetés, majd a második terület következett 20–28 napig, egészen a lehajtásig.

A hármas legelőrészeknél a legeltetés az alsó tanya melletti legelőn kezdődött, és a pásztáson 20 napig tartott. Azután a felső tanya melletti melegebb fekvésű rész következett 30 napos időtartammal. Végül újra az alsó tanya melletti legelőre került sor 15–22 napon át egészen a lehajtásig.

Négyes felosztásnál az első részben 20 napig, a felette fekvő második és harmadik részben 60–70 napig felváltva, s a negyedik részben 20–25 napig tarthatott a legeltetés. Az első részben a legeltetés után, a negyedikben a legeltetés előtt a füvet szénagyűjtés céljából le lehetett kaszálni.[369]

A megszabott legeltetési időszakokat csak az egyenlő minőségű és területű legelőrészletek felosztása mellett lehetett pontosan betartani. Azonban, ha a természetes határok miatt az egyes legelőterületek jelentősen

[366] Abora: mozgatható tetejű, fedett szénatároló.
[367] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 4.
[368] Pásztás: mezőgazdasági terület munkába vett sávja. Itt: legelőrész.
[369] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 4.

eltértek egymástól, valamint ha a legelők minőségileg lényegesen különböztek, akkor a megszabott sorrendet és a legelőrészek legeltetési tartalmát a helyi viszonyoknak megfelelően módosítani lehetett. Szükség esetén a legelők részben vagy akár teljesen kivonhatóak voltak a legeltetés alól.[370]

A legeltetési évad alatt a legelő állapotát állandóan meg kellett figyelni, és ha az időjárás vagy a fűtermés mennyisége miatt a legeltetés időtartamát módosítani kellett, akkor azt helyben lehetett megfelelően szabályozni. Az eltérést az általános szabályzattól kellően meg kellett fontolni, ami lehetőleg 5–10 napnál több nem lehetett.

A megszabott használati időtartamon kívül azt az elvet kellett figyelembe venni, hogy a legelő egyenletes kihasználása céljából a teheneket két egymást követő napon ugyanarra a területre ne hajtsák ki. Különösen arra kellett ügyelni, hogy a ki- és behajtásnál a szarvasmarha mindig más úton járjon a tanya környékén. Nedves időjárás esetén a szárazabb, szárazságkor pedig a nedves legelőrészek voltak használatosak.

Rendszeres pásztás legeltetésnél a szarvasmarhát a terület széle mellett hajtották fel, és úgy hajtották le, hogy a csorda fele mindig a még le nem legelt, fűvel benőtt részen járjon.

IV.2.3. Havasi tanyák kialakítása

A havasi gazdaságok jó működése, a megfelelő legelőjavítás céljából, az állatok elegendő táplálékhoz juttatása érdekében istállókat és havasi tanyákat kellett kialakítani, hogy rossz idő esetén valamilyen védelmet kapjanak és pihenhessenek. Azt tartották volna ideálisnak, ha a havasi gazdaság minden kialakított részegységében egy tanyát rendeznek be. Mivel azonban a havasi tanyákat rövid ideig használták, felszerelésük is költséges volt, így elegendőnek tartották azokat minden részegység határánál létrehozni, azaz két részre egy tanyát kialakítani.[371]

A tanyahelyek létrehozására legalkalmasabbnak vélték a főgerincek alatti széltől védett lankás hegyormokat, fennsíkokat és völgykatlanokat, ha azoknak a talaja száraz volt, illetve ha a közelben ivóvizet lehetett találni vagy odavezetni. Mocsaras helyeken és völgyekben tanyák kialakítását nem javasolták, mivel ott járványok keletkezhettek.

[370] Uo.: f. 4.
[371] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

A havasi tanyán lennie kellett az összes marha befogadására elegendő, hídlással megépített istállónak, akolnak, karámnak, a beteg állatok részére külön istállónak, a személyzet részére alkalmas lakóháznak, esetleg tejgazdaságra alkalmas helyiségnek, sertésólnak, bővizű itatóvályúnak. Az istálló kiegészítő részét képezte a szekérrel is megközelíthető trágyagödör.

A tanyákon minden felnőtt szarvasmarhára, illetve normál jószágra az istállóban 1,75 m^2 fekhelyterület és 0,2 méter hosszúságú itatóvályút számítottak. Az istállók belső részét legalább 6 méter szélesre és 2 méter magasra kellett kialakítani. Az aklokat, karámokat és betegistállókat a helyi viszonyoknak megfelelően építették meg.[372]

A Szkalánka-, Horiscse-, Hukliva- és Plaj-havasokon[373] emelték az első épületeket, mindegyiken egy-egy istállót és lakóházat, összesen nyolc épületet. Az építkezésben Zürcher Herzog szaploncai gazdálkodó és állami bérlő birtokán emelt épületeket tekintették mintának.[374]

A kincstári birtokokon át a havasokra vezető utaknak a kijelöléséről, karbantartásáról vagy létesítéséről a kincstárnak kellett gondoskodnia.

Állategészségügyi okokból, a járványok megelőzése érdekében előírták az itatóhelyek kialakítását. A tanyán kívül minden fordulóban itatóhelynek kellett lennie, a delelőhelyek közelében többnek is. Figyelembe kellett venni, hogy az állatok a vályút fel ne döntsék, abba bele ne mászhassanak, a környékét sár-

[372] Uo.: f. 3.

[373] A havasok Volóc környékén találhatóak:
Szkalánka – a Borzsa-havasok legmagasabb csúcsától (Plaj) nyugatra,
Horiscse (a szövegben Hrobiscse szerepel, ami valószínűleg elírás lehet) – Jalova (Jávor, Ялове) falutól északnyugatra,
Hukliva – az azonos nevű falu (Zúgó, Гукливий) közelében,
Plaj – a Borzsa-havasok legmagasabb csúcsa (1334 méter), Volóctól délre.

[374] Egán Ede Szolyván 1898. december 18-án szerződést kötött Demján Szimkó felsővereckei ácsmesterrel és Vizinger József várpalánkai kőművessel, hogy a havasokon a munkálatokat 1899. május 25-ig elvégzik. Az istállóknak 51 méter 40 cm hosszúnak, 9 méter 40 cm szélesnek és 2 méter magasnak kellett lenniük.
Három havason a lakóház hosszúsága és szélessége 7 méter 40 cm volt. A falak vastagságának mindenütt – az istállóknál és a lakóépületeknél egyaránt – 70 cm-nek kellett lennie. A lakóépületekben alul a gulyáslak, felül a tisztilak helyezkedett el. Az alsó rész magassága 2 méter, a felsőé 2 méter 50 cm volt. A Szkalánka-havason a ház hosszúsága és szélessége 5 méter 40 cm volt. A belmagassága megegyezett a többi havason emelt épületével.
Az építkezések kezdetén kőalapra kőfalakat (belülről deszkabéleléssel) szándékoztak emelni. Később azonban Demjan Szimkó ácsmester javaslatára – az építkezés olcsóbbá tétele és egyben munkája értékének növelése érdekében – a kő alapzatra fából készítettek falakat. A javaslat valóban jelentős megtakarítást eredményezett, az előirányzott 2000 forintból csak 850-et használtak fel. A havasi építkezések összes költségét 10 043 forintra tervezték. KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 88., f. 9–10, 19.

rá ne tapossák. Közvetlenül a szarvasmarhák patakból itatását nem javasolták, mivel a szomjas állatok felzavarják a vizet, és nem jutnak tiszta vízhez.

Tavasszal, ősszel és esős időjárás esetén éjjelre a havasokon levő szarvasmarhát mindig istállóban, akolban vagy karámokban tartották, csak nappal hajtották ki a legelőre. Tartós szárazság vagy meleg időben éjjel is a legelőn hagyhatták, de csak akkor, ha nem voltak vadállatok a környéken. A fejős és növendék állatokra fokozottabban kellett figyelni, de a meddő állatok kint éjszakázhattak.

A legelő egyenletes trágyázása érdekében a havasok magasabban fekvő, szélvédett száraz helyeit kellett választani a szabadban történő éjszakázásra, ahonnan az esővíz a trágyát a mélyebben fekvő részekre is lemosta. Ugyanazon a helyen hét naptól tovább éjszakázni tilos volt.[375]

Késői vagy korai havazások, tartós esőzések és zivatarok esetén a szarvasmarhát a legelőn tartani egyáltalán nem lehetett, vagy esetleg addig, amíg jól nem laktak. Ilyen időjárási viszonyok alatt a készletben levő szénából kellett pótolni a szükséges táplálékot. A fejős tehenekre ebben az esetben is nagyobb figyelmet kellett fordítani, de a növendék vagy meddő állatok csak fölös szénakészlet felhalmozása vagy szükség esetén kaphattak enni az istállóban.

Ha a szénakészlet lehetővé tette, akkor kora tavasszal és késő ősszel a legelőre történő kihajtás előtt ajánlatos volt az összes állatnak egy kevés szénát adni, nehogy a nedvdús, deres füvet az éhes állatok túlságosan mohón egyék, s azért bél- és emésztési bajaik legyenek. A beteg és gyenge állatokat a beteg-istállóban kellett etetni, amire széna hiányában a frissen kaszált fű is megfelelt.

Almot a havasi szarvasmarha csak kivételes esetben kaphatott, mivel a szükséges anyag a legtöbb havason hiányzott. A célszerűen, hídlással berendezett istállóban az állatok az alom hiányát könnyen elviselték, ha azonban az alomnak való a havasokon beszerezhető volt, azt az állatok pihenése és a trágya mennyiségének növelése szempontjából be kellett szerezni. Megfelelő alomnak tartották a havasokon levő nedves helyek és hegyi lápok sásos füveit, amelyet az állatok sem frissen lekaszálva, sem szénának megszárítva nem esznek meg, de kitűnő alomanyagnak számított. Azok a területek, ha nem nagy kiterjedésűek voltak, akkor növelték a havasok értékét, illetve lecsapolásuktól is eltekintettek, mivel az almozás folytán a trágya minősége is javult.

[375] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 3.

Az alomnak használt füvet mindig magérés előtt kellett kaszálni, nehogy a csíraképes magvak a trágyával a legelőre széthordva a fűtermés minőségét rontsák.[376]

IV.2.4. A havasok karbantartása

A havasokon szétszórtan fekvő köveket a termékeny terület növelése és a legelő javítása érdekében a legelő terméketlenebb helyein 2 méter átmérőjű, valamint 1 méter magas halmokba kellett összerakni kőfal mintájára.

A kövek összerakása a pásztorok feladata volt, akik ezért a munkáért halmonként mérsékelt díjazásban részesültek. A felhalmozott köveket az építkezésekhez, határok megjelöléséhez, gödrök kitöltéséhez használták fel.[377]

Ahol az érvényben levő gazdasági üzemtervek nem engedélyezték a legeltetést a havasi térség alatt közvetlenül elterülő erdőben, ott a havasokat el kellett keríteni. Abban az esetben viszont, ha a havasi legelő alatti erdőben az üzemtervek szerint a legeltetés engedélyezett volt, akkor az erdőterületet legeltetés céljából időről időre a havashoz csatolták, s azt más legeltetés céljára nem adhatták ki. Több havas alján elterülő, összefüggő és legeltethető erdőt természetes határokkal osztották fel. Azokon a helyeken csakis a havasi legelőidőszak alatt lehetett legeltetni.[378]

Az erdő megjelölt határa felett a havas területén lévő bokrokra, egyedülálló fákra, facsoportokra és erdőfoltokra vigyázni kellett. Bekerítésüket lehetőség szerint javasolták, mivel a havasi gazdálkodásban, a legelőterület megfelelő karbantartásában és a talaj megvédésében fontos szerepet játszottak.

Ahol a földcsuszamlás veszélye nem állt fenn, engedélyezték a bokros területek kiirtását lejtő és szél irányára merőlegesen, 10 méter széles váltakozó pásztákban. Magas fennsíkon vagy lapos hegygerinceken a bokros területeket – kisebb-nagyobb csoportok kivételével – tarra lehetett vágni, ha az uralkodó széliránya merőlegesen terültek el.

A havasi erdőfoltok használatát tiltották. Azokból kidőlt vagy kiszáradt fa kivételével csak olyan fákat lehetett korlátozott számban a talajtól két méter magasságig felnyesni, illetve kivágni, amelyet az erdőgondnokság kijelölt. A fatenyészettel borított havasok területére csak akkor lehetett

[376] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 5.
[377] Uo.: f. 3.
[378] Uo.: f. 6.

szarvasmarhát behajtani, ha az állatokat veszély fenyegette vagy hirtelen elromlott az idő. Ezeken a helyeken a legeltetés tilos volt.

A tanyák környékén és legelőkön, ahol kevés fa volt, a meglévő fákat, facsoportokat és bokrokat védeni kellett, szükség esetén azokat bekeríthették. Ahol pedig hiányoztak, ott a védelmi intézkedések betartása mellett telepítésüket ajánlották. Ültetni bármilyen fát lehetett, de védőfának különösen a vörösfenyőt és a hegyi juhart találták alkalmasnak.

Azokat a területeket, ahol fennállt a földcsuszamlás veszélye, elsősorban a nedves helyeket, ki kellett vonni a legeltetés alól. A havas területén fát vágni csakis az erdőtiszt engedélyével és kijelölése mellett lehetett. Az engedély nélküli favágás erdőkihágást jelentett.[379]

A legelőn előforduló gyomokat és az állatok által nem kedvelt fűfajtákat megérés előtt le kellett kaszálni. Ezért a havasi személyzet felelt, s a munkáért külön jutalomban részesültek. A pásztorokat a gyomok kiirtása végett keskeny, ék alakú ásókkal szerelték fel. A hangyabolyokat, vakondtúrásokat szét kellett dobálni, és a kopár helyeket gyeptéglákkal kellett elfedni.[380]

A megfelelő és rendszeres trágyázás elvégzésére minden havason legalább egy, a nagyobb havasokon 50 darab normál jószág után egy külön alkalmazottat, az ún. tanyást (tanyalegényt) kellett felfogadni, akinek munkája teljesítése céljából kapnia kellett egy alacsony kerekes taligát és a vontatáshoz szükséges vonóállatot teljes felszereléssel. A tanyás kötelessége volt az istállókat, aklokat, karámokat minden reggel gondosan kitakarítani, az összegyűlt trágyát a tartókba elhelyezni. Az istállók kitisztítása után, ha almot nem használtak, a trágyát naponta kihordták és szétterítették. Amennyiben használtak almot, akkor a tartókba rétegesen elhelyezték a trágyát, s annak átérése után – 14–20 nap múlva – hordták ki a legelőre. Száraz időben a rétegesen felrakott trágyát naponta meg kellett öntözni. A tanyák elhagyásakor az összes trágyát ki kellett hordani, s a tartóknak üresen kellett maradni. Ugyancsak a tanyás kötelessége volt a delelő és éjjeli pihenőhelyeken a trágyát összegyűjteni, valamint a kijelölt helyre elszállítani.[381]

A legelőrészek használata után a tanyás vezetése alatt a pásztorok bejárták a területet, a trágyalepényeket gereblyével elegyengették. Ez a munka a pásztoroknak is kötelessége volt. A rendszeres trágyázásért a tanyás volt

[379] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 6.
[380] Uo.: f. 3.
[381] Uo.: f. 6

felelős, valamint ő felügyelte, hogy a havasokon túltrágyázott hely ne legyen, mivel az rontotta a legelő minőségét.

A havas egész területét minden öt évben egyszer meg kellett trágyázni. A területek sorrendjét a helyi viszonyok figyelembevételével a havast kezelő erdőtiszt állapította meg. A trágyázás a legsoványabb részeken kezdődött, és fokozatosan haladva az utolsó legelőrész után ugyanarra a helyre tértek vissza. A széthordás megkönnyítésére a tanyáktól kiindulva utakat jelöltek ki, de csak a nehezen járható részeken, meredek lejtőkön vagy ingoványos talajon, mivel könnyű taligával a lankásabb részeken bármilyen irányba haladhattak.

A régi tanyahelyeken felhalmozott trágya a legelő fűtermésének javításához szintén felhasználható volt. Ugyancsak javította a fűtermést a havasokon előforduló zsombékok iszapos földje, amit a kopár és köves részeken terítettek szét.[382]

IV.2.5. Állami és tulajdonosi kötelezettségek

A nagyobb szabású talajjavításokra, talajkötésekre, vízellátásra, lecsapolásra, öntözésre, istálló, ház- vagy útépítésre vonatkozó javaslatokat szolgálati úton lehetett beterjeszteni, és az építkezésekről az illetékes hatóság intézkedett.

A havasi legelőterületekre – a helytől függően változó fűbér miatt – külön szerződések vonatkoztak, amelyről a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője megküldött egy példányt a földművelésügyi miniszternek. A fizetési határidő július 15-re és október 1-re esett.[383]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felügyelete alá tartozó havasok használati díját (a legeltetési bér, a pásztor fizetése, istállóbér és kezelési költség együttesen) a bárcák ellenében szedték be. A befizetett összeget egy normáljószág után, azaz egy felnőtt szarvasmarha után állapították meg.

Az összeget a legeltetési időszakban két egyenlő részben fizethették be, amiért a községi bírók feleltek. Minden község, illetve havasi legelő esetében megállapították a fizetési határidőket. Amennyiben a bérlők nem tartották be a határidőt, akkor peres úton, bírósági végzést követően hajtották be az elmaradt béreket. A kirendeltség megbízottjának jogában állt – a

[382] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 7.
[383] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29., f. 1

hatósági beavatkozás mellőzésével – a felhajtott állatállományból lefoglalni annyi állatot, amennyi értéke fedezte a tartozást.[384]

Megállapították a felhajtható állatok számát is, amiért szintén a községi elöljárók feleltek. Mivel a pontos befizetésért felelősséget vállaltak, ezért legeltetési kedvezményt kaptak: bizonyos számú állatot ingyen legeltethettek. Abban az esetben viszont, ha nem hajtották fel a megfelelő állatlétszámot a havasi legelőkre, akkor elveszítették ingyenes legeltetési jogukat.

A bérlőknek akkor is ki kellett fizetni a legelőbért, ha az állatok a legeltetési idényben a rossz időjárás miatt leszorultak a havasi legelőkről, illetve nem követelhettek más legelőt állataik számára. A bérlőknek kártérítést kellett fizetniük, ha fel- vagy lehajtáskor a jószágok idegen tulajdonosok földjén vagy erdejében kárt tettek.[385]

A befizetett összegek ellenében a kincstár fizetett minden, havasokhoz tartozó berendezést, karbantartást, beleértve gazdálkodás szempontjából fontos havasi utak fenntartását és újak létesítését, valamint a pásztorok és más alkalmazottak bérét.

A helyi érdekek figyelembevételével a kincstári havasok közül a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottján keresztül olyan havasokat jelöltek ki a környékbeli községek számára, amelyek állataik ellátására szükségesek voltak. Az állatokat nem, ivar és kor szerint legeltették.

A kincstárral kötött megállapodást, a havasok marhabírását, egy normál jószág után fizetett összeg nagyságát minden év január 1-ig ki kellett hirdetni a községekben, valamint azt a napot is, amikor az erdőigazgatóság és a miniszteri kirendeltség megbízottja az állatok összeírása végett a községekben megjelent. Az állatösszeírásokat március 15-ig kellett elvégezni.[386]

A községek elöljárói ennek érdekében gyűlést hívtak össze, a lakosságot tájékoztatták, és megválasztották az állatok összeírásánál közreműködő négy férfit. Figyelmeztették az állatok tulajdonosait arra a kitűzött határidőre, amikor személyesen vagy megbízottaik által bejelenthették az állatokat. Az összeírás alkalmával a kincstári szarvasmarhát legeltetni kívánó birtokosok az összes lábasjószágukat kötelesek voltak állatnemek szerint bejelenteni és összeíratni.

[384] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 7.
[385] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 7.
[386] Uo.: f. 7.

Az összeírásra kitűzött határidő alatt az erdőigazgatóság megbízottja, a hegyvidéki kirendeltség helyi megbízottja, a községi elöljáróság és az állattulajdonosok képviselői a jelentkezőket külön íven, a jelentkezés sorrendjében jegyzékbe vették annak figyelembevételével, hogy bizonyos havasokra csak olyan fajtájú, nemű és korú állatokat hajthattak fel, amelyeket az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség már korábban kijelölt. Amennyiben a bejelentéseket követően a havas marhabírásától nagyobb legelőre volt szükség, akkor a többlet állatállományt a többi, még nem túlterhelt havasok között osztották szét. Ha általános volt a túljegyzés, akkor a kihajtható állatok számát a meghatározottra kellett csökkenteni. Elsősorban az üzletszerű állattartással foglalkozók állatait utasították vissza részben vagy teljesen. Ezt követően a legtöbb állatot bejelentett földművesek állatainak legeltetését korlátozták, amennyiben a megszabott marhabíráson felül voltak. Egyenlőség esetén sorshúzással döntöttek arról, kinek a szarvasmarháját törlik a bejelentésből.[387]

Akik az állami akcióval szemben ellenállást tanúsítottak vagy közönyösek voltak, akár önként, akár rábeszélésre tették, azok állatait mindenképpen törölték a jegyzékből.

A bejelentkezési ívek lezárása után utójelentkezéseket csak akkor lehetett elfogadni, ha a felvett állattulajdonosok közül valaki visszamondta a legeltetést vagy a megüresedett helyet már újból be lehetett tölteni. Abban az esetben, ha valamelyik havasra a meghatározott állatállománytól kevesebbet jelentettek be, akkor az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottjának hozzájárulásával más községből is terelhettek oda állatokat. A bejelentésekről részletes jegyzőkönyvet vezettek, amit az erdőigazgatóság, a miniszteri kirendeltség megbízottjai, a községi elöljáróság és a gazdák képviselői írtak alá. Ha nyolc napon belül nem érkezett panasz, akkor a jegyzőkönyveket és a bejelentkezési íveket az erdőigazgatóság jóváhagyta. A felmerült panaszok elbírálására a miniszteri kirendeltség véleményének meghallgatásával az erdőigazgatóság volt illetékes, amely minden összeírással kapcsolatos ügyben határozott. Amennyiben az erdőigazgatóság és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség között nézetkülönbségek adódtak, akkor az ügy a földművelésügyi miniszter elé került.

[387] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 8.

A jóváhagyott bejelentési íveket, amelyeken feltüntették az állatok fajtáját, nemét, korát és számát, a községi elöljáróságnak elküldték, és a községben legkésőbb április 1-ig kihirdették.[388]

Pontosan meghatározták a havasi személyzet létszámát. A havasokra felhajtott szarvasmarha őrzésére, gondozására és együttes használat esetén a fejéshez szükséges pásztorokat az állattulajdonosok választották meg. A kincstárnak csak jóváhagyási joga volt, amit az erdőigazgatóság és a hegyvidéki kirendeltség meghallgatásával gyakorolt.

Orvvadászok, iszákos vagy megbízhatatlan emberek, valamint olyanok, akik korábban munkájukat rosszul végezték, pásztorok vagy más havasi alkalmazottak nem lehettek. A megválasztott személyeknek munkásigazolvánnyal vagy cselédkönyvvel kellett rendelkezniük.

A havasokra felhajtható állatok tulajdonosai a községi elöljáróság közreműködésével, szavazással választották meg a havasi személyzetet, és az erdőigazgatóság jóváhagyásával megegyeztek velük a díjazásban. A választás eredményét bejelentették az illetékes erdőgondnokságnak, amely jóváhagyás végett beterjesztette az erdőigazgatóságnak. A személyzetet jóváhagyás esetén megegyezés szerint felfogadta. A szerződést a községi elöljáróság a személyzet munkásigazolványába vagy cselédkönyvébe bejegyeztette, s ezután beküldte az erdőgondnokságnak. A kincstár vagy a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség részéről esetlegesen felmerült kifogás esetén a személyzetet részben vagy teljes egészében újraválasztották.[389]

A megválasztott egyénekért felelősséget anyagi és erkölcsi tekintetben egyaránt az állattulajdonosok viselték. A legeltetések következtében általuk elkövetett szabálysértések vagy bármilyen károk után kiszabott büntetésért, kártérítésért vagy bírságért felelősséggel tartoztak. Az állattartók a pásztorok bérét havasonként külön-külön állapították meg, amit havi részletekben a kincstár fizetett. Kiadásával a legeltetési idényben kizárólag a havast felügyelő erdőtiszt rendelkezett.

Azokat a személyeket, akik nem feleltek meg vagy engedetlenek voltak, az erdőtisztnek jogában állt megbírságolni vagy elbocsájtani. A megürült helyet ugyanúgy, ahogyan az előző munkás viszonylatában történt, választások révén lehetett betölteni.

[388] Uo.: f. 8.
[389] Uo.: f. 9.

A havasi személyzet létszámát úgy határozták meg, hogy minden önálló havasi gazdaság rendelkezett egy számadóval és egy kisbojtárral. A tanyást a kincstár alkalmazta, ezenkívül egy pásztort számítottak minden 15 normáljószág után, valamint 60-70 darab ökör, rideg- és növendékmarha után. A személyzet alkalmazásánál azonban mindig a helyi körülmények voltak az irányadóak.[390]

Azoknak a tulajdonosoknak, akik fejős állatot tartottak a havasokon, még a személyzet megválasztása előtt meg kellett határozniuk, hogy a tejhozamot miképpen fogják használni és a tejtermékeket értékesíteni. Nézeteltérés esetén, amennyiben nem tudtak megállapodni, a fejős állatok arányának számbavételével szavazás döntött az értékesítésről.

Tejhasználat és értékesítés tekintetében a tulajdonosoknak szabad rendelkezési joga volt, és arról maguk, saját költségükön gondoskodtak. Ha azonban a tejgazdaságot szövetkezeti alapon szervezték meg, akkor a kincstár a hegyvidéki kirendeltség közreműködésével szakértő sajtmestert vagy juhászt alkalmazott, valamint a szükséges berendezések beszerzését támogatta. Az erre a célra felvett személyzet fizetését és a berendezés költségét állatonként elosztva, a legeltetési bárca kiváltásával egyidejűleg kellett befizetni. Azok a tejszövetkezetek, amelyek a királyi törvényszék által jóváhagyott alapszabályzattal rendelkeztek, a költségeket a tejjövedelemből is kifizethették.

IV.2.6. A szarvasmarhák felhajtása a havasokra

A szarvasmarhák felhajtásáról az időjárás figyelembevételével a havast kezelő erdőtiszt a községi elöljárókkal egyetértésben határozott. Az időpontot 14 nappal korábban a községi elöljáróság kihirdette, és a felhajtás napjáig minden állattulajdonos köteles volt kiváltani a legeltetési bárcát. A bárcát névre szólóan állították ki, másra nem lehetett átruházni. A havasra felhajtott marhát más havason vagy községben levő állattal kicserélni nem volt szabad.[391]

A felfogadott pásztorok a felhajtás előtt hat nappal kötelesek voltak az erdőtisztnél jelentkezni, attól kezdve annak rendelkezése alatt álltak, valamint a kapott rendeleteket, utasításokat kötelesek voltak pontosan betartani. A pásztorokat először a havasi tanyák rendbehozatala végett felküldték

[390] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 9.
[391] Uo.: f. 9.

a havasra, akik felhajtás napján átvették a gondozásukra bízott szarvasmarhát, amiért felelősséggel tartoztak az állatok tulajdonosainak.[392]

A felhajtásról az állattulajdonosok maguk gondoskodtak. Határidő előtt és határidő után tilos volt állatokat felhajtani a havasra. A marhák felhajtására használható kincstári birtokokon átvezető utakat az erdőtiszt határozta meg, és csak arra lehetett felhajtani az állatokat.

A legeltetés folyamatát a kincstár szabályozta a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség által. Az állattulajdonosoknak abba semmilyen beleszólási joguk nem volt, azonban bármikor megszemlélhették szarvasmarháikat és a gazdaságot. A havasi alkalmazottak is a kincstár szolgálatában és ellenőrzése alatt álltak, kötelesek voltak a megállapított szabályokhoz alkalmazkodni. A szarvasmarhában bármilyen okból bekövetkezett károkért a kincstár felelősséget nem vállalt.

A havasokon legelő állatok részére szükséges sóról, zabról és korpáról az állattulajdonosoknak kellett gondoskodni.

A havasi évad alatt a szarvasmarhát az igazolt tulajdonos csak az erdőtiszt külön engedélyével vehette át.

Ősszel a felelős erdőtiszt a községi elöljáróval együtt szabta meg a havas elhagyásának és az állatok lehajtásának végső időpontját, azt nyolc nappal korábban közhírré tétette a falusi elöljárósággal az állattulajdonosok számára. A szarvasmarhát a birtokos igazolt megbízottjai részére átvételi elismervény ellenében adták át. A lehajtásra csak az erdőtiszt által kijelölt utak voltak használhatóak. A megszabott határidőn túl tilos volt a havasokon szarvasmarhát tartani.

A havasok elhagyása előtt a pásztorok a havasi tanyákat, istállókat és a felszerelést kötelesek voltak rendbe hozni, az erdőgondnokság megbízottjának átadni, valamint a trágyázást elvégezni.

Az erdőgondnokságok feladata volt az elhullott állatokról, a kényszervágások okairól, az elhullott állatok értékéről, a hús, bőr értékesítésének módjáról, a beszedett pénzösszegről havasonként elkülönítve pontos beszámolót készíteni, amit az erdőhatóságnak minden év október 15-ig kellett beterjeszteni.[393]

1901-ben a havasi legelők nagyobb részét Bereg megyében már bárcázás útján hasznosították. Amíg a korábbi években a legelőket bérbe adták, akkorra már csak a megye északkeleti részén, a galíciai határhoz közel fekvő

[392] Uo.: f. 9.
[393] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 44., f. 10.

havasi legelőket adták ki teljes egészében bérbe, ami a havasi legelőterületeknek mindössze a hatod részét képezte.[394]

1903-ban a máramarosi kincstári havasokból – amelyek a Máramarosszigeti Magyar Királyi Erdőigazgatóság és a Bustyaházai Magyar Királyi Erdőhivatal felügyelete alá tartoztak – 24 390 holdon kezdődött el a rendszeres havasi gazdálkodás, amelyekre az állatok számbavétele, elosztása és felhajtása a kirendeltség közreműködésével történt.[395] 1906-ra a bárcázás révén hasznosított máramarosi havasi legelők területe kb. 60 ezer holdat tett ki.[396]

1908-ban Bereg megyében a 18 állambérleti havasra mintegy 40 község gazdálkodója 149 üszőt, 49 tehenet, 24 bikát, 230 vegyes növendékmarhát, 4683 ökröt, 45 lovat, 12 csikót és 7083 juhot hajtott fel, ami normál jószágra átszámítva 5809 állatot jelentett.[397] A kirendeltség közvetlen felügyeletet alá tartozó havasok területe 1909-ben 7282 kat. hold 255 négyszögölet tettek ki, míg a kb. 60 ezer holdat kitevő máramarosi havasok bárcázás útján történő hasznosítása továbbra is a tevékeny részvételükkel zajlott. Ugyancsak a miniszteri kirendeltség közreműködésével vették számba azokat az állatokat, amelyeket az Ung megyei havasi legelőkre hajtottak fel.[398]

Az állambérleti havasok 1910-ben összesen 5738 kat. hold 601 négyszögölre terjedtek ki. A Schönborn–Buchheim-uradalommal a kincstár az 1909. év végén megújította a szerződést, aminek következtében egyes hegyvidéki területek visszakerültek a hitbizományi birtokhoz, amelyekért cserébe máshol jelöltek ki bérelhető földeket. Abban az évben a havasokra 336 üszőt, 2130 ökröt, 50 tehenet, 20 növendék bikát, 12 csikót, 110 lovat és 6736 juhot hajtottak fel, ami 3393 normál jószágnak felelt meg. 1909-től csökkent a felhajtott állatok száma és létszámuk 1910-ben sem érte el a legelők marhabírását (4837 normáljószág). Az állatok számának fokozatos apadása a takarmányhiány miatt következett be, illetőleg a szarvasmarhák ára magasra emelkedett és a gazdák állatállományuk egy részét eladták. A

[394] MNL. K 26. 1902–XXXI–1134.
[395] KAZY József: 1904. 25.
[396] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 8–9.
[397] KAZY József: A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 1910. 14., 17.
[398] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 13. Az Ung megyei havasi legelők területéről nem közölnek adatokat a kirendeltségi jelentések, mindössze arra utalnak, hogy azokat a kincstár biztosította.

juhok száma viszont jelentősen emelkedett, a megállapított 3900 helyett a legelők kihasználása érdekében 6736 darabot hajtottak fel.[399]

A havasi legeltetés a hegyvidéki gazdálkodás piacra való termelésének a kezdetét jelentette. A hegyvidéki akció elsődleges célja az emberek megélhetésének a biztosítása, az önellátó gazdálkodás megszervezése volt. A legeltetett állatok tejtermékeinek a hasznosítása az állami felügyelet alatt álló havasokon azonban már kilépett a zártkörű gazdálkodás kereteiből.

A havasokra felhajtott állatok mivel a legeltetési idényben nem tértek haza, a megtermelt tejből sajtot vagy – ritkábban – vajat készítettek értékesítés céljából. A kapott pénzösszegből nemcsak a termékeket elkészítő személyeket fizették, valamint biztosították az ehhez kapcsolódó munkálatok költségeit, hanem még a fennmaradt jövedelmet arányosan szétosztották a gazdák között. Az állattartók számára a havasi legeltetés ezáltal nemcsak kiadást jelentett, hanem anyagi juttatásban is részesültek azon túl, hogy állataik megfelelő ellátást kaptak.

[399] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 19–20.

V. FEJEZET
A GAZDASÁGI PROGRAM KIBONTAKOZÁSA

V.1. Egán jelentése az 1900. évi működésről

A hegyvidéki kirendeltség két év alatt elvégzett munkájáról Egán Ede 1900. február 12-én Munkácson, a Csillag Szállóban megtartott értekezleten számolt be. A gyűlés Firczák Gyula püspök elnöklete alatt zajlott le, amelyet a Földművelésügyi Minisztérium nevében Pirkner János miniszteri tanácsos, állattenyésztési főfelügyelő nyitott meg. Több minisztérium képviselője is jelen volt a tanácskozáson: Szabó László a belügy-, Halász Ferenc osztálytanácsos a vallás- és közoktatásügyi, Arnold Sándor, a Beregszászi Kir. Törvényszék elnöke az igazságügyi, valamint Harkányi József iparfelügyelő a kereskedelemügyi minisztériumtól. Jelen voltak még: gróf Török József Ung és Hagara Viktor Bereg megyei főispánok, valamint Lónyay Sándor, Nyegre László, dr. Hegedűs Béla, György Endre, Lator Sándor, Nedeczey János, br. Perényi Zsigmond, Barta Ödön, Rétyi Mihály országgyűlési képviselők. A gyűlésen részt vettek még a különböző gazdasági ágazatok képviselői, a közigazgatás tisztségviselői, és az érintett községek görögkatolikus lelkészei.[400] Egán a kirendeltség tevékenységéről írásban Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek is beszámolt.

A gyűlést Firczák Gyula püspök nyitotta meg, aki kiemelte a nép érdekében elindított program fontosságát és szükségességét. Kitért arra, hogy a sajtó által figyelemmel kísért „mozgalmat" sokan kritikusan szemlélték, és abban „nemzetiségi, sőt felekezeti motívumokat kerestek". Egyes külföldi lapok pedig egyenesen a rutének ellen szervezett politikai eseménynek tartották az akciót.[401]

---

[400] Második honalapítás. // Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Hatodik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1900. február 18., 1–2.

[401] Uo.: 1. Firczák püspök már korábban, még az Emlékirat benyújtásának napján kihangsúlyozta egyes külföldi újságok negatív kommentárját az akcióval kapcsolatban. Az egyik lapban azt olvasta, hogy a magyar sovinizmus szervezi a mozgalmat a rutén nép nyelvének és tradícióinak kiirtása végett, és a lap nagy ámulattal említette a rutén püspöknek mint népe árulójának a részvételét az eseményekben. Sajtóbeszámoló a ruszin akció tárgyában 1897. március 7-én tartott képviselői értekezletről. In: Iratok, 1892–1900., 529.
http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2020. február 14.).

Egán Ede beszámolójában kihangsúlyozta a kirendeltség tevékenységi körét, ami a lakosság földterületekhez juttatását jelentette bérletek által, az állatállomány javítását, a gazdálkodás kialakítását az éghajlatnak és domborzati viszonyoknak megfelelően és az uzsora visszaszorítását olcsó hitel nyújtásával, hitel- és fogyasztási szövetkezetek megszervezése révén.[402] A jelentés kezdetén kihangsúlyozta azt a három fő irányvonalat, amelyek mentén gazdasági támogatást nyújtottak a lakosságnak.

Egán beszámolójában részletezte az uzsorát és elterjedését a hegyvidéken, amire példákat hozott fel.[403] Beszédének ezt a részét, illetve „a bevándorlásnak törvényes úton való korlátozásáról"[404] elmondott véleményét találhatták többen a zsidóságra nézve sértőnek. Egán felszólalását követően Fest Lajos országgyűlési képviselő interpellációt intézett Darányi Ignác miniszterhez.[405] Egánnak emiatt február 17-én levelében kellett magyarázatot adnia a földművelésügyi miniszter számára. A kormánybiztos leveléhez csatolta munkácsi beszédének hiteles szövegét, valamint a tanácskozást leíró, nyomtatásban megjelent füzetet.[406] Darányi ezek után tájékoztatta a képviselőházat, hogy a kormánybiztos valóban tett a vita hevében egy hazai felekezetre nézve sértő, általánosító kijelentést, ezzel pedig megsértette a kormány jogegyenlőség alapján álló politikáját. A miniszter a felekezet szerinti osztályozást „hazafiatlan dolognak" tartotta, ugyanakkor az akció folytatását ígérte.[407]

Egán Ede az állami program folytatása érdekében további központok megszervezését tartotta szükségesnek. Ungban Perecsenyt és Bereznát, Máramarosban Husztot, Rahót, Ökörmezőt és Dolhát tekintette az arra megfelelő helyeknek. Munkácsi felszólalásában érintette még a más minisztériumok hatáskörébe tartozó feladatokat is. Beszélt az állami iskolák megnyitásának szükségességéről azokon a helyeken, ahol a lakosság önmaga erejéből azt nem tudja megtenni, valamint a közigazgatás pozícióinak személyi, „az igazságügynek hivatott emberekkel" való betöltéséről.[408]

[402] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31. f., 1–9.
[403] A Kárpáti Lapok cikkírója szerint: „[…] a legnagyobb aprólékosságig terjedő részletességgel illusztrálta." Második honalapítás. // Kárpáti Lapok. 1900. február 18., 2.
[404] Uo.: 2.
[405] FEHÉR György: 2017. 264-265.
[406] BOTLIK József: 2000. 104.
[407] FEHÉR György: 2017. 265.
[408] Második honalapítás. // Kárpáti Lapok. 1900. február 18., 2.

A Schönborn-féle hitbizományi uradalomtól a bérbe vett 12 622 holdat 1900 őszéig 41 községben 4303 földműves vette bérbe. Ebből 1793 volt főbérlő, a többiek havasi legelőt béreltek. 1897-től 1900 tavaszáig 1600 tenyészüszőt hoztak be, amelyeket a bérlőknek az első, 1897-ben történt 100 darabból álló szállítmány esetében 5 éves, a későbbiekben 4 éves részletfizetésre adtak. Az első 2–3 éven át csak a vételár 4 százalékos kamatát és egy 2–3 százalékos biztosítási illetéket térítettek vissza, a tőkét csak az utolsó 2 évben fizették ki. Az akció keretén belül 500 racka anyajuh beszerzését kezdték el, amelynek egy részét októberig kiosztották.[409] Ezenkívül Bereg és Máramaros vármegyében 400 borzderes bikát 80–100, valamint 200 mecklenburgi és meisseni sertéskant 36 forintos árban osztottak ki.[410]

Az 1900. évet lezáró jelentéséből kiderül, hogy az esztendő folyamán az állam által bérelt hitbizományi földterületek nagysága több mint 465 holddal növekedett, aminek következtében még további négy községre terjedt ki az akció, és mintegy 200 rutén földműves jutott vagy szántóföldhöz, vagy az állataik számára lett biztosítva a legelőterület.

Szarvasmarha-tenyésztés céljából Tirolból 292 inthali üszőt hozattak, bár a behozatalt akadályozta az ott kialakult száj- és körömfájás. Az üszőket 44 községben osztották ki az akció tovább terjesztésének jegyében többnyire Máramaros és Ung megyében négy évi 4 százalékos kamat mellett. Ezenkívül a hegyvidéki községek között kiosztottak 171 borzderes bikát, abból 130-at szintén Tirolból hozattak, 41-et pedig hazai tenyésztőktől szereztek be. A behozott állatoknak és az azoktól származó növendékmarháknak ingyenes legeltetést biztosítottak. Két gulyába osztva és a Beregmegyei állami kerülethez tartozó havasi legelőkön tartották őket a nyár folyamán. A legelők használata 7200 koronába került, a gondozási és pásztoroltatási költségek 2169 korona 76 fillért, összesen 9369 korona 76 fillért tettek ki.[411]

A lónevelést a hegyvidéken teljesen kezdetleges állapotúnak tartotta Egán,[412] azonban figyelembe vette azokat a körülményeket, hogy egyes

[409] *Földművelésügyi Miniszterium elnöki osztályának vázlatos jelentése a „ruthén akcióról" Egán Ede miniszteri biztosnak 1900. okt. 18-i összefoglaló jelentése alapján.* // Iratok, 1892–1900. 865–866. http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2020. február 14.).

[410] Uo.: *A Földművelésügyi Minisztérium elnöki osztályának jelentése a „ruthén akcióról"*. 863-864.

[411] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31. f., f. 4.

[412] Egán Ede egyik levele alapján – amelyet 1899-ben írt gróf D' Orsay Olivér ménesparancsnoknak Mezőhegyesre – feltételezhetjük, hogy kiválóan értett a lovakhoz és a lótenyésztéshez. 7 és fél éven át volt Nyugat-Poroszországban birtoka, s ottani tevékenysége egyik fő céljának tekintette a magyar lovak megkedveltetését a nyugat-poroszországi gazdákkal. Akkoriban a német kormány a hadsereg

vidékeken a lakosság „állandó fuvarozással szerzi meg a lét fönntartásához szükséges eszközöket", ezért a fogarasi ménesbirtokról 2 lipicai lovat szállítottak a szolyvai kirendeltség felügyelete alá, amelyek ingyenesen biztosították a gazdák lovainak fedezését.[413]

A juhtenyésztésnek nagy hagyományai voltak a hegyvidéken, de a legelőterületek összeszűkülése következtében az 1870-es évektől az állatállomány lecsökkent, ami 1895-ig folyamatosan tartott. Ez a tendencia országos viszonylatban is jellemző volt a juhok tartására.[414] Fejlesztési kísérletként a Szolyvai járás két községében (a miniszteri biztos nem nevezte meg azokat) 72 anyajuhot és két kost osztottak ki.

A gazdaságok gépesítése érdekében Bereg vármegyében 21 község részére 5 szelelőrostát, 14 különféle magtisztítót és 18 konkolyozógépet féláron, hároméves részletfizetéssel adtak át. Néhány gazdát – elsősorban lelkészeket – méhészeti felszereléssel láttak el.

1899-ben a hegyvidéken a közepesnél alacsonyabb volt a termésátlag, egyes vidékek „ínséggel való küszködése" és a termelés növelése céljából olcsón jó vetőmagot osztottak ki. Bereg, Máramaros és Ung megyék 92 községében mintegy 4000 kistermelő jutott 759 mázsa zab, 479 mázsa tengeri, 2575 mázsa burgonya, 50 mázsa rozs, 515 kg komócsin és 4607 kg lóhere vetőmaghoz. A vetőmagok beszerzési ára 38 244 korona 34 fillér volt, a kiosztás további 5263 korona 80 fillérbe került, ami összesen 43 508 korona 14 fillért tett ki. Ezzel szemben a gazdáktól kért összeg 29 917 korona 6 fillér volt. A különbség abból adódott, hogy a kiosztással járó költségeket Egán Ede teljes egészében a kirendeltség terhére számolta el, másrészt a legszegényebbeknek a burgonyavetőmagot nagy árengedménnyel osztotta ki.[415]

---

fokozódó igényeit úgy próbálta kielégíteni, hogy a hagyományos kelet-poroszországi lovak beszállítói mellett a nyugat-poroszországi gazdákat is támogatta a lótenyésztésben. Egán kapcsolatait felhasználva (többek között személyes ismerőse volt von Gossler egykori miniszterelnök) elérte azt, hogy a nyugat-poroszországi tenyésztők hivatalosan, a kormánytól kapott pénzügyi támogatást a budapesti árveréseken mezőhegyesi és kisbéri kancák vásárlására fordítsák. Azzal érvelt, hogy olyan tulajdonságokat kell kitenyészteni Nyugat-Poroszországban, amilyenek a kelet-poroszországi lovakban – minden előnyük mellett – nincs meg. A magyar lovak erőssége a szívósság, az ellenálló képesség, a nagyobb sebesség és a kitartás. Ezt a Bécs–Budapest távlovaglás eredménye is alátámasztotta. Maga Egán is minden év tavaszán a tenyésztőkkel ellátogatott a vásárokra, magyarországi ménesekbe és segítségével kancacsikókat vásároltak. KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 14., f. 1.

[413] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 3.

[414] SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137–161. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 260.

[415] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 4–5.

A lakosság keresetének a biztosítása végett 1900-ban a tavasz kezdetétől őszig mintegy 600 ember kapott munkát a mezőhegyesi ménesbirtokon mint arató és mezei munkás, akik ott élelmezésben részesültek és 80–160 korona megtakarított keresettel tértek haza. Zürcher Herzog szaploncai mintabirtokán négy fiatalember vett részt gazdasági képzésen, akik ellátását a kirendeltség finanszírozta.[416]

Intézkedéseket foganatosítottak a gyümölcsfa-telepítések végett. A községi és az egyéni kérelmeket igyekeztek teljesíteni és tervbe vették a szolyvai faiskola kibővítését, megkezdték talajának a feljavítását.

1900-ra 14 hitelszövetkezetet szerveztek meg, amiből az év elején 12 működött. A kirendeltség támogatásával létrejött szövetkezetek közül egy volt Máramaros vármegyében, a többi Bereg vármegyében tevékenykedett. A hitelszövetkezetek és a velük együtt szerveződő áruraktárak támogatásában jelentős részt vállalt a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség.[417]

Egán Ede jelentése végén kiemelte, hogy „a megindított segély aktió a lakosságot nemzetiségére és vallására tekintet nélkül részesiti a megélhetésére szolgáló eszközökben". A lakosság számarányához képest a keresztény lakosság 16 százaléka, az izraelita lakosság 18,5 százaléka részesült a földbérlet és a havasi legeltetés kedvezményében, ingyen szénakiutalást kizárólag 85 izraelita család kapott.[418]

V.2. A hegyvidéki miniszteri kirendeltség személyzete és Munkácsra költözése

1897-től a folyamatosan bővülő, hatáskörét egyre szélesebb területre kiterjesztő hegyvidéki miniszteri kirendeltség a megfelelő munkakörülmények kialakítása végett 1901-ben új helyszínre költözött.[419] Egán Ede a földművelésügyi miniszternek 1901. január 25-én és február 5-én írott leveleiben beszámolt az előkészületekről. Ezekben kérelmezte, illetve javasolta és

[416] Uo.: f. 6.
[417] A hitelszövetkezetek, áruraktárak és áruboltok részletesebb bemutatása külön fejezetekben kapott helyet (lásd a VIII. fejezetet, valamint a IX. fejezet 1. és 2. pontjait).
[418] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 8.
[419] Magyar Nemzeti Levéltár. Földművelésügyi Minisztérium, Általános iratok – K 184. 1917. 1793 csomó, 190. tétel, 1583. alapszám.

megindokolta a hegyvidéki miniszteri kirendeltség központjának Szolyváról Munkácsra történő áthelyezését.[420]

A miniszteri biztos a központ áthelyezése ügyében megbeszélést folytatott Bereg megye főispánjával, Hagara Viktorral, aki egyben a Bereg megyei véleményező bizottság elnöke is volt és szintén támogatta a székhely áthelyezését.

A központ Munkácsra történő áttelepítése mellett több érv is szólt, amit Hagara Viktor pártfogolt:

a) közel feküdt a beregi hegyvidékhez, két szolgabírói járásnak is központja volt,
b) székhelyet adott az uradalmi igazgatóságnak,
c) Ungvárról könnyebben elérhető volt,
d) vasúti összeköttetése, mivel főútvonalon feküdt, jobb volt, mint Beregszászé. Budapestről Munkácsra egyenes útvonalon el lehetett jutni, míg Beregszásznak ilyen összeköttetése nem volt,
e) a főispán természetesnek találta a Munkácsra történő áthelyezést, s attól tartott, hogyha Beregszászba helyeznék a kirendeltség központját, akkor az a nyilvánosságban és az országgyűlésben is „ellenző hangulatnyilvánításra" adhatna okot.

Egán elsősorban az elérhetőség és az összeköttetések lehetőségét hozta fel konkrét érvként a munkácsi áthelyezés előnyeit részletezve:

1) Beregszász és Budapest között naponta 3 vonat közlekedett gyorsvonati összeköttetés nélkül, addig Munkács és Budapest között 4 járat volt gyorsvonati kapcsolattal. Jelentős különbség a menetidő tekintetében nem volt, valamivel gyorsabban lehetett megtenni a Munkács–Budapest útvonalat.

2) Munkácsról Ungvárra utazás tekintetében is ugyanaz volt a helyzet. Négy járat közlekedett oda-vissza, míg Beregszász–Ungvár vonalon három vonat tette meg az utat. A máramarosszigeti útvonalat viszont egy órával gyorsabban lehetett megtenni Beregszászból kiindulva. Beregszász városa azonban nem volt érintett a hegyvidéki akcióban. Figyelembe kellet még venni azokat a körülményeket is, hogy a Szolyvai járásban felmerülő ügyek intézését a közelebb fekvő Munkácsról könnyebben meg lehetett oldani, mivel Beregszász kétszer olyan távolságra esett, valamint a szolyvai áruraktári hitelközpont és a szolyvai intézőség működése is egyszerűbben ellenőrizhetők voltak.

[420] A levél kiegészítése volt az 1900-as évről szóló jelentésnek, amit a miniszteri biztos 1901. január 24-én továbbított a minisztérium részére.

3) Egán Ede még arról a nem hivatalos, de szervezés tekintetében fontos körülményről is említést tett, hogy Beregszászban sem irodai helységek, sem a kirendeltség tisztviselői számára szükséges lakások nem álltak rendelkezésre.

A hitbizományi uradalommal folytatott tárgyalások alapján a kirendeltség eleinte abban bízott, hogy Szolyván, az uradalom tulajdonát képező majorban, a kirendeltség hivatala és a tisztviselői lakások is elhelyezhetők lesznek. A későbbiekben viszont kiderült, hogy a lakások egy részét bérlik, más részét pedig a hitbizományi uradalom tulajdonosa az akkori lakójának adományozta, s azért a lakásokat a tisztviselők számára nem lehetett megszerezni. A lakásokat azonban Munkácson az utolsó negyedévtől (ahogyan Egán nevezte – „lakbérnegyedtől") bérelni lehetett. A Munkácsra történő áthelyezés következtében Egán előnyösnek tartotta azt is, hogy a kirendeltség közvetlen kapcsolatot tarthatott fenn a hitbizományi uradalom igazgatóságával.[421]

Egán rendkívül fontosnak tartotta a kirendeltség köztisztviselőinek ellátását lakással, hogy a hivatalos ügyeket megfelelő szinten tudják kezelni. A kirendeltség személyzete az ügyek sokfélesége és azonnali intézkedést igénylő teljesítésük végett pontos óraszámokban kifejezett fogadóórákat nem tarthattak, hanem a napnak bármely szakában készen kellett állniuk, hogy hivatalos munkájukat elvégezzék. Ezért – Egán véleménye szerint – a kirendeltség tagjainak egymáshoz közel, és lehetőleg a hivatalos helyiség szomszédságában kell lakással rendelkezniük.

A miniszteri biztos azzal a kéréssel fordult a földművelésügyi miniszterhez, hogy amennyiben mégsem sikerül lakást szerezniük a kirendeltség személyzetének, utalják ki számukra az őket megillető lakpénzt és az irodahelységek bérbevételéhez szükséges a megfelelő összeget.

A helyi megbízottak számára is kérelmezte a lakások biztosítását, mivel a részükre megállapított lakbérösszegnek a kétszereséért tudtak volna megfelelő lakást szerezni azokban a városokban, ahová irányították őket. A 75 százalékos napidíjpótlékot sem tartotta elegendőnek, mivel a folytonos utazásokkal egybekötött tevékenységük következtében azt teljesen elköltik.

Felmerült a kirendeltség esetleges további működése Szolyván. A miniszteri biztos úgy érvelt a maradás ellen, hogy a kibővülő akcióba bevont három beregi járástól Szolyva távol esett. Ungvár, Máramarossziget és Budapest felé nehéz a közlekedés, a Munkácsról induló és az oda érkező

[421] MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

vonatok közül kettőnek nem volt Szolyván csatlakozása. Mindez rendkívül megnehezítette a kirendeltség központjába beosztott tisztviselők utazását, de különösen a helyi megbízottak jelentéstételét és az utasítások eljuttatását, amit jelentősebb időveszteséggel és nagyobb költséggel lehetett volna megtenni. Más részről Munkácson szervezés alatt állt a hitelszövetkezetek központi áruraktára, amit Szolyváról szervezni, illetve a későbbiekben irányítani csak nagyon nehezen lehetett volna.

Szolyván a kirendeltség és a tisztviselők elhelyezését csak ideiglenesen tudták megoldani, s arra az időre is kénytelenek voltak a „legprimitívebb lakásokban valósággal meghúzódni". Egy ideig még biztosítani tudta Egán a tisztviselői kar szállását, mivel a járásbíróságot Szolyvára akarták helyezni, és azért két házat az előző év őszén kibővítettek.

A kirendeltséghez beosztott tisztviselőket a szolyvai régi tisztilakban helyezték el. Egán Ede miniszteri megbízottnak az akkori irodahelység mellett egy kis szoba állt rendelkezésére lakásként, amely azelőtt a kirendelt segédfogalmazó lakása volt. Páris Frigyes, a helyettese és annak családja foglalta el az épület többi lakrészét, összesen négy szobát, egy konyhát és egy kamrát. A fennmaradó egy szobában volt az iroda a miniszteri megbízott és helyettese részére. Károlyi Endre intézőségi teendőkkel megbízott állami alkalmazott számára Egán szerződéses alapon 1901. október 1-jéig lakást bérelt. Boronkay Gyula miniszteri számellenőr részére szintén lakást bérelt 1901. november 1-jéig. Az istállóépületben elhelyezett nagyirodát az intéző és a pénztáros használta közös irodahelyiségnek. A szolyvai intézőséghez akkor szándékoztak odahelyezni egy családos miniszteri számellenőrt. Egán két megoldási lehetőséget látott az elhelyezésre. Amennyiben a számellenőr október 1-jéig nem családostól költözne be, akkor lakásként szolgálhatott az udvari épületben fekvő nagyiroda melletti két szoba egyike, a másik lehetett volna vendégszoba. Azonban ha családostól költözik be a számellenőr, akkor éppen – „véletlenül", ahogy Egán megfogalmazta – a községben volt lehetőség lakást bérelni 200–260 koronáért október 1-ig. Bérelhető helyiségek ugyan még akadtak, de „a legszerényebb követelményeket sem kielégítő" viszonyok között laktak a tisztviselők. Állandó elhelyezést csak a nagy költségekkel járó építkezések után lehetett volna biztosítani.[422]

[422] MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

1901. október 1-jétől a kirendeltség központjának Munkácsra helyezése következtében Szolyván maradt Károlyi Endre és a számellenőr együttes elhelyezésére Egán a legolcsóbb lehetőségként az elköltözést követően megüresedő régi tisztilakot javasolta. Ehhez szükségesnek tartotta a tisztilak kibővítését két szobával, egy konyhával és egy kamrával. A gazdasági-műszaki hivatalnak a helyi kiküldöttje az építkezés összegét kb. 5000 koronára becsülte. Az uradalmi igazgatóság vállalta az építkezés munkálatait azzal a feltétellel, hogy tíz év alatt azt a kincstár visszafizeti. A bútorokból és más berendezési tárgyakból felszerelték a két vendégszobát, a fennmaradót a munkácsi iroda felszerelésére használták fel.

Egyrészt a földrajzi fekvés, az elérhetőség és utazási lehetőségek, másrészről a hivatali ügyintézés, munka- és lakáskörülmények voltak azok, amelyeket Egán szempontként hozott fel a kirendeltség központjának áthelyezése érdekében.

A kirendeltséghez beosztott személyzet közül Egán helyettese Páris Frigyes volt. Hivatalát 1901. január 30-án foglalta el, de azt csak rövid ideig töltötte be. Szakmai konfliktusba keveredett felettesével, aminek minisztériumi vizsgálat lett a következménye, s végül Párist felmentették állásából.[423]

[423] Páris Frigyes – volt csíkszeredai ügyész, egy ideig a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyettes vezetőjének a tisztségét látta el. Munkája során nagyon hamar, kinevezése után mindössze néhány hónappal konfliktusba került Egánnal.

Állítása szerint még hivatali tisztségének elfoglalása előtt Balogh Vilmos miniszteri tanácsos jelenlétében Egán Edével megállapodtak abban, hogy hozzájárulása nélkül fontosabb ügyekben Egán nem intézkedik. Elsősorban a hitelszövetkezetek és a hitelszövetkezeti áruboltok megszervezésének módját kifogásolta. Véleménye szerint nem értek meg a gazdasági és szellemi feltételek az intézmények megalakítására, és a görögkatolikus egyház ráhatására létrehozott szövetkezeti rendszer csak felkavarta a hegyvidéken lakók érzelmeit. Többek között kifogásolta, hogy a hitelszövetkezeti áruboltok mindenki előtt nyitva állottak, ami szerinte ellentétben állt a kereskedelmi törvénnyel.

Másik vádpontja az volt, hogy Egán egyes hitelszövetkezetek tőkéjét iskolaépítésbe kívánta befektetni. Amikor tájékoztatta a miniszteri biztost a befektetések törvényellenességéről, akkor az építkezési költségek benyújtását görögkatolikus lelkészekre ruházta át, akik a kirendeltségtől követelték a megfelelő összegek átutalását a maguk számára.

Páris Frigyes 1901. április 24-én, miután összeszólalkozott Egánnal, elhagyta a miniszteri kirendeltség munkácsi hivatalát, Budapesten bepanaszolta a kirendeltség vezetőjét és vizsgálat lefolytatását kérte ellene Darányi Ignác földművelésügyi miniszternél. (PÁRIS Frigyes: Tájékoztató a ruthén actiónál való müködésem felől. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest, 1904. 20, 26–36.)

A földművelésügyi miniszter a körülmények kivizsgálása céljából részletes beszámolót kért Egántól. 1901. május 19-én írott beszámoló levelében a hegyvidéki akció vezetője arról tájékoztatta a földművelésügyi minisztert, hogy Páris jelentése a hitelszövetkezeti boltok alapszabályának meg nem értéséből vagy hibás értelmezéséből származott. Az alapszabály nem az üzleti forgalmat korlátozta, hanem azt tiltotta meg, hogy a hitelszövetkezet „hitelműveleteit" nem tagokra kiterjessze. Egán szerint a forgalom emelésére törekedtek, mint bárhol a világon. A tömegesebb vásárlás csökkentette az

Fischer Ödön gödöllői állami intéző 1901. február 28-án találkozott Egán Edével a munkácsi Csillag Szállodában, aki szintén a kirendeltség munkatársa lett. A téli időszakra nem hozta magával a családját, egyedül foglalta el szállását.

Miskolczy János nagybocskói főerdészt Egán Ede 1901. február 15-től a hegyvidéki miniszteri kirendeltség máramarosi megbízottjának szerette volna kinevezni a földművelésügyi miniszter engedélyével. Egán korábban úgy vélekedett, hogy a máramarosi megbízotti tisztséget egy ideig függőben lehetne tartani. Az ottani események azonban arra késztették a gazdasági szakembert, hogy megfelelő engedéllyel megbízottat nevezzen ki a megye részére. A miniszteri biztos korábban már beszámolt arról, hogy a megye vezetése nem feltétlenül támogatta az akciót. A létrehozott hitelszövetkezetek fennállása kérdésessé vált, problémák felmerülése esetén a lakosság nem tudott kire támaszkodni, amit Egán előzőleg megígért számukra. Az állami havasi legelők bérbeadásának és az országos vásárok tartásának véleményezése sem volt megoldva. Egán Miskolczy főerdészt, mint sokévi munkájából kifolyólag tapasztalt és a társadalom által megbecsült személyt ajánlotta a miniszternek a kinevezés engedélyezésére.

A miniszteri jóváhagyásra azért volt szükség, mivel az év elején a Máramaros megyei főispán kéthónapos szabadságát töltötte, aki egyben a megyei véleményező bizottság elnöke is volt. Abból kifolyólag a bizottság nem ülésezett és 1901. április 1-jéig a bizottsági elnök és a tagok a megbízott kinevezéséhez nem tudtak volna hozzájárulni. Ezért Egán a miniszternek küldött levele mellé megfogalmazott még egy táviratot is, amely Máramaros

árakat, amiből a hitelszövetkezeteknek csak előnye származott, és mindent törvényes keretek között hajtottak végre.

A másik vádpont ellen szintén tiltakozott Egán. A közoktatási minisztérium nagyszabású iskolaépítési munkálataiba kapcsolódtak be egyes hitelszövetkezetek, három hitelszövetkezeti elnök – Nátolya Mihály (Polena), Papp József (Zsdenyova) és Hrabár László (Hársfalva) – pedig magára vállalta az iskolájuk megépíttetését. Ennek érdekében hitelt vettek fel, s mivel a költségek fedezetét az állam biztosította, a későbbiekben a minisztérium, a készpénzek kifizetése során az elnököknek, pontosabban az általuk irányított hitelszövetkezeteknek visszatérítette az összeget.

A miniszteri kirendeltséget minderről nem értesítették időben, csak a versenytárgyalást megelőző napon tartottak raktárbizottsági gyűlést. Akkor a központi áruraktár pénztárából kiutalták a még szükséges 3500 koronát, amiből törvény által előírt óvadékot a hitelszövetkezeti elnökök letették, s akik egy héten belül pótolták a kiutalt összeget. A hitelszövetkezeti elnökök vagyoni helyzete fedezetet jelentett az átutalásra.

Egán szerint a vádakban említett esetekről Páris Frigyes maga is meggyőződhetett volna személyes részvételével az üléseken vagy a dokumentumokból. (KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 34., f. 2–4.)

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Páris Frigyest 1901. június 15-én felmentette állásából (BALATON Petra: 2004. 36.).

megye alispánjának szólt a hegyvidéki kirendeltség Máramaros megyei megbízottjának kinevezéséről, s amit a földművelésügyi miniszter küldött volna el a tervezet jóváhagyása után. Egán szerint távirati úton néhány nap alatt elintéződhet egy olyan ügy, ami más esetben hónapokat venne igénybe.[424]

A megüresedett Ung megyei állás betöltésére a kirendeltség vezetője külön felterjesztést nyújtott be a földművelésügyi miniszternek, s a tisztségre Rochlitz Nándor[425] ungvári magyar királyi főerdészt javasolta.

1901 elején a hegyvidéki miniszteri kirendeltség szolyvai központjában dolgoztak, s a tervezet szerint Munkácson folytatták volna tevékenységüket:

1. Borostyánkői Egán Ede miniszteri megbízott.
2. Páris Frigyes megbízott helyettes.
3. Boronkay Gyula minisztériumi számellenőr.
4. Kubaskó József minisztériumi fizetéstelen számtiszt.

A szolyvai intézőségnél maradtak:

1. Károlyi Endre állami alkalmazott.
2. A számadási és pénztári munka ellátására a kirendelt miniszteri számellenőr.[426]

A kirendeltség fokozatosan felszámolta szolyvai telephelyét. A lovak tartása számukra 1901. október 1-jétől megszűnt. Állami telepeken helyezték el a kirendeltség központja számára fenntartott öt lovat és két pár lószerszámot. A községben maradt a fedeztetés céljából odavitt két mén, egy kocsi, a mezőhegyesi uradalom által ingyen átengedett kifutószekér (bricska), a nyergek és a hozzá tartozó szerszámkészlet, amit a Szolyván szolgálatot teljesítő tisztviselők használtak. Ezért a miniszteri biztos felvetette még egy, a kirendeltség számára fenntartott lovas kocsi igénybevételét is. Munkácson volt elegendő bérkocsi, de azokat hosszabb utakra használni jelentős költ-

[424] MNL. K 184. 1917-1793-190-1583.

[425] Rochlitz Nándor (1846–1913). Bártfán született 1846. augusztus 8-án. Elemi iskoláit szülővárosában, a gimnázium első osztályát Sárospatakon, a többit Eperjesen végezte el, tanulmányait az erdészeti akadémián, Selmecbányán folytatta. Állami szolgálatát 1872. október 1-jén kezdte meg az ungvári m. kir. jószágigazgatóságnál. 1874. december 1-től csaknem egy évet az ungvári m. kir. főerdőhivatalnál szolgált, majd egy éven keresztül a pénzügyminisztérium erdészeti ügyosztályán dolgozott. 1876. október 1-től 1877. április 30-ig a selmecbányai m. kir. erdészeti és bányászati akadémián tanársegédként alkalmazták. Utána visszakerült az ungvári m. kir. főerdőhivatalhoz mint a fenyvesvölgyi erdőgondnokság vezetője, amit 13 éven keresztül töltött be. 1891. január 1-től a főerdőhivatalban ellenőrző tisztviselőként dolgozott. 1901. január 1-től egészen haláláig a hegyvidéki kirendeltségnél volt alkalmazásban. 1913. március 23-án huny el Ungváron. Rochlitz Nándor https://mhk.szofi.net/csarnok/r/rochlitz/rochlitz2.htm (Utolsó letöltés: 2022. március 10.)

[426] A szolyvai pénztárnoki állásra a miniszter jelölt ki egy személyt, aki Egán levelében nincs megnevezve.

séggel és bizonyos időveszteséggel járt volna. Azt is megjegyezte, hogy a „kirendeltség működése Munkácson a közönség nagyobb részéről a legerősebb kémkedésnek van alávetve".[427] Az utazás során a bérkocsis folytonos jelenléte az útközben folytatott beszélgetéseket feszélyezte, valamint a hivatalos ügyek kibeszélése ártott a dolgok lebonyolításának. A kirendeltség biztonságosabb munkája érdekében, valamint az utazás költségeinek alacsony szinten tartása miatt kérelmezte Egán a lótartás engedélyezését Munkácson.

Egán Ede megszervezte, de nem érte meg a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új központjának a megnyitását. 1901. október 1-jétől Munkács lett a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség központja (lásd: 8. függelék), amelynek vezetői tisztségét már egy másik gazdasági szakember, Kazy József látta el.

V.3. Egán Ede halála

Egán Ede karizmatikus személyiség és kiváló gazdasági szakember volt. A hegyvidéki akciónak nem csupán az állam részéről kinevezett irányítójaként, a közigazgatás szerkezetének végrehajtó elemeként működött. Családjában, iskoláiban és külföldi tartózkodásai során megszerzett ismereteit hasznosítva tanulmányozta át a helyi hegyvidéki viszonyokat. A körülmények megismerése után számos intézkedést foganatosított, amelyek következtében több esetben a maga által megfogalmazott elméleti gazdasági irányvonalat összekapcsolta a gyakorlati megvalósítással. Egán előtt nem voltak közvetlen példák, bár ismerte a Svájcban és Ausztriában foganatosított mezőgazdasági reformok eredményeit, de a hegyvidéki akció megszervezése és elindítása tekintetében a helyszínen ő rakta le az alapokat. Mindent elkövetett, hogy az általa irányított gazdasági változások egy jobb életminőség irányába mozdítsák el a hegyvidéki lakosságot. Tevékenységét az állam konzekvens képviselete, a szakmaiság és az emberek életének a jobbá tétele határozta meg. Munkájának eredményességébe vetett hite, céltudatossága, következetessége, és talán konoksága miatt is megbízatása során különböző személyekkel került konfliktusba. Erre utalnak a földművelésügyi miniszternek írott beszámolóinak és leveleinek egyes részletei, a Földművelésügyi Minisztérium által lefolytatott vizsgálat, valamint az újságok hasábjain meg-

[427] Uo.

jelent írások Egán peres ügyeiről.[428] Állami tisztviselőként, de nem egy adott politika gépies végrehajtójaként lépett fel munkája során. Egán a földművelésügyi miniszternek 1901. április 23-án írott levelében megjegyezte, hogy az akció többek között Máramaros vármegye 10 járására terjed ki, és abból ő személyesen 6 járásban és 700 faluban járt. Négy járásba csak a választások és az időjárási körülmények, a megáradt Tisza miatt nem utazott ki, de amint arra lehetősége lesz, megteszi.[429]

Az adatokból nem rajzolódik ki teljes mértékben Egán Ede vezetői, szervezői és kapcsolatteremtő képessége, munkamódszere, temperamentuma, de a gazdasági program eredményei, illetve halála után az érintett lakosság iránta megnyilvánuló érzelmei és emlékezete összességében pozitív személyiségnek tüntetik fel a hegyvidéki akció első vezetőjét.

A Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltségének első vezetője 1901. szeptember 20-án hunyt el. A szerencsétlenség Ungvár közelében, Hegyfark (ma: Підгорб, Ungvári járás) község mellett történt. A különös módon lezajlott tragikus esemény számos kérdést vetett fel, és találgatásokra adott okot. Az eseményt követően sokan gyilkosságnak tartották Egán halálát. A vélemény ma is tartja magát, és a kutatók közül többen is vallják ennek tényszerűségét.

1916-ban jelent meg Dudinszky Nesztor könyve Rabszolgák földjén címmel, amit a szerző tiszteletből Egán Ede szelleméhez ajánlott. Munkájának egy része foglalkozik Egán Ede felállítandó szobrával, ahol a szerző találnyosan írt az elhunyt miniszteri biztosról: „Egán Ede meghalt – elérte minden ember osztályrésze: a halál. De ki idézte elő – rejtélyes még most is…"[430]

Nagy Mariann a XX. század elejének magyar agrárpolitikáját elemezve kiemelt figyelmet fordított a peremvidékek felzárkóztatása jegyében kezdeményezett gazdasági programokra. A hegyvidéki akcióról írva Egán halálát „véletlen" balesetként fogalmazta meg.[431]

[428] KTÁL. F. 7., op. 1., od. zb. 31., f. 8.; KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 34., f. 2–4.; Egán feljelentve. // Kárpáti Lapok. Hatodik évfolyam, 8. szám. Ungvár, 1900. február 25.; Egan Ede tolvajai? // Ung. 38. évfolyam, 43. szám. Ungvár, 1900. október 28.

[429] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35., f. 37.

[430] DUDINSZKY Nesztor: Rabszolgák földjéről. Budapest, 1916. 112. https://mtda.hu/books/dudinszky_nesztor_rabszolgak_foldjerol.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 11. 15.)

[431] NAGY Mariann: A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidék felzárkóztatása érdekében. 25. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00200/00239/00004/kek_004_005_022-030.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 11. 15.)

Dupka György munkája „Őrtüzeket fogunk gyújtani a hegyeken…" sokatmondó alcímmel kezdődik: Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét. Művében hivatkozik S. Benedek András művelődéstörténész megállapítására: „Egán Edét Láz községének közelében meggyilkolták."[432]

Mandrik Iván történész, a korszak szakértője szintén gyilkosságnak tartja Egán halálát: „Egyesek öngyilkosságról, mások véletlen balesetről beszélnek. Halálának legvalószínűbb oka: orvgyilkosság."[433]

Kobály József írásában az eseményt úgy fogalmazta meg: „Egán… 1901. szeptember 20-án eléggé homályos körülmények közepette szerencsétlenül meghalt."[434]

Botlik József A hármas kereszt alatt és az Egestas Subcarpathica c. könyveiben részletesen foglalkozott Egán Ede rejtélyes halálával. Kutatásai során egyaránt feldolgozott szakirodalmat, korabeli újságcikkeket és visszaemlékezéseket. Az egyik visszaemlékezés arra enged következtetni, amely a Nagyláz községben élt Plotényi család rokonainak egyik utódától származik, miszerint a tragédia napján Egán kísérője és egyben az eset egyetlen szemtanúja, Rochlitz Nándor erdőtanácsos nem mondott igazat, és a jelentése is valótlan volt, amit csak halála napján vallott be két tanúnak. A nagy port felvert bűntényt azért sem tárták fel alaposan, mert a tiszaeszlári per „közelsége" ezt nem tette lehetővé. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy az akkori hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg, de az utólagos adatok ismeretében gyilkosság történt.[435]

Kemény Gábor Verhovina feltámad című történelmi munkája szintén alapos kutatással igyekszik feltárni Egán halálának körülményeit, amire Botlik József is több esetben hivatkozik. A szerző szinte azonnal kizárja az öngyilkosság lehetőségét Rochlitz Nándorra utalva: „Fel nem tételezhető, hogy a sikerei csúcspontján álló, erőteljes férfi, aki az utolsó ungvári éjszakáját hiva-

[432] DUPKA György: „Őrtüzeket fogunk gyújtani a hegyeken…" Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét. // Együtt. 13. évfolyam 4. szám. 2011. 75. http://epa.oszk.hu/00500/00595/00040/pdf/EPA00595_Egyutt_2011_4_073-080.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 11. 15.)
[433] Idézi: DUPKA György: 2011. 76.
[434] KOBÁLY József: Egy centenárium kapcsán. (A „rutén" vagy „hegyvidéki" akció). 169. https://byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/kobaly_hegyvideki_akcio.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 11. 15.)
[435] BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997. 132-133. BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000. 113–117.

talos jegyzetek összeállításával tölti, öngyilkosságot követett volna el. Ezt kizárja az a tény is, hogy Egán táviratilag megrendelte munkácsi lakosztályát."[436]

A mű írója elveti a véletlen baleset lehetőségét is. Egyrészt a nyomokra utal, amelyek alapján megcsúszáskor Egánt nem találta volna el a golyó, illetve a testnek másképpen kellett volna lezuhannia a domboldalról.[437] Másrészt egy pesti fegyverműves, Kirner véleményére hivatkozik, aki állította, hogy ha nincs felhúzva a fegyver kakasa, akkor az magától nem sülhet el.[438]

Kemény Gábor hivatkozik Bihar Jenő kutatására, aki magánnyomozást folytatott az ügyben, és átvette annak koncepcióját a merényletről. „A gyilkos közelről követte a poroszkáló kocsit, hirtelen felkúszott a domb peremére és onnan küldötte a halálos lövést Egán felé."[439] Azt is megemlítette, hogy a környékbeli lakosság azon a részen bocskornyomokat vélt felfedezni.

Az ügyben a legrészletesebb kutatást Bihar Jenő (1882–1951) újságíró folytatta, aki az általa feltárt eredményeket még abban az évben, 1901-ben megjelentette Egán Edét meggyilkolták című munkájában.[440] Az akkor még mindössze 19 éves szerző sorra vette a tragikus nap történéseit, és aprólékosan írta le a tényeket. Kihangsúlyozta, hogy az eset kiderítéséhez a nyomokat kell figyelembe venni. Azokra a hátra maradt nyomokra gondolt a szerző, amelyeket Egán és puskája hagyott a domboldalban, ahol a tragédia történt. Kemény Gábor Bihartól vette át Egán halálával kapcsolatos leírások nagy részét, ha nem is azokkal a szavakkal és részletességgel, de ugyanazzal a végkövetkeztetéssel. A nyomok, amelyeknek iránya és mélysége – a szerző szerint – kizárta mind az öngyilkosság, mind a baleset lehetőségét. A domboldalról leeső test, a vízszintesen átlőtt koponya,[441] a talpnyomokból kikövetkeztetett egyenes testtartása Egánnak, a helyszínen talált vértócsa, a puska szerkezete – Kirner pesti fegyverműves jellemzése, alapján – mindmind egyértelműen gyilkosságra utaltak – a szerző állítása szerint. Bihar kétségbe vonta Rochlitz Nándor szavahihetőségét, valamint azt is, hogy az erdőtanácsos vallomása egyáltalán befolyásolhatja-e az eset kivizsgálását:

[436] KEMÉNY Gábor: Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest, 1939. 95.
[437] A hivatalos vizsgálat szerint Egán felfelé kapaszkodva a dombra elcsúszott, a kezében tartott puska az ütéstől elsült, ami a halálát okozta.
[438] KEMÉNY Gábor: 1939. 96.
[439] Uo.: 97.
[440] BIHAR Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Hunyadi Mátyás Intézet. 1901.
[441] A boncolást végző orvosok megállapítása alapján a golyó nem vízszintesen hatolt át a koponyán.

„Rochlitz vallomásának, bár az a helyzetnek hűen festett képe, a tényállás minősítésénél csak a vélemény ereje juthat."[442]

Bihar Jenő úgy gondolta, hogy a gyilkosnak elég volt tudnia Egán utazásának időpontjáról. A miniszteri biztos gyakran tette meg gyalog az utat az emelkedőn, ezért a gyilkos „a kocsiút szegélyén leselkedett áldozatára". Mikor látta Egánt leszállni a kocsiról, utána sietett, hogy végrehajtsa tettét. Amikor Egán a közelébe ért, talán mit sem sejtve meg is pillantotta, feléje fordult, akkor a gyilkos kihasználta a kedvező alkalmat. Közvetlen közelről pisztolyával lelőtte, majd elmenekült a cserjésben.[443]

Bihar Jenő nyomozásával kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy munkájában az „ismételt helyszínelésre" utalt,[444] ami az újbóli kivizsgálás elrendelése, 1901. október 15-e után volt megtartva. Kétséges, hogy azok a nyomok, amelyeket kiindulópontnak tekintett, és amin az egész elmélete nyugszik, ugyanazok voltak, mint a haláleset után, az első helyszínelés alkalmával. Azt sem lehet tudni, látta-e Bihar a lábnyomokat, mivel az egyik esetben a Budapesti Naplóra hivatkozott, amikor nem tudták megállapítani, vajon Egán vagy Rochlitz nyomait találták meg. A fiatal újságíró a leírás alapján döntötte el, hogy azok bocskor nyomai voltak.[445] Biharnál döntő fontosságú volt, hogy Egán a lövés hatására nem eshetett le hanyatt a dombról, amit szerinte Rochlitz Nándor állított. A főerdész Darányi Ignác miniszternek küldött beszámolójában a „hegyoldalról lezuhant" kifejezést használta, a „hanyattbukva az árokba esett" megfogalmazás az újságíróktól származott. Könyvének megírásakor Bihar nem ismerte a fegyverszakértő véleményét, amit többször is kihangsúlyozott munkájában.[446] Abból a következtetésből indult ki, hogy Egánt egy más fegyverből származó lövedék sebezte meg halálosan.

Bihar Jenő leírását a miniszteri biztos meggyilkolásának körülményeiről a későbbiek során többen átvették. Munkájában azonban sok a pontatlanság, és éppen a kiindulópontok, a gyilkosság elméletének alapjai bizonyulnak ingatagnak.

Egán Ede haláláról, illetve az azt követő vizsgálatról részletesen beszámoltak a korabeli újságok, valamint közölték az akkor vele tartózkodó

[442] BIHAR Jenő: 1901. 39.
[443] Uo.: 1901. 32–36.
[444] Uo.: 19.
[445] Uo.: 35.
[446] Uo.: 29, 40.

Rochlitz Nándor főerdész, a hegyvidéki akció Ung megyei biztosának az esetet leíró táviratát Darányi Ignác földművelésügyi miniszter számára.

Egán Ede a fogatán Rochlitz Nándorral együtt reggel 8 óra tájban indult el Ungvárról Munkácsra a hitelszövetkezetek ügyeinek intézése végett. Amikor a fogat a hegyfarki dombhoz ért, ahol akkoriban mintegy 15 méternyit emelkedett az országút, Egán azt javasolta Rochlitznak, szálljanak le és gyalog menjenek fel a dombra, mivel a lovaknak úgyis nehéz felfelé haladni, miközben a kocsis, Kozma János lépésben hajtott tovább.[447]

Egán magával vitte Mauser puskáját – az újságok először hibásan pisztolyról írtak –, madarakra akart lőni. Az út jobb oldalán levő tisztásra igyekeztek felkapaszkodni. Rochlitz egy enyhébb emelkedőn ment felfelé, Egán viszont a domb meredekebb oldalát választotta a gyorsabb feljutás érdekében. Néhány lépés után lövés hallatszott, és Rochlitz a hang irányába fordulva látta Egánt legurulni a dombról az út menti árokba. A kocsis is meghallotta a lövést, kikötötte a lovakat és abba az irányba sietett. Rochlitz Nándor ért hamarabb Egánhoz, akinek a halántéka át volt lőve. Egán fejét a bőröndjéből kivett hálóinggel átkötötték. A főerdész a közelben fekvő Nagyláz községbe, Plotényi Nándor nagybirtokoshoz akarta segítségért küldeni a kocsist, de az úton éppen akkor tűnt fel Plotényi fogata, így a segítség gyorsabban megérkezett, mint azt remélték volna. Plotényi Nándor fogatával vitték be Egánt délelőtt 9 óra 35 perckor az ungvári közkórházba.

Roth Hermann sebészorvos, Brujmann Béla és Kemény Zsigmond orvosok próbálták megmenteni Egán életét, akiknek Bonifácia, Thadea és Baptiszta irgalmas nővérek segítettek.

A lövés azonban keresztülment Egán fején, és az erőfeszítések ellenére egy pillanatra sem tért magához. Az orvosok értesítették az ungvári római katolikus plébániát, ahonnan Sirola Károly segédlelkész sietett a kórházba. Egán állapota miatt nem volt sem meggyóntatható, sem megáldoztatható, így a pap feladta az utolsó kenetet. Az irgalmas nővérek mindvégig a sebesülttel maradtak. Minden erőfeszítés ellenére Egán Ede 1901. szeptember 20-án, déli 12 óra 30 perckor elhunyt az ungvári közkórházban.[448]

[447] Egan Ede halála. // Ung. Ung vármegye és az Ung megyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye. XXXIX. évfolyam, 38. szám. Ungvár, 1901. szeptember 22., 1.

[448] Egan Ede halála // Ung. XXXIX. évfolyam, 38. szám., 1.
A temetés után az elhunyt fivére, Egán Lajos külön köszönetet mondott azoknak a személyeknek, akik az ungvári kórházban Egán Edével voltak utolsó pillanataiban. Sirola Károly segédlelkésznek egy ébenfabotot ezüst fogantyúval, a három irgalmas nővérnek egy-egy aranyérmet, azok főnöknőjé-

Egánnak a Vas megyei Borostyánkőn lakó özvegy édesanyját, valamint Hagara Viktor Bereg megyei főispánt Rochlitz Nándor főerdész értesítette az esetről. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter számára gróf Török József, Ung megye főispánja táviratozta meg a tragikus hírt.

A Földművelésügyi Minisztérium azonban az első értesülését az ungvári adóhivatal telefonhívásából szerezte, amire minden bizonnyal a baleset után, a kórházba szállítást követően került sor.

Gróf Török József főispán hivatalos távirata délután fél kettő körül érkezett meg, amelyben „szerencsétlen balesetről" írt. Egy fél óra múlva a második táviratot is megkapták, amelyben Egán halálhírét jelentette be. A Pesti Hírlap közölte a táviratot is: „Mély részvéttel jelentem, hogy Egan kormánybiztos ma vármegyénkben, Lövő-Szlatina községben véletlen baleset folytán saját revolveréből halálosan megsebesült és utolsó perceit éli. Török, főispán."[449]

Az újság még ebben a cikkében jelezte, hírt kaptak arról, hogy nem revolver, hanem „egy Mauser-féle karabély golyója roncsolta szét Egan fejét".

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter táviratban szólította fel Rochlitz Nándor főerdészt, hogy tegyen számára jelentést az esetről. Rochlitz a helyszínelést követően sürgönyt küldött a minisztériumba:

„Földmivelésügyi minisztériumnak Budapest.

Távirati rendeletre jelentem, hogy 20-án reggel 8 órakor Egan úrral utaztam kocsin Ungvárról Munkács felé. Hegyfark közelében Egan a saját védelmére magával hordani szokott Mauser-féle karabélylyal célba lőni akarván, velem együtt a kocsiból kiszállott, azután egy 25 fok lejtős hegyoldalon töltött fegyverrel felfelé haladt, én pedig tőle balról rézsut 8 lépésnyire hegyoldalon kapaszkodván, hallom a lövést jobb-felől, mire Egan a hegyoldalról súlyosan sebesülve lezuhant. Bíróság a helyszínen a véletlen balesetet minden kétségét kizárólag megállapította. Sebesültet kocsin Ungvárra visszahoztuk, hol közkórházban fél egy órakor kiszenvedett, anélkül,

nek egy ezüst feszületet, valamint Steiner Béla kórházi ellenőrnek egy értékes melltűt küldött emlékül és elismerése jeléül.
Az Egán-család köszönete. // Ung. XXXIX. évfolyam, 40. szám. Ungvár, 1901. december 8., 3.

[449] Egan Ede öngyilkossága. // Pesti Hírlap. Budapest, XXIII. évf. 261. (7582.) szám. 1901. szeptember 21., szombat, 6–7. Alsószlatina község található a baleset helyszíne, Hegyfark és Nagyláz községek közelében. A Lövő-Szlatina név valószínűleg a távirat hibás olvasata következtében került leírásra.

hogy pillanatra is magához tért volna. Löveg jobboldali halántékon fúródott be s baloldali fejbubon hatolt el. Rochlitz."[450]

Miután Darányi Ignác tudomására jutott a hír, azonnal intézkedett, hogy Egán Borostyánkőn tartózkodó özvegy édesanyjával és egyik fiával, aki Budapesten joghallgató volt, valamint akkor önkéntes katonai szolgálatát teljesítette a 4. tüzérezredben, kíméletesen tudassák a gyászhírt. Miután Egánnak nem voltak rokonai Ungváron, ezért dr. Hayek Adolf miniszteri titkárt küldte el, hogy a család kérésének megfelelően szervezzék meg a miniszteri biztos hazaszállíttatását. A Földművelésügyi Minisztérium erkélyére gyászlobogót tűztek ki.

A Pesti Hírlap az esetet öngyilkosságnak minősítette. Egy Ungvárról érkezett táviratra hivatkoztak, amelyet aznap reggel kaptak meg. A megfogalmazás szerint az eset „különös körülmények között történt", ezért először véletlen balesetre gondoltak, de valószínűbbnek találták az öngyilkosságot.

Az újság Egán megfeszített munkájában látta a szerencsétlenség okát. A miniszteri biztost úgy jellemezték, aki reggeltől estig, olykor késő éjjelig is dolgozott. A Páris Frigyessel történt konfliktus is mély nyomot hagyott Egánban, ami röviddel halála előtt rendeződött. A hírlap megfogalmazott egy másik nézeteltérést is, ami az akció elejétől végigkísérte: „Meg kell jegyezni, hogy Egan beszéd közben soha sem tett antiszemita nyilatkozatot, jóllehet azt sem titkolta soha, hogy a galiciai bevándorlás helyes elintézése nélkül a ruthén ügyet véglegesen rendbehozni nem lehet. De hivatkozott arra, hogy ebben a magyar zsidósággal egy véleményen van. Hogy őt antiszemitának kiáltották ki, mindig fájlalta."[451]

Az Egánnal történt szerencsétlenség után szinte azonnal hivatalos eljárás kezdődött, hogy megállapítsák, baleset, öngyilkosság vagy merénylet történt. Orosz Ádám királyi járásbíró ezért a kórházba szállítás után azonnal odaérkezett, hogy Egánt kihallgassa. Ezt azonban a sérült állapota miatt nem lehetett megtenni. A járásbíró ekkor lefoglalta Egán készpénzét és iratait.

Délután három óra körül további vizsgálatok elvégzésére Orosz Ádám vizsgálóbíró Pólányi Aladár beregszászi királyi alügyésszel és Praskievics jegyzőkönyvvezetővel az eset helyszínére érkeztek, ahol megjelent még

[450] Egan Ede öngyilkosságáról. // Pesti Hírlap. Budapest, XXIII. évf. 262. (7583.) szám 1901. szeptember 22., 12.
[451] Egan Ede öngyilkossága. // Pesti Hírlap. Budapest, XXIII. évf. 261. (7582.) szám. 1901. szeptember 21., 7.

Plotényi Nándor földbirtokos, Rochlitz Nándor főerdész, Berzeviczy István rendőrkapitány és Mocsáry Béla vármegyei adóellenőr,[452] valamint Kozma János, Egán kocsisa.

A bíróság tagjai az országúton találkoztak Egán Ede titkárával, Boronkay Lászlóval, aki Munkácsról Ungvárra utazott egy bérkocsival, és a helyszínelésre induló személyektől tudta meg felettesének halálhírét. Boronkay folytatta útját Ungvárra, hogy ott megtegye a szükséges intézkedéseket, a vizsgálóbizottság tagjai pedig az eset helyszínére hajttattak.

Az ott látottakról az Ung című hetilap számolt be: „Az út árkában volt egy másfél liternyire terjedő megaludt vér, mellette pedig egy 2 és fél centiméternyi hosszú és átlag 1 centiméter átmérőjű koponyaszilánk feküdt. A domboldalon Egán lábnyomai teljesen felismerhetők voltak s amint a véletlen lövés folytán hanyattbukva az árokba esett, az okozott vérnyomok szintén kitűntek. Fenn a domb tetején jobbra és balra látható volt két vérsugár, melyek Egan fejéből fakadtak."[453] A fegyvert a földön fekve találták.

A helyszínen meghallgatták Egán és Rochlitz kocsisait, majd a helyszínelés során lemérték a nyomokat. Mocsáry Béla fényképfelvételt is készített a szerencsétlenség helyszínéről. Egy embert oda állított, ahol Egán Ede a megsebesülése percében kapaszkodott felfelé a domboldalon, egy másik embert pedig oda, ahol Egán társa, Rochlitz Nándor akkor tartózkodott. Mindezt az alapján tette, ahogy azt a bírósági szemle és a fennmaradt nyomok alapján meg lehetett állapítani.[454] A helyszíni vizsgálat során szerették volna megtalálni a kilőtt golyót. A kutatás azonban nem járt eredménnyel, csak azt állapították meg, hogy a közvetlen közelben levő fák ágai sértetlenek voltak, azaz nem maradt nyoma a lövésnek, és a domboldal pedig erősen be volt gyepesedve.

A kihallgatást, a méréseket és Egán fején található sebet figyelembe véve a bizottság megállapította, hogy: „Egán halálos megsebesülését teljesen a véletlen okozta."[455]

Az Ung című hetilap a balesetet okozó lőfegyvert egy Mausertípusú ismétlőpisztolynak írta le, amit később helyesen egy Mausertípusú vadász-

[452] Mocsáry Béla az 1890-ben Ungváron megalakult Keresztény Fogyasztási- és Hitelszövetkezet pénztárnoka volt. A keresztény fogyasztási- és hitelszövetkezet // Ungvári Közlöny. 32. szám. Ungvár, 1890. augusztus 7. https://library.hungaricana.hu/en/view/Beregszasz_UngvariKozlony_1890_07-12/?query=l%C3%A1szl%C3%B3%20j%C3%A1nos&pg=21&layout=s (Utolsó letöltés: 2022. február 6.)
[453] Egan Ede halála.// Ung. 1901. szeptember 22., 1.
[454] Egan Ede halálának színhelye. // Vasárnapi Újság, 1901. október 27. https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=65114 (Utolsó letöltés: 2022. február 6.)
[455] Egan Ede halála.// Ung. 1901. szeptember 22., 1.

puskára javítottak ki. A lőfegyvert a helyszínelés után Czakl József ungvári puskaműveshez vitték, aki átvizsgálta azt. A vizsgálat során kétséget kizáróan kiderült, hogy a halált okozó golyó Egán puskájából származott. Az üres töltényhüvely a puska szerkezetében fennakadt, amit azért nem lehetett megtalálni a helyszínen. Mivel eleinte nem tudtak rájönni, hogyan maradhatott a puskában a töltényhüvely, felvetődött, hogy rosszul működött a puska.

A helyszínelés után megtörtént az orvostörvényszéki boncolás, amit a Beregszászi Királyi Törvényszék rendelt el. Miután Brujmann Béla kórházi főorvos és Hackel Sándor doktorok letették a hivatalos esküt, a boncolás délután fél négykor elkezdődött, és hat órakor fejeződött be. Az eseményen a boncolást végző orvosokon kívül részt vett: Orosz Ádám járásbíró, Polányi István alügyész, tanúként Mocsáry Béla és Steiner Béla kórházi ellenőr, valamint dr. Róth Herman, dr. Kemény Zsigmond és dr. Gulácsy Árpád orvosok. A bizottság a következőket állapította meg: „A golyó a jobb fül melletti halántékcsonton keresztül hatolva átfuródott az agyon, mit szétroncsolva, a bal fül csúcsától 4 czentiméternyire hatolt ki s hagyott maga után 3 cméternyi átmérőjű rendetlen állapotú repedést. A koponya a golyó behatolásától hátra felfelé, egész a balfülig meg volt repedve. Az orvosi vélemény továbbá az, hogy a lövés közvetlen közelből hatolt be a fejbe és valószínű, hogy véletlen balesetnek tulajdonitható."[456]

Másnap, 1901. szeptember 21-én szombaton délben érkezett meg Ungvárra dr. Hayek Adolf és Egán Imre, az elhunyt egyik fia. Megérkezésük után Rochlitz Nándor főerdész kíséretében a közkórházba siettek, hogy intézkedjenek a temetés megszervezéséről. Utána Török főispánhoz mentek. Az elhunyt fia és a miniszteri titkár kísérte másnap a holttestet Borostyánkőre.

Egán Ede haláláról a következő gyászjelentést adták ki: „Özv. idősb borostyánkői Egan Edéné sz. Koch Julia, özv. borostyánkői Egan Edéné sz. Krieger Erzsébet, továbbá borostyánkői Egan László, Imre és Jenő, valamint borostyánkői Egan Lajos és Irma fájdalomtelt szívvel jelentik szeretett és felejthetlen fiának, férjének, édesatyjuknak és testvérüknek; borostyánkői Egan Ede ur, miniszteri megbízott, a III. oszt. vaskoronarend lovagjának f. hó 20-án, fáradhatatlan tevékenységű életének 51. évében Ungvárott történt hirtelen gyászos elhunytát. A boldogultnak hült maradványai f. hó 22 ikén délután fel 3 órakor fognak Ungvárott beszenteltetni és f. hó 24-én délelőtt 11 órakor

[456] Uo.: 2.

Borostyánkőn a családi sírboltban örök nyugalomra helyeztetni. Az engesztelő szent miseáldozat Borostyánkőn fog a plébánia templomban a Mindenhatónak bemutattatni. Ungvár, 1901. szeptember 21. Áldás és béke poraira!"[457]

Egán Ede holttestének beszentelése 1901. szeptember 22-én vasárnap, délután 2 órakor kezdődött a közkórház kápolnájában. Az elhunyt búcsúztatására nagyon sokan gyűltek össze. A szertartáson a család tagjai közül jelen voltak Egán Imre, az elhunyt fia, Egán Lajos osztálytanácsos, az elhunyt bátyja és fiai, Firczák Gyula görögkatolikus püspök, Török József, Ung vármegye főispánja, Mailáth József gróf Perbenyikről, miniszteri kiküldöttek és a miniszteri kirendeltség tagjai, az ungvári görögkatolikus tanítóképző, a papnevelő intézet, a papság képviselete.[458] Bereg vármegyét dr. Hagara Viktor főispán és Jobszty Gyula alispán részvétele mellett nagy küldöttség képviselte.[459] A beszentelést Benkő József esperes-plébános végezte Sirola Károly káplán segédletével. Ezután a papnevelő intézet növendékei a koporsót egy négylovas gyászkocsira tették, és a kórház kápolnájától a vasútállomásra kísérték. A vasúton az érckoporsót kettős fakoporsóba tették és lepecsételték, amit Benkő esperes-plébános újra beszentelt. Bereg vármegye nevében Jobszty Gyula alispán helyezett el koszorút az elhunyt ravatalán: „A nép törhetetlen lelkű barátjának – Beregvármegye közönsége."[460] A többi koszorún szereplő feliratok a következők voltak: Ung vármegye közönsége Egán Edének; gróf Török József főispán koszorúján: „Kedves barátomnak"; a görögkatolikus papság részéről: „A rutén nép nagylelkű barátjának" felirat szerepelt. Koszorút helyeztek el a miniszteri kirendeltség munkatársai, a Bantlin gyár, az Ungvári Magyar Királyi Erdőhivatal, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Ploténi család, a Boronkay család és mások. A vonat fél hétkor indult útnak. Egán koporsóját az ungvári vasútállomásról Borostyánkőre szállították.[461]

Az elhunyt koporsója 1901. szeptember 24-én, kedden érkezett meg a családi birtokra. A temetési szertartást Benkő József esperes-plébános végezte. A szertartáson nagy számban képviseltették magukat a hivatalos

[457] Uo.: 2.
[458] Egán Ede temetése. // Ung. 39. szám. – XXXIX. évfolyam. Ungvár, 1901. szeptember 29. oldalszám nélkül.
[459] Egán Ede temetése. // Bereg. 39. szám. – XXVII évfolyam. Beregszász, 1901. szeptember 29. oldalszám nélkül.
[460] Uo.
[461] Egán Ede temetése. // Ung. 39. szám.

intézmények. A temetésen részt vett a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium küldöttsége: Balogh Vilmos, Lestyánszky Sándor, Darányi Béla, Horváth Sándor miniszteri tanácsosok, Ebers Károly királyi tanácsos, számvevőségi igazgató, Hayek Adolf miniszteri titkár. A temetésen megjelent a hegyvidéki miniszteri kirendeltség személyzete, az ungvári erdőhivatal küldöttsége Rózsy Antal erdőtanácsos vezetésével, Simenszky Kálmán erdőfelügyelő, Balhauser Ottó és Trombitás Ignác állattenyésztési felügyelők, Gerő Ferenc főmérnök, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal vezetője. Részt vettek úgyszintén Vas vármegye tisztviselői a szombathelyi és felsőőri szolgabírák vezetésével, valamint Szombathely küldöttsége, a törvényhatósági állatorvos, a körorvosok, a budapesti egyetem és műegyetem küldöttsége. Egán barátai és ismerősei közül is sokan megjelentek és kísérték el utolsó útjára.

Egán Ede halála, illetve az utána szárnyra kapott szóbeszéd, különféle találgatások és gyanúsítgatások a temetést követően is sokat foglalkoztatták az embereket, mind a hegyvidéki akcióban érintett személyeket, mind a hivatalos közegeket. A biztositótársaságok képviselői bírósági keresetet nyújtottak be és újabb vizsgálatot kezdeményeztek, mivel korábban Egán 400 ezer korona életbiztosítást kötött.[462] Azt akarták elérni, hogy Egán halálát öngyilkosságnak minősítsék, s annak következményeként meg akarták tagadni a biztosítási összeg kifizetését.

Az örökösök is bírósághoz fordultak az életbiztosítási kötvény megtámadása miatt. Az ügy a polgári bírósághoz került Isépy Gyula albíró felügyelete alá, aki elrendelte a tanúk és a szakértők kihallgatását. 1901. október 15-én kezdődött el az eset újbóli kivizsgálása. A helyszínelést a felkért szakemberek jelenlétében hajtották végre, valamint megtörtént véleményük meghallgatása. Az elhunyt koporsóját felnyittatták és a lőtt sebet újból megvizsgálták, majd ismételten szemlét tartottak a baleset helyszínén. A bécsi Providentia életbiztosító és egy zürichi biztosítótársaság részéről fegyverszakértőként Komjáthy Tihamér pénzügyigazgatósági titkárt, az Egán család részéről a Ludovika Akadémia fegyvertan tanárát, Capp Albertet, a bíróság részéről pedig Marcsák János főhadnagyot, a 66. gyalogezred tisztjét kérték fel. A tárgyaláson a fenyítő bíróság részéről az ügy vezetője, Orosz

[462] A Heti Szemle 400 ezer, míg az Ung c. újság 520 ezer korona életbiztosítást említett.
Egán nem öngyilkos. // Heti Szemle. 10. évfolyam, 44. szám. Szatmár, 1901. október 30., 3.
Perek Egán biztosítási díjai ügyében. // Ung. XXXIX. évfolyam, 43. szám. Ungvár, 1901. október 27. oldalszám nélkül.

Ádám vizsgálóbíró jelent meg. Az örökösök kérelmére elrendelték a tanúk és a szakemberek kihallgatását.[463]

A bíróság két hét leforgása alatt 25 tanút hallgatott ki, köztük Firczák Gyula püspököt, Hagara Viktor és Török József főispánokat, Lőrinczy Jenő vármegyei főjegyzőt, Rochlitz Nándor főerdészt és Mocsáry Béla adóellenőrt, a korábbi helyszínelő bizottság tagjait.

A helyszíni szemlénél Marcsák főhadnagy szakvéleménye volt a meghatározó, ami komoly hozzáértésre utalt és hozzájárult ahhoz, hogy kizárják az öngyilkosság lehetőségét. Megállapította, hogy a domb, ahol Egán fölkapaszkodni igyekezett, annyira meredek, hogy ott lehetetlen lett volna megállni. Egy öngyilkos egyenesebb terepet keresett volna, ahol biztosan meg tudott volna állni. Amikor a miniszteri biztos felfelé sietett, megcsúszhatott. A kezében tartott fegyvere agyára akart támaszkodni. Egyensúlyának elvesztése pillanatában azonban a kezében tartott Mauser-puskáról a keze lecsúszott, és önkéntelenül a závárt szorította meg. Az ütéstől a fegyver elsült, és az esés pillanatában hatolt a golyó a fejébe. A fegyverből kilőtt töltény Egán závárzatot szorító keze miatt maradt benn a puskában.[464] A bírósági próbák bizonyították, hogy más alkalommal a puska kivetette a töltényhüvelyt. Ez egyben azt is bizonyította, hogy nem öngyilkosság történt, hanem véletlen baleset.[465]

Közvetlenül a tragédia megtörténte után a korabeli újságok Egán haláláról szóló tudósításaikban nem írtak gyilkosságról. Az Ung című hetilap híradásában „gyilkos golyó"-t említett, ami esetleg megtéveszthetett egyes olvasókat.[466] A haláleset kivizsgálása a szerencsétlenség után azonnal megkezdődött, és a leírások alapján, a kor viszonyainak megfelelően, alaposan lefolytatták. Később, a temetés után lezajlott vizsgálat során azokat a helyzeteket is kielemezték, amelyekre az első vizsgálat folyamán a szakértők talán kevesebb figyelmet fordítottak.

Egán személye, magas hivatali pozíciója, ismertsége az ország politikai vezetői előtt kizárja a fel nem derített gyilkosság lehetőségét. A miniszteri biztos közvetlenül a földművelésügyi miniszternek számolt be a munkájáról, de a hegyvidéken végrehajtott reformok a miniszterelnök felügyelete

[463] Egán nem öngyilkos. // Heti Szemle. 10. évfolyam, 44. szám. Szatmár, 1901. október 30., 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HetiSzemle_1901/?query=Eg%C3%A1n%20Ede%20hal%C3%A1la&pg=350&layout=s (Utolsó letöltés: 2021.10. 18.)
[464] Egán nem öngyilkos. // Bereg, 1901. november 3. oldalszám nélkül.
[465] Egan Ede haláláról. // Vasárnapi Újság. 43. szám, 48. évfolyam. Budapest, 1901. október 27., 694.
[466] Egán Ede. // Ung. Ungvár, 1901. szeptember 22., 1.

alatt állottak. Firczák Gyula püspök egy alkalommal arról tájékoztatta Egánt, hogy az uralkodó fogadta őt és érdeklődött a „felvidéki actióról". A püspök beszámolt az eredményekről és Egán tevékenységét is jellemezte.[467] Egy esetleges gyilkosság nem pusztán Egán személyét érintette, hanem az ország politikai és gazdasági irányítása elleni támadásnak minősült volna.

A szerencsétlenség nem mindennapi körülményei adtak okot a találgatásokra, és egyesekben felvetődött az öngyilkosság, másokban pedig – különösen az érintettek részéről, akik személyes tragédiának élték meg a hegyvidéki kirendeltség vezetőjének halálát – a gyilkosság gondolata.

Nincs okunk kételkedni a bíróság, a vizsgálóbizottság, s azon belül Marcsák főhadnagy munkájában és végkövetkeztetésében. Azzal sem lehet vádolni a bizottságot, hogy nem voltak elég alaposak, következetesek és körültekintőek. Az alapelv az volt a különböző oldalakról – a család, az állam és a biztosítótársaságok által – felkért szakemberek munkájában, hogy az érdekkülönbségek miatt a lehető legkülönbözőbb szempontokból vizsgálják meg az ügyet és jussanak eredményre. Egán halálával kapcsolatban inkább az eset különössége, előre nem látott hirtelensége, zsidósággal összekapcsolt mivolta és ebből adódó titokzatossága ébresztett különböző irányú erős érzelmeket az emberekben.

A Pesti Hírlap Egán halálának másnapján még mindig azt írta, hogy a miniszteri biztos „önkezével vetett véget az életének", de beszámolt arról is, hogy egyesek a tragédiát gyűlöletkeltésre, felekezeti izgatásra használják fel: „Még bizonyos se volt azonban, hogy öngyilkosság vagy pedig véletlenség volt okozója halálának, még teteme ki sem hült, már megjelent Budapesten azon az oldalon, ahol a felekezeteket egymás ellen való gyülölködésre ingerlik, már a nyilvánosságot izgatta a lázító kérdés, hogy „vajon elnémul-e most e tragikus ravatalnál a rágalom, a gyanú, az üldözés? […] Még aggodalmasabb a tudat, hogy a mostani viszonyok között sok helyen tetemrehivást rendeznek a vallási gyülölködésnek haszonleső, lelkiismeretlen bajnokai. Különösen, amikor a választási küzdelmek közepette az ország felerészében az elvi szempontokat falhoz vágják és csak azt keresik, katholikus, református avagy zsidó, aki a nemzet mandátumát kéri…"[468]

Az említett tiszaeszlári per már nem volt közel, hiszen az 1882–1883-ban lezajlott események után majd húsz év telt el, viszont az antiszemita

[467] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 322., f. 1–2.
[468] Egán tragédiája. // Pesti Hirlap. XXIII. évf. 261. (7582.) szám. Budapest, 1901. szeptember 21., 1.

érzelmeket erősen felkorbácsolta az ügy. A titokzatos halálesethez közelebb állt az Osztrák–Magyar Monarchia trónörökösének a tragikus halála. 1889. január 30-án a Bécs melletti mayerlingi vadászkastélyban holtan találták Rudolf főherceget és szeretőjét, Vetsera Máriát. A halálukat körüllengő titokzatosság sok ember fantáziáját izgatta és számos elmélet született az esetről. Bihar Jenő egyik megjegyzése is arra utal könyvében: „A titokzatosság a legveszedelmesebb fegyver; korbácsoló izgató szó a nép kebelében. A Mayerlingekből elég rész jutott már országunkra. Vizsgálatot s ítéletet kérünk!"[469] Rudolf halálát a hivatalos verzió szerint öngyilkosság okozta, de az életrajzi írások sem foglalnak egyértelműen állást, illetve beszéd tárgya lett a trónörökösnek a zsidó nagypolgársággal fenntartott kapcsolata. Magyarországon nagy reményeket fűztek a művelt, sokoldalú trónörököshöz. Rudolf tragédiája után sokan kételkedni kezdtek a Monarchia megújításának lehetőségében, és egyben a birodalom jövőjében.

Egán halála a hegyvidéken élő embereket szintén nagyon tragikusan érintette, a jobb jövőbe vetett hitük ingott meg. Sokak számára az ő tevékenysége mutatta meg a kiutat a mély szegénységből. Pártfogójuknak, védelmezőjüknek és jótevőjüknek tartották Egánt, aki felfoghatatlan módon távozott az élők sorából, s hagyta hátra őket gondjaikkal együtt. Az esetet nem lehetett a Gondviselés akaratának elfogadni, inkább az emberi gonoszságban keresték a tragédia okát.

A haláleset vizsgálati eredményeiről a hegyvidéki kirendeltség irataanyagában a későbbiekben nincs említés. A levelezésekben, beszámolókban, jelentésekben még csak burkolt módon sem utalnak Egán halálának gyanús vagy rejtélyes körülményeire. Minden bizonnyal ez annak tulajdonítható, hogy az állam részéről a halálesettel kapcsolatos nyomozást végleg lezártnak tekintették.

Egán halála után munkatársai és tisztelői szinte azonnal egy emlékmű felállítására tettek javaslatot a szerencsétlenség helyszínén. Ennek előkészítésére még szoborbizottságot is alakítottak. A baleset évfordulóján, 1902. szeptember 21-én történt meg egy márvány emlékkereszt felavatása Hegyfark község közelében (lásd: 14. függelék).[470]

[469] BIHAR Jenő: 1901. 40.

[470] Az eredeti emlékművet a szovjet időszakban lerombolták. A jelenlegi emlékművet 2002 márciusában emelték ifj. Vaszil Olasin szobrász és Vladiszlav Hanzel építész kivitelezésében (lásd: 15. függelék).

VI. FEJEZET
A HEGYVIDÉKI MINISZTERI KIRENDELTSÉG TEVÉKENYSÉGE 1901 ÉS 1910 KÖZÖTT

VI.1. A hegyvidéki lakosság életkörülményei és Kazy József tevékenységének a kezdete

Kazy Józsefet[471] Darányi Ignác földművelésügyi miniszter az 1901. december 12-én kelt 11 550/eln. számú rendeletével nevezte ki a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség élére. A kirendeltség második vezetője is kiváló gazdasági szakember volt, aki folytatta az Egán Ede által megkezdett munkát, több korábban elindított kezdeményezést fejezett be. Nemcsak a kormány utasításait hajtotta végre, hanem ténylegesen figyelembe vette a helyi viszonyokat és a lakosság javaslatait, ahogyan erre előzőleg is számos példa mutatott.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség új vezetőjéhez Tegze Géza alsóbisztrai görögkatolikus lelkész 1901. december 20-án nyílt levelet intézett.[472] Levelében hasonló problémákra világított rá, mint amilyenek az országgyűlési képviselők beadványában néhány évvel korábban megjelentek. A hegyvidéki viszonyok jó ismerőjeként a problémák felsorolása mellett megoldási javaslatokat is felvetett a lelkész.

A községi és közbirtokossági erdők állami kezelésbe vételét vetette fel nemcsak felügyeleti, hanem vagyoni szempontból is az 1898. évi XIX. tc. 13.§-a alapján.[473] Beszterce-Naszód megyét említette példának, ahol az állam megelőlegezte a megyének az erdők kezelési és védelmi költségét, amit aztán a jövedelemből levontak.

---

[471] KAZY József (Nemesoroszi, 1856 – Budapest, 1923). Jogi végzettséggel rendelkezett, 1879-ben állami szolgálatba állt. A Földmívelésügyi Minisztérium statisztikai osztályát, 1901 és 1908 között a hegyvidéki, 1907–1909 között egyidejűleg a székelyföldi kirendeltséget vezette. 1909-ben a Magyarországot bemutató bukaresti kiállításnak volt a miniszteri biztosa. 1910 januárjában a megalakult Khuen-Héderváry Károly vezette kormányban a Földmívelésügyi Minisztérium politikai államtitkára volt. In: Balaton Petra: 2004. 38.

[472] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33. f. 1–10.

[473] A községek tulajdonát képező erdők állami felügyelet alá kerültek, de csak felügyeleti és nem vagyonkezelési szempontból. Ez ahhoz vezetett, hogy Máramarosban a községi birtokokon erősen korlátozták, illetve megtiltották a marhák legeltetését. A megye lakossága az erdők gondozásáért évente 32 ezer koronát, valamint őrzéséért 52 ezer koronát fizetett, viszont az erdők jövedelmezősége – a legeltetési haszontól megfosztva – összesen alig érte el a 30 ezer koronát. A megye tehát 54 ezer koronával fizetett többet az erdők állami használatáért, mint amennyi bevétele származott belőle. Uo.: f. 2.

A lelkész véleménye szerint a birtokossági erdők és az erdőkből kihasított legelők személyenkénti felosztását meg kell akadályozni, mivel a felosztást úgy megoldani nem lehet, hogy mindenki értékes helyen kapja meg a maga területét.

Az erdei legeltetés korlátozása volt a legfőbb oka a sérelmeknek. A lelkész javasolta az úrbéri bíróságok hatáskörében levő birtokrendezési perek felfüggesztését, hogy az emberek a saját földjükön nyugodtan dolgozhassanak. Máramaros megyében az 1900-as év fordulóján a kb. 250 ezer kat. holdat kitevő községi erdőkről tervezet mindössze néhány volt, a legtöbb helyen az erdők használata csak ideiglenes gazdasági tervek alapján történt.[474]

Az 1894. évi XII. tc. 18. és azt követő szakaszai, amelyek a legeltetésre vonatkoztak, betarthatatlanok voltak, mivel nagyon magas összegekben állapították meg a büntetéseket a kihágásokért.[475]

Az úrbéri birtokrendezések alkalmával nem vették figyelembe az 1884. évi 51 056. és az 1889. évi 1895. számú igazságügyi miniszteri rendeleteket, aminek következtében a gazdálkodók már kihasznált, kevésbé értékes erdőt kaptak faizás (fajárandóság)[476] jogcímen. A kiadott erdőrészek nem voltak jövedelmezők a tulajdonosok számára, sőt, azok még kiadással jártak, mivel a legtöbb esetben már le voltak tarolva, másrészt tiltották rajtuk a legeltetést.[477]

A lelkész javaslata szerint a legelőkijelölésnél a humanitárius szempontokat kell figyelembe venni. A legelőterületeket a földesúri vagy a kincstári földekből, havasi legelőkből kell kiadni, az erdőrészeket pedig az államnak vagy a földesuraknak kell megtartaniuk, mert az ország érdekében is az

[474] Uo.: f. 3.

[475] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33. f. 2.

[476] A faizás vagy fajárandóság még a jobbágyrendszer idejéből fennmaradt erdőhasználati jogok kérdésébe tartozott, aminek számos eltérő változata volt. A parasztok faizási jogaiba korábban sem igen avatkozott be az állam, még olyannyira sem, mint a legelőhasználat vagy a legeltetés kérdéseibe, mivel ezek a helyi adottságoktól, körülményektől, szokásoktól függtek és vidékenként eltértek egymástól.

A faizási jog nemcsak attól függött, hogy mekkora volt a falu határában elterülő erdő, hanem annak milyensége is szerepet játszott (tölgy, fenyő, cser, akác), milyen a fák kora, a benne élő vadállomány különfélesége, a földesúr faszükséglete, az évszakok változása. Voltak községek, ahol a parasztember csak a tűzifa szükségletét biztosíthatta, egyik helyen száraz gallyfát szedve egész éven át hetente egy napon, míg máshol hetenként két napon, a harmadik helyen csak tavasztól őszig, valahol pedig csak telente gyűjtögethettek. Egyes helyeken nemcsak száraz gallyfát szedhettek, hanem szálfákat kidöntve ölfákat is vághattak, viszont megesett, hogy a kidöntött ölfának csak a gallyai illették meg a parasztokat. Egyes helyeken a faizási jogba beletartozott a parasztok épület-, sőt szerszámfa-szükséglete is. Szőlőtermő vidékeken beletartozott a szőlőkarók beszerzése, meghatározott időszakban, meghatározott számban. Más helyeken nemcsak a szükségleteket fedezte a faizási jog, hanem még eladásra is került a fából. Ahol szén- vagy mészégetéssel foglalkoztak, ott a munkához szükséges famennyiségre is kiterjedt a faizási jog. Für Lajos: 1972/I. 125–126.

[477] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33., f. 3.

ő feladatuk erdők fenntartása. Amennyiben megoldják a kiosztott földek cseréjét, akkor nem kell a havasi legelőket a kincstártól és a földesuraktól bérelni, amelyekhez a helyi lakosok legtöbbször csak nagyon drágán, harmadkézből jutottak hozzá.

Sérelmes birtokrendezés esetén olykor kárpótlási eljárást kezdeményeztek, amelynek következtében a helyi lakosok korábbi birtokaik után vagy holdanként megállapított egységárat kaptak, vagy megfelelő területet. A pénz általában a valós értéknek csak egy része volt, ami 80–10 forintot jelentett. Az erdő, ha olyan területen volt, amelyet véderdőnek állapítottak meg, akkor a kisbirtokos nem tudta használni, mert az csak erdőnek volt fenntartható. A véderdőt mezőgazdasági területté átalakítani nem lehetett.

Abban az esetben, ha értékes erdőrészt kaptak a lakosok, akkor azt alacsony áron megszerezték tőlük, s mivel azon a pénzen mezőgazdaságra használható földterületet nem vehettek, így a kapott pénzt „elég könnyelműen, de érthető keserűséggel" elköltötték.[478]

A görögkatolikus lelkész írásában olyan falvak felsorolása kap helyet (Kőrösmező, Tiszabogdány, Máramarosberezna, Alsóbisztra, Kaszópoljana, Vucskómező, Szinevér, Szinevérpoljana), ahol sok tönkrement parasztember lakott.

A nyílt levél ismertet egy esetet, amikor is Kaszópoljanán egy Andruszák Vaszil nevű parasztembernek a birtokrendezések során az egész birtoka a kincstári erdő keretében maradt, amiért 110 hold erdőt kapott. A fát eladta 1100 forintért, annyi pénzért birtokot nem vehetett, s ezért a kapott összeget bánatában elitta.[479]

A levél írójának a véleménye szerint a problémán úgy lehet segíteni, hogy a kincstár, illetve a földesurak visszaadnák a kisbirtokosoknak a földet, az erdőket pedig megtartanák, mivel azokat könnyebben fenn tudják tartani, mint az egyszerű parasztgazdák.

Tegze Géza az állam erősebb pénzügyi támogatásában, a hitelszövetkezetek tevékenységének és anyagi eszközeinek kibővítésében látta a megoldást. A nagyobb részletekben, „tisztes kamatra" folyósított hitel lehetőséget biztosít a bérbe adott vagy korábban elveszített földek visszavásárlására, s emellett a hitelszövetkezetek folyamatos hitelnyújtással segítik a gazdálkodást.

[478] Uo.: f. 4.
[479] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33., f. 4.

Az igazán nehéz körülményeket akkor még nem lehetett érezni, mivel a falvakban az embereknek még maradt valamennyi pénzük, feltehetőleg a kárpótlásból, vagy volt még egy kis birtokrészük, amivel szabadon rendelkeztek. A pénz- és földhiány okozta probléma a hegyvidéki akció gazdasági tevékenysége nélkül rövid időn belül jelentőssé válhatott volna.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Kazy József irányítása alatt tovább folytatta az Egán Ede által megkezdett gazdasági irányvonalat, ami több esetben megoldást jelentett a Tegze Géza lelkész által felvetett problémákra.

Megbízása kezdetén Kazy József a földművelésügyi miniszter 1902. január 16-án kelt 682/eln. számú rendelete alapján számolt be a kirendeltség addigi tevékenységéről.[480] A miniszteri megbízott nem tartotta helyesnek a rutén akció kifejezést, amelyet kezdetben használtak a gazdasági program megnevezésére. Véleménye szerint a hegyvidéki lakosság túlnyomórészt ugyan rutén ajkú, de a „nagyszabású állami közrehatás" a kezdetektől fogva vallási és nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül érintette a lakosságot, és hegyvidéki állami akció néven ismeretes.

1902 januárjában írott jelentésében beszámolt a hegyvidéken tapasztalt viszonyokról, megpróbálta felvázolni az ottani embereket sújtó problémák okait, és azok felszámolására tett különböző javaslatokat. Indítványai között szerepelt az olcsó, hosszú lejáratú kölcsönök biztosítása a lakosság számára, amelynek érdekében a Kisbirtokosok Földhitelintézetét szerette volna még eredményesebben bevonni. A további kölcsönök igénybevételét a hitelszövetkezeti intézmény kiterjesztésével próbálta elérhetővé tenni.[481]

VI.2. Mintagazdaságok szervezése

A modern havasi gazdálkodás meghonosítása céljából állandó és példaértékű jelleggel jöttek létre a minta-parasztgazdaságok. Egán leveleiben többször is megfogalmazta a példaértéket a tervszerű gazdálkodás elterjesztése szempontjából: „Ezen (birtokos) osztályhoz tartozók konzervatív hajlamuknál fogva az olvasás és előadás útján megszerezhető ismeretek iránt

[480] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József: A hegyvidéki actiónak eddig kifejtett s a jövőben teljesítendő működéséről.
[481] KTÁL. F. 772., op.7., od. zb. 35., f. 30.

kevéssé fogékonyak és inkább csak a hosszabb ideig szemlélt eredményes példa után fognak a haladás útjára lépni."[482]

Egán Ede konkrétan megfogalmazta a mintagazdaságok létrehozásának alapelveit. Véleménye szerint csak ott kell létrehozni azokat, ahol a belterjes gazdálkodásra való áttérés leginkább szükséges, és ahol a legtöbb az olyan gazda, aki képes átvenni és alkalmazni a saját gazdaságában a látott eredményeket. A lefektetett elvek kizárták azokat a vidékeket, ahol a gazdálkodás viszonylag fejlett volt, rendelkezett valamilyen iparral, esetleg nagyobb város közelében feküdt, előnyös közlekedési feltételekkel rendelkezett, olyan termeléssel vagy tenyésztési ággal foglalkoztak, amit máshol nem lehetett folytatni.[483]

A gazdaságok nagyságát 8 és 30 kat. hold között állapították meg, mivel kisebb területen a termés nem volt eléggé változatos és nem példázta megfelelően a helyes gazdálkodást, valamint egy család megélhetéséhez kisebb terület általában nem volt elég, és ezért a tulajdonosnak más megélhetési forrást is keresnie kellett. Nagyobb gazdaságok átalakítása viszont költséges lett volna és a kitűzött célnak – a hegyvidéki kisbirtokok fejlesztésének – sem feleltek meg.

A mintagazdaságoknak tagosított birtokoknak kellett lenniük, mivel ez volt a belterjes gazdálkodás egyik feltétele és az előnyök bemutatása szempontjából is a legszemléletesebbek. Egy tagosított mintagazdaság, ha olyan vidéken fekszik, amelyen a tagosítást még nem hajtották végre, elsősorban a gazdák előítéletei miatt, de megvannak az előfeltételei, akkor – Egán szerint – kettős célt szolgált. A tagosítás során keletkezett hasonló nagyságú birtokok számára a helyes gazdálkodást és a tagosítás előnyeit is példázza.[484]

Az elvek leírásánál, amelyek birtokok kiválasztásához kapcsolódtak, Egán Ede olyan részletekre is kitért, mint a gazdasági épületek állapota vagy a trágyakezelés.

A mintagazdaságok egyik elsődleges feladata volt a vetőmag és a takarmánynövények termesztése. Ezért azokat a növényeket termesztették, amelyek megfeleltek a vidék éghajlati és talajviszonyainak, s amelyeket nehézségek nélkül értékesíteni lehetett. Mivel a mintagazdaságokat nem kísérleti jellegű telepeknek, hanem követhető példáknak szánták, csakis a bevált növényeket, azok bővebben termő változatait, a jobb művelési eljárásokat és vetőmag használatát kellett bemutatniuk.

[482] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 49.
[483] Uo.: f. 50.
[484] Uo.: f. 52.

Nagy figyelmet fordítottak a helyes vetésforgó használatára, amelyet aszerint állapítottak meg, hogy a gazdaságok legalább negyed részén takarmánynövényeket kellett termeszteni. Az állatállománynak, főleg az igás állatoknak olyan számban kellett lenniük, hogy a szántóföldek egyhatod része betrágyázható legyen.

A „tökéletlen" talajművelést különféle mezőgazdasági gépek és eszközök elterjesztésével – vaseke, borona, fogatos sorművelő, rosta, konkolyozó vetőgép, répa- és szecskavágó – igyekeztek javítani, amihez segélyeket nyújtottak a gazdáknak. Arra azonban nagy súlyt fektettek, hogy az eszközök ne legyenek magas árban, amit később a többi, nem támogatott gazda önerőből is be tud szerezni. A mintagazdaságokban rövid ideig használt, idényjellegű mezőgazdasági eszközöket úgy szerették volna minél előnyösebben kihasználni, hogy a mintagazdaság tulajdonosa, alacsony fizetség mellet, a többi gazda részére használatra azokat átengedi.[485]

Célszerűnek tartották önképzés céljából a különféle szakmunkák és kiadványok biztosítását a gazdaságok tulajdonosai részére, amelyet ugyan az állam biztosított, de kézhezvétel után a gazdák tulajdonának számítottak.

A segélyezés módozatait még Egán Ede dolgozta ki, amelynek kétféle formáját képzelte el. Az egyik a kisbirtokok átalakítása érdekében kiutalható egyszeri segély, a másik az öt éven át évenként nyújtható segély. A támogatás első formája az eszközökre és gépekre, az igásállatokra és az épületek átalakítására vonatkozott. A második a vetőmag, gyümölcsfák és szőlővesszők, esetlegesen műtrágya, folyóiratok és kiadványok, az érdemeknek megfelelő jutalmazás nyújtását jelentette. Mindennek feltétele a gazdák részéről azoknak a kötelezettségeknek a betartása volt, amit az állam támasztott velük szemben. Ezt részben a megkötött szerződésekben írták le, másrészt – amitől helyi végrehajtás függött – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség elnökének a jóváhagyásával kinevezett mintagazdasági felügyelő tevékenysége volt, akinek útmutatásait a gazdaságok tulajdonosainak követnie kellett.[486]

A mintagazdaságok felügyeletét és ellenőrzését a megyék mezőgazdasági bizottságainak/gazdasági egyesületeinek megbízását önként vállaló személy látta el, akit hatáskörében a földművelésügyi minisztérium is megerősített. A mintagazdaságok felügyelője nemcsak a tulajdonosok ellenőrzője, hanem azok szakszerű tanácsadója is volt. A földművelésügyi minisztéri-

[485] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 53.
[486] Uo.: f. 54. *Útmutató a minta-parasztgazdaságok felügyelete és ellenőrzése* című szabályzat.

um és a mezőgazdasági bizottságok/gazdasági egyesületek részéről kiadott, a mintagazdaságokra vonatkozó rendeletek végrehajtását ellenőrizte.

A felügyelő ugyan függetlenül intézkedhetett saját hatáskörében, amit az *Útmutató a minta-parasztgazdaságok felügyelete és ellenőrzése* című szabályzatban[487] és a gazdák által elfogadott és kitöltött *Kötelező nyilatkozat*[488] tartalmazott, viszont intézkedéseiről a megyei mezőgazdasági bizottságnak/gazdasági egyesületnek be kellett számolnia, a *Kötelező nyilatkozat* egyes pontjaival kapcsolatosan pedig a beleegyezését is ki kellett kérnie. Ezek a pontok a *Kötelező nyilatkozat* 4., 7. és 8. pontjai voltak, amelyek közül kettő, a 4. és a 7. a vetésforgó helyes betartására, annak megváltoztatására, állatok vagy eszközök kicserélésére, a 8. pont bizonyos gépek átengedése más gazdák számára való használatára vonatkozott.[489]

A felügyelőnek a mintagazdaságot évente legalább kétszer, ősszel és tavasszal meg kellett látogatnia. Figyelemmel kísérte a tulajdonos munkáját, tanácsokkal látta el, segítette a számadás vezetésében és lezárásában. Előterjesztéseket fogalmazott meg a szükséges vetőmag, műtrágya vagy más támogatások ügyében. Amennyiben jelentős hiányosságokat fedezett fel, akkor a *Kötelező nyilatkozat* 10. pontja értelmében jelentést írt a megye mezőgazdasági bizottságához/gazdasági egyesületéhez, sürgős estben pedig a Földművelésügyi Minisztériumhoz, valamint intézkedhetett saját hatáskörében és arról tett jelentést.

Évente egyszer, november folyamán a mintagazdaságok helyzetéről, az elért eredményekről a megye mezőgazdasági bizottsága/gazdasági egyesülete részletes jelentést írt a Földművelésügyi Minisztérium részére, amelyhez a szükséges adatokat a mintagazdaság felügyelője szolgáltatta.

Egán a legfontosabbnak a gazdálkodók egyéniségét tartotta, ezért a legnehezebb feladat a kisbirtokos személyének a megválasztása volt. Az illetőnek józan gondolkodású, bizalomkeltő, a többieknél „intelligensebb" személynek kellett lennie, ami birtoka gondozásában már korábban is megmutatkozott.

A mintagazdaságok egyikét egy Volóc melletti községben, Serbócon (Beregsziklás) szervezték meg. A gazdaság vezetője Riszák Tódor volt, akit a település lelkészének, Papp József ajánlására választottak ki. Riszák akkor 40 éves volt, községi bíró, hat gyermek édesapja, „tisztaság és rendszerető,

[487] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 57.
[488] Uo.: f. 17–19. *Kötelező nyilatkozat minta-parasztgazdaság létesítésére.*
[489] Uo.: f. 18.

kifogástalan jellemű és viseletű" ember, aki értett az ács- és asztalosmesterséghez. Az ajánlott illetőt szegény embernek írta le a lelkész, aki saját marhával ugyan nem rendelkezett, de ingatlana az ő nevén volt, a községben legrendezettebb házzal rendelkezett, amit zsindellyel fedtek be, udvara és istállója volt. Papp József azt hozta fel egyetlen hibájának, hogy magyarul nem beszélt, de tiszta lelkiismerettel ajánlotta a miniszteri kirendeltség vezetőjének.[490]

Volócon a görögkatolikus lelkész, Fankovich Antal saját gazdaságát ajánlotta mintagazdaságnak Egán Ede számára a „czél tökéletesebb elérhetése tekintetéből".[491]

Több jelentkezőből kiválasztva a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség ajánlotta azt a három személyt, akik birtokán és a kincstár által bérelt területeken mintagazdaságot próbáltak létrehozni. Azok a gazdák, akik vállalkoztak arra, hogy földbirtokaikon mintagazdaságok jöjjenek létre, kötelezően beszámoltak birtokaikról a Földművelésügyi Minisztériumnak. Meghatározott formájú űrlapokat töltöttek ki, amelyekben részletezték:

a) a földterület (szántó, rét stb.) egy vagy több darabban fekszik;
b) a mezőgazdaságilag fel nem használható területeket (nádas, víz borította terület);
c) a birtokhoz nem tartozó lakóházat, istállót, juhakolt, sertésólt, baromfiólt, magtárt, csűrt, pajtát, kocsiszínt, méhházat, trágyatelepet, kutat stb. A lakóháznál, istálló és magtárnál a férőhelyek számát, az épületek hosszát és szélességét, a fal és fedőanyag minőségét;
d) a birtokon meglévő gépeket és eszközöket, mint pl. cséplőgép, eke, tengerimorzsoló, fogasvetőgép, gabonarosta stb.;
e) a fák milyenségét (gyümölcsfa, haszonfa) és mennyiségét;
f) az állatokat használat szerint (jármosökör, tehén, tenyészkanca, juh, csikó, választott borjú, malac, baromfi darabszámra a fajta alapján);
g) a birtok anyagi terheit forintban és a kölcsönt adó pénzintézetet;
h) a termények mekkora területet foglaltak el.

[490] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 6.
[491] Uo.: f. 7.

A segélyek megállapítása és a működési terv elfogadása a végleges szerződés alapján történt meg.[492]

Egán Ede a mintagazdaságok működtetőit csak annyi segéllyel akarta támogatni, hogy azokat az eredményeket, amit a gazdaságokban elértek, a többi gazda is – még ha hosszabb időt vesz is igénybe – önerejéből elérhesse.

A Földművelésügyi Minisztérium által nyújtott anyagi segélyek (vetőmag, gépek, állatok) a szerződéstől számított öt éven keresztül a kincstár tulajdonát képezték. Biztosítékul a birtokos a kincstár számára lekötötte ingatlanait és a zálogjog értelmében egy bizonyos megállapított összeg erejéig az ingatlanok a kincstár számára birtokba vehetőek voltak. Öt év elteltével – amennyiben az állam az említett segélyeket vagy azok értékét a tulajdonos kötelezettségei teljesítésének hiányában már korábban vissza nem vette – a földművelésügyi minisztérium külön rendelete alapján törölték a biztosítéki összeget, és támogatások a gazdálkodó tulajdonába kerültek át.[493]

A kötelezően kitöltendő űrlapok eredeti példánya a földművelésügyi minisztérium, egy-egy másolati példánya a vármegyei mezőgazdasági bizottság/gazdasági egyesület és a birtokos tulajdonában maradt.

A három kiválasztott gazda – Szelechmann László, Komár Iván és Riszák Tódor – a kincstár költségein a Zürcher Hermann telepén egy hónapon keresztül gyakorlati oktatásban vettek részt, amire 102 forintot utaltak ki. Ez egyben a gazdaságok indulási tőkéje is volt, mivel az összegbe beletartozott a gazdaságok támogatására nyújtott három innthali jármos tehén, 3 darab fordítóeke, kézi szecskavágó gép, vasborona, három pár tehénszerszám is, melyet Egán személyesen engedélyezett a gazdák szóbeli felterjesztése alapján. A szerszámok ajándékként lettek kiutalva, viszont a teheneket a tulajdonjog fenntartásával ingyen használatra kapták a birtokosok.

A mintagazdaságok megalakítására a földművelésügyi miniszter 1898. április 2-án kelt 82 325. számú rendeletével adott engedélyt. 1898 decemberében jóváhagyta azokat a személyeket, akiket november 9-én Egán Ede terjesztett fel mint a mintagazdaságok későbbi működtetőit. Saját földjeiken, valamint az állami bérletbirtokokon három ilyen gazdaság létesült: egy Volócon, egy Alsóvereckén és egy Serbócon.[494] A Földművelés-

[492] Uo.: f. 16.
[493] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 18.
[494] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József 1902 elején a földművelésügyi miniszternek írott beszámolójában a volóci és az alsóvereckei mellett a harmadikként egy Szolyván alapítottat jelöl meg, holott a levéltári adatokból biztosan nem ott, hanem Serbócon jött létre mintagazdaság.

ügyi Minisztérium 1899. december 20-án a mintagazdaságok működésére a 83 420. számú rendelete értelmében 2861 korona 72 fillért engedélyezett. Minden minta-parasztgazdaság egyenként felszerelésként kapott: két innthali tehenet, egy pár tehénszerszámot, egy szecskavágót, egy Erdély hegyi ekét, egy Laacke-féle szántóföldboronát, és egy törzs langshan fajbaromfit[495] (9 tyúkot és egy kakast).[496]

A megfelelő gazdasági szerszámokat a Földművelésügyi Minisztérium a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől rendelte meg a mintagazdaságok számára.[497]

A három minta-parasztgazdaság felett az ellenőrzést a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséghez beosztott szolyvai intézőség gyakorolta. A gazdaság vezetője Volócon Szelechmann László, Alsóvereckén Komár Iván, Serbócon Riszák Tódor volt.[498] Az alsóvereckei mintagazdaság vezetőjével, Komár Jánossal (Ivánnal) 1898. december 13-án kötötte meg a szerződést a földművelésügyi minisztérium.[499]

1899 februárjának végén, márciusának elején a hegyvidéki kirendeltség pontos leltárt készített a három kiválasztott birtokos gazdaságáról.[500]

Az eredmények minden bizonnyal nem a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetőjének az elképzelései szerint alakultak. Egán még 1901-ben is úgy gondolta, hogy a mintagazdaságok vezetését egy hegyvidéki (algyógyi vagy rimaszombati) földműves iskola által kiküldött személyekre kellene bízni, s akkor lehetne létrehozni a mintagazdaságok hálózatát az Északkeleti-Kárpátokban. Azok lehetőleg hegyvidéken felnőtt, katonaviselt személyek lennének.[501] A legmegfelelőbbeknek az iskolák munkavezetőit tartotta. Ezek közül három személyt Svájcba és Voralbergbe küldenének, hogy a modern hegyvidéki gazdálkodást megtanulják, s az ott megszerzett tapasztalatok után bíznák meg őket a mintagazdaságok vezetésével. Az elképzelés az volt, hogy minden mintagazdaságban 10–12 fiatalt megtanítanának a szükséges tudnivalókra, akik aztán a megszerzett tudást továbbadnák.

[495] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[496] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 13.
[497] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 35.
[498] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. Kazy József a Földművelésügyi Minisztérium számára 1902 elején írott beszámolójában az alsóvereckei mintagazdaság vezetőjét helytelenül Komác Ivánnak írta, más dokumentumokból azonban egyértelműen kitűnik, hogy Komár Iványról van szó, valamint nem a serbóci Riszák Tódort, hanem Szolyváról Müller Jánost nevezte meg.
[499] Uo.: f. 21
[500] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 92–96.
[501] Uo.: f. 28. Egán szerint *„lehetőleg kiszolgált altiszt"*.

Amikor Egán halála után Kazy József átvette a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség irányítását, az egyik legfontosabb feladatának a mintagazdaságok elterjesztését tartotta. Ebből a célból három újabb gazdaságot akart megszervezni a Földművelésügyi Minisztérium jóváhagyásával. Azonban a már megszervezett mintagazdaságok működéséről nem sokat tudott, s ezért felkérte ellenőrzésére, jelentés és javaslattételre Hegyeshalmi Fischer Ödön gazdasági intézőt, a kirendeltség megbízottját.[502]

A gazdasági intéző mindhárom kijelölt mintagazdaság tevékenységéről és akkori állapotáról részletes jelentést írt.[503]

Szelechmann János gazdasága mindössze 1/8 telekre terjedt ki, amit az édesapjától örökölt (az édesapa volt az a Szelechmann László (Vaszil), akivel a hegyvidéki kirendeltség szerződést kötött). Az apai birtok még 5/8 telek volt, de azt öt testvérével megosztva művelték – vagy ahogyan a gazdasági intéző fogalmazott „együttesen összevissza használják".[504] Azon kívül Szelechmann János szántóföldjének egy része zálogba volt adva. A telekkönyvi birtoklap adatai nem egyeztek meg a katasztrális birtokív adataival, ezért személyesen meggyőződve a helyi viszonyokról, maga vette fel az adatokat.

VI.1. táblázat. Szelechmann János birtokrészeinek a megoszlása művelés szerint

Belsőség 7 földrészletben	984 □ öl[457]
Szántóföld 9 földrészletben	6 hold 873 □ öl
Kaszáló 1 földrészletben	1 hold
Legelő 1 földrészletben	320 □ öl
Közös legelőilleték	1 hold 1376 □ öl
Terméketlen	320 □ öl
Összesen	10 hold 673 □ öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 58.

Szelechmann János a maga birtokán és az állami bérleten gazdálkodott. Az apa halálát követően a birtoktest a fiai között oszlott meg, ráadásul az szétszórtan 20 különböző részből állt.

[502] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 58.
[503] Uo.: f. 62–69.
[504] Uo.: f. 62. Volócon egy egész úrbéres telek 37 kat. holdat tett ki.
[505] □ öl: négyszögöl. A hold kisebb egységeként a leggyakrabban használt területmérték. 1 négyszögöl = 3,597 m².

A földek szétdaraboltsága jelentősen megnehezítette a paraszti gazdálkodást. Magyarországi viszonylatban a domb- és hegyvidéken volt a legrosszabb a helyzet. A 20 vagy annál is több parcellából álló kisgazdaságokban racionális termelést folytatni nem lehetett.[506] A tagosítás lassúsága miatt az Északkeleti-Kárpátok vidékén még az első világháború előtt is átlagosan 11 földrészletből állt egy birtok.[507] A parasztbirtok szétszórtságából adódott, hogy a gazda nem tudta földjeit szemmel tartani, nem tudta a vetések érését figyelemmel kísérni. A parcellák egymástól való nagy távolságából következett az idő-, erő- és munkaveszteség. Egyes becslések 35-40 munkanapra tették azt az időt, amit a kisgazda elveszített a parcelláról parcellára járás következtében. A földek szétszórtságának és a kis parcelláknak a következménye volt, hogy a legritkább esetben lehetett időben, rendesen és korszerűen megmunkálni a földet.[508]

Szelechmann János a közeli birtokrészeken még alkalmazott trágyázást, azt is főleg a burgonyánál, a távolabbiakon azonban már nem, és így a termésátlag is alacsony volt. A több részben elvetett zab csak kétszeres hozamot adott. Az állatállomány viszont jó állapotban volt, szénából elegendő mennyiséget lehetett begyűjteni, a tojás és a csirke kelendő volt a községben, de az volt az egyetlen pozitív eredmény a gazdaságban. Fischer Ödön megjegyezte, hogy a birtokos a felszerelést átvette, de a gazdálkodási módszerére vonatkozóan utasítást nem kapott, ezért az egész intézmény csak papíron létezett, s a birtok nem felelt meg annak a követelménynek, hogy azon mintaszerű gazdálkodást lehessen folytatni.[509]

A földművelésügyi miniszternek írt jelentésében Kazy József Szelehcmann Jánost józan, törekvő, bizalomkeltő embernek jellemezte, akinek azonban „gazdasági tudása alacsony".[510] A gazdasági intéző beszámolójára hivatkozva a hegyvidéki kirendeltség vezetője a mintagazdaság fejlesztését céltalannak tartotta és legfeljebb jobb vetőmaggal való ellátását javasolta a minisztérium irányába.

[506] SIMONFFY Emil: A parasztföld és a tagosítás. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 212. (A továbbiakban: SIMONFFY Emil: 1972/I.)
[507] NAGY Mariann: 2003. 141.
[508] SIMONFFY Emil: 1972/I. 212.
[509] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 28.
[510] Uo.: f. 73.

Riszák Tódor birtokáról is részletesen beszámolt a gazdasági intéző. A földek szintén több részben hevertek és különböző minőségűek voltak. Egyes földrészleget rendszeresen trágyázott, más birtokrészt viszont nem, mert azokra nem jutott. A gazdasághoz tartozott olyan földterület is, amelyet csak kaszálónak használt, mivel túl köves volt ahhoz, hogy szántani lehessen. A zabnak kétszeres, a burgonyának két, két és félszeres volt a hozama, azonban a termést állandóan vadkanok pusztították, és ezért nem lehetett tudni, mennyit fognak betakarítani.[511]

VI.2. táblázat. Riszák Tódor földrészlegeinek a megoszlása művelés szerint

Belsőség 5 földrészletben	2 hold 442 □öl
Szántó 6 földrészletben	4 hold 554 □öl
Legelő 4 földrészletben	3 hold 937 □öl
Erdő 1 földrészletben	600 □öl
Rét, kaszáló 1 földrészletben	689 □öl
Terméketlen	73 □öl
Összesen	11 hold 95 □öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 66.

Annak ellenére, hogy a 17 részből álló gazdaság földterületei „meglehetősen szétszórt állapotban" voltak, Riszák Tódort „értelmes és ügyes" gazdaként jellemezte a gazdasági intéző. Az állatállománya mindössze két állami tehénből és két üszőből állt, s ezért nem jutott elegendő trágya a földekre. A baromfi szépen nevelkedett, a községben a tojást és a csirkét tőle vásárolták, két tyúkot azonban elpusztított a róka. A kiosztott mezőgazdasági eszközöket az intéző rendben találta.

A legnagyobb problémának azt tekintette, hogy Serbóc nagyon félreeső helyen volt, ami akár vonaton, akár „tengelyen" rendkívül nehezen közelíthető meg.[512] A legszakszerűbben vezetett mintagazdaságot is csak a falubeliek láthatták. Nem tartotta szerencsés választásnak a gazdaságot, mivel alig állt magasabb fokon a környező birtokoknál. A további segélyezésnek csak lóherevetőmagot javasolt, mivel azon a vidéken nagyon kevés volt a lóheretermés.[513]

[511] Uo.: f. 65–66.
[512] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 66.
[513] Uo.: f. 67.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője az ismertetett helyzetet továbbította a földművelésügyi miniszternek, illetve támogatási kérelmében is a gazdasági intéző beszámolójára hagyatkozott.[514]

Komár János több darabban fekvő földjei közül több jó minőségű volt, bár akadt terméketlen szántója is. Az egyik birtokrészen a zab négyszeres, a burgonya hatszoros termést hozott. A gazdasági intéző az eredmények láttán a terület jellemzéséhez hozzáfűzte: „… világos bizonyítéka annak, hogy kellő mívelés és bő trágyázás mellett fent a Verhovinán is mily szép sikereket lehet elérni."[515] Az alsóvereckei gazdának is volt olyan földje, amit a távolság miatt nem tudott trágyázni. Kaszálói többnyire jó minőségű szénát adtak, de volt vizenyős területe, ahonnan kevés és rossz szénát tudott begyűjteni. 7 hold kaszálót ezért még bérelt is, de azt már csak azon az éven (1902-ben), utána azonban lemondott róla, mert csekély terméshez képest magas bérösszeget fizetett.

VI.3. táblázat. Az alsóvereckei gazdaság földrészlegeinek megoszlása

Belsőség	1098 □ öl
Szántóföld 3 földrészletben	8 hold 320 □ öl
Kaszáló	5 hold 1586 □ öl
Terméketlen	552 □ öl
Összesen	15 hold 256 □ öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 68.

A gazdaság az ottani viszonyokhoz és a többi mintagazdasági kísérleti birtokhoz képest kevésbé volt széttagolt. Több volt a jó minőségű terület, a tulajdonosa „értelmes és iparkodó" volt. Istállója, földjei rendezettek és gondozottak, állatai azonban soványabbak voltak a kelleténél, mivel a zabot családja élelmezésére használta fel. Rendelkezett őszi rozzsal is, de ott nem ismerték, hogyan kell abból kenyeret sütni. A gazdasági intéző szerint a volóci mintagazdaság tehenei jobb állapotban voltak, a gazdának az állatállomány takarmányozásán javítani kellett.[516] Komár János 3 tehénnel, 1 kétéves üszővel, 2 választott üszővel, 1 bikával, 4 kétéves tinóval és 2 féléves tinóval rendelkezett.

[514] Uo.: f. 74.
[515] Uo.: f. 67.
[516] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 68.

Fischer Ödön a mintagazdaságot további támogatásra javasolta.

A javaslata szerint 1902 őszén kiosztásra ajánlott 120 kg jó minőségű montagne rozsvetőmagot, 1903 tavaszán pedig 80 kg Victoria zabot, kísérletképpen 10-10 kg 2 soros Hanna, 2 soros közönséges szepességi és 4 soros takarmányárpát. A kísérlet végeredménye szerint akarták meghatározni a vidéknek legmegfelelőbb árpafajtát.

A három gazdának a szaploncai havasi gazdaságba történő kiküldetését a gazdasági intéző két részre javasolta felosztani: 2 hétre a havasi legeltetés és a nyári sajtkészítés, újabb két hétre pedig a téli takarmányozás idénye alatt.

Komár János gazdaságában elért eredményekről Kazy József beszámolt a Földművelésügyi Minisztériumnak, és javasolta a birtok mintagazdasággá fejlesztését. A nem megfelelő trágyatelep kialakítása érdekében – amiről Fischer Ödön megjegyzést tett a hegyvidéki kirendeltségnek írt jelentésében – 50 koronát kért a minisztériumtól. A kirendeltség vezetőjének felterjesztésében a gazdasági intéző vetőmagokra vonatkozó kérelme megismétlődött.[517]

A minisztérium a hegyvidéki kirendeltségre bízta a vetőmagok beszerzését. A rozsvetőmagot az alsóvereckei gazdaság számára Fischer Ödön gazdasági intéző rendelte meg, az árpát a kisbéri ménesbirtoktól vásárolták.

A földművelésügyi miniszter az alsóvereckei gazdaság továbbfejlesztése érdekében Károly Rezső gazdasági tanintézeti tanárt bízta meg azzal, hogy még 1902 őszén tekintse meg és nyújtson be előterjesztést annak továbbfejlesztése érdekében.

Az 1902. évi költségvetésben már 4000 koronát irányoztak elő a mintagazdaságok támogatására.[518] 1903-ban többek között 5 mázsa műtrágyát utaltak ki 45 korona értékben Komár Iván gazdasága számára.[519]

A miniszteri kirendeltségnek az volt a terve, hogy minden járásban legalább egy mintagazdaságot szervez egy könnyen megközelíthető helyen, ahol szemléltetni lehet a szakszerű havasi gazdálkodást. Az 1904. évi jelentésükben azonban arról számoltak be, hogy nehézségekbe ütközik a terv kivitelezése. Egyrészt kevés olyan gazdálkodó volt a hegyvidéken, akinek birtokán mintagazdaságot lehetett volna létrehozni. Másrészt a birtokok tagozottsága nehezítette a feladatukat. Ezért a kirendeltség elsősorban a tagosítási eljárások felgyorsításával próbálta a földek szétdaraboltságát megszüntetni.[520]

[517] Uo.: f. 68.
[518] Uo.: f. 61.
[519] Uo.: f. 75.
[520] KAZY József: 1904. 27–28.

1906-ban Fancsikán, 1907-ben Péterfalván (Ugocsa vármegye) létesítettek mintagazdaságot. 1908-ban péterfalvai gazdaság gyümölcsfaszükségletére 25 arany parmen, 25 jonatán, 10 téli esperes körte, 26 dió, 15 besztercei szilva és 5 cseresznyeoltványt utaltak ki. Szintén 1907-ben Beregdéda határában létesítettek mintagazdaságot, amely 1700 korona értékben államsegélyként kapott gépeket, állatokat, vetőmagot.[521]

A beregsomi mintagazdaság részére 1908-ban szintén államsegélyként 107 korona 70 fillért utaltak ki zab- és bükkönyvetőmag beszerzésére, valamint 450 koronát az elhullott tehenek pótlására.

A márokpapi mintagazdaság sertésvészben elpusztult sertéseinek a pótlására 240 korona, 20 kg eckendorfi répavetőmag és 60 kg ólomzárolt vörös lóheremag beszerzésére 140 korona államsegélyben részesült.

Máramaros vármegye Berezna községének határában egy havasi mintagazdaság berendezésére 3468 koronát engedélyeztek, amit az 1909. évben használtak fel.

A szolyvai gazdasági ismétlőiskolát az állambérleti majorban helyezték el. Az épületeket 5200 korona költséggel a célnak megfelelően átalakították. Az összeget a Schönborn hitbizományi uradalom előlegezte, s azt a vallás- és közoktatási minisztérium térítette meg mint a kirendeltség számára fizetett bér formájában. Az iskola mintagazdasága 1908-ban 6 holdról 20 holdra lett kibővítve, valamint tehén, vetőmag és kerti eszközök beszerzésére 2114 korona 97 fillér államsegélyben részesült. A szolyvai gazdasági ismétlőiskolában 120 tanköteles gyermek részesült időszaki gazdasági oktatásban.[522]

VI.3. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep

Miután a mintagazdaságok megszervezése a falvakban komoly nehézségekbe ütközött és a szakszerű gazdálkodás elterjesztésében hatásuk sem volt megfelelő, döntés született egy központi mintagazdaság beindításáról Alsóvereckén. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep megszervezése 1903 folyamán történt. A telep szervezeti szabályzatát a földművelésügyi miniszter 1903. november 11-én kiadott 8353. eln. szám alatti rendeletében hagyta jóvá (lásd: 18. függelék).

[521] KAZY József: 1910. 28.
[522] KAZY József: 1904. 29–30.

Alsóvereckén a Schönborn–Buchheim hitbizományi uradalomtól 85 kat. hold területet vettek bérbe a havasi mintagazdaság számára, illetve a megfelelően átalakított uradalmi majorban tejgazdasági telepet rendeztek be.[523] 1906-ban a mintagazdaság területe már 96 holdat tett ki.[524] A telep a földművelésügyi miniszter felügyelete és a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség közvetlen ellenőrzése alatt állt. A gazdaságot a földművelésügyi miniszter által kirendelt telepvezető és segédje irányította.[525] A mintagazdaság és a tejgazdaság a szakszerű földművelés és állattenyésztés példáját nyújtotta. A telep jelentős szerepet vállalt az ismeretek terjesztésében, valamint szakemberek képzésében a kisebb tejgazdaságok számára.

A tejgazdasági telepet sajt és vaj előállítására is alkalmazták. Más birtokokon is bíztak a tejgazdaságok megalakulásában, addig azonban az alsóvereckei gazdaság a környék tejfeldolgozását és tejértékesítését nagy részben ellátta.

Ahogyan korábban Egán is kifejtette a mezőgazdasági eszközök és gépek kiosztásával kapcsolatosan, a tejgazdaságok felszerelése csak a legszükségesebbekre szorítkozott, nem vásároltak drága gépeket, hogy ennek példáján a többi gazdálkodó a saját birtokán be tudja szerezni a megfelelő eszközöket.[526]

A kezdeti években a kirendeltség javaslatára a földművelésügyi miniszter jóváhagyásával 12 tanulót vettek fel. Az ottani képzésen résztvevőknek meg kellett felelniük a felvételi feltételeknek: elvégzett népiskola, 17 éves kor betöltése, orvos által kiállított egészségügyi bizonyítvány, erkölcsi bizonyítvány, kiskorú esetén a szülő vagy a gyám beleegyezése és himlőoltási bizonyítvány.[527]

A tanfolyam 1 évre terjedt ki és 2 félévre oszlott. Az oktatás – ami főleg gyakorlati volt – április 1-jén, valamint október 1-jén kezdődött. A tanulók felét április 1-jén, a másik felét október 1-jén vették fel. Minden tanuló ingyen ellátásban részesült, és szorgalmához mérten 6–10 korona munkadíjat kapott.

Az 1905–1906-os tanévben is még 12 személy tanult a mintagazdasági telepen. A havasi gazdálkodás tanulmányozása céljából a tanulók majd az egész nyári időszakot a havasokon töltötték. 1906. április 26-án megtartott záróvizsgán 3, október 31-én pedig 8 tanuló vizsgázott le. Egy személy nem vizsgázott, mivel egyenesen az iskolából vonult be katonai szolgálatra, a

[523] Uo.: 29.
[524] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.
[525] KAZY József: 1904. 30.
[526] Uo.: 30.
[527] Uo.

többieket viszont különböző gazdaságok alkalmazták.[528] A tanév befejezése után a telep vezetősége beajánlotta a tanulókat a tejgazdaságokba, szövetkezetekbe, uradalmakba, s ezáltal munkához juttatta őket.[529] A 11 elhelyezkedett tanuló közül 2 Zala megyei, 1 Ugocsa megyei magyar, 1 Máramaros megyei román, 2 Bereg megyei rutén és 5 Maros-Torda megyei székely volt.[530]

1905-ben 52 szarvasmarhát és 25 sertést hajtottak fel a havasra. A tehenészet egész évben nyert tejhozama 36 279 liter volt, aminek egy részét a borjúk szoptatására használtak fel. A feldolgozott tej mennyisége 24 909 liter volt.[531]

Az 1906. november 1-jén kezdődő tanévre már 18 állami ingyenes helyet biztosítottak a gazdasági képzésen, viszont csak 16 tanulót vettek fel, akik közül hárman év közben eltávoztak, s így 1907 folyamán 13-an vizsgáztak le.

1906-ban a két lovon kívül 62 szarvasmarhát és 50 sertést legeltettek a havason. A felemelt tanulói létszám következtében két kaliba készült a tanulók és a gulyás számára, ami nyílt tűzhellyel rendelkezett, továbbá fekvőhelyek is voltak. A havasi legeltetés viszont kevésbé volt sikeres az előző évhez képest. Az augusztus elei szárazság, majd az erős esőzések miatt lecsökkent a tejhozam, 12 215,5 liter tejet dolgoztak fel, ami majd 1000 literrel volt kevesebb, mint 1905-ben (13 205 liter). A feldolgozott tejmennyiségből 538,5 kg vajat állítottak elő (1905-ben 598,3 kg), azaz 100 liter tejből 4,36 kg-ot (4,53 kg), vagyis 1 kg előállítására 22,88 liter tej kellett (az előző évben 22 liter). A kedvezőtlen időjárás miatt tehát nemcsak a tej mennyisége lett kevesebb, hanem minősége is csökkent. Egész évben a megtermelt tej mennyisége 28 114,5 liter volt, a gazdáktól még vásároltak 18 197,5 litert, s így összesen 46 312 liter tej állott a telep rendelkezésére.[532]

1907 elején a telep montafoni törzstehenészete 56 szarvasmarhából állt. A teheneket igásállatként is használták, mivel a gazdaság szélső határai 6 km-re feküdtek a teleptől. 1907 végén két pár igáslovat is beszereztek, amelyek közül az egyik pár az alomanyagnak számító fűrészport fuvarozta a 16 km-re fekvő szarvasházai fűrésztelepről, a másik pár ló tűzifát szállított és trágyát fuvarozott.[533]

Az 1907–1908-as tanévben szintén 16 tanuló kezdte meg a tanulmányait, akik közül kettő évközben eltávozott, és így 14 növendék végezte el a képzést.

[528] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.
[529] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79., f. 2 .
[530] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 13.
[531] Uo.: 14, 15.
[532] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 27, 29, 31.
[533] Uo.: f. 33.

A tanulók közül 1 Bereg, 1 Szatmár, 1 Háromszék, 1 Sopron, 2 Jász-Nagykun-Szolnok, 2 Zala, 3 Ugocsa és 3 Máramaros vármegyéből származott.[534]

1908. január 1-jén a telep törzstehenészete a következő volt: 3 tenyészbika, 29 tehén, 10 egyéves bika, 5 választott bika, 4 szopós bika, 4 kétéves üsző, 9 egyéves üsző, 5 választott üsző, 5 szopós üsző. Az éves szaporulat 13 bika és 6 üszőborjú volt. Az ellési súly a bikaborjúknál 40 kg-ot, az üszőknél 38 kg-ot tett ki, az elválasztási átlagsúly 3 hónapi szoptatás után 116 kg volt.

Egy tehén évi fejése 1 334, 85 liter, évi tejelési eredménye 1 826, 18 liter volt. Az 1907. év tejelési eredménye összesen 43 828,5 litert tett ki, amiből szoptatásra fordítottak 11 792 litert. Felhasználható volt 32 036,5 liter, valamint a gazdáktól vásároltak még 16 619,5 liter tejet. A rendelkezésre álló 48 656 liter tejből 2 785,5 litert eladtak, 5 157 litert illetményként kiadtak, illetve 40 713,5 litert feldolgoztak. A feldolgozott tejből 1586 kg vajat nyertek, a fölözött tejet és irót a borjúk, valamint sertések táplálására használták fel. A telep 49 yorkshire-i sertéssel rendelkezett, viszont 61 növendék sertést részben a gazdáknak további tenyésztésre, részben levágásra eladtak.[535]

1908-ban az árpa termésátlaga holdanként 610, a zabé 660, a burgonyáé 7510, a takarmányrépáé 10 446, a zabos bükkönyé 1390, a fűkeveréké 1235, a moharé 1340, a hegyi kaszálóké 1135 kg volt.[536]

A mintagazdasági telepen 1908-tól kísérletek folytak annak megállapítása érdekében, hogy milyen fűmagkeverékekkel érdemes és eredményes bevetni a réteket.[537] A fűmagkeverékeket a Kassai Magyar Királyi Vetőmagvizsgáló Állomás szaktanácsára állították össze. A különféle fűmagkeverékekkel bevetett rétek terméseredményeit összehasonlítva újították fel a kaszálókat.[538]

Az alsóvereckei mintagazdaság és tejgazdasági telep 1908-ban a földművelésügyi miniszter rendelete értelmében az időközben elhunyt Balogh Vilmos nevét vette fel, aki államtitkárként tevékenyen kivette részét a hegyvidéki gazdasági akcióból.[539] Ettől kezdve a mintagazdaság az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep nevet viselte.

[534] KAZY József: 1910. 22.
[535] Uo.: 25–27.
[536] Uo.: 22.
[537] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 38.
[538] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 29, 30.
[539] Balogh Vilmos a földművelésügyi minisztériumban egy ideig az elnöki osztályt vezette, amely felügyelte a hegyvidéki és a székely akciót. 1903. november 5-i rendeletével Tallián Béla földművelésügyi miniszter megszervezte a IX. ügyosztályt, amely kizárólag a kirendeltségek ügyeivel foglalkozott, s élére Balogh Vilmost állította. BALATON Petra: 2004. 40.

Az 1908–1909-es tanévben a 18 állami helyre 17 tanuló jelentkezett, akik közül 16 fejezte be a gazdasági iskolát, és már az év végéig öt tanulót sikerült uradalmakban és tejszövetkezeteknél elhelyezni. A telep növendékei Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Sopron, Udvarhely, Jász-Nagykun-Szolnok megyéből származtak.[540]

VI.4. táblázat. Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep földterületének megoszlása művelési ágak szerint 1909-ben

Szántóföld	34 hold 143 öl
Rét	57 hold 1521 öl
Udvar és kert	1 hold 1181 öl
Terméketlen terület	2 hold 1261 öl
Összesen	96 hold 906 öl

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 27–28.

1909-ben a mintagazdasági telep földterülete 96 hold 906 öl volt. Általában átlagos terméseredményeket értek el a művelés során. Burgonyából a terméshozam 94 mázsa 60 kilogramm volt, ami peronoszpórától fertőződött meg. A takarmányrépa termése viszont jónak számított, mivel a magas fekvésű dombföldeken is jól megtermett, s összesen 1106 mázsa 50 kilogrammot takarítottak be. A természetes és mesterséges szénafélék terméshozama – 1217 mázsa 75 kilogramm – is jónak számított, bár a hegyi kaszálók trágyázása nehézségekbe ütközött.[541]

VI.5. táblázat. A szántóföldek és a kaszálók átlagtermése 1909-ben

Termény	**A terület nagysága**		**Átlagtermés**	
	hold	öl	mázsa	kilogramm
Burgonya	2	-	47	30
Takarmányrépa	4	580	230	72
Zabos bükköny	22	480	16	32
Szénatermelési kísérleti telep	1	800	58	70
Lóhere	3	1555	15	41
Természetes rétek	57	1521	12	15

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 28.

[540] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 27.
[541] Uo.: f. 27–28.

A telep növendékei a legeltetési időszakot a havasokon töltötték, hogy gyakorlatilag is elsajátítsák a havasi gazdálkodást, valamint megtanulják a kézi erővel dolgozó kisebb tejüzemekben végzett munkát és azok vezetését. 1909-ben a legeltetés három hónapja alatt a tehenek 12 919 liter tejet adtak az évi feldolgozott 33 103 liter tejből, azaz az éves tejtermelésnek közel 40 százalékát. A telep összes tejhozama 44 140 liter volt. Átlagosan 100 liter tejből 4,14 kilogramm vajat állítottak elő, azaz 1 kilogramm vaj előállításához 24,11 liter tejet használtak fel.[542]

A telep állatállománya 7 lóból, 2 tenyészbikából, 21 tehénből, 3 egyéves bikából, 11 választott bikából, 2 szopós bikából, 5 kétéves üszőből, 3 egyéves üszőből, 9 választott üszőből, 2 szopós üszőből, 6 igás ökörből, 1 tenyészkanból és 6 tenyészkocából állott. Mivel a tehénállomány kevés volt az intenzív tejgazdaság vezetéséhez, a telep 15 000 korona államsegélyt kapott tehenek vásárlására. Az összegből 1 tenyészbikát és 17 hároméves üszőt Ausztriából, valamint 3 hároméves üszőt a munkács–szentmiklósi uradalomtól szereztek be. A szaporulatból (összesen 41) 8 borjú elpusztult tüdő- és mellhártyagyulladásban, illetve hasmenésben, amit az alomszalma teljes hiányával magyaráztak. Alsóvereckén nagyon nehezen tudtak szalmát szerezni, a telep szalmatermése és almozásra alkalmazott fűrészpor kevésnek bizonyult a betonozott istállókban. Az állatok elhelyezése miatt a telepen felépítettek egy 32 szarvasmarhát befogadó istállót, takarmánykamrával, szénacsűrrel és cselédlakkal.[543]

A mintagazdasági telepen az állami ingyenes helyek számát 1910-ben 24-re emelték fel. A tanfolyamot 21-en végezték el: 1 tanuló Bereg, 1 Ung, 1 Ugocsa, 1 Sáros, 1 Beszterce-Naszód, 1 Békés, 1 Sopron, 1 Abaúj-Torna, 1 Torda-Aranyos, 1 Zala, 2 Udvarhely, 4 Máramaros, 5 Jász-Nagykun-Szolnok megyéből származott. Ezek közül tíznek az elhelyezéséről az adott év végéig sikerült gondoskodni.[544]

A mintagazdaság területe 1910-ben 357 hold 1436 négyszögölet tett ki, amelyből 11 holdat burgonyával, 6 holdat takarmányrépával, 20 hold 800 négyszögölet takarmányfélékkel ültettek be. A fennmaradó területeket természetes réteknek, valamint szénatermelésre használták. A rétek területe az állatállomány eltartása végett 220 holddal növekedett.[545]

[542] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 30, 32, 33.
[543] Uo.: f. 31–32, 34.
[544] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 35.
[545] Uo.: f. 36.

Burgonyából 411 mázsa 44 kilogramm termett, takarmányrépából 100 mázsa, a szénatermés 2933 mázsa 25 kilogramm volt. A széna kevés volt, ezért a környező gazdáktól még mintegy 2000 mázsa szénát vásároltak.[546]

Almozás céljából továbbra is elsősorban fűrészport használtak. A kirendeltség azonban két szalmaprést vásárolt 1228 korona 82 fillér értékben, hogy a sík vidéken beszerzett szalmát könnyebben lehessen szállítani. Az egyik szalmaprést Beregsomban, a másikat Bátyúban helyezték el.[547]

A telep állatállománya és törzstehenészete 1910. január 1-jén 7 lóból és 110 szarvasmarhából (tehén, bika és ökör) állott. Az év januárjában létrehozták a törzsjuhászatot, amely 8 kosból és 109 anyajuhból állt.[548] Az 50-60 darabból álló sertésállomány elsősorban yorkshire-i fajtából állott. A sertések nagy részét levágás vagy további tenyésztés céljából a helyi lakosság körében értékesítették.

A telep tehenészetének összes tejhozama 57 245 litert tett ki az említett évben, amiből fejés után 37 693 liter származott, a borjúk szoptatására 19 552 litert használtak fel. Emellett a környező gazdáktól még 7552,5 litert vásároltak. Éves átlagban 100 liter tejből 4,18 kilogramm vajat nyertek, egy kilogramm vaj előállításához 23,88 liter tejre volt szükség.

VI.6. táblázat. Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep kiadásai és bevételei 1906–1910 között (koronában)

Év	Kiadás	Bevétel
1906	49 317,00	13 212,80
1907	47 632,00	3678,54
1908	62 589,00	11 974,00
1909	55 402,00	7601,42
1910	56 368,47	10 686,90
Összesen	**271 278,47**	**47 153,66**

Saját szerkesztés. Forrás: Kazy József: 1910. 28.; KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90., f. 17.; F. 772., op. 2., od. zb. 5., 34–35.; F. 772., op. 5., od. zb. 131., f. 34.; F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 46.

[546] Uo.: f. 38.
[547] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 37.
[548] Uo.: f. 41–42.

Az alsóvereckei mintagazdaság jelentős pénzügyi ráfordítást igényelt az államtól. A befektetett összegek jóval meghaladták a bevételt. A telep megszervezése folytán azonban hegyvidéki lakosság példaként tekintett az ott folyó tervszerű gazdálkodásra. A földeket jobban trágyázták, nagyobb területen foglalkoztak mesterséges takarmánytermeléssel, egyre több kisebb gazdasági gépet alkalmaztak a gazdaságukban. A mintagazdaság a helyi gazdákat fajtiszta állatokkal látta el, s egyben jelentős felvásárlója volt egyes mezőgazdasági termékeiknek. Az oktatás megszervezése, képzett munkások kibocsátása, magasabb fokú és minőségű termelés révén az állam a ráfordított összegtől sokkal nagyobb, közvetlenül nem mérhető anyagi haszonra tett szert.

VII. FEJEZET
A HEGYVIDÉKI GAZDÁK TÁMOGATÁSA

VII.1. Vetőmagok kiosztása

A hegyvidéki akció működési területén évről évre alacsony termés mutatkozott, a lakosság kevés táplálékkal rendelkezett, ami részben a használt vetőmagok alacsony termőképességének volt tulajdonítható. A hegyvidéken élőknek az ínség felszámolása érdekében több alkalommal kedvezményes áron, jó minőségű vetőmagot osztottak ki.

Az 1899. évben a kedvezőtlen időjárás és elemi csapások következtében, a rossz termés miatt a négy vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa és Máramaros) hegyvidéki területein élő lakosság olyan nehéz helyzetbe került, hogy a földművelésügyi miniszter a hegyvidéki miniszteri megbízott jelentései alapján előterjesztéssel fordult a kormányhoz az Északkeleti-Kárpátokban élők megsegítése ügyében. Beadványában arra hivatkozott, hogy az átlagosnál gyengébb és kevesebb termést a lakosság a tél alatt felélte, s azért az emberek nem rendelkeznek a földjeik bevetésére szükséges vetőmaggal. Mivel az ott élők önerőből nem képesek beszerezni a vetőmagot, a legszükségesebb mennyiséget az állam biztosítsa vetőmagkölcsönnel – vetette fel a miniszteri biztos az előterjesztésében. Egy-egy adott községet erkölcsi testületként vettek alapul, s még a megfelelő törvényhatóság is jótállási kötelezettséget vállalt az iránt, hogy a vetőmag árát a termés értékesítése után, de legkésőbb az év október 30-ig kamat nélkül megfizetik.

A földművelésügyi miniszter előrelátóan feltételezte, hogy a gazdák között lesznek olyanok, akiket olyan kár ért, amelynek következtében még akkor sem lesznek képesek visszafizetni a kölcsönbe adott vetőmagot, ha értékesítették azt, ezért a nagyon szegény gazdák részére ingyenes vetőmagot biztosított.

Az előállott nehéz időszak fő okát a miniszter abban látta, hogy a gazdák nagy része rossz minőségű, sokszor be sem ért vetőmagot használt. Ezért a vetőmagok tekintetében jó minőségű és korán érő kukorica, burgonya és zab engedélyezését tartotta szükségesnek.

Elsősorban a burgonya beszerzésére helyezte a fő hangsúlyt a miniszter, mivel a vidék lakosságának alapvető élelmiszere volt a termény. Burgonyából kellett tehát nagyobb mennyiséget beszerezni minden gazdának, amire éppen a hiány által bekövetkezett magas beszerzési ár és a nagy mennyiség következtében nem volt lehetőségük a gazdálkodóknak. A javaslat szerint ezért

az állam „méltányos és elviselhető" áron, kölcsön formájában biztosította a megfelelő burgonyamennyiséget, a szállítási költségek viszont teljes mértékben az államot, pontosabban a földművelésügyi minisztériumot terhelte.

Mivel a minisztérium a vetőmag beszerzésére nem rendelkezett költségvetési fedezettel, ezért a miniszter azt indítványozta a minisztertanács irányába, hogy a szükséges összeget, mint előirányzat nélküli kiadást számolnák el a minisztérium számára. A minisztertanács a javaslatot bizonyára jóváhagyta, mivel a földművelésügyi miniszter által kérvényezett 30 ezer korona értékű tavaszi vetőmagból 10 ezer koronát a minisztérium számláján az indítványnak megfelelően könyveltek el.

1899 tavaszán Bereg megye Szolyvai, Munkácsi, Latorcai és Felvidéki járásának 52 községében kiosztottak:

1) 29 966 kg zabot;
2) 3000 kg lóherét;
3) 1003 kg lóherét;
4) 100 000 kg burgonyát.

Ebből a három minta-parasztgazdaság részére 454 kg zabot osztottak ki ingyenesen.[549]

1900 tavaszán két kiosztás történt, hogy ellássák a gazdálkodókat vetőmaggal.[550] Máramaros és Ung megyében 20-20 községet érintett a kiosztás, valamint a vetőmag egy részét Ungváron készpénzért kiárusították. Ugocsa megyében akkor még mindössze három falura terjedt ki a vetőmagsegély (Nagytarna, Nagyrákóc és Tiszakirva). Bereg megyében 31 település volt, amelyek a Földművelési Minisztérium segítsége révén vetőmaghoz jutottak, valamint Munkácson szintén áruba bocsátották a vetőmag egy részét.

[549] Szintén ingyen jutottak hozzá a lakosok 73 kg zabhoz, 15 kg lóheréhez és 600 kg burgonyához. A többit kedvezményes áron kapták meg, összesen 8217 korona 80 fillér értékben. A zab és burgonya mázsájáért 10, illetve 2 koronát kellett fizetni, 1 kg lóhere és szintén ugyanannyi komócsin 1 korona, illetve 30 fillérbe került. A tervezett teljes összegből 1901. december 31-ig 7260 korona 19 fillér folyt be, 957 korona 61 fillér hátralékban maradt. Ezen kívül állatok almozására kiosztottak még 122 mázsa szalmát 155 korona 74 fillér értékben.

1899 őszén Bereg megye Munkácsi, Felvidéki és Szolyvai járásának 44 községében a lakosok között kiosztottak még 29 966 kg búzát és 50 578 kg rozsot, összesen 11 798 korona 58 fillér értékben. A búza ára mázsánként 17 korona 60 fillér, a rozsé 12 korona 90 fillér volt. Mivel a magvak nem voltak teljesen csíraképesek, ezért a földművelésügyi miniszter 7753/900 eln. számú rendelete alapján az összegből elengedtek 643 korona 26 fillért. A megmaradt 11 155 korona 32 fillérből 1901 december végéig törlesztettek 5412 korona 90 fillért, s fennmaradt 5742 korona 42 fillér. Azért is maradt fenn egy jelentős összeg, mivel több faluból panasz érkezett a kirendeltséghez a magvak alacsony csíraképessége miatt és kérték az árak elengedését.

[550] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 31.

Az első kiosztás során a zab és kukorica mellett még komócsinnal, rozzsal és lóherével is támogatták a gazdákat jutányosan, burgonya kiosztására azonban nem került sor. Első alkalommal összesen 515 kg komócsint, 22 325 kg zabot, 7 602 kg kukoricát, 5005 kg rozst és 4552 kg lóherét osztottak ki.

A második, szintén 1900 tavaszán történt vetőmagkölcsönzés alkalmával összesen 53 643 kg zabbal, 40 299 kg kukoricával és 257 469 kg burgonyával és 70 kg lóherével támogatták a gazdálkodókat a négy megyében. A legnagyobb mennyiséget a Máramaros megyei falvak kapták. Annak ellenére, hogy Ugocsa megyében mindössze három község volt érintve, Ungban viszont húsz település, jóval több terménnyel támogatták az ugocsai gazdálkodókat. A kiadott zab mennyisége duplája volt az Ung megyére kiutaltnak (2837 és 1464 kg), a kukorica kb. a hétszerese (12 830 és 1750 kg), a burgonyáé pedig alig maradt el az Ungban kiadottól (31 154 és 35 200).[551]

Kazy József miniszteri osztálytanácsos, a hegyvidéki kirendeltség Egán Edét követő megbízottja a kirendeltség három éves munkájáról beszámolva 1902. február 10-én írott jelentésében a termény és a vetőmag kiosztásáról pontos árlistát jegyzett fel:

1) 47 901 kg kukorica, mázsánként	11 korona 60 fillér
2) 53 643 kg zab	9 K. 60 f.
3) 22 325 kg zab	11 K. 40 f.
4) 4622 kg lóhere	170 K. ---
5) 257 469 kg burgonya	3 K. ---
6) 515 kg komócsin	60 K. ---
7) 5005 kg rozs	16 K. ---
Összesen:	29 942 K. 55 f.
A vetőmagvak	38 244 K. 34 f.
Beszerzési költség	5263 K. 80 f.
Kiosztási költség	43 508 K. 14 f.
A gazdák által megtérítendő összeg	29 899 K. 98 f.[552]

A lényeges árkülönbség abból adódott, hogy a szállítási és kiosztási költségek a Földművelésügyi Minisztérium számlájára íródtak, valamint a legszegényebbek által igényelt burgonyavetőmagot jelentős árengedmény-

[551] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16., f. 32.
[552] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

nyel juttatták el az embereknek. Ebből az összegből 1901 végéig 16 459 korona 65 fillér folyt be, a fennmaradt összeg 13 440 korona 33 fillér volt.[553]

A kiosztott terményekből négy vármegye 76 községének lakossága részesült. Bereg megyében a Felvidéki, Munkácsi, Szolyvai és Latorcai; Ung megyében a Bereznai és Ungi; Máramaros megyében az Ökörmezői, Huszti, szigeti, tiszavölgyi, visói, taracvizi és técsői; Ugocsa megyében a tiszántúli és Tiszamenti járásokat érintette.

A vetőmagkiosztást minden éven megszervezte a miniszteri kirendeltség. Mindig figyelembe vették, hol van a legnagyobb szükség vetőmagra és milyen terményt akarnak vetni a gazdák. Az előző éven összeírták a bejelentett vetőmagszükségletet, s annak ismeretében rendelték meg a vetőmagokat. 1908-ban elsősorban zabot, árpát, burgonyát, bükkönyt, komócsint, lóherét és lucernát osztottak ki kedvezményes áron, összesen 149 431 korona 9 fillér értékben. A beszerzési ár minden vetőmag esetében 11–20 százalékkal meghaladta a kiosztási árat. A vetőmagkiosztás hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Zemplén és Sáros) 201 községét érintette.[554]

VII.2. Az állattenyésztés fellendítése

VII.2.1. Szarvasmarha-tenyésztés

Kazy József a földművelési minisztériumnak írott jelentésében nagyon pontosan és találóan fogalmazta meg azt, mit tart a régió gazdasági fejlesztésre leginkább alkalmas ágazatának: „A hegyvidéki klíma egyenesen kizárja egy magas fokon álló mezőgazdasági kultura lehetőségét, állattenyésztésre ellenben kiválóan alkalmas. A lakosság már századokon

[553] Uo.

[554] Szintén 1908 folyamán Beregújfalu gazdái részesültek 81 mázsa búza és 10 mázsa rozsvetőmag jutányos kiosztásában, amelynek beszerzési ára 2222 korona 60 fillér volt, a 43 gazda által befizetett összeg viszont csak 1572 korona 50 fillért tett ki. A malmosi gazdakör 25 mázsa rozsvetőmaghoz jutott a beszerzési ár (142 korona) 30 százaléknak az elengedésével. A mároki gazdakör 8 tagja között 33 mázsa búzát osztottak ki 509 korona 50 fillérért, amelynek beszerzési ára 709 korona 50 fillér volt. Dercen és Kisgut gazdálkodói 67,5 mázsa búzát és 68 mázsa rozsvetőmagot kaptak szintén 30 százalékos árengedménnyel, 2200 koronáért, amelynek a beszerzési ára 3143 korona volt. Ugyancsak 30 százalékos árengedményben részesült 10 jégkárt szenvedett kisgejőci lakos, akik így 54 mázsa búzához és 9 mázsa rozsvetőmaghoz jutottak 1033 korona 20 fillérért (a beszerzési ár 1476 korona volt). Még további kilenc kisgejőci gazda között kiosztottak 58 mázsa búza- és 20 mázsa rozsvetőmagot 1254 korona 40 fillérért, amelyet a kirendeltség 1792 koronáért szerzett be.
KAZY József: 1910. 36.

keresztül ugyszólván az állattenyésztéssel foglalkozik, minek folytán az állattenyésztés iránti előszeretete annyira vérévé vált, hogy más nagyobb erőt és gondosságot igénylő munkával nem is rokonszenvez […] Azonban ezen konjukturák mellett a hegyvidék állattenyésztése nem áll sem minőségileg, sem az állatállomány számát tekintve azon a fokon, mint az óhajtandó s elérhető lenne […]"[555]

A szarvasmarha-tenyésztés fellendítése és megújítása érdekében a hegyvidékre a körülményeknek megfelelő, borzderes innthali apaállatokat vittek. 1898 őszén 126-ot, 1899 őszén 220-at, 1901 elején 171-et. Az 1901-ben vásárolt 171 szarvasmarhából 41-et magyarországi tenyésztőktől szereztek be. Az apaállatokat a községeknek kedvezményes áron és részletfizetési feltételek mellett kiosztották. Az állatállomány a kiosztásig a miniszteri kirendeltséghez tartozó szolyvai telepen volt elhelyezve és tartásukra napi 80 fillért engedélyeztek. Tirolból a hegyvidéki kirendeltséghez irányított szarvasmarhák szállítási és takarmányozási költsége 1898–1899-ben 9844 korona 80 fillért tett ki. 1899–1900-ban a költségek 13 805 koronára emelkedtek. Az 1901. évben a bikák szállítási és tartási költsége 10 502 korona 61 fillér volt. Ebből a takarmányozás, amit a hegyvidéki kirendeltség maga oldott meg, 1899-en 1462 korona 8 fillér, 1900-ban 1306 korona 92 fillér, 1901-ben 541 korona volt. A tenyészbikákat Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa megyék területén osztották ki.[556]

A gazdálkodás fejlesztése és az élelmiszerszükséglet megoldása végett az apaállatokon kívül még jelentős számú üszőt is beszerzett a hegyvidéki kirendeltség a minisztérium engedélyével. Először 1897-ben vásároltak 100 üszőt (83 egyévest és 17 kétévest) Tirolból 11 899 korona értékben. 1898-ban 500 üszőt vásároltak és osztottak szét a gazdálkodók között. Ezek között 440 egyéves, 60 darab pedig kétéves volt, értékük összesen 57 092 koronát tett ki. Ebből az állományból 9 darabot visszavettek és az 1900. évi kiosztáshoz sorolták be. 491 elszámolás alá eső állatból 95 elhullott, 1903 őszén 396 üsző maradt életben.[557] 1899-ben 388 tenyészállatot vásároltak 42 600 koronáért, abból 337 egyéves és 51 kétéves volt. Az állatokból 84 elhullott, megmaradt 304 darab. 1900-ban 283 üszőt vásároltak. A kirendeltség pótlólag helyben vásárolt még egyet (özv. Borköles Andrásnétól),

[555] Uo.: 38.
[556] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[557] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 104.

valamint az 1898. évi állományból megmaradt 9 állat is hozzáadódott, azaz összesen elszámolás alá esett 293 darab jószág. Ebből 1903 őszéig elhullott 42 állat, megmaradt 251 tenyészállat.[558] Az 1901. évben 263 üszőt vásároltak és osztottak ki, amiből 21 elhullott, megmaradt 239 darab szarvasmarha.[559]

Az állatok elhullása többnyire a nehéz ellés miatt történt. A későbbiekben a gazdákat kötelezték arra, hogy kétéves koruk előtt ne pároztassák az üszőket. A pusztulás oka volt még a lépfene és a mételykór, amelyek megtámadták a szarvasmarhákat.

A lépfene és mételykór azért alakulhatott ki, mert 1898 és 1899-ben, mikor még nem ismerték a helyi viszonyokat, olyan helyekre osztottak ki állatokat, ahol túl nedves volt az éghajlat. A betegség a mocsaras talajon gyorsan kialakult és állandó veszélyt jelentett.[560]

1898-ban a hitbizományi uradalomtól bérbevettek havasi legelőterületeket, amelyeken 22 ezer korona költséggel házakat, pásztortanyákat, istállókat létesítettek, részben pedig a meglevő istállókat helyrehozták, illetve az állatok számára itatókat alakítottak ki. Ez nagyban hozzájárult az állatok szakszerű tartásához, és azzal együtt az elhullás is csökkent. A kirendeltség által kiosztott üszőállomány és azok növendékmarhái 1899 és 1900 folyamán már megfelelő gulyákba osztva ingyenes legeltetésben részesültek. Erre a célra a minisztériumtól 1899 folyamán 9600 korona fűbér és 3701 korona 50 fillér pásztortartási költség, 1900-ban 7200 korona fűbér és 2169 korona 76 fillér az állatok pásztoroltatására volt kiutalva.[561]

1900 októberében a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség, még Egán Ede személyében, jelentést írt a belügyminiszter számára az állatok elhullásának kárrendezésével, az üszők biztosításával, illetve a tenyészállatok kiosztásával kapcsolatban.

A tenyészállatok kiadásánál a gazdák egy kötelezvénymintát kaptak, amelyet az állat értékének megfelelően kellet kitölteni. A székelyföldi tenyészállatok kiosztásánál használt kötelezvénymintát vette alapul a Hegyvidéki Mi-

[558] Uo.: 104. Kazy József a Földművelési Minisztériumnak 1902. február 10-én írott a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hároméves munkájáról szóló beszámolójában 275 darab üszőről írt 37 044 korona értékben. A későbbi, 1905 októberében megfogalmazott jelentésében számolt be a valamivel nagyobb állatlétszámról.

[559] Uo.: f. 104. Kazy József az 1901-es jelentésében 258 üsző beszerzését említi, az értékükről akkor még a miniszteri kirendeltségnek nem volt adata. K-26-1902-XXXI-1134.

[560] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

[561] Uo.

niszteri Kirendeltség.[562] Nyilatkozniuk kellett arról, melyik napon, hány darab, hány éves és milyen számmal rendelkező állatot vettek át, s azt az államtól (a Magyar Királyi Kincstártól) megvásárolták bizonyos kötelezettségek mellet.

A gazda köteles volt a tenyészállat vételárát 3 év alatt 4 százalékos kamat mellett megfizetni, amit részletekben is megtehetett minden év október 31-éig. Ameddig a tenyészállat teljes mértékben ki nem volt fizetve, addig az állam tulajdonát képezte és a gazdának csak használati joga volt rá. Abban az esetben, ha az állat elhullott a részletek teljes kifizetéséig, akkor a biztosítási összeg is a kincstárat illette. Ha a biztosítás összege nem fedezte volna a vételárat, akkor az államkincstár a kártalanítási összeg és a vételár közötti különbséget a gazdától, vagy szükség esetén annak kezeseitől behajthatta. Ha a befizetések összege és a kártalanítási összeg együttvéve már meghaladták a vételárat, akkor a vételár feletti fölösleg a gazdát illette meg. Ameddig a vételárat teljesen ki nem fizette a gazda, addig az állatot sem elajándékozni, sem elcserélni, de még levágni is csak a miniszteri kirendeltség engedélyével lehetett. Végrehajtás következtében lefoglalt tenyészállatot a gazda köteles volt azonnal jelenteni a kirendeltségnek.

A kötelezettségek megszegése esetén a kincstárnak jogában állt bírósági úton behajtani a vételárat vagy a gazdától, annak jogutódaitól vagy kezeseitől, illetőleg vissza is vehették a jószágot az addig már kifizetett összeg kamat nélküli visszafizetése után.[563]

A tenyészállatoknak a kirendeltség általi felvásárlása és kiosztása során, valamint a gazdálkodók állattartásával kapcsolatosan felvetődött a biztosítás kérdése is. A Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság biztosította a miniszteri kirendeltség által vásárolt és a gazdák között kiosztásra szánt teheneket és üszőket a vásárlástól számított egy évre, az állatok beszerzési árának, illetve a miniszteri kirendeltség által bejelentett érték 80 százalékos értékére. A biztosítási szövetkezet az állatok értékének és a vásárlás időpontjának a megállapítására mérvadónak fogadta el a miniszteri kirendeltségnek az állatokról vezetett hivatalos törzskönyvét. A megvásárolt állatokra a biztosítás a vásárlás napjától volt érvényes azzal a feltétellel, hogy a vételtől számított 14 nap alatt az állatot biztosítótársaságnak bejelentették, valamint kiosztás esetén szintén 14 nap alatt az állattartó nevét, foglalkozását és lakhelyét úgyszintén bejegyezték.[564]

[562] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 110.
[563] Uo.: f. 112–113.
[564] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 118.

A biztosítási összeg az első évben az állat értékének a 3 százaléka volt, a második évben 2,8 százaléka, a harmadik évben 2,6 százalékát tette ki. A biztosítási díjat negyedévenként kellet befizetni, ezenkívül még 1,5 százalékos bélyegilleték befizetése is kötelező volt a biztosított fél számára.

A vásárlási és a biztosítási mintát szintén a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltségtől vették át, azonban a belügyminiszterhez szóló levélben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője arról tett javaslatot, hogy vásárlásnál a részletfizetési kedvezményt töröljék el, és a gazdák helyben, egy összegben fizessék ki a tenyészállatokat. Inkább árkedvezmény nyújtását és a biztosítási díjak 2-3 éves állami fedezetét javasolta a részletfizetés helyett. Tapasztalatból ismerték már, milyen nehezen lehetett behajtani a részletfizetési díjakat, valamint még arra hivatkozott a miniszteri biztos, hogy a kirendeltség egész területét behálózzák a hitelszövetkezetek, amelyek a kisgazdákat hitelekkel támogatják.[565]

A biztosítások esetében a miniszteri biztos megállapodott a Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társasággal, akik beleegyeztek, hogy ugyanolyan feltételekkel biztosítják a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséghez tartozó tenyészállatokat, mint a Székelyföldi Miniszteri Kirendeltség esetében. 1903-ban még nem tudták igénybe venni a biztosítást a megfelelő előirányzott pénzösszeg hiányában, de 1904-ben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség számára kiutalt összeg – ami a kirendeltség költségvetésében is szerepelt –, már lehetőséget adott a biztosítások igénybevételére. A javaslat szerint a biztosításokat az 1898. és a 1899. évben kiosztott állatokra – mivel a vásárlás részletét október 31-éig kellett befizetni – 1903. november 1-jétől kötötték meg egy évre, az 1900-ban kiosztottakra szintén november 1-jétől két évre, az 1901-ben átadott üszőkre a biztosítás időtartama 1903. november 1-jétől három évre állapították meg. A biztosítás időtartama ennek következtében az üszők részletfizetésének határidejét egy évvel meghaladta. Felvetődött ezenkívül, hogy ha az üszők ára a befizetési évet meghaladó biztosítási évben sem lenne teljesen kifizetve, akkor még egy évre kötnének biztosítást, és a pótbiztosításból befolyó összegből a tenyésztő nem lenne kártalanítva, hanem az államkincstárba folyna be. Az elhullás utáni biztosítási összegekből a biztosítási társaság az üsző után fennmaradt összeget levonta az államkincstár részére, azzal megszüntette a tartozást, a többi fennmaradt összeget pedig a gazdának fizették ki.

[565] Uo.: f. 118.

Az 1898. évi tenyészállatokból 304-et egy évre, az 1900. évből 251-et két évre és az 1901. évből 239 üszőt három évre kellett az említett módon biztosítani.

Az időközi elhullásokat levonva 1903. november 1-től biztosított állatok száma:

1899-ben kiosztott üszőkből	396 darab
1899	304 darab
1900	251 darab
1901	239 darab
Összesen:	1190 darab

Az elhullott állatok utáni kárpótlás végett egy 1899. évi (89726 sz.) minisztériumi engedélyt követően még 22 üszőt vásároltak, amiből azonban csak hármat osztottak ki. Egy másik, 1901. évi rendelet alapján (829/901 IV/2 sz.) az elhullott állatok pótlására engedélyeztek 64 darab jószágot, ami tartalmazta a korábbról fennmaradt 19 állatot. Összesen a kiosztott három üszővel együtt 67 darab üszőt tett ki az elhulltak pótlása. Az állatok kiosztása elhúzódott az állatállomány megbetegedése miatt, mivel száj- és körömfájásban nagyon legyengültek és külön legeltetni kellet az üszőket. A kiosztásuk emiatt csak 1903. október 19-én történt meg.[566]

A négy év alatt (1898–1901) elhullott 241 darab üsző közül mintegy 67 esett kártalanítás alá. Pontos számot a miniszteri biztos sem közölt jelentésében, mivel a 67-ből 4-5 darab az 1897-es esztendőre esett.

A földművelésügyi miniszter egyik, 1901. február 15-én kelt rendeletében előirányozta, hogy az elhullott állatokért a gazdálkodóknak nem fognak kárpótlást nyújtani. Még korábban az egyik jelentésében (453/901. sz.) Egán Ede lehetetlennek nevezte az eljárás végrehajtását, mivel már a kezdetekben is a szerződésekben szerepeltek olyan kitételek (1. pont 2. bekezdése), amelyek jogot biztosítottak egyes gazdáknak arra, hogy a biztosítási összeg kifizetése következtében az állatok elhullása esetén kártalanítsák őket.[567]

A miniszteri biztos, Kazy József jelentésében leírta, hogy a bírói eljáráson kívül minden eszközt felhasznált arra, hogy a tenyésztőket rábírja az elhullott üszők utáni részletek kifizetésére, ami nem vezetett eredményre. A lakosság szerint Egán Ede olyan kijelentéseket tett, hogy az elhullott üszők után nem tartoznak fizetni, s azért néhányan még a befizetett összegek visszafizetését is követelték.

[566] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 103.
[567] Uo.: f. 104.

Annak ellenére bírósági eljárást mégsem kezdeményezett, mivel – a miniszteri biztos állítása szerint – az akció ellenségei azt kihasználnák, és az állam „jóindulatú és hasznos" tevékenységével szemben bizalmatlanságot keltettek volna.[568]

Másrészt a bírósági eljárás kimenetele azért lehetett kétséges, mivel az oda vonatkozó igazságügyminiszteri rendelet értelmében és a megkötött szerződések szerint az üsző mindaddig az állam tulajdonát képezte, míg annak az árát a tenyésztő ki nem fizette. Ebből viszont az következett, hogy az üszők elhullása után a tulajdonos károsodik, az elhullás folytán a veszteségek a tulajdonost (azaz a ki nem fizetett üszők után), az államkincstárat érték. Az államkincstár kártalanítási kötelezettségét megerősítette az 1902. december 29-én 6744/eln. számú rendelet is, amely alapján a tenyésztők által befizetett biztosítási díjat az államkincstár javára elszámolták.[569]

Mindezek alapján a miniszteri biztos kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a 829/901 eln. számú rendeletét változtassa meg, és az elhullásokból származó veszteségeket az államkincstárt ért károsodásként állapítsák meg. Mivel viszont az országos állattenyésztési alapnak az általa üszővásárlásra előlegezett összeget teljes egészében meg kellett téríteni, az állami akció vezetője előterjesztéssel fordult a miniszter irányába.

A jelentés megírásáig (1903. október 10-éig) elpusztult 241 állat, valamint a biztosítások kifizetéséig előforduló, illetve a be nem jelentett elhullásokat figyelembe véve 250 állat utáni biztosítási díj kifizetésével számoltak. Abból 67 üszőt kiutaltak, fennmaradt 183, amelyek átlagos értékét 130 koronába számolták fel, ami összesen 23 790 koronát tett ki.[570] Egyrészt azok fedezetét képezték az üszők után már befizetett összegek, másrészt felvetődött, hogy az állatok húsának vagy bőrének értékesítéséből származó összeget a kirendeltségnél helyezzék letétbe, amelyből már addig is 3744 korona bevétel származott. A miniszteri biztos arra kérte fel a földművelésügyi minisztert, hogy a bevételt az elhullott vagy eladott üszők törlesztési részletére számolhassa el, s azt a kirendeltség ügyviteli költségének adománya számlájára könyvelhessék be. Arra számítottak, hogy miniszteri engedély esetén utólag még 15–16 000 korona fog befolyni, amit az 1904. évi költségvetésbe beszámítanak. Erről pontos beszámolást kívántak készíteni a miniszter számára.

[568] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 34., f. 106.
[569] Uo.: f. 107.
[570] Uo.: f. 109.

1908-ban a miniszteri kirendeltség beszámolójában még mindig arról esett szó, hogy a lakosság a tenyész-szarvasmarha növendékállatait részben a legelőhiány, részben tudatlanságból, pénzhiány esetén még borjú korában értékesíti, ahelyett, hogy felnevelné és gazdaságát bővítené. A kirendeltség akkor egy új módszert kezdett alkalmazni azért, hogy a hegyvidéki gazdálkodók megtartsák üszőiket. Felterjesztésükre a földművelésügyi miniszter jóváhagyta, hogy a havasokra felhajtott üszők után a befizetett fűbért (962 koronát) visszatérítsék a gazdáknak, azáltal segítve elő az üszőtartást.[571]

A kőrösmezei hitelszövetkezet tagjai között 14 üszőt osztottak ki a vételár 70 százalékáért (4300 koronából 3010 koronát fizettek a gazdák). A máramarosszigeti erdőigazgatóság felügyelete alatt álló kőrösmezői, rahói és tiszabogdányi tejszövetkezetek között Ausztria alpesi tartományaiból importált 55 borzderes tenyészbikát osztottak szét, amelynek vételára 2960 korona volt. Ugocsa vármegye 26 községe számára 36 tenyészbikát, Zemplén vármegyében 63 községnek 74 bikát adtak el kedvezménye áron, összesen majd 10 000 korona értékben. Sáros vármegye községei részére tenyészállatok beszerzése céljából 5240 koronát nyújtottak. Zemplén vármegyében még 13 üszőt adtak el a gazdáknak 70 százalékos áron a szállítási költségek teljes elengedése mellett.[572]

Ugocsa és Ung vármegyében üsződíjazásokat tartottak, amivel az üszőállomány növelését igyekeztek elősegíteni. Ugocsában a kisgazdák 5-től 30 korona jutalomban részesültek, a nagyobb birtokosok által felhajtott üszőket nem díjazták. Ungban Császlócon, Drugetházán, Hajasdon és Bezőben a vármegyei gazdasági egyesülettel közösen szerveztek állatdíjazásokat.

VII.2.2. Ló- és juhtenyésztés

A lótenyésztés az Északkeleti-Kárpátokban kevéssé volt elterjedve, viszont voltak olyan hegyvidéki részek, ahol a lakosság fuvarozással foglalkozott, s azért a miniszteri kirendeltség részéről fontosnak tartották a lóállomány javítását.

1899-ben Egán Ede görögkatolikus lelkészek egy csoportjának a kérését továbbította Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez. A lelkészek 50 kanca beszerzését kérték, azok vételárának három éven belüli visszatérítésének lehetőségével. A csikókat a híveiknek szándékozták eladni.

[571] KAZY József: 1910. 43.
[572] Uo.: 1910. 45–46.

Egán levelében támogatásra érdemesnek tartotta a tervezetet, ami a „vidék lóanyagának a javításához előreláthatólag nagyban fog hozzájárulni".[573] Azt javasolta, hogy a lovakat ne az állami méntelepekről szerezzék be, mivel áruk túlságosan magas lenne az emberek számára, valamint a lovak sem lennének képesek alkalmazkodni a környezethez. A lovakat a hegyvidéken gazdálkodó lelkészek számára Csík vármegye Romániával határos területéről, Tölgyes, Gyimes és Bélbor vidékéről hozassák; a dombvidéken és a síkvidékhez közel eső területeken gazdálkodóknak pedig Ung és Zemplén vármegyék alsó részeiből szerezzék be. A miniszteri kirendeltség vállalta a lovak megvásárlását, ezért kapcsolatba léptek Kaszaniczky Bélával a sepsiszentgyörgyi, és Kozma Sándorral a turjaremetei méntelep igazgatóival. Az erdélyi lovak árát 150, az ungi és zempléni lovakét 250-350 forintra tartotta, ezért a minisztériumtól összesen 15 ezer forintot kérvényezett vásárlásra. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „A pénz visszafizetését az eddigi tapasztalatok után teljesen biztosítottnak tekintem."[574]

A kirendeltség a nemesítés érdekében más helyekről is hozatott lovakat. A szolyvai telepre két lipicai lovat vittek a fogarasi méntelepről, amelyek ingyen rendelkezésre álltak a jelentkező helyi gazdák lovainak fedeztetésére. Az anyakanca-állomány azonban Szolyva környékén csekély volt, s ezért a földművelésügyi miniszter 10178/eln.II-1.1901 számú rendelete alapján az egyik tenyészmént Szolyváról Drágabártfalvára vitték át.[575]

A hegyvidéken kevés fedeztetési állomás működött, ezért is helyezte el a kirendeltség a saját méneit az állomásoktól távol eső, nehezen megközelíthető vidékek községeiben. 1910-ben már 25 állami fedező mént tartott a kirendeltség, amelyekből 5 lipicai, 9 arab, 9 angol félvér és 2 kis nóniusz volt. A lovakat télen a szolyvai majorban gondozták.[576] A fedező mének közül 10 Ugocsa, 8 Zemplén, 4 Máramaros, 2 Bereg és 1 Sáros megyében 17 állo-

[573] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 91., f. 62–64.
[574] Uo.: f. 63.
[575] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134. 1908 folyamán 17 mént helyeztek ki az állami fedeztetési állomásoktól távol eső községekbe, amiből 5 lipicai, 12 pedig angol félvér volt. Zemplén vármegyében Laborcbéren, Szinnán, Havajban és Nagydomásán 2-2; Ugocsa vármegyében Alsókaraszlón, Magyarkomjáton, Salánkon, Velétén, Kökényesden, Kisgércen 1-1 és Nagytarnán 2; a Bereg vármegyei Szolyván 1 mént helyeztek el. A kirendeltség által tartott fedeztetőmének közül négy megbetegedett, s azokat vágóhídra küldték, helyettük 8 ló érkezett az év végéig. Az Ugocsa vármegyei gazdasági egyesület a csikónevelő-telepének a részbeni fenntartására 3300 korona államsegélyben részesült. KAZY József: 1910. 48–49.
[576] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 94.

másra volt kihelyezve. A fedeztetési díjat 2 koronában állapították meg. A mének tartását és gondozását a fedeztetési állomásokon a kirendeltség viselte.[577]

A juhtenyésztésnek nagy hagyománya volt a hegyvidéken, ami jelentősen visszaesett a 19. század végére. A visszaesés egyrészt általános jellegű volt, mivel országos szinten is jelentősen csökkent az állatállomány. Az 1870. évi 15 millióról csaknem a felére, a 8 milliót alig meghaladó darabszámra esett vissza.[578] Másrészt az úrbérrendezést követően, a hegyvidéken a legelők területének csökkenése folytán, nagy juhnyájak tartására nem volt mindenütt lehetőség. A juhtenyésztés viszont az élelmiszerellátás és ruházkodás szempontjából továbbra is jelentős szerepet töltött be a lakosság életében.

1900-ban a szolyvai járási Alsóvereckén és Rákóciszálláson 72 darab racka fajtából származó anyajuhot és két kost osztottak ki törlesztés fizetése mellett. A juhok 1558 korona 82 fillérbe kerültek, amit a tenyésztők három év alatt részletfizetéssel, kamatmentesen vásárolhattak meg. Minden év november 1-ig kellett a három részre felosztott összeget egyenlő részben kifizetni. Ugyancsak a Szolyvai járás területén, a volóci és a zsdenyovai völgyekben fekvő községek ingyenesen 6 darab kost kaptak.[579]

A 20. század első évtizedének a végére a juhtenyésztésben már kiemelkedő sikereket értek el, az állomány eléggé nagyszámú és nemesített volt. 1908 végén a gazdáktól 865 juhot vásároltak fel és a felvidéki kirendeltséghez tartozó gazdák között osztották ki azokat kedvezményes áron.[580]

1909-ben az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telepen törzsjuhászatot hoztak létre, amely 4 tenyészkosból, 90 anyajuhból, 4 egyéves kosból és 19 egyéves anyajuhból állt, s összesen 3200 koronába került.[581]

A ló- és a juhtenyésztés fejlesztésével korábban jelentős, a lakosság életvitelét meghatározó ágazatokat kívánták felélénkíteni, amelyek a 19. század végére jelentősen visszaszorultak. A tenyésztés elterjesztése a kezdetét jelen-

[577] A lovak elhelyezése a megyékben falvanként:
Ugocsa megye: 3 Alsókaraszló, 2 Nagytarna, 1 Fertősalmás, 1 Kökényesd, 1 Salánk, 1 Szőlősegres, 1 Tiszakeresztúr; Zemplén megye: 3 Laborcbér, 2 Nagydomása, 2 Szinna, 1 Cirókahosszúmező; Máramaros megye: 1 Felsővisó, 1 Jód, 1 Rozália, 1 Visóoroszi; Bereg megye: 2 Nagybereg; Sáros megye: 1 Szorocsány. Uo.: f. 95–96.
[578] KATUS László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 449.
[579] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[580] KAZY József: 1910. 49.
[581] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 96.

tette annak a folyamatnak, amelyek révén kialakulhattak vagy jobb minőségűvé válhattak azok az ágazatok (a lótenyésztés által a fuvarozás vagy a mezőgazdasági munkák felgyorsulása, juhok gyapjának feldolgozása és különböző termékek előállítása), amelyek az életmód és a termelés javítását szolgálták.

VII.3. Mezőgazdasági gépek kiosztása

A hegyvidéki gazdaságok fejlesztése érdekében sor került a miniszteri kirendeltség irányítása alatt különböző mezőgazdasági gépek kiosztására. A mintagazdaságok ellátása technikai eszközökkel már alapításuktól, 1898-tól elkezdődött. 1899-től Bereg megye Szolyvai, Munkácsi és Felvidéki járásainak 21 községében támogatták a gazdákat a munkájukhoz szükséges gépekkel. 1904-ig összesen 5 szelelő rosta, 14 Kühne-féle magtárrosta és 18 konkolyozó gép (lásd: 12. függelék) került kiadásra. A gépeket a beszerzési ár fele részének és a Budapestről történő kiszállítási ár megtérítése mellett osztották ki. A technikai eszközök ára 1711 korona 26 fillér volt, melyet három év alatt egyenlő részletekben kellett visszafizetni. Ezzel a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyben, jutányos áron, részletfizetésre lehetőséget biztosított a gazdálkodóknak mezőgazdasági gépek megvásárlására és ezzel együtt a hegyvidéki gazdaságok fejlesztését segítette elő.

A gépeken kívül még néhány gazda, elsősorban lelkészek, „hogy a helyes méhészeti kezelésre a népnek példát mutassanak", a méhészethez szükséges eszközöket kaptak.[582]

Az elkövetkező években, a gazdaságok gépesítésének támogatásakor az volt a vezérelv, hogy a gazdaköröket és a hitelszövetkezeteket részesítsék államsegélyben, s azok olcsóbban szerezzék be a gépeket. A kirendeltség által nyújtott támogatás eredményeként 1906-ban a halábori gazdakör 250 korona, a Máramaros vármegyei gazdasági egyesület 54 szecskavágó beszerzésére 1005 korona, három Zemplén vármegyei görögkatolikus lelkész 3 rosta költségeire 240 korona, a badalói és a tarpai gazdakörök 61 korona, az alsóvereckei hitelszövetkezet 35 korona 50 fillér, a bulcsúi gazdakör 300 korona, a csarodai gazdakör 450 korona, a felsőkerepeci gazdakör 100 korona és a derceni gazdakör 300 korona gépek megvásárlására fordítható gazdasági segélyben részesült.[583]

[582] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[583] KTÁL. F. 772., op. 5. od. zb. 90., f. 39–40.

1908 folyamán a kirendeltség szervezőmunkájának köszönhetően Ugocsa vármegye 3 községében, Bereg vármegyében a Munkács és Vidéke Közgazdasági Egyesülettel együttműködve 16 községben alakultak gazdakörök.[584] Abban az évben az alsóvereckei hitelszövetkezetnek 1 kézi cséplőgép és 3 gabonarosta beszerzésére 290 koronát, a tarpai gazdakör részére 1 tizedes mérleg beszerzésére 35 koronát, a badalói gazdakör részére 1 db 11 soros vetőgép, 1 konkolyozó, 1 tizedes mérleg és 10 Sack-eke beszerzésére 610 koronát, a mároki gazdakör részére 1 db 11 soros vetőgép, 1 gabonatisztító rosta, 1 konkolyozó, 1 szecskavágó, 1 tizedes mérleg és 5 Sack-eke (lásd: 12. függelék) beszerzésére 599 koronát, a nagyborzsavai gazdakör részére 1 vetőgép, 1 lógereblye, 1 konkolyozó, és 6 Sack-eke beszerzésére 642 koronát, a malmosi gazdakör részére 2 szecskavágó beszerzésére 63 koronát utaltak ki. A Máramaros Vármegyei Gazdasági Egyesület együttműködése révén 54 szecskavágót kedvezményes áron, 30–50 százalékos engedménnyel osztottak ki. Ugyancsak 30 százalékos árkedvezménnyel és a szállítási költségek megtérítésével osztottak ki 1 konkolyozót, 3 gabonarostát és 1 kézi cséplőgépet (lásd: 12. függelék) a zemplén megyei kisgazdáknak.[585]

1910-ben 5 új gazdakör létesült: Tiszakeresztúron, Halmiban, Forgolányon, Visken és Terebesfejérpatakon. Ezekkel együtt a kirendeltség közreműködésével összesen 30 gazdakör jött létre, amelyek közül 16 Bereg, 10 Ugocsa és 4 Máramaros vármegyében működött. A gazdaköröknek jelentős államsegélyt nyújtottak gépek beszerzésére. A klacsanói, a felsőkerepeci és a hársfalvai gazdakör 2 rosta, 1 eke és 1 konkolyozó beszerzési költségeire 500 korona, a beregszászi gazdakör 1 vetőgép, 1 acélgereblye és 6 acéleke megvásárlására szintén 500 korona, a márokpapi gazdakör 1 vetőgép és 20 eke megvételére 400 korona, a hosszúmezői gazdakör 1 szecskavágó, 2 répavágó, 1 acéleke, 1 konkolyozó és 1 morzsoló vételárának mérséklése érdekében 250 korona államsegélyt kapott. Az asztélyi gazdakör 1 vetőgép, 1 rosta és 1 szőlőzúzó beszerzésére 300 korona, a turjavágási hitelszövetkezet 1 kézi cséplő és 1 rosta megvásárlására 87 korona 60 fillér, a nagyberegi gazdakör 1 tüskéshenger, 1 konkolyozó és 1 borsajtó megszerzése érdekében 350 korona, a sárosoroszi gazdakör 1 vetőgép megszerzésének támogatására 200 korona államsegélyben részesült.[586]

[584] KAZY József: 1910. 31.
[585] Uo.
[586] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 54–56.

A földek szakszerűbb megmunkálása és a jobb terméseredmények elérése céljából a kirendeltség nagy segítséget nyújtott a gazdálkodóknak azzal, hogy lehetőséget biztosított az akkori modern gazdasági gépek olcsóbb beszerzésére és elterjesztésére. A gépesítés korábban teljesen ismeretlen volt a hegyvidéken, nagyon sok helyen a faekéket ekkor kezdték felváltani a vasból készült ekék. A lakosság egyre jobban törekedett a különböző mezőgazdasági gépek megvásárlására, amit a hegyvidéki akció vezetői jelentős „erkölcsi eredménynek" tekintettek.[587]

VII.4. A gyümölcstermesztés elősegítése

A gazdasági fejlesztések fontos részét képezte a gyümölcstermesztés elősegítése az Északkeleti-Kárpátokban. A miniszteri kirendeltség megállapítása szerint a hegyvidék kétharmad része alkalmas a gyümölcstermesztésre.[588] Mivel a vidéket gyümölcsfacsemetékkel ellátó Ungvári Állami Faiskola nem volt képes elegendő gyümölcsfát biztosítani, azért egy újabb állami faiskola létesítését határozták el. Erre a hitbizományi uradalomtól bérbe vett földterületen, a szolyvai major mellett egy 25 kat. hold kiterjedésű területen került sor. 1898-tól kezdődően különböző gyümölcsfacsemetékkel betelepített 12 és fél kat. hold területet műveltek szakszerűen.

A gyümölcstermesztés fellendítése, a nemesítés minél szélesebb körben való elterjesztése és a termelés növelése érdekében 1901. május 20-án egy jelentős értekezletre került sor, amelyre sok gazda érkezett Bereg megye községeiből. A földművelésügyi miniszter közbenjárására az értekezleten részt vett Molnár István kir. tanácsos, országos gyümölcsészeti és fatenyésztési miniszteri biztos.[589] Az értekezleten meghatározták azokat a

[587] Uo.: f. 56.

[588] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

[589] (Rudinai) Molnár István (Esztergom, 1851– Budapest, 1920). Alap- és középfokú iskoláit Esztergomban végezte, majd a Keszthelyi Gazdasági Tanintézetben tanult, amit miniszteri kitüntetéssel zárt. Később a karlsruhei műegyetemen kémiát, földtant, növénytant és borászatot hallgatott. Ő készítette el először a magyar borok kémiai analízisét. 1876-ban az OMGE budai Vincellér és Pincemester Képezdéjének igazgatója lett. Szerkesztette a Borászati Lapokat, majd 1885-től a Magyar Kertész című szaklapot. Sokat tett a filoxéra leküzdéséért, 1878-ban tagja lett a nemzetközi Állandó Filoxéra Bizottságnak. 1886-ban Kállay Béni közös pénzügyminiszter kérésére elvállalta Bosznia-Hercegovina szőlő-, bor és gyümölcstermelési szaktanácsadói tisztségét, amit 1895-ig látott el. 1896-ban Darányi Ignác megbízta a Földművelésügyi Minisztériumban felállításra kerülő Gyümölcsészeti és Kertészeti Ügyosztály megszervezésével. 1898-ban gyümölcsészeti és fatenyésztési biztosnak is kinevezték. Megszervezte a kertészeti és szőlészeti kutatás első intézeteit, az Ampelológiai Intézetet és a Tyej-i (Hunyad m.) gyümölcskísérleti telepet. 1913-ban nyugdíjba vonult, 1920. október 19-én hunyt el.

gyümölcsfajtákat, amelyek termesztése megfelelt a vidék éghajlati viszonyainak, s amelyek az értékesítés és a fogyasztás szempontjából is leginkább kedvezőnek bizonyultak. Felvetődött egy újabb faiskola létrehozása, amelyet később Bereg megye felvidéki járásában, Závidfalva községben akartak megszervezni. A szakszerű gyümölcstermesztés elterjesztése érdekében kilátásba helyezték egy állandó vezető és ellenőrző szakember kiküldését.

A gyümölcstermesztés egyik legfontosabb kérdése a gyümölcsök értékesítése volt. 1901. augusztus 12-én került sor Munkácson a környék gazdáinak a részvételével a Munkács és Vidéke Gyümölcsértékesítési Szövetkezet alakuló ülésére, amelyen a miniszter közbenjárásával részt vett Tisza László, aki szintén fatenyésztési és gyümölcsészeti biztosként működött. A szövetkezetbe megalakulása után 1901 decemberéig mintegy 450 gazda lépett be.

A kezdetben a vidéken fennálló, körülmények adta problémákkal is meg kellett küzdeni. Az első évben még nem volt elegendő exportképes gyümölcs, azért a kiviteli raktárak létrehozását Munkácson nem tudták megszervezni. 1901-ben viszont a szeszfőzésre alkalmas vörös szilvából jelentős mennyiség termett. Az 1899-ben hozott XX. tc. a szesztermelési törvény azonban nagyon megnehezítette a szilva kisüstön való kifőzését és ezzel együtt az egyszerű értékesítését. Bereg megye falvainak egy részében az embereknek ez a jelentős, ám „igen csekély befektetést igénylő jövedelme" veszélybe került.[590] Ezt tovább súlyosbította az, hogy a szilva értékesítésével foglalkozó üzérek egymással kartellbe léptek és a nagy termést olcsón akarták megszerezni, hektoliterenként 50 fillérért, legfeljebb 1 koronáért. Mivel a szeszfőzők a feldolgozható szilva mennyiségét mindenképpen beszerezhetőnek vélték, még az is felmerült, hogy a termés harmadrésze értékesítetlenül kárba vész.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség felvállalta a lakosság problémáját, és pénzügyminiszteri engedéllyel (67.495/1901 sz. rendelet) a gyümölcsértékesítő szövetkezet a szilvát felvásárolhatta, illetve kedvezményesen kifőzhette. A szilva mennyiségének nagy részét sikerült hektoliterenként 2 korona 80 fillérért felvásárolni, így a kedvezményes szeszfőzés következtében az egész szilvatermést értékesítették. Kazy József mindezt jelentésében tevékenységük egyik legnagyobb eredményeként értékelte.[591]

P. ERMÉNYI Magdolna: (Rudinai) Molnár István. In: Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. Szerkesztette: dr. Für Lajos és dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1988. 564–568.

[590] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.

[591] Uo.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség akárcsak a vetőmagkiosztás esetében – a gyümölcsfakiosztáskor, illetve oltógallyak kiadásakor is évente összegyűjtötte a gazdák igényeit. A század elejétől kezdődően egyre növekedtek a benyújtott igények, amit a kirendeltség egyrészt pozitívumként könyvelt el, másrészt a gyümölcsfaszükségletet nem mindig tudta maradéktalanul kielégíteni.

1908-ban Galambos községben 77 gazdának 1075 gyümölcsfáját oltották be sóvári, jonatán és arany parmen almával, hardenpont téli vajkörtével és besztercei szilvával. A kiosztott gyümölcsfákat a szolyvai, nagybocskói, ungvári és tarcali faiskolákból szállították ki. Abban az évben nem volt számottevő gyümölcstermés a hernyók és a vértetvek pusztítása miatt.[592]

A szolyvai major mellett elterülő földek és utak befásítására is sor került, amelyben a beregszászi állami erdőhivatal és a tarcali állami faiskola nyújtott segítséget.

Egy oroszvégi gazda 3000 csemetét, valamint egy gazdálkodó lelkész a batári görögkatolikus egyházközség birtokának a körbekerítésére 5000 akácfacsemetét kapott ingyen.

A szőlőtermelés fellendítése érdekében szintén 1908 folyamán 40 kisgércei, 1 ung-daróci, 4 nevickei és 5 iványi gazda, valamint az iványi és a kökényesi görögkatolikus egyházközség, illetve a nagylucskai görögkatolikus tanító részesült külön-külön több száz olaszrizling és zöldszilváni szőlőoltvány kiosztásában.

VII.5. Gazdasági ismeretek, oktatás és népművelődés terjesztése

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a mintagazdaságok megszervezését nem tartotta elegendőnek a tapasztalatszerzésre és a példamutatásra, valamint jellegüktől fogva kevés embernek nyújthattak elméleti gazdasági ismereteket, ezért felvállalta a gazdasági szaktanfolyamok megszervezését (lásd: 19. függelék).

1898-ban a földművelésügyi miniszter a 88 959. sz. rendeletével engedélyezte a Szolyvai járásban szolgálatot teljesítő görögkatolikus lelkészek részére egy gazdasági szaktanfolyam megszervezését. A tanfolyamot 1899 februárjában tartották meg, 5 szaktanár előadásán 22 lelkész vett részt.

[592] KAZY József: 1910. 41.

A szakszerű havasi gazdálkodás tanulmányozása céljából a tanfolyam hallgatói közül 18-an meglátogatták Zürcher Herzog szaploncai havasi telepét. A gazdasági szaktanfolyam költségei 3628 korona 36 fillért tettek ki, a tanulmányút költségeire pedig 792 koronát fordítottak, mely összegek a földművelésügyi miniszter 88 959/98 sz., illetve a 83 419/99 sz. rendeletei alapján lettek kiutalva.[593] A minisztérium azonban nem csak a görögkatolikus lelkészek példamutatásán keresztül képzelte el a szakszerű gazdálkodás elterjesztését a hegyvidéken. Zürcher Herzog szaploncai havasi telepe olyan mintagazdaság volt, amelyen bizonyos fokú képzést is nyújtottak. A földművelésügyi miniszter 1899. évi 9631/IV.2-99. sz. rendelete alapján 20 rutén fiatalembert küldtek a havasi gazdálkodás elsajátítása végett a mintagazdaságba, ahol átlagosan fél évet töltöttek.

1899-ben kizárólag Máramaros vármegye rutén falvai részére 96 ezer forintot különítettek el 24 elemi iskola és tanítói lakás megépítése céljából. A telkekről a községek gondoskodtak, a tantermek és a lakások felépítése, felszerelése az állam feladata volt.[594]

1901-ben a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség és a Máramarosszigeti Erdőigazgatóság közös javaslatára a minisztérium 1902. január 18-án kelt 539/ eln. sz. rendeletével hozzájárult ahhoz, hogy a hegyvidékről a Sárvári M. Kir. Tejgazdasági Szakiskolában 12 fiatal vegyen részt egy 4 és fél hónapos képzésen.

A gazdasági ismeretek terjesztése érdekében Abonyi Károly gazdasági vándor szaktanár és Nitsmann Jenő gazdasági szaktanár a hegyvidék 25–30 községében gazdasági előadásokat tartott.

A miniszteri kirendeltség a minisztériummal együtt megszervezte a lakosság egy részének a foglalkoztatását, mégpedig a mezőhegyesi ménesbirtokon, ahol tavasztól őszig mintegy 600 személyt mezei és aratómunkásként foglalkoztattak.

VII.6. A háziipar megszervezése

A kirendeltség jelentős mértékben támogatta a háziipar fejlesztését is és megszervezte a tanfolyamok indítását. A gazdasági háziipari tanfolyamok a miniszter 1901. december 26-án kelt 11108/eln. sz. rendelete alap-

[593] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[594] Új népiskolák Máramarosban. // Kárpáti Lapok. Ötödik évfolyam, 28. szám. Ungvár, 1899. július 9.

ján 1902. január 1-től indultak meg. Bereg megyében, Szolyván kosárkötő, a szolyvai járási Dombostelken és Duszinán, valamint a felvidéki járási Ivaskófalván fafaragó tanfolyamokat szerveztek, melyekre a kirendeltség mintegy 2000 koronát fordított.[595]

Az általános programjaik mellett a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség még időközönként ún. „segítő akciókat" is szervezett egy-egy termékenlenebb év nehézségeinek a felszámolására. 1905-ben Kazy Józsefnek, a miniszteri kirendeltség vezetőjének a szervezésében „házi ipari cikkek" készítését és értékesítését tervezték. Ebben Kazy a munkácsi görögkatolikus püspök, Firczák Gyula, illetve rajta keresztül a görögkatolikus papság segítségét kérte.[596] Megszervezték azoknak a jó kézügyességgel rendelkező személyeknek a munkáját, akik hajlandóak voltak bizonyos szerszámokat – ásót, kapát, kaszát, csákányt, fejszét, lapátot, seprűt, meszelőt, kalapácsnyelet stb. – készíteni. Továbbá megoldották az előállított termékek hetenkénti eladását. A vállalkozó személyek betanítására munkavezetőket küldtek ki, akik betanították a munkára jelentkezőket. A háziipari tanfolyamok szervezésében részt vettek az iparfejlesztő bizottságok is, amelyek munkájukért jelentős állami segélyben részesültek.[597]

1908-ban már 61 háziipari egység működött: 13 kosárfonó szövetkezet, 13 kosárfonó telep, 8 nádfonó műhely, 5 nyírágseprűkötő és abroncsfaragó telep, 3 fafaragó szövetkezet, 2 vászonszövő telep, 5 szőnyegszövő telep, 2 művirágkészítő telep, 3 kötőipari telep, 5 hímzőtelep, 1 gyermekjátékszer-készítő szövetkezet és 1 gyapjúszövő szövetkezet. A műhelyekben 2 308 iparos dolgozott és 1050 munkás akkor tanulta a kosárfonást. A munkások átlagkeresete 90 korona volt.[598]

[595] MNL. K 26. 1902-XXXI-1134.
[596] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 74., f. 41.
[597] KAZY József: 1910. 56. A jelentés a Máramaros és az Ugocsa vármegyei iparfejlesztő bizottságot említi.
[598] Uo.: 1910. 56–57.
A kosárfonás magszervezését az állam még a hegyvidéki akció előtt kezdeményezte, amit a gazdasági program keretében felkaroltak és továbbfejlesztettek. A Kassai Kereskedelmi és Iparkamara 1897. január 31-i ülésén határozatot hozott arról, hogy Ung vármegye „legalkalmasabb" hegyvidéki községébe 2–3 lackovai (Lackvágása) kosárfonó családot fog letelepíteni, és a kosárfonást népiparként meghonosítja. Ebből kifolyólag a kamara a kereskedelemügyi miniszterhez felterjesztést nyújtott be. A kosárfonás mint háziipar vármegyénkben. // Ungvári Közlöny. Tizenkilencedik évfolyam, 7. szám. Ungvár, 1897, február 18.

A kirendeltség szervezésében rendszeresen kosárfonó tanfolyamokat rendeztek. 1908-ban hat vármegye 50 községében vettek részt a kisbirtokos gazdák 6–12 hetes oktatáson (lásd: 20. függelék).

A kirendeltség arra törekedett, hogy a kosárfonó szövetkezetek és telepek közelében nemes fűzfatelepeket hozzanak létre, ami fedezi a szükséges nyersanyagkészletet. A vadon termő füzesek nem mindig nyújtottak megfelelő nyersanyagot a kosárfonóknak, illetőleg a vesszőmennyiség mintegy felét szolgáltatták. A finomabb fonású kosarakat és a vesszőbútorokat csak nemes fűzfavesszőből lehetett elkészíteni. Elkezdődött az üzérkedés a fűzfavesszőkkel és azzal együtt a vadon élő füzesek lepusztítása. Az 1908-ban végzett felmérések alapján legalább 200 hold fűzfatelep létesítésére lett volna szükség. Ezt csak fokozatosan lehetett elérni, a nemes fűztelepek területe évente 15–20 holddal növekedett. A földhiány azonban megnehezítette a telepítést, a községeknek nem állt módjukban földterületet ingyen felajánlani a célra, s ezért a kirendeltség kénytelen volt az uradalmaktól bérbe venni földeket, ami bérleti díjak kifizetése miatt csökkentette a betelepítésre szánt összegeket.

1908-ban Árdánházán, Alsóremetén, Drágabártfalván, Ilonokújfaluban és Salánkon hoztak létre telepeket, valamint a Máramaros megyei és az Ugocsa megyei iparfejlesztő bizottságok segítségével a meglévőket kibővítették, és mintegy 20 holddal növelték a nemes fűzfatelepek területét. Ekkor kb. 60 hold nemes fűzfatelep volt a kirendeltség területén.[599]

A nemes fűzfatelepek mellett a nádfonó ipart is támogatta a kirendeltség. Közbenjárásukra a „Mundus" Magyar Hajlított Fabútor Részvénytársaság ungvári gyári igazgatósága lehetőséget adott arra, hogy a bútorokhoz használt nádszövetlapokat nem a központi gyártelepen, hanem több községben állíttatták elő. Nádfonó telepek működtek Drugetházán, Domonyán, Gerényben, Hajasdon, Kapuszögben, Perecsenyben, Radváncon és Ungdarócon, ahol több száz ember találhatott munkát. A műhelyek egész éven át nyitva tartottak, így amikor befejeződtek a nyári munkák, és máshol jobb keresetet nem találtak, akkor lehetőség nyílott nádfonással fizetéshez jutni.[600]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség a lakosság fogalakoztatása és a téli pénzkereseti lehetőségek biztosítása érdekében a fafaragást is igyekezett pártfogásába venni, és háziipari tanfolyamokat szervezett. A fafaragásnak

[599] KAZY József: 1910. 67.
[600] Uo.: 1910. 69.

korábbról is volt hagyománya, így a meglévő lehetőségeket próbálták kiszélesíteni a termelés és az értékesítés megszervezése révén.

Árdánházán és Kisrákócon faipari szövetkezetek alakultak, amelyek többek között az államvasutak debreceni üzletvezetősége részéről kaptak megbízást különféle pályafenntartási eszközökre. Kereckén falapátkészítő, Rókamezőn favillakészítő, Nagyberegen pedig szekéralkatrész-készítő szövetkezetek létrehozását tervezték.[601]

Hajlított hordó és tonnaabroncsok készítésére 1908 folyamán 8 hetes tanfolyamot szervezett a kirendeltség. Az abroncsokat különböző vegyi gyárak, dohánygyárak és magán hordógyárosok használták fel. A hordóabroncsok olcsó készítmények voltak, viszont egy jó átlagmunkás naponta 100–120 fillért meg tudott keresni a munkájával. A téli időszakban az elzárt hegyvidéki falvakban, amikor más kereseti lehetőségre nem volt mód, jelentős jövedelemnek számított.[602]

A háziipar fejlesztésének és a téli foglalkoztatásnak része volt a nyírágseprű-készítés. Az évente megrendezett tanfolyamokon több száz személy részesült képzésben. A magyar honvédségtől, a közös hadseregtől, az államvasutaktól, ipari vállalatoktól, uradalmaktól és alföldi gazdasági egyesületektől érkeztek megrendelések nyírágseprű szállítására. 1909-től a boródi faragószövetkezet bonyolította le a kirendeltség által megkötött megrendeléseket seprű készítésére és szállítására.[603]

A hegyvidéken két vászonszövő telep működött: az árdánházai és a bárdházai. Az árdánházai vászonszövő telepet a hitelszövetkezet tőkéjét befektetve hozták létre mint hitelszövetkezeti szakcsoportot, a bárdházai telepet egy államilag segélyezett vállalkozó irányította. Az árdánházai telep eleinte háztartási vászonneműket, damasztárut, gyógyintézeti fehérneműt állított elő. 1908-tól azonban a lipótmezői és angyalföldi elmegyógyintézetek, a budapesti szemkórház kórházi fehérneműinek egy részét az árdánházai telepről szerezték be.[604] A szövőtelep mellett egy szőnyegcsomózó is működött Árdánházán. A szövőtelepen 30, a szőnyegcsomózó műhelyben 8 munkás dolgozott.

[601] KAZY József: 1910. 71.
[602] Uo.: 1910. 72.
[603] 1908-ban 60 750 db-ot kellett leszállítani. Uo.: 1910. 73.
[604] Uo.: 1910. 74–75.

A bárdházai szövőtelep és a zsófiafalvai fiókrészlege a dohánygyárak részére készített csomagolóvásznat. A szövőtelep, ahol 92 munkás dolgozott, csak a téli hónapok alatt működött. Egy-egy munkáscsalád havi átlagkeresete 130 fillér körül ingadozott.

A szőnyegszövő háziipart a kirendeltség a kereskedelmi minisztertől kieszközölt anyagiakkal támogatta, amit berendezésre és felszerelésre fordítottak. Így a Máramaros megyei iparfejlesztő bizottság által létrehozott gányai szövő- és hímzőiparházat, a husztközi iparházat és a máramarosszigeti központi tanműhelyt. 1908-ban 79 munkás összesen 1783 db szőnyeget állított elő. A munkások átlagkeresete 129 korona volt.[605]

Beregkisfaludon 1908. március 15-én megalakult, Sárosoroszban 1908. június 1-jén megindult szövetkezeti kötőtelep működött, illetve szintén 1908-ban kapott működési engedélyt a mátyfalvai kötőtelep. A beregkisfaludi festett fonalakkal dolgozott és finomabb harisnyákat, míg a sárosoroszi telep festetlen nyerspamutot dolgozott fel. A kezdetlegesebb készítményeket a hegyvidéki szövetkezeti áruraktárak révén értékesítették, a finomabb áruk a nagykereskedelembe is bekerültek, valamint Romániába is szállítottak. A sárosoroszi kötőtelep 20 kötőgéppel volt berendezve, a beregkisfaludi 1908 végére már 25-tel, Mátyfalván 20 kötőgéppel indult meg a termelés. A hegyvidéki kirendeltség további gépek alkalmazásának és épületek emelésének költségeire anyagiakat eszközölt ki a kereskedelemügyi minisztertől.[606]

1909-ben 76 háziipari telep és szövetkezet működött a kirendeltség keretében, ami 1910-ben már 83-ra emelkedett: 16 kosárfonó, 3 faipari, 1 gyermekjáték-készítő, 1 gyékényszövő, 1 gyapjúszövő, 1 fazekas szövetkezet, valamint 16 kosárfonó, 1 fafaragó, 3 nyírágseprű, 3 abroncsfaragó, 2 vászonszövő, 10 szőnyegszövő, 3 művirágkészítő, 4 kötőipari, 10 hímzőtelep és 7 nádfonó műhely. Az év végére a csipkeverést és gombhorgolást is meghonosították és háziipari műhelyt hoztak létre.[607]

A hegyvidéki kirendeltség arra törekedett, hogy a háziipari műhelyeket vállalkozók irányítása alá helyezze, ami a nyersanyag beszerzése és az értékesítés szempontjából egyszerűbb működést feltételezett. 1910-ig ezt 19 háziipari műhelynél sikerült elérni és további 33 műhely esetében folytak ilyen jellegű tárgyalások.

[605] Uo.: 1910. 79.
[606] KAZY József: 1910. 81–72.
[607] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 103–104.

1910-ben a háziipar különböző ágazataival 3962 személy foglalkozott, akiknek összesen 287 482 korona 36 fillér munkabért fizettek ki. Ebből rendszeresen háziiparral 2603 munkás foglalkozott, 1359 személy a különböző háziipari tanfolyamokon tanult, de ők is bizonyos jövedelemhez jutottak az általuk előállított készítmények értékesítése során.[608]

VII.7. A hitbizományi uradalomtól bérbe vett földek területi kiterjedésének és bérleti díjának változása

Az 1897. szeptember 14-én megkötött szerződés az állam és a Schönborn-féle munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalom között jogot biztosított a tulajdonos számára, hogy 12 év után a földek haszonbérletét 20 százalékkal felemelje. A földeket bérbeadó Schönborn-Buchheim Ervin gróf 1903. június 20-án elhunyt.[609] Fia és kizárólagos örököse, Schönborn-Buchheim Frigyes Károly élt szerződésben foglalt jogával, és a földek bérleti díját 1909. október 1-től 20 százalékkal, 1 forint 80 krajcárról 2 forint 16 krajcárra, azaz 4 korona 32 fillérre emelte.[610]

A tulajdonos a bérleti díj felemelésének szándékáról még 1908. szeptember 18-án levélben értesítette a Földművelésügyi Minisztériumot. A szerződésbe foglalt jogi lehetőség érvényesítésétől a gróf kész volt eltekinteni, ha az állam visszajuttat számára bizonyos földterületeket a rajta levő ingatlanokkal együtt. Szolyva, Volóc, Rekesz és Vezérszállás környékén elterülő birtokrészeket kérte „szabad rendelkezésére bocsátani". Azon kívül a tulajdonos még felvetette, hogy a minisztérium a szerződésben leírt kötelezettségein felül 1909. október 1-től az összes állami adó és minden közteher kifizetését is vállalja.

A föld visszaigényléseket azzal támasztották alá, hogy Szolyván 1908-ban faipari vegyigyár épült, s azáltal a lakosság kereseti és munkalehetőségei növekedtek. A községben élők korábban kizárólag földműveléssel voltak kénytelenek foglalkozni, attól kezdve gyári munkásként vagy fuvarosként is dolgozhattak. A Szkotarszki-Beszkidek 540 kat. holdnyi területe alacsony

[608] Uo.: f. 104.
[609] Schönborn Buchheim Ervin gróf †. 1842–1903. //Munkács. Társadalmi hetilap. XXII. évfolyam, 4. szám. 1903. január 25.
[610] MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990. Schönborn-Buchheim Frigyes Károly levele a földművelésügyi miniszternek. 1908. szeptember 18.

termőképességű volt, amit – Schönborn-Buchheim Frigyes Károly állítása szerint – a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség egy idő után nem tudott értékesíteni, ezért 1906-tól kiiktatták a gazdák által bérelhető területek sorából. Ezenkívül még termőképes, jövedelmező területeket is kértek vissza, ezért „kiegyenlítésül" a volóci, rekeszi és vezérszállási birtokrészeket szerették volna megszerezni, összesen 784 hold 107 négyszögöl földet. A tulajdonos elképzelése szerint az épületek állami bérletben maradtak volna.[611]

Az állam és az uradalom közötti szerződés értelmében a bérbeadó köteles volt megfizetni az adókat, de ha az éves adók összege meghaladta az 1897. évi adókat, akkor a többletet a bérbevevő volt köteles a bérbeadónak évenként megtéríteni. A tulajdonos az éves adók összehasonlítását, valamint az azzal kapcsolatos munkát soknak tartotta, azért kérte az adók kifizetésének átruházását az államra.[612]

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség beszámolója alapján egyes visszakért földek az állami bérletek legértékesebb részét képezték. Olyan birtokrészek voltak, amelyekért a fizetett bérösszeg ellensúlyozta a gyengébben termő területekért kapott bevételeket, valamint azon a vidéken nagyon sok kisgazda szorult rá a földbérletekre. A kirendeltség a tulajdonosnak általányban 3 korona 60 fillért fizetett holdanként, ami összesen 2822 korona 40 fillért tett ki. A földekért a gazdák 6–12 koronát fizettek, összesen 7480 korona volt a befolyt bérösszeg, ami 4657 korona 60 fillér többletjövedelmet jelentett a kirendeltség számára. A területek visszaadása esetén ezt az összeget máshonnan kellett volna biztosítani. Jövedelemszerzési lehetőség nélkül az épületek megtartása a földek átadása mellett csak kiadást jelentett volna.[613]

Az 540 holdas Szkotarszki-Beszkid területét nem a Földművelésügyi Minisztérium iktatta ki a bérelhető földterületek sorából, hanem a hitbizományi uradalom kérelmezte a terület visszavételét, miután befásította az erdőtalajt. Az uradalomnak az 540 hold fölött még 256 kat. hold 324 négyszögöl földet juttattak vissza, amelyek különböző részlegekben terültek el. Helyette az uradalom egy ugyanolyan nagyságú területet adott át mezőgazdasági értékesítésre a síkságon fekvő erdőbirtokából.

Az adók kincstár általi fizetése szintén hátrányosan érintette volna az államot. Az 1907. évi adók összege 2366 korona 77 fillért tett ki. Az állam

[611] Uo.: A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség jelentése a haszonbérletek megemelése tárgyában a földművelésügyi miniszternek. 1908. december 10.
[612] Uo.
[613] MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990.

részéről az uradalomnak fizetett adókiegészítés 1905 és 1907 között a következőképpen alakult:

1905-ben	540 korona 52 fillér
1906-ban	361 korona 18 fillér
1907-ben	486 korona 36 fillér
Összesen:	1388 korona 06 fillér

Az adótöbblet évi átlaga 462 korona 50 fillér volt, ami az adók állam általi fizetése után 1909. október 1-től 2829 korona 27 fillérre növekedett volna.[614] A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség számításai alapján még 20 százalékos béremelés esetén is kifizetődőbb volt megtartani a földeket, mint azok visszaadása esetén a korábbi bérleti díjakat fizetni.[615]

1897. október 1-től 1909. október 1-ig a 12 622 kat. hold 192 négyszögöl területért a Schönborn-Buchheim munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalomnak fizetett évenkénti bérösszeg a kincstár részéről 45 439 korona 64 fillér volt. A béremelést követően 1909. október 1-től a megnövekedett összeg 54 458 korona 3 fillér volt, valamint a bérbeadó helyett szerződésileg elvállalt bélyegkötelezettség évi 172 korona 50 fillért tett ki, amit tizenhárom éven keresztül 1922. október 1-ig kellett volna fizetni.[616]

1903-ban a hitbizományi uradalomtól az állam által bérelt földek nagysága már 17 849 hold 163 négyszögölre nőtt.[617] 1909 végére az állami bérlet kiterjedése 20 658 holdat és 380 négyszögölet tett ki. A Schönborn-Buchheim hitbizományi uradalom által bérbe adott földterületből 66 község 3063 gazdálkodója részesült 1-3-5 holdas parcellákban. A bérelt földeken kívül 6000 hold a birtokosok és a községek tulajdonába került.[618]

1909 végére egyes területek bérleti szerződése teljesen lejárt. A következő 1910. évben az állami bérletek az új területek bérbevétele után 16 787 hold 962 négyszögölre terjedtek ki. Az új területekből Beregrákos, Csapolc, Cserház, Iványi, Orosztelek, Ódávidháza és Zsukó községek gazdálkodói jutottak megfelelő áron bérelt földhöz.[619]

[614] Uo.
[615] Uo.: Kimutatás az uradalom által kívánt 20%-os béremelés elejtése fejében kért engedmények pénzértékre kiszámított többletéről.
[616] MNL. K 184/1793. 1910–III–33 990: A Földművelésügyi Minisztérium levele az adóhivatalnak Munkácsra utalvány és megszüntetés tárgyában. 1909. december 14.
[617] KAZY József: 1904. 17–18.
[618] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 8. A 12 622 kat. hold 192 négyszögöl fölött bérbevett területek bérleti árát külön szerződések szabályozták, amiről a kirendeltségi jelentések nem számolnak be.
[619] Uo.: f. 8.

VII.1. táblázat. Az állam által bérelt területek felhasználása és nagysága 1910-ben

Ssz.	A terület hasznosítása	A terület nagysága	
		hold	négyszögöl
1.	Az Alsóvereckei Magyar Királyi Balogh Vilmos Hegyvidéki Gazdasági Telep felhasználásában	357	1436
2.	Szolyván házi kezelésben	13	1083
3.	A Felsővereckei Népiskola bérletében	1	230
4.	A Talamási Népiskola bérletében	1	565
5.	A Szolyvai Fakereskedelmi Részvénytársaság bérletében	93	735
6.	A Szolyvai Gazdasági Ismétlő Iskola bérletében	21	1580
7.	A hitbizományi uradalom részére visszaadott területek	955	908
8.	Bárcázás révén hasznosított legelők	773	1164
9.	Bárcázás révén hasznosított havasi legelők	5467	601
10.	Gazdálkodók és községek bérletében	9101	660
	Összesen	16 787	962

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5., f. 9-10.

Az államkincstár a bérbe vett területekért a bérbeadóknak 97 538 korona 15 fillért fizetett ki. A községek és a gazdálkodók számára a bérbeadott földekből az állam részére befolyt összeg 104 253 korona 69 fillér volt. A kincstár fizette az értékesítési többlet fejében az állambérleti területek felügyelő személyzetét, a havasi pásztorok bérét, a havasokra felhajtott állatok gondozását, valamint az épületek karbantartási költségeit, ami a bérbeadásból származó 6715 korona 54 fillér értékesítési többlettől jóval nagyobb összeget tett ki.[620]

[620] KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822., f. 10–11.

VIII. FEJEZET
HITELVISZONYOK ÉS HITELINTÉZETEK

VIII.1. A mezőgazdaság hiteltámogatásának körülményei a 19. század második felében és a 20. század elején

A mezőgazdaság hitelellátásának a kérdése a 19. század második felében nem pusztán a nagybirtokok problémája volt, amelyek a jobbágyfelszabadítás következtében elveszítették a robotmunkát, a tőkehiány pedig akadályozta átalakulásukat mezőgazdasági nagyüzemekké. A kisbirtokosokat szintén jelentékenyen érintette, hogy a belterjesebb gazdálkodás kialakításához is szükség volt tőkére.[621]

A jobbágyfelszabadítás után a gazdasági életet Magyarországon az erős pénztőkehiány jellemezte. A modern hitelrendszer nehezen tudott kibontakozni. A törvények értelmében tilos volt zálog esetén 5, egyébként 6 százalékos kamatra kölcsönözni. Az uzsora elterjedését a tilalom nem volt képes meggátolni, sőt a pénztőkehiány akkori viszonyai között nagy szerepet játszott a hiteléletben. Az adós a kölcsön megszerzése érdekében a ténylegesen felvettől nagyobb összeget nyugtatványozott, s így a kölcsönző számára lehetőség nyílt a törvényest sokszorosan meghaladó kamatot akár bírói úton is behajtania.[622] A kisbirtokosoknak sokáig nem volt lehetősége hitelt alacsony kamatra felvenni.

1863-ban kezdte meg a működését a Magyar Földhitelintézet, amit nagybirtokosok és jómódú középbirtokosok hoztak létre. A bécsi nemzeti bank folyósította azonban a legtöbb jelzálogkölcsönt, ami 1866-ban 80 millió fölé emelkedett, s ennek közel a felével a bécsi banknak tartoztak a magyar birtokosok. A csekély agrárhitelek zömét viszont csak a nagybirtokosság és a középbirtokosság megfelelő összeköttetésekkel rendelkező vezető rétege vehette igénybe.[623]

1865-ben történtek meg az első kísérletek állami részről a kisbirtokosok pénzügyi támogatására. A Magyar Országos Gazdasági Egyesület,

---

[621] OROSZ István: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1050. (A továbbiakban: OROSZ István: 1987/II.)

[622] SZABAD György: 1987/1. 550.

[623] Uo.: 551.

a Magyar Földhitelintézet valamint a Pesti Ipari és Kereskedelmi Kamara részvételével tanácskozást tartottak abban a kérdésben, hogy miképpen lehet kiterjeszteni a földbirtokra vonatkozó hitelt a legalsóbb rétegekre. Arra a megállapodásra jutottak, hogy a 15-20 holdnál kisebb birtokokat nem érdemes támogatni, mivel a hitelintézetek tőkéje még a nagyobbak támogatására sem mindig elég. Akkoriban úgy gondolták, hogy a takarékpénztárak által folyósított kölcsönökből lehet fejleszteni a paraszti gazdaságokat, amelyekből viszont kevés volt.[624]

Pénzügyi téren 1867 után változás kezdődött el. A kiegyezést követően mindössze egyetlen jegykibocsátó bank működött a Monarchia egész területén, az Osztrák Nemzeti Bank. A pénzintézet megtartotta privilégiumait Magyarországon, azzal a feltétellel, hogy szükség szerint fiókokat állít fel és ezeket megfelelően dotálja, valamint a birodalom mindkét részének értékpapírjaira előleget nyújt.[625]

1867-ben mindössze 84 hitelintézet működött Magyarországon: 5 bank, 57 takarékpénztár és 22 hitelszövetkezet. Ezek kiegészültek még az Osztrák Nemzeti Bank 6 fiókjával és a bécsi Creditanstalt pesti fiókintézetével (1857-ben jött létre). Az összes hitelintézet saját tőkéje nem érte el a 7 millió forintot, teljes vagyonuk pedig 85 millió forint körül volt.[626]

Közvetlenül a kiegyezés évében, 1867-ben vetődött fel egy magyar hitelbank megalapításának a terve, amelynek kezdeményezői Magyarországról Bécsbe származott magánbankárok voltak.[627] A kezdeményezést felkarolta a Creditanstalt és lett társalapítója a banknak, valamint az osztrák Rotschildok vállaltak jelentős részt az alapítástól kezdve. A Magyar Általános Hitelbank és a Creditanstalt közötti viszonyt a pénzügyi helyzethez alkalmazkodó szerződések szabályozták, amelyek következményeként a hitelbank egyre nagyobb önállósodáshoz jutott.[628]

[624] SZABAD György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 203. (A továbbiakban: SZABAD György: 1972/II.)

[625] KÖVÉR György: A bankkérdés: két bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). // Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. 1993. 127. évfolyam 1. szám. 95-96.

[626] KATUS László: 2012. 438.

[627] Három bécsi bankár – Schey Frigyes, Wodiáner Mór és Todesco Ede – személye emelkedett ki a kezdeményezők közül. A származás mellett természetesen nagy szerepet játszottak magyarországi érdekeltségeik, földbirtokok és vasúti részesedésük. Kövér György: Osztrák credit – magyar hitel. Az Osztrák Creditanstalt és a Magyar Általános Hitelbank kartellje (1871-1900). // Századok. 139. évfolyam, 2005. 4. szám.1262-1263.

[628] Az 1900 elején megkötött szerződésmódosítás eredményeképpen megszűnt a Creditanstalt nyereség-részesedése. Kövér Gyögy: 2005. 1266.

A kiegyezés után, 1868-ban emelték törvényerőre azt a javaslatot, amely eltörölte a kamatkorlátozást és az uzsoratörvényeket a szabad pénzmozgás elősegítése érdekében. Ettől elsősorban nagyarányú tőkebeáramlást reméltek, amely megélénkíti a gazdasági életet.[629]

1873-ra már 637 pénzintézet működött az országban, közöttük néhány nagybank, amelyek élén az 1867-ben létrehozott Magyar Általános Hitelbank állt.[630] A hitelintézetek saját tőkéje 100 millió forint körül mozgott, a külföldi tőke még jelentősebben növekedett: a kiegyezés évétől 150 millió forinttal bővült.[631]

A külföldi tőke beáramlása mellett a belső tőkeképződés felgyorsulását jelezte a vidéki takarékpénztárak elterjedése. Az alsóbb néposztályok megtakarításainak kezelése azonban nem jellemezte ezeket a pénzintézeteket, hanem a nyereségre törekedve inkább a nagyobb tőke intézésével foglalkoztak.[632]

A bankok és takarékpénztárak, amelyek a külföldi tőke mellett a kereskedelemben, iparban, és a mezőgazdaságban halmoztak fel tőkéket, a kisemberek megtakarításait összegyűjtve hatalmas összegekkel rendelkeztek, működésükkel elsősorban a mezőgazdaság érdekeit szolgálták. A pénzintézetek egyik vezető üzletágát a nagybirtok hitelellátását szolgáló jelzáloghitelezés képezte. A jelzáloghitelek állománya a 19. század második felében a pénzintézetek saját és idegen tőkéinek általában az 50-60 százalékát tette ki. A földbirtokra adott jelzáloghitelek mindössze 40 százaléka származott magyar hitelintézetektől és további egyharmada külföldi elhelyezés volt.[633] 1867 és 1873 között a záloglevelek állománya 110 millió koronával növekedett, s ez lényegében teljes összegében külföldi elhelyezésre került.[634]

A liberális pénzpolitika hamarosan éreztette a hatását. A hitelintézetek egyre több és nagyobb, hosszúlejáratú kölcsönöket adtak. A hitelhiány enyhülése az uzsorát is visszaszorította a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. Azonban 1873-ban általános hitelválság keletkezett, s annak következtében sok hitelintézet csődbe jutott. Az óriásbankok közül csak a Hitelbank

[629] SZABAD György: 1972/II. 206.
[630] BEREND T. Iván – RÁNKI György: Európa gazdasága a 19. században. 1780–1914. Gondolat, Budapest, 1987. 383, 386.
[631] KATUS László: 2012. 438.
[632] Uo.: 438.
[633] BEREND T. Iván – RÁNKI György: 1987. 388–389.
[634] BEREND T. Iván – RÁNKI György: Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon 1867–1914. In: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 183.

élte túl a válságot, a többit a nagy veszteségek felszámolásra késztették. A bankok alaptőkéje 1873 és 1879 között 56 millióról 27 millióra csökkent.[635]

A faluhelyen az uzsora oka nem az 1868-ban meghirdetett liberális pénzpolitika, hanem az 1873-ban bekövetkezett válság utáni hitelhiány és az ezzel együtt járó tőkehiány, valamint a vidék szegénysége és lassú gazdasági fejlődése volt. Mindezek felszámolására nem csak hatékony pénzpolitikára volt szükség, hanem a falusi életmód jelentősebb megváltoztatására.

Már 1874-ben felvetődött az uzsoratörvények visszaállításának a lehetősége, azonban akkor még történtek intézkedések. Az akkori pénzügyi válság idején a földművesek nem tudtak kölcsönhöz jutni és nagyon sokan uzsorahitelt vettek fel. 1875-ben az igazságügyi minisztérium és a statisztikai szervek kivizsgálták az ügyeket és meglepő eredményeket találtak. Például Máramarossziget telekkönyveiben a 40-60 százalékos kamat volt az általános, de 250-480 százalékos kamatot is találtak.[636]

1876-ban a maximális kamatot 8 százalékosban állapították meg. A hosszúlejáratú hitelezések visszaestek abban az időben. A pénzintézetek és a magánszemélyek inkább rövidlejáratú, általában háromhónapos váltókölcsönt biztosítottak, amelynek kamatát nem korlátozták törvényben. A kamatteher általában 10-12 százalék körül alakult.[637]

A megszigorítások miatt a legtöbb parasztember váltókölcsönre szorult. Akkoriban a jórészt még írástudatlan parasztság számára vonzónak tűnt, hogy telekkönyvi kivonat, kötelezvény, egyszerű kezesség mellett aláírásra pénzhez juthat, miközben jelzálogkölcsönt szerezni nehéz volt. Az sem volt gond, ha nem tudott írni, mert leírták a nevét és azt átmásolta, vagy olykor elég volt egy keresztet rajzolnia. Éppen ezek miatt sokszor történtek visszaélések a parasztoknak adott váltókkal.

Több esetben, hogy a számlát ki tudják egyenlíteni, a kölcsönöket zálogfedezetre vették fel. A falusi kölcsönzők pénzt sokszor csak zálogra adtak. 1878-ban Bereg megye Vári községében Nyíri Andrásné özvegyasszony 4,30 forintért egy órát, két karszéket és egy kapát adott cserébe. Mivel a határidő lejártakor nem tudta kiváltani a zálogba adott dolgait, a hitelezője törlesztés címén lefoglalta az említett tárgyakat. Azonban a hitelező nem tekintette törlesztettnek az adósságot, hanem abból csak 2,70 forintot, ami

[635] KATUS László: 2012. 439.
[636] SZABAD György: 1972/II. 208.
[637] Uo.: 210–211.

akkor 30 kg búza árának felelt meg. A fennmaradó 1,60 forint 18 kg búza értéke volt.[638]

A föld zálogul átengedése a hitelező használatába gyakori jelenség volt. A gazdálkodók adósságaik fejében egész földjüket vagy annak legjobb részeit a legmódosabb parasztnak vagy a zsidó kocsmárosnak ajánlották fel. Az uzsorás a zálogba vett földön az adót, a pótadót és a vízszabályozási járulékot is a tulajdonosra hárította. Ezért aztán nem állt érdekében a teljes végrehajtás és a telekkönyv megszerzése az adósával szemben, mert ameddig a gazdálkodó ellen eljárást nem indítottak, addig a hitelező tehermentesen használhatta a földet.

Volt az uzsorának a hegyvidéki területekre jellemző formája, a jószágneveltetés. A rászoruló parasztember kölcsönt vett fel a helybeli pénzkölcsönzőtől, többnyire a kocsmárostól. Amikor a visszafizetés ideje elérkezett, akkor pénz helyett borját, bárányát vagy malacát adta oda a hitelezőnek. A hitelező azonban nem vette át a jószágot, hanem a parasztnál hagyta feles tartásra. Amikor az állat felnevelődött, esetleg megfialt, akkor eladták. Az uzsorás levonta a tartozást (az eredeti kölcsönt a kamatokkal együtt), a maradékon pedig felében megosztoztak a paraszttal. A gazdálkodó, aki nevelte az állatot és még takarmányt is biztosított, alig kapott a pénzből. Ezért aztán újabb kölcsönre szorult, aminek a következménye újabb jószágnevelés lett. Ez gyakran hosszú évekig folytatódott, olykor apáról fiúra szállt évtizedes kötelezettségként.[639]

Létezett ún. gabonauzsora is. Rosszabb években, amikor a termés is rossz volt, akkor a szegényebbek kénytelenek voltak élelmiszert kölcsönkérni. Elmentek a nagybirtokoshoz, a kocsmároshoz vagy más faluban lakó módosabb emberhez, akiknek nagyobb készlete volt, s azoktól vettek kölcsön. Aratás után a kölcsönvett mennyiséget kamatostól kellett visszaadni. Ezenkívül még zöldhitel is volt, amikor 40-50%-os kamattal kölcsönöztek a még le nem vágott gabonára.

Sokszor említik a korabeli források a dologkamatot. Legtöbbször a falu nagyon szegény, bérmunkás rétegei szorultak rá télen. Néha tavasszal is megtörtént, hogy a kisgazdák a gabonakészlet elfogyása következtében a gazdagabb parasztokhoz fordultak, akik kamat fejében bizonyos számú napszámot, fuvart vagy más szolgálatot kértek cserébe. Az 1870-es években egy Váriban tárgyalt adóssági ügy vizsgálata hasonló helyzetet tárt fel. Varga István panaszolta be a község bírájának Vass Lajost és feleségét, akiknek többször javított

[638] Uo.: 212–213.
[639] SZABAD György: 1972/II. 214.

meg gazdasági eszközöket, továbbá élelmet és pénzt adott azért, hogy csizmát vehessenek a vásárban. Az adósok 14,63 forintos tartozásukat azonban nem voltak hajlandók törleszteni. Vassék viszont azért utasították el a követelést, mert arra hivatkoztak, hogy azt részben visszafizették kenyérben és pénzben, részben ledolgozták, mivel a panaszosra két évig mostak és főztek.[640]

Az uzsora a falusi élet legkülönbözőbb helyein volt megtalálható, a leggyakoribb hitelezők mégis a módosabb parasztok, és elsősorban a zsidó származású kocsmárosok és kiskereskedők voltak.

1882-ben fogadták el az új hitelügyi törvényt, ami egybeesett a hitelpolitika németországi és ausztriai korlátozásával. Az új törvény szabályozta a kamatszedést: tiltotta a 8% feletti kamat szedését és 2-8 forintra korlátozta a kocsmai hitelt.[641]

Az új hiteltörvények életbe lépését követően sem szűnt meg teljesen a magánkölcsönzők uzsoratevékenysége. Mivel a törvények tiltották, azért csak titokban és kisebb pénzösszegeket adtak kölcsön nagy kamatra. Az Északkeleti-Kárpátokban maradt fenn legtovább az ilyenfajta uzsoratevékenység. A 20. század végén is a 30 százalékos vagy annál magasabb kamatot tekintették szokásosnak. Ugyanúgy megmaradt a jószágvásárlásra adott pénzkölcsönök magas kamata és a felesbe tartott jószágra alkalmazott uzsora is. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség véleménye szerint éppen ez okozta az ott élő szegényparaszti tömegek állandó nyomorát is.[642]

A 19. század végére a bankok és takarékpénztárak kölcsönei összességében véve könnyebben jutottak el a parasztokhoz, viszont a legszegényebb réteggel nagyon óvatosan viselkedtek a hitelintézetek. A szegény gazdák a birtokváltozásokat a telekkönyvi hivataloknál nem mindig vagy csak nagy késéssel jelentették be, azért, hogy ne kelljen befizetni az illetéket. A hitelintézeteknek viszont tisztázniuk kellett a pontos földviszonyokat, ami a szokásosnál hosszabb eljárást vett igénybe, s azáltal a kölcsönök folyósítása is hosszabb időt vett igénybe. A magánkölcsönzők könnyebben adtak pénzt, viszont fennmaradtak a magas kamatok is.

A nagybirtokok és a kisbirtokok kölcsönfeltételei abban is különböztek, hogy a vidéki takarékpénztárak és hitelintézetek gyakran magasabb kamatláb mellet nyújtottak hitelt, mint fővárosi pénzintézetek, amelyeket

[640] Uo.: 214.
[641] Uo.: 217.
[642] SZABAD György: 1972/II. 218.

a nagybirtokosok könnyebben elérhettek. Az 1879-ben létrejött Kisbirtokosok Országos Földintézete (Földhitelintézete) a kisebb földterülettel rendelkező gazdákat igyekezett támogatni.[643] A pénzintézet 1880-tól 7,5 százalékos, majd 1883-tól 7 százalékos kamattal biztosította kölcsöneit. 1886-tól kezdték meg az 5 százalékos hosszú lejáratú kölcsönök kibocsátását, amelynek törlesztési ideje 33,5 év volt. 1889-ben kezdték meg a 4,5 százalékos, majd 1903-ban a 4 százalékos alapkamatozású kölcsönök kibocsátását.[644] Az alapszabály az intézet által nyújtható legkisebb kölcsön összegét 300, a legnagyobbét 6000 forintban állapította meg. A 300 forint 1879-ben mintegy 30 mázsa búza árának felelt meg. A Kisbirtokosok Földhitelintézete tevékenységéből kifolyólag inkább a középbirtokosokat támogatta, semmint a kisebb földeken gazdálkodó parasztokat. A módosabb gazdák támogatása esetén viszont inkább a kölcsönök felső határa szabott gátat. 1883-ban az alapszabály-módosítás következtében a kölcsönök maximumát 10 ezer, majd 1887-ben 20 ezer forintra emelték. 1891-től jogi személyek korlátlan összegű kölcsönöket vehettek fel, 1893-tól teljesen eltörölték a kölcsönösszegek felső határát. Az alsó határt 1903-ban csökkentették 300 forintról 300 koronára, azaz a felére.[645]

A magyar kereskedelmi jogszabályalkotásban, a magánjog összetettebbé válásában, valamint a pénzügyi viszonyokban jelentős szerepe volt a Kereskedelmi törvény (Kt. 1875:37. tc.) kiadásának, melyet Apáthy István készített el, részben a német kereskedelmi törvény egyszerű lefordításával.[646]

A Kereskedelmi törvény négy társaságot ismert: közkereseti társaságot, betéti társaságot, részvénytársaságot és szövetkezetet. Ez utóbbi akkor is kereskedő, ha nem folytat kereskedelmi üzletet. A Kereskedelmi törvény szerint a szövetkezet meg nem határozott számú tagból álló olyan társaság, amely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezeléssel, illetőleg a kölcsönösség alapján való előmozdítására alakul. Kapitalista körülmények között a szövetkezet elsősorban olyan kereskedelmi társaság, amely a tagok kölcsönös és bizonyos irányú személyes és vagyoni

[643] OROSZ István: Magyarország mezőgazdasága a dualizmus első évtizedeiben. In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1051.
[644] SZABAD György: 1972/II. 223.
[645] Uo.: 224.
[646] CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: Magyar állam és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 383.

közreműködésével fejti ki tevékenységét.[647] Ilyenek voltak a hitelszövetkezetek, ahol a szövetkezeti tagság számított a kölcsönfelvétel feltételének.[648]

Az 1880-as években bontakozott ki országosan a hitelszövetkezeti mozgalom. 1886-ban az OMGE és Pest megye kezdeményezésére alakult meg a Pestmegyei Hitelszövetkezet, amelyet a Németországban akkor már igen elterjedt Raiffeisen szövetkezeti elvek alapján szerveztek meg.[649] A tagok könnyen, alacsony befizetés esetén jutottak üzletrészhez, s gazdaságuk fejlesztésére kisebb kölcsönöket vehettek fel alacsony kamat ellenében. A hitelszövetkezetek 1888-ban állami támogatást kaptak.[650]

A 19. század végére az állam a hitelszövetkezeteket az Országos Központi Hitelszövetkezet hatáskörébe vonta. A központi hitelszövetkezetet 1898-ban állították fel. Az OKH működésének megindulásához a szükséges tőke előteremtéséről maga az állam gondoskodott 1 millió korona üzletrész előjegyzésével, részben a nagybankok járultak hozzá jelentős összegekkel. A nagytőke üzleti érdekeit elősegítette, hogy a parasztság hiteligényeinek a kielégítésére megszervezett OKH és a kiépülő hitelszövetkezeti hálózata vidéken az uzsorásokat háttérbe szorította.[651] Az OKH támogatta a már működő hitelszövetkezeteket (712 db), az országos kötelékhez tartozó hitelszövetkezetek jelentős adó- és illetékkedvezményben részesültek.[652] Új hitelszövetkezet csak közigazgatási hatóság, gazdasági egyesületek vagy az OKH közreműködésével alakulhatott. A helyi szövetkezetek üzletrész jegyzése révén az OKH tagjává válhattak, amely átvette adósleveleiket, váltóikat. Az OKH kötelékében működő szövetkezetekben a tagság felvételének a feltétele legalább egy üzletrész bejegyzése volt, ami átlagosan 50 koronába került. A hitelszövetkezetek a jegyzett üzletrészek arányában kaphattak kölcsönöket az OKH-tól. A tagok a befizetett üzletrészek után maximum 5 százalék arányban részesültek, ellenben a kölcsönt nem az üzletrészeik után kapták, hanem

[647] Uo.: 389–390.
[648] KÖVÉR György: Struktúrától a rendszerig: Pénzintézetek Magyarországon 1873–1913. In: uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002. 243–253. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 218.
[649] KATUS László: Magyarország gazdasági fejlődése (1890–1914). In: Magyarország története tíz kötetben. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 374. (A továbbiakban: KATUS László: 1978/I.)
[650] SZABAD György: 1972/II. 227.
[651] VÖRÖS Antal: A mezőgazdaság hitelellátása. In: Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 306.
[652] KATUS László: 1978/I. 374.

vagyoni és jövedelmi viszonyaik figyelembe vételével – a helyi igazgatóság döntése alapján. 1903-tól a helyi vezetőség kölcsönigényeit és a megszabott értékhatárt meghaladó összegek kölcsönzésének határozatait az OKH-nak kellett felterjeszteni, hogy a visszaéléseket megakadályozzák.

Az ország peremterületein a Földművelésügyi Minisztérium hegyvidéki kirendeltségei szervezték a hitelszövetkezeteket. 1912-ben összesen 3133 hitelszövetkezet működött az országban, ebből 2425 tartozott az OKH kötelékébe. A központi hitelszövetkezethez tartozó hitelszövetkezetek 7761 községre terjedtek ki.[653]

A kamat nagyságát az OKH központja szabályozta az Osztrák-Magyar Bank kamatlábának alakulása alapján, amihez általában 1–1,5 százalékos kezelési költség járult, s az így fizetendő kamat általában 5–7 százalék között váltakozott, azonban nagyobb összeg esetén a kamat is nőtt. A szövetkezetek létrejötte után néhány év elteltével sokszor megtörtént, hogy a helyi szervezeteknek az OKH központjához kellett fordulniuk a kamatláb mérséklése végett, mert a közeli takarékpénztárak olcsóbban adtak kölcsönöket, mint a hitelszövetkezetek.[654]

Az OKH és a helyi hitelintézetek kölcsönt csak biztosíték esetén nyújtottak. Az ungtarnóci Pataki Pál és felesége 8 ezer koronát vett fel hitelbe az OKH-tól. Azt úgy kaphatták meg, hogy vállalták a 7,75 százalékos féléves kamatot, a 10 százalékos félévenkénti tőketörlesztést, valamint késedelem esetén 85 százalékos kamat és 1000 korona perköltség ráterhelését az ingatlanokra.[655]

A központilag szervezett (Reiffeisen típusú) falusi hitelszövetkezetek a századforduló után a falusi települések megtakarításait mind sikeresebben igyekeztek becserkészni, a leggyorsabb ütemű gyarapodás éppen a mezőgazdasági foglalkozásúak körében mutatható ki. A lassan előrenyomuló területi és szociális határvonal nem kizárólag a bankrendszer expanzióját mutatja, hanem jelzi az egész gazdaság fokozatos monetarizációját is.[656]

Az Osztrák-Magyar Bank és a magyar hitelintézetek magyarországi jelzálogkölcsönei 1867 és a századforduló között 11-szeresére emelkedtek,

[653] VÖRÖS Antal: 1983. 306.
[654] Uo.: 307.
[655] SZABAD György: 1972/II. 229.
[656] KÖVÉR György: 2003. 218.

majd az első világháborúig ismét megkétszereződtek (170 millióról 1,92, illetve 3,8 milliárd koronára).[657]

A jelzálogkölcsönök mellett a bérleti rendszer volt egy másik fontos formája a mezőgazdaságba történő tőkebeáramlásnak. Az adatok arra utalnak, hogy a bérleti forma a közép- és nagygazdaságok tekintetében volt jelentősebb. A földesurak birtokuk egy részét bérbe adták, s a kapott pénzt befektették saját kezelésű gazdaságukba.

Magyarországon a 19. század második felében az 500-tól 1000 kat. holdig terjedő középbirtokok 25 százalékát teljesen, 22,5 százalékának pedig egy részét adták bérbe. Az 1000 kat. holdat meghaladó nagybirtokok 22 százalékát engedték át bérlőknek, további 18,6 százalék esetében pedig a gazdaság egy részét adták bérbe. Végül is az összes magyarországi földbirtok területének nem egészen egyötödét művelték bérleti gazdaságok keretében.[658] A közép- és nagygazdaságok szántóterületének 21,1, illetve 23,6 százalékát tisztán haszonbéres gazdaságok bérelték.[659] A nagybirtokokon kívül az alföldi mezővárosok földjeiből adtak jelentős mennyiséget bérbe.[660]

A birtokok bérbeadása jellemző volt más európai országok mezőgazdaságára is. A 19. századi Franciaországban az arisztokrata nagybirtokosok gazdálkodásának nem igazán volt hagyománya, de a választójogért földbirtokot vásárolt polgárság sem tért át a mezőgazdasági életmódra. A nem paraszti foglalkozású társadalmi csoportok többnyire bérleti gazdaságként hasznosították birtokaikat.[661]

A nagybirtokokat azonban Magyarországon nem a kisbirtokos gazdálkodók vették bérbe, mivel a nagybirtokosok elzárkóztak a földek kishaszonbérbe adása elől, jóllehet az ilyen bérleteknek rendkívül nagy szociális jelentősége lett volna. Az elzárkózást sok helyen kihasználták az élelmes vállalkozók. Tekintélyes területeket vettek bérbe és azután jóval magasabb bérleti díjak ellenében a kisbérlők között parcellázták szét a földet, kihasználva a törpebirtokosok és a földmunkások nehéz helyzetét.[662]

[657] SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137–161. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII-XX. század. Aula Kiadó, 2003. 256.
[658] BEREND T. Iván – RÁNKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 75.
[659] SZUHAY Miklós: 2003. 257.
[660] Uo.: 257.
[661] PAPP Imre: 1997. 8.
[662] VÖRÖS Antal: 1983. 307–308.

VIII.1. táblázat. Magyarország birtokstruktúrája 1895-ben

Birtoknagyság kat. holdban	Gazdaságok	Földterület
	az összes százalékban	
0 – 5	53,6	5,8
5 – 100	45,4	46,5
100 – 1000	0,8	15,4
1000 –	0,2	32,3

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 62.

A gazdaság modernizálása ellenére a felhalmozás legfőbb belső forrását a dualizmus korában a mezőgazdaság adta. Hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez 1873 és 1900 között elérte a 2227 millió koronát, azaz 63,6 százalékot, 1900 és 1913 között pedig 3094 millió koronára nőtt, miközben aránya 61,9 százalékra mérséklődött.[663]

Az Osztrák-Magyar Monarchia modernizálódó gazdaságának a kialakulásában a bankrendszer vitathatatlanul fontos szerepet játszott, s összefüggött a mezőgazdaság fellendülésével.[664] A hitelintézetek által összegyűjtött és újra elosztott tőkék összege 1913-ban a GDP 170 százalékát jelentette. A modern hitelrendszer nagyarányú és gyors kialakulása lehetővé tette, hogy a tartós növekedés útjára lépett magyar gazdaság áthidalja a belső tőkeképződés hiányosságaiból származó nehézségeket.[665]

VIII.2. Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében

Egán Ede szerint „leghathatósabb eszköznek" nevezett módja a hegyvidéki akciónak a hitelszövetkezetek megalapítása volt. A miniszteri kirendeltség vezetője még a gazdasági program kezdetén felhívta a földművelésügyi miniszter figyelmét arra, hogy ha a földek bérbeadását nem fogja

[663] BEREND T. Iván – RÁNKI György: 2003. 183., 187. Szuhay Miklós A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918 című írásában két adatot említ a mezőgazdaság részesedéséről a nemzeti jövedelem viszonylatában, 54 százalékos és hattizedes hozzájárulást. A második megegyezik az idézett százalékaránnyal.
[664] BEREND T. Iván – RÁNKI György: 1987. 389.
[665] KATUS László: 2012. 440.

követni a hitelszövetkezetek megszervezése, akkor a lakosság egy idő után újból az uzsorásokhoz lesz kénytelen fordulni.

A pénzintézetek létrehozása egyidejűleg több célt is szolgált. Először is a gazdaság fejlesztése érdekében a jelzálog és személyi hitel kiterjesztését a hegyvidékekre. Korábban, mint miniszteri biztos, a földművelésügyi miniszternek 1899. február 28-án írt beszámolójából kitűnik, hogy az Északkeleti-Kárpátokban jelzáloghitel egyáltalán nem létezett, személyi hitelt pedig csak uzsorakamatra kaphattak az ott lakók.[666] Az uzsorásoktól és a túl magas (20- 25 százalékos, olykor viszont 200-300 vagy 500 százalékos) kamatoktól, és az ezzel együtt járó minden nehézségektől és kellemetlenségektől kívánta Egán Ede megszabadítani a lakosságot, egyúttal gazdaságuk fejlesztésére és anyagi biztonságuk megteremtésére törekedett. Azaz a hitelszövetkezetek kiterjesztésével próbált lehetőséget teremteni arra, hogy a falvak meg tudják vásárolni az uradalmi vagy kincstári földekből a község számára nélkülözhetetlen legelőterületeket. Ösztönözni kívánta a hegyvidéken a megélhetést biztosító állattenyésztést, a fő jövedelemforrást képező juh- és szarvasmarha-tenyésztést fellendítését; a szükséges élelmiszerek és a fontosabb háztartási cikkek jó minőségű és elérhető áron történő beszerzését. Azt szerette volna elérni, hogy egy esetleges katasztrófa vagy tragédia esetén a rászorulók a kiépülő intézményrendszeren keresztül pénzhez juthassanak, ne kelljen az uzsorásoktól kölcsön kérniük, tőlük a függővé válást megakadályozza.

Az uzsorakamat legtragikusabb következménye az volt, amikor az adós parasztoknak tartozásuk fejében elárverezték a házát és a birtokát. Mindezt nagyon olcsón tették, mivel a hitelezők összefogtak, értéktelennek nyilvánították a földet és az ingatlanokat. Így a kisbirtokosokat kiforgatták a vagyonukból és földönfutóvá tették őket, míg az üzérkedők fokozatosan jelentősebb földtulajdonra tettek szert.

A hitelintézetek a Földművelésügyi Minisztérium jelentős pénzügyi támogatásával születtek meg, mivel Egán Ede szükségesnek tartotta, hogy a hitelszövetkezetek induló tőkéjének egy részét a minisztérium kamatmentes betét formájában 10 évre az intézetek rendelkezésére bocsássa. A miniszteri biztos 1899. február 28-án írott tervezetében ajánlatosnak tartotta azt is, hogy a minisztériumnak egyes hitelszövetkezetekbe üzleti részesedése legyen, ezáltal mint tag, képviselve legyen az igazgatóságban is. Mindez azért volt fon-

[666] KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb. 102., f. 1.

tos, mert a hitelintézetek megszervezését és felállítását erősen gátolta „a nép alacsony kulturális niveuja és az intelligens elemek csekély volta" – ahogyan Egán Ede fogalmazott a földművelésügyi miniszternek írott egyik levelében.[667]

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség a minden egyes községet felölelő körútjai során kijelölte az igazgatóságra, a felügyelő bizottságra, a könyvelői és pénztárnoki feladatokra legalkalmasabb személyeket. Elsősorban a helyi lelkészek, tanítók, erdészek vállaltak vezető szerepet a hitelszövetkezetek megalapításában és működtetésében (lásd: 23. függelék). A miniszteri kirendeltség hatásköréhez tartozó területen csak ott nem szerveztek hitelintézeteket, ahol nem találtak megfelelő embereket.

Egán Ede ezért is törekedett lényegében egész Európában egyedülállónak számító ellenőrzési módszerre. Az OKH a hegyvidéki miniszteri kirendeltség részére szövetkezeti ellenőröket küldött ki (a nagyobb megyeszékhelyekre egyet-egyet, illetve két kisebb megyére egyet), akik a megyeszékhelyen laktak és a kirendeltség hitelszövetkezeteit ellenőrizték. A kiküldött ellenőr nem csak a könyvelést kontrollálta, hanem minden kölcsönt megszavazó igazgatósági ülésen is részt vett. Így az OKH csak azokat a kölcsönöket finanszírozta, amit az ellenőr aláírt.

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség által szervezett hitelintézetek az 1898-ban a mezőgazdaság és a háziipar fejlesztése céljából alakult OKH rendszerébe tartozott. Az állami támogatásra a helyi körülmények, elsősorban a hegyvidéki lakosság szegénysége miatt volt szükség. Az állami pénzek csak olyan kölcsönigényeket elégítettek ki az igazgatóság döntése alapján, amelyet más körülmények között az Országos Központi Hitelszövetkezet nem folyósíthatott volna. A Földművelésügyi Minisztérium által a hitelszövetkezetekbe fektetett összeget elsősorban fogyasztási szövetkezetek alapítására használták fel, amelyek a minisztériumi kirendeltséghez tartozó területeken többnyire hitelszövetkezeti áruraktárak voltak. Ezeket a terményfölösleg közös és jobb értékesítése céljából hozták létre.

A hegyvidéki járásokban alapított hitelszövetkezetek számára bocsátott állami befektetések azonban nem tartoztak az OKH pénzkeretéhez, így a hegyvidéki hitelszövetkezetek kettős támogatásban részesültek: egyfelől az OKH által, amely a bejegyzett üzletrészek és a benyújtott kötvények alapján állapította meg a hitelszövetkezeteknek nyújtott hitel nagyságát és

[667] KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb. 35., f. 49.

feltételeit, függetlenül az állami betétektől; másfelől a Földművelésügyi Minisztérium kamatmentes betétjét is felhasználták.

Az OKH által nyújtott hitel arányos volt a hitelszövetkezetek által bejegyzett üzletrészekkel, és azoknak legfeljebb a kétszeresére emelkedhetett. Ezért aztán rövid időn belül kiderült, hogy az csak kisebb gazdasági szükségleteket elégíthet ki, és nem nyújt kellő fedezetet a jelzáloghitelre. A komolyabb gondokon, mint az erdőtörvény és az úrbérrendezés következtében kialakult legelőhiányon azonban nem tudott segíteni. Emiatt aztán kapcsolatba léptek a Kisbirtokosok Földhitelintézetével, amely ezután megállapodást kötött az Országos Központi Földhitelintézettel. A későbbiekben az OKH vagy saját hatáskörében, vagy a Kisbirtokosok Földhitelintézetével együtt intézte a jelzálogkölcsönöket. Az utóbbi esetben a kölcsönök egyik felét az egyik, másik felét a másik hitelintézet biztosította. A törlesztéses kamat 50 éves visszafizetés mellett 5,7 százalék, 33,5 éves törlesztés esetén 6,6 százalék volt[668] (lásd: 24. függelék).

Az első ilyen hitelszövetkezetek Bereg vármegye szolyvai járásában, Szolyván és Alsóvereckén jöttek létre, melyek fiókjai 56 községre terjedtek ki (lásd: 27. függelék). Azon a területen, Egán Ede saját maga gyűjtött adatai alapján, 3129 ingatlannal rendelkező gazda és 1017 zsellér élt. A miniszteri biztos még 1899-ben összeállított tervezetében úgy számította, hogy 3000 kisgazda szövetkezeti taggá válik, ami egyben a teljes szegénység előli megmenekülésüket és fokozatos felemelkedésüket jelenti. Egy-egy tagra 1,5 üzletrészt 25 forint összegben számított fel, amely összesen 112 500 forint tőkének felelt meg. Ehhez jöttek még a Földművelésügyi Minisztérium által biztosított összegek. Akkor még magasabb hitelekre, a bejegyzett üzletrészek értékének háromszorosára számítottak.[669] Valószínűleg a helyi viszonyok következtében, a megfelelő fedezet hiánya miatt csökkent le a hitel az üzletrészek kétszeresére. Ennek megfelelően az állami támogatás is, amelyek a jegyzett üzletrészek háromszorosának a 10 százalékát jelentették volna (azaz 357 500 forint 10 százaléka – összesen 35 750 forint), feltehetőleg ezzel arányosan csökkent.

A hitelszövetkezetek alapszabályai pontosan meghatározták a helyi pénzintézetek céljait, a belépés körülményeit, a tagság kötelezettségeit, valamint a hitelviszonyokat.

[668] KTÁL. F. 772, op. 7, od. zb. 35., f. 50.
[669] KTÁL. F. 772, op. 1, od. zb. 102., f. 5.

A hitelszövetkezetek elsődleges célja a hiteligények biztosításával a tagok anyagi helyzetének javítása volt. A szövetkezeteket 25 éves időtartamra szervezték, amit – a tervezet szerint – a közgyűlés majd meghosszabbíthatott. A hitelszövetkezet tagja lehetett bármely teljes jogú felnőtt személy, aki a szövetkezet területén lakott és vagyona felett szabadon rendelkezett, illetve tag lehetett még jogi személy is. Akit azonban korábban törvénysértésért elítéltek vagy uzsorával foglalkozott, nem léphetett be a szövetkezetbe. A belépést aláírással hitelesítették. Aki nem tudott írni, az két tanú jelenlétében válhatott taggá, s az egyik aláírta a belépő nevét. Az alapszabályt akkor is meg kellett ismertetni a tagokkal, ha sem írni, sem olvasni nem tudtak, sem a nyelvet nem értették, és azt az alapszabályon is hitelesíteni kellett. A belépés elfogadásáról az igazgatóság 30 napon belül döntött. A belépő tag már belépésnél köteles volt egy üzletrészt bejegyezni (nem volt megállapítva az értéke, az valószínűleg a helyi viszonyoktól függött), amely a tag tulajdonává vált, amit nem lehetett elzálogosítani és átruházásához is az igazgatóság engedélye kellett. Az üzletrészek után kamatot nem fizettek, és azt kölcsönök biztosítékául nem fogadták el.[670]

A tagság megszűnhetett haláleset, kilépés vagy kizárás esetén. Az alapszabályban foglalt kötelességek elmulasztása következtében a kizárás az igazgatói tagság kétharmadának a döntése alapján, a felügyelőbizottság hozzájárulásával történhetett meg. A kilépett tag üzletrész-befizetéseinek 10 százalékát a tartalékalap javára fordították. Az üzletrész kifizetése az üzletév befejezése utáni hat hónap leteltével kezdődött el. Ha a hitelszövetkezet feloszlott, akkor a vagyon felosztásakor fizették ki az üzletrészeket.[671]

A hitelszövetkezet üzleti tevékenysége csak a tagokra terjedt ki, de takarékbetéteket és hitelt nem tagoktól is elfogadhatott, azt mások is elhelyezhettek a szövetkezetben. Váltókölcsönt csak hitelképes tagok kaphattak, legfeljebb hat hónapra. A lejárt váltó azonban meghosszabbítható volt, ha tizedét törlesztették ez idő alatt. Kötelezvényre kölcsönök szintén csak hitelképes tagoknak teljes fedezet mellet volt adható.[672]

Egán Ede az 1900. március 27-én a földművelésügyi miniszternek írt jelentésében beszámolt arról, hogy még 1899-ben 8 hitelszövetkezet alakult. Minden egyes pénzintézetben 40-40 üzletrészt jegyzett be össze-

[670] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 13.
[671] Uo.: f. 14.
[672] Uo.: f. 15.

sen 1600 korona értékben, valamint azokat még 27 000 korona segélyösszeggel is támogatta. Ugyanolyan támogatás mellett jött létre 6 hitelszövetkezet 1900 folyamán. Bereg vármegyében a felső-vereckei, vezérszállási, beregbukóci, duszinai és hársfalvai, valamint Máramaros vármegyében a kereckei hitelszövetkezet. A 6 hitelszövetkezet mindegyikében 2000 korona üzletrészt jegyeztek be és 4000 korona segélyt nyújtottak a részükre, azaz összesen 36 000 korona értékű támogatást kaptak.[673]

1900-ban a 14 hitelszövetkezetből 12 működött 1867 taggal és 2791 bejegyzett üzletrész mellett. A tagságból 1639 személy kapott összesen 146 236 korona kölcsönt föld és marhavásárlásra, valamint az uzsorakölcsönök kifizetésére.

A hitelszövetkezetek alakulását mindenütt kedvezően fogadták. Egán gondoskodott arról, hogy a hitelszövetkezetek elnökei és könyvelői a szövetkezetek irányításának körülményeivel és a könyvek vezetését megismerjék. Máramarosszigeten 4 napra kiterjedő könyvelési tanfolyamot szerveztek, amit a kirendeltség 2430 koronával támogatott.[674]

1900. május 25-én a minisztertanács is foglalkozott a hitelszövetkezetek ügyével a földművelésügyi tárca előterjesztése alapján, melynek határozata szerint „az északkeleti hegyvidéki lakosság felsegélyezésére indított országos aktiónak gazdaságilag legnagyobb jelentőségű részét a szövetkezetek alakítása képezi[…] a siker szempontjából az szükséges, hogy a szövetkezetek egyes vidékekre kiterjedőleg szerves hálózatot képezzenek, és így megalakításuk fokozatosabb mérvben eszközöltessék".[675] Akkor Bereg vármegye szolyvai járásában működő 11 szövetkezet mellé Beregben és Máramarosban még 12-t, Ung vármegyében 4-et terveztek alapítani. Ezeket, hogy „az ottani viszonyok között czéljuknak minden tekintetben meg-

[673] KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 6.
Botlik József adatai némileg eltérnek az általam említettektől. Könyvében a hitelszövetkezetekről beszámolva írja, hogy 1900. február 12-én, Munkácson, a Csillag szállóban megrendezett közgyűlésen került sor a hegyvidéki akció első két évének a számbavételére. A közgyűlésen elhangzottakról Egán Ede beszámolt Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek. A jelentésben kitért a hitelszövetkezetekre is. Már akkor 11 hitelszövetkezetről tett említést, melyből hét régebben, négy a közgyűlés előtt néhány hónappal alakult. Az első hét szövetkezet esetében 25 gyűlésen 650 kölcsönkérő tag közül 484-nek szavaztak meg összesen 54 249 korona hitelt, amely személyenként 10 800 koronát tett ki. Ezen kívül 43 tagnak 5-10 forint rögtöni segélyt nyújtottak. BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000. 100–101.
[674] KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 6.
[675] BOTLIK József: 2000. 105.

felelhessenek, fogyasztási áruraktárakkal kapcsolatosan kell szervezni[…] s mellőzhetetlenül megkívántatik, hogy e szövetkezetek mindjárt megalakulásukkor némi forgalmi tőkével rendelkezzenek".[676] A kormányzat előirányozta, hogy állami segítség gyanánt 40 darab 50 koronás üzletrészt jegyez a szövetkezetekben és ezeket 4000 korona egyszeri segélyben részesíti, vagy meghatározhatatlan időben esedékes kamatmentes kölcsön nyújtásával összesen 6000 korona segélyt szándékozik adni. Ez az összeg a Földművelési Minisztérium 1900. évi költségvetésében nem szerepelt, ezért az 72 000 koronával túlléphette a szövetkezetek segélyezésére engedélyezett 80 000 koronát. Ugyanakkor az ehhez kapcsolódó 1900-as évre tervezett 10 000 korona megtakarítását is felhasználhatta erre a célra.[677]

A hegyvidéki kirendeltség vezetője 1900-ban írott beszámolólevelében említést tett Darányi Ignác földművelési miniszternek arról, hogy Bereg vármegye szolyvai járásában már régebben (1898-tól) megalakult 14 szövetkezet, amit segélyekkel a miniszter is támogatott, illetve Máramaros megyében már a hegyvidéki akció előtt is létezett 5 hitelszövetkezet.

Hitelszövetkezetek más pénzügyi alapokon is működtek. Az ungvári, munkácsi és huszti kisiparos szövetkezetek számára Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter 1899. október 11-én Széll Kálmán miniszterelnöknek arról számolt be, hogy egyenként 2000 forint (vagyis 4000 korona) üzletrész jegyzését engedélyezte tárcája terhére azzal a feltétellel, ha azok belépnek az OKH-ba. A pénzintézetet pedig arra kötelezte, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium által jegyzett üzletrészek után annak ötszöröséig, a tagok által íratott összeg után azok névértékének legalább kétszereséig nyújtsanak hitelt. Miután a tagok által jegyzett üzletrészek az ungvári iparosoknál 3000, a munkácsiaknál 1000, a husztiaknál 1525 forint volt, ezért 21 000, 15 000, illetve 16 500 forint állt a rendelkezésükre.[678] (Az Ungvári Iparos Szövetkezet 1903-ban beolvadt a hegyvidéki miniszteri kirendeltség irányítása alatt álló Ungvári Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezetbe). Az OKH keretében alakult meg a Máramarosszigeti Ipartestületi Hitelszövetkezet is. Ezzel kapcsolatban Hegedüs Sándor arról értesítette 1900. május 10-én kelt leiratában Rosner Ervint, Máramaros vármegye főispánját, hogy az új hitelszövetkezeteknek üzletrészre 3000, egyszeri berendezési se-

[676] Uo.: 2000. 105.
[677] Uo.
[678] Uo.: 98., 106.

gélyre 800 koronát hajlandó engedélyezni. Így az a központi hitelszövetkezettől a saját 4100 üzletrésznek megfelelő hitelen kívül még 15 000 korona kölcsönt is fog kapni.[679]

Ez a támogatás és működésbeli különbség a kereskedelemügyi miniszter iparpártoló tevékenységéhez kapcsolódhatott. A kisiparos szövetkezetek fellendítése során valószínűnek tartották, hogy azok rövid időn belül megfelelő pénzügyi háttérrel fognak rendelkezni a nagyobb hitelek visszafizetéséhez. A kisbirtokosok támogatásában ilyen jellegű, gyorsabb anyagi megtérülést nem remélhettek.

A hitelszövetkezetekkel, de általában a hegyvidéki akcióval szemben már a kezdetektől fogva tapasztalható volt egy bizonyos fokú ellenállás úgy az üzleti-kereskedői, mint olykor a közigazgatás irányítói részéről. Jövedelmeiket, társadalmi, gazdasági, politikai befolyásukat féltették az akció kiterjedése és sikerei láttán. Többen a hitelszövetkezetekkel kapcsolatban azt akarták elhitetni, hogy azok csak arra valók, hogy a befizetett heti tagilletéket, a 10 krajcárt az urak eligyák.[680]

Egán arról számolt be a földművelésügyi miniszternek 1901 májusában, hogy Ugocsa megyére még nem tudta kiterjeszteni az akciót, mert az a megye vezetőinek ellenállásába ütközött. Az alispán az egyik kijelentésében egyenesen károsnak ítélte a programot, amelynek fültanúja volt a főispán, valamint báró Perényi Zsigmond képviselő is. Arról is jelentést tett, hogy amikor a földművelésügyi miniszter 1900. szeptember 18-án 8051. számú rendeletében közölte Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung megye főispánjaival, hogy az akció megyéjük egész területére kiterjedt, s míg az ungi és beregi főispánok azt készségesen támogatták, addig a máramarosi főispán „ellenszenvvel viseltetett". Amikor az ökörmezői hitelszövetkezet elnökévé a véleményező bizottság beleegyezésével az ottani főszolgabírót választották meg, az a kinevezést visszautasította és mindent elkövetett, hogy a hitelszövetkezet ne jöhessen létre. Később nyíltan elmondta az OKH kiküldöttjének, hogy azért volt kénytelen úgy viselkedni, mert a főispán ellenzi a hitelszövetkezetek létesítését.[681]

A hitelszövetkezeteket Egán Ede egyben a gazdasági és kulturális fejlődés központjainak szánta azáltal, hogy összefogta egy-egy falu közössé-

[679] BOTLIK József: 2000. 106.
[680] Uo.: 102.
[681] KTÁL. F. 772., op. 7, od. zb. 35., f. 32, 70.

gének dolgosabb és felelősen gondolkodó lakosait. A gazdasági-pénzügyi támogatás mellett az akció elindítói nagyon fontosnak tartották a kulturális-szellemi színvonal emelését is. A hitelszövetkezetek és fogyasztási szövetkezetek helyiségeiben olvasókörök, népkönyvtárak kialakítását tervezték, ahol az emberek újságok, könyvek felolvasásán túl megbeszélhetik gondjaikat, bővíthetik ismereteiket, kulturálisan szórakozhatnak, az egész mintegy „népkaszinóként" működött volna.[682]

Egán Ede halálát követően a helyére lépő Kazy József első, 1902 januárjában írott jelentésében beszámolt a hegyvidéken tapasztalt viszonyokról, megpróbálta felvázolni az ottani embereket sújtó problémák okait, és azok felszámolására tett különböző javaslatokat. Indítványai között szerepelt az olcsó, hosszú lejáratú kölcsönök biztosítása a lakosság számára, amelyek biztosítása érdekében a Kisbirtokosok Földhitelintézetét szerette volna még eredményesebben bevonni. A további kölcsönök igénybevételét a hitelszövetkezeti intézmény kiterjesztésével próbálta elérhetővé tenni. A jelentés szerint akkor Máramaros vármegye területén 26 hitelszövetkezet működött.[683]

A hitelszövetkezetek kezdettől fogva nagy befolyást gyakoroltak a helyi lakosságra, amire más intézmények is felfigyeltek. Az egyik, 1904-ben tartott hitelszövetkezeti gyűlésen arról tettek jelentést, hogy egy budapesti intézet, amely élet- és járadékbiztosításokat köt, az Ungvári Ipari és Gazdasági Hitelszövetkezethez fordult a biztosítási díjak beszedése ügyében, amiért jutalékot fizetett volna a közvetítésért. Ezt ajánlatosnak tartották kiterjeszteni a többi hitelszövetkezet részére is, sőt maga az elnök, Kazy József is támogatta, de az OKH véleményét még ki kellett kérni ebben az ügyben.[684]

Az 1904. február 6-án került sor a hitelszövetkezetek perecsenyi központi áruraktárának intéző bizottsági gyűlésére, amely az Ung megyei szövetkezetek tevékenységét ecsetelte.[685] 1902-ben 78, 1903-ban 96, 1904-ben

[682] KTÁL. F. 772., op. 7, od. zb. 35., f. 54.
A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség gazdasági és pénzügyi tevékenysége mellett sokat tett a lakosság szellemi színvonalának emelése érdekében. 1908-ban a Felsővereckén és Talamáson 10 000 korona értékben átalakított állambérleti lakóépületekben két iskolát és egy óvodát helyeztek el. A felsőremetei népkönyvtár-egyesület részére egy 150 kötetből álló könyvgyűjteményt, valamint az elhelyezésükre szükséges könyvszekrények beszerzésére 20 korona államsegélyt utaltak ki. KAZY József: 1910. 30.
[683] KTÁL. F. 772., op.7., od. zb. 35., f. 30.
[684] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500. f. 6.
[685] Ennek jegyzőkönyvi jelentését a hegyvidéki kirendeltség Munkácsról 1904. március 31-én elküldte gróf Török Józsefnek, Ung vármegye főispánjának. A jegyzőkönyv mellett szerepeltek az akkor három – Bereg, Ung és Máramaros – megyére kiterjedő hitelszövetkezetek 1902 és 1903. évi működéséről szóló adatok is. 1902-ben összesen 78 (Bereg megyében 30, Ung megyében 16, Márama-

101 hitelszövetkezet működött Ung, Bereg és Máramaros vármegyében. 1905-ben a hitelszövetkezetek száma 111-re emelkedett és a tevékenységi körük már Zemplén vármegyére is kiterjedt. Abban az évben a szövetkezeteknek 22 757 tagja volt, 31 215 jegyzett üzletrésszel 1 499 070 korona értékben.

VIII.2. táblázat. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség keretében működő hitelszövetkezetek

Vármegye	1895	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	Összesen
Bereg	1	1	10	4	7	3	-	-	1	27
Ung	-	-	-	-	7	9	2	2	1	21
Máramaros	1	-	1	13	9	8	17	6	4	59
Zemplén	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Összesen	2	1	11	17	23	20	19	8	10	111

Forrás: KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 508.

Az első hitelintézetek Ugocsa megyében – azon az éven hat – 1906-ban kerültek a hegyvidéki kirendeltség irányítása alá. Ezek: a csarnatői, a rakaszi, a tiszakeresztúri, a tiszakirvai, a velétei és a verbőci hitelszövetkezetek voltak. A közölt dokumentum anyaga alapján a tiszakirvai csak 1907-ben nyílott meg, de más adatokból kiderült, hogy már 1906-ban is működött.[686] Valószínűleg 1906-ban még nem tartozott a miniszteri kirendeltség hatáskörébe.

Ilyen többször is előfordult a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség esetében. Az OKH keretében létrejött hitelintézeteket, amelyek vagy az általános feltételek mellett nehezebben működtek, vagy földrajzi helyzetükből adódóan az Északkeleti-Kárpátok területén voltak, a hegyvidéki kirendeltség átvette, ami után a fennhatósága alá tartozó hitelszövetkezetek szabályzata vonatkozott rájuk. Így például Máramaros vármegyében a leordinai (1893) és az alsóbisztrai (1895), Bereg vármegyében az árdánházai (1898), Ugocsa

ros megyében 32) hitelszövetkezet működött, 13 523 taggal, 17 741 jegyzett üzletrésszel. 1903-ban 96 tevékenysége (Bereg megyében 29, Ung megyében 18, Máramaros megyében 49) volt bejegyezve, 17 035 taggal, 22 560 üzletrésszel 1 127 800 korona értékben. Az 1905. év jegyzőkönyvi beszámolója alapján 1904-ben 101 szövetkezet folytatott tevékenységet, 19 209 taggal, 27 283 üzletrésszel. A következő évben Zemplén megyére is kiterjedt a miniszteri kirendeltség alá tartozó szövetkezeti hálózat. 1905-ben 111 hitelszövetkezet létezett immár négy megyére kiterjedően – Beregben 27, Ungban 21, Máramarosban 59, Zemplénben 4 (Harcos, Kelen, Ugar, Utcás). Az 1905. évi adatok között szerepel a négy megyében működő hitelszövetkezetek megalakulásának évszáma is. KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500. f. 7.

[686] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 80.

vármegyében a salánki hitelszövetkezet (1898) létrejötte még nem a hegyvidéki akcióhoz kapcsolódik, de bizonyos idő elteltével már a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszövetkezeti rendszeréhez tartoztak.

A miniszteri kirendeltség hatáskörébe 1907-ben újabb hét, 1908-ban nyolc, 1909-ben tizenegy hitelszövetkezet került, így már összesen 143 működött az öt megyében. A pénzintézetek, a tagok, az üzletrészek, valamint ezen üzletrészek megyénkénti megoszlását az alábbi táblázat mutatja:

VIII.3. táblázat. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszövetkezetei, tagjainak száma és üzletrészeinek értéke 1907–1909. években

Vármegye	A szövet. száma	1907 Tagok	1907 Üzletrész	1908 Tagok	1908 Üzletrész	1908 Üzletrész értéke	1909 Tagok	1909 Üzletrész	1909 Üzletrész értéke
Bereg	26	5 775	8 263	6 295	8 900	445 000	6 267	9 169	458 450
Ung	30	5 550	8 053	6 358	10 241	446 300	7 151	10 281	514 050
Máramaros	62	15 008	20 549	16 012	22 272	1 113 600	17 062	23 851	1 200 680
Ugocsa	22	1 406	2 488	1 565	3 186	134 200	4 992	7 654	382 700
Zemplén	3	209	270	217	276	13 800	347	434	21 700
Összesen	143	27 948	39 523	31 203	44 875	2 152 900	35 819	51 389	2 577 580

Forrás: KTÁL. F.4., op.1., od. zb. 551, 581.

VIII.4. táblázat. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség hitelszövetkezetei, tagjainak száma és üzletrészeinek értéke 1910-ben

Vármegye	A szövet. száma	1910 Tagok	1910 Üzletrész	1910 Üzletrész értéke
Bereg	25	6 716	9 734	486 700
Ung	27	6 979	10 203	493 052
Máramaros	59	17 730	25 083	1 254 150
Ugocsa	22	5 010	7 811	390 550
Zemplén	3	382	494	24 700
Összesen	136	36 817	53 325	2 649 152

Forrás: KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 606.

Az 1910. évben némi visszaesés következett be a hitelszövetkezetek számának a tekintetében: Bereg megyében eggyel, Ung és Máramaros megyében hárommal kevesebb szövetkezet működött. Viszont a tagság, valamint az üzletrészek értéke – Ung megye kivételével – külön-külön és

összességében is nőtt. Mindez tehát nem az akció sikertelenségére és visszaszorulására, hanem valószínűleg a kisebb, gazdaságtalanul és veszteségesen működő hitelintézetek megszűnésére utal.

A hitelszövetkezetek a jelentős állami támogatás ellenére is sok gonddal és nehézséggel küzdöttek, hiszen a szegényebb népréteget támogatni hivatott szervezet a gazdasági-pénzügyi versenyben elmaradt a többi pénzintézet mögött. Magyarország belügyminiszterei folyamatosan körleveleket intéztek a főispánokhoz, amelyekben felhívták a megyék irányítóinak figyelmét a hitelszövetkezetek támogatására, ami elsősorban a közpénzek ottani elhelyezését jelentette. Ez ügyben írt felkérő levelet 1906. október 6-án Ung megye főispánjának az Országos Központi Hitelszövetkezet ügyvezető igazgatója is. Megemlíti, hogy akkor már kisebb-nagyobb összegeket helyeztek el a hitelintézeteikben Bihar, Csík, Heves, Hunyad, Komárom, Krassó, Moson, Pest-Pilis-Solt, Sáros, Temes, Tolna, Trencsén Udvarhely és Zala vármegyék, valamint Budapest főváros, Körmöcbánya és Igló városok. A pénzekért az 1907. évre 4,1 százalék kamatot ígértek, ezenkívül a kamatadót a sajátjukból fizették volna. A főispán válaszlevélben jelezte, hogy a helyi intézkedéseket támogatja, de a szövetkezetek ügykezelése nehézkes, a megyei pénzek elhelyezésére nem igazán alkalmas.[687] Mivel a Belügyminisztérium a későbbiekben is folyamatosan jelezte felkérését a hitelszövetkezetek pénzügyi támogatása körében, azt a megyegyűléseken megtárgyalták. *Ung vármegye hivatalos lapja* 1911. február 9-i számában arról számolt be, hogy az állandó választmánynak döntenie kellett a megyei pénzek elhelyezése tekintetében, amelyek korábban az Ungvári Népbankban, az Ungvári Kereskedelmi és Iparbankban, az Ungmegyei Takarékpénztárban és az Ungvári Fillérbankban voltak elhelyezve, ahol 4,5 százalékos kamatot fizettek. Szintén ezzel az ajánlattal állt elő az Ungmegyei Gazdasági Bank és Szerednye és Vidéke Takarékpénztár szerednyei pénzintézete. Az Országos Központi Hitelintézet a befektetett pénzek után csak 4,15 százalékos kamatot volt hajlandó adni. Ezért a választmány 105 tagja egyöntetűen úgy határozott, hogy 1911 folyamán az árvapénzek és a vármegyei alapoknak a folyó kiadások fedezésére nem szükséges pénzkészletei a 4,5 százalékos kamatot fizető pénzintézeteknél, tartalékalapjuk nagyságának megfelelően lesznek elhelyezve.[688] Minderről Ung vármegye alispánja, Lőrinczy Jenő hivatalos jelentésében számolt be a főispánnak, gróf Sztáray Gábornak, sőt azt is

[687] KTÁL. F. 4., op. 7., od. zb. 650., f. 15-16.
[688] Uo.: f. 21.

hozzátette, hogy korábban az OKH a vármegyei pénzeket a fiókintézeteknek 5–7 százalékos kamatra adta ki, a magasabb kamatlábakat „így a maga javára s a vármegyék kárára használta fel". Az ungvári ipari hitelszövetkezetet készek voltak ugyan támogatni, amennyiben az 5 százalékos kamatot fizetett.[689]

A hegyvidéki kirendeltség keretében 1913-ban már 206 hitelszövetkezet működött 51 000 taggal.[690]

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár adatai alapján 1898 és 1910 között 148 településen hoztak létre, illetve működtek hitelszövetkezetek a hegyvidéki miniszteri kirendeltség keretében. Az adatok között öt olyan falu (Alsóhunkóc, Bátyú, Feketeardó, Jeszenőremete és Zajgó) szerepel, amelyeknek csak a neve van feltüntetve. Valószínűleg ezekben a községekben ekkor még csak tervezték a hitelszövetkezetek felállítását, esetleg szervezés alatt álltak. Következtethetünk az adatok hiányosságára is, hiszen más források abból az időszakból bizonyos hitelintézetek meglétére utalnak. Más községekben – mint Alsóbisztra, Beregkövesd, Leordina – a hitelszövetkezetek alapítási éve 1898 előtti. A szövetkezetekre az előzőekben már említett eset érvényes – a korábban létesített pénzintézeteket vette pártfogásába és működtette tovább a miniszteri kirendeltség.

Egyes hitelszövetkezetek csak egy ideig maradtak fenn – a dunkófalvai, a felsővereckei, a sebesfalvi, a vezérszállási és a zúgói –, utána beleolvadtak valamely más nagyobb, tekintélyesebb, gazdaságosabban működő szövetkezetbe.

Néhány községben (Halmi és Kisberezna) a helyi pénzintézetek rövid fennállás után különböző nehézségek miatt feloszlottak, majd kedvezőbb körülmények között néhány év múltán újból életre keltek.

A hitelszövetkezetek létrehozásának körülményei hűen tükrözik a miniszteri biztosok által a részletes jelentéseikben leírt gazdasági-pénzügyi, társadalmi-kulturális nehézségeket, amelyek jelentős akadályokat gördítettek a hegyvidéki területeken élő emberek jobblétéért fáradozó szakemberek munkája elé és gátolták intézkedéseik eredményességét. Tetteikből egyaránt kitűnik az alapos hozzáértés, a mély gondoskodás és az emberekbe vetett bizalom, s mindezeket az értékeket összeadva igyekeztek javítani azokon az áldatlan állapotokon, melyeket részben a helyi lakosok mentalitása, részben az előző kormányok hibás döntései okoztak.

[689] Uo.: f. 27.
[690] Нариси історії Закарпаття. Ужгород, 1993. 309.

IX. FEJEZET
KERESKEDELEM, ÁRUELLÁTÁS ÉS ÉLELMISZER-SEGÉLYEK A KIRENDELTSÉG SZERVEZÉSÉBEN. ÁLLAMI PROGRAMOK A HEGYVIDÉKI RÉGIÓKBAN

IX.1. Áruraktárak és boltok létrehozása

A községekben, ahol hitelszövetkezetek jöttek létre, rájuk építve – általában a székhelyen, a központi településeken – megpróbáltak létrehozni fogyasztási szövetkezeteket is, amelyek megalakítására elsősorban a Földművelésügyi Minisztérium által befektetett összegeket használták fel. Ezeket nevezték hitelszövetkezeti áruraktáraknak. Valójában a hitelszövetkezetek tevékenységi körét bővítették ki az áruraktárak megalakításával.[691] A hitelszövetkezeti áruraktárak létrehozásához a Magyar Gazdaszövetség is jelentősen hozzájárult. A gazdaszövetség keretében működő Hangya Fogyasztási és Értékesítési Szövetség részévé váltak az áruraktárak.[692] A forgalom arányában a Hangya központja által megállapított üzletrészt fizetett és jegyzett be a hitelszövetkezeti áruraktár. A szabályzat, a könyvvezetés és az ügyvitel szintén a Hangya szabályainak felelt meg. Az áruraktárak célja az volt, hogy a termékfölösleget jobban értékesíthessék, a lakosságot a szükséges élelmiszer- és háztartási cikkekkel elláthassák (lásd: 25. függelék).

Egán Ede a fogyasztási szövetkezetek megszervezésekor arra is gondolt, hogy irányításukra helyben lakó személyeket képezzenek, ami az akció kulturális-felvilágosító tevékenységének részét jelentette. 1898. december 21-én a földművelésügyi miniszter engedélyezte három 16–18 éves

[691] A hitelszövetkezeti áruraktárak megszervezése nem volt egyedülálló a nemzetiségi vidékeken. A Magyar Állam című újság 1897 elején arról számolt be, hogy Nagyszebenben egyházi szertartás keretében felszentelték a Konkordia egyesület áruraktárát. A Konkordia egy üzleti vállalkozás volt, amit az Albina bank alapított meg 100 ezer forint tőkével, Nagyszeben székhellyel. A Konkordia áruraktára azért jött létre, hogy az árucikkeket nagyban beszerezze és olcsón, hosszú lejáratú hitelre, árusítás végett azoknak a román nemzetiségű boltosoknak adja, akik beléptek a Konkordia szövetkezetébe. A szövetkezet célja az volt, hogy egy önálló román kereskedő réteget és egyben független középosztályt hozzon létre. A román papság és intelligencia pártfogását élvező szervezet a kiskereskedelem támogatása révén a magyar, szász és zsidó boltosokat szerette volna kiszorítani a románok lakta vidékekről. Az újság a cikk végén fel is veti a kérdést: vajon a magyarság nem tanulhatna-e a románoktól egy kis kalmárszellemet? Román közgazdasági akció. // Magyar Állam. Harmincnyolcadik évfolyam, 32–11 363. szám. Budapest, 1897. február 10.

[692] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 7.

rutén fiúnak a három hónapos képzését a csernovici (ma Csernovci, Ukrajna) „galicziai paraszt kereskedőket kiképző szakiskolába”.[693]

A hitelszövetkezeti áruraktárak végrehajtó bizottságát a hitelszövetkezeti elnökök alkották, valamint az OKH által kinevezett igazgatósági és felügyelő-bizottsági tag, illetve a szövetkezeti ellenőr. A végrehajtó bizottság legalább negyedévenként egyszer közös gyűlést tartott. A végrehajtó bizottság a központi raktár vezetésére 3–5 tagot biztosított, ők alkották a raktárbizottságot. A közös ügyekben a raktárbizottság döntött a végrehajtó bizottság beleegyezésével. A raktárbizottság szerződtette az üzletvezetőt, aki megrendelte az árukat és megállapította azok eladási értékét legalább egy raktárbizottsági tag írásbeli hozzájárulásával. A raktárbizottság vette fel a központi áruraktár többi személyzetét is, így a könyvelőt, a pénztárost és az ellenőrt. A könyvelő a pénztári naplót vezette, illetve szükség esetén az üzletvezetőt is helyettesítette, valamint félévente a pénztárossal és egy raktárbizottsági taggal leltári ellenőrzést folytatott. A pénztáros ezen kívül még a befolyó pénzösszegeket kezelte, illetve kifizette az üzletvezető által bemutatott számlákat. Az ellenőrt a tagok köréből a raktárbizottság ajánlása alapján a végrehajtó bizottság alkalmazta. Feladata az volt, hogy a központi áruraktárt negyedévente egyszer, valamint az üzletvezető, a pénztáros és a könyvelő által vezetett könyveket ellenőrizze. A raktárbizottság köteles volt központi áruraktárra vonatkozóan minden év végén elszámolni és lezárni az adatokat.[694]

A helyi áruraktáraknak saját igazgatósága volt, s az ő döntésüktől függött, hogy milyen terményeket, és azokat milyen mennyiségben adhatják el. Ha a terményt a szövetkezeti tagoktól szedték be, s ha az áruraktárnak erre volt lehetősége, előleget adhatott. Abban az esetben, ha az áru nem termény volt, vagy a napi szükségletek körén kívül esett (pl. gépek), az áruraktár csak közvetítői szerepet vállalt. Az árat a költségek és a jutalék felszámolása után állapították meg.[695]

Az áruraktárak már az első évben jelentős forgalmat bonyolítottak le. Egán Ede 1900 elején írott beszámolójában említi, hogy az áruraktárak működése „a nép bizalmát megnyerte” és „a kezdet nehézségeivel küzdve” az áruforgalom 252 948 korona 79 fillért tett ki.[696]

[693] KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 74., f. 1.
[694] KTÁL. F. 772., op. 5., od zb. 16., f. 3.
[695] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15., f. 7, 8, 9.
[696] KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 31., f. 7.

A hitelszövetkezeti áruraktárak mellett megnyíltak a hitelszövetkezeti boltok is. Az áruboltok megalakulása 1899-ig vezethető vissza. Egán Ede a hegyvidék lakosságát elsősorban az uzsorától akarta megszabadítani az állam által szervezett és ellenőrzött üzletek megszervezésével. A megalakított hitelszövetkezetek saját hatáskörükön belül áruboltokat is szerveztek és tartottak fenn. Ennek érdekében a földművelésügyi minisztérium bizonyos összegű állami üzletrészt fizetett be, valamint államsegélyben részesítette az alakuló áruboltokat.[697]

A boltok a hitelszövetkezetek és az áruraktárak közös felügyelete alatt működtek (lásd: 26. függelék). A hitelszövetkezeti boltokban a hitelszövetkezeti elnök személyesen vagy megbízottján keresztül gyakorolta az ellenőrzést. A hitelszövetkezeti boltok vezetői a helyi hitelszövetkezetek elnökeinek, a raktárbizottsági tagoknak és az üzletvezetőnek tartoztak felelősséggel. A boltkezelőt akkor vették fel, ha a boltban forgalmazott áruk értékének a 10 százalékát a központi áruraktár pénztáránál óvadékként letette. Akinek nem állt rendelkezésére a megfelelő pénzösszeg, azt is felvették, de a béréből folyamatosan, havi részletekben levonták a belépési díjat. A forgalomból befolyt pénzt hetente legalább egyszer, az 500 koronától nagyobb összeget pedig azonnal át kellett utalni a központi áruraktár pénztárába. Hiány esetén az óvadékként letett pénzösszegből, illetve folyamatos havi fizetéslevonásból pótolták a veszteséget.[698]

A hitelszövetkezetek által egymástól függetlenül, külön-külön felállított áruboltok pénzügyei részben szakmai hiányosságok miatt – helytelen üzletvezetés, sok hitelezés, kedvezőtlen árufelvásárlás – rövid időn belül jelentős deficithez vezettek, ami kihatott a fenntartó hitelszövetkezetekre is.

A további problémák elkerülése végett és a jobb árubeszerzés céljából az áruboltok irányítására és szakszerű felügyeletére létrehozták a központi áruraktárakat. Az első központi áruraktárt 1899. szeptember 11-én nyitották meg Szolyván, tizenegy taggal, huszonhat üzletrésszel és 5200 korona alaptőkével.[699] 1899-ben még öt áruraktárt helyeztek üzembe, majd a következő évben még tíz kezdte meg a működését. 1900 végére így már tizenöt áruraktár működött.[700] Az induláskor szolyvai központi áruraktár fedezte

[697] MNL. K 184. 1916. 111. tétel 1629. csomó
[698] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 16., f. 4.
[699] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17., f. 1.
[700] Áruraktárak működtek Dombostelken, Szarvasházán, Zúgón, Kisszolyván, Felsővereckén, Alsóvereckén, Volócon, Polenán, Paszikán, Szolyván, Kereckén, Malmoson, Mártonkán, Frigyesfalván, Beregszentmiklóson, amelyek a szolyvai központi áruraktárhoz tartoztak.

az összes beszerzési, áruszállítási, tűzbiztosítási és személyzeti költséget. Ezenkívül megelőlegezte az egyes hitelszövetkezetek terhére a szövetkezetek építkezéseiből származott váltók esedékes kamatösszegét és szükség szerint a tőketörlesztéseket. Ezeket a jövedelmi osztalékból fizették ki. Az áruk eladásából származó teljes összeget, valamint az épületek bérbeadásából származó jövedelmet a központi áruraktár pénztárába fizették be. A boltok elhelyezése céljából épített vagy megvásárolt épületek, azok berendezései az egyes hitelszövetkezetek tulajdonát képezték. Az áruk beszerzésének, az építési és fenntartási költségeknek az összegei – amit a szolyvai központi áruraktár megelőlegezett – a hitelszövetkezetek vagyonát terhelte. Az üzleti nyereséget először a kölcsönök törlesztésére fordították, majd a forgalom arányában osztották el a központi és az egyes hitelszövetkezetek között, s azok tartalékalapjába folyt be. A szolyvai kötelékhez tartozó hitelszövetkezetek 1901. február 8-án Szolyván tartották meg első beszámoló gyűlésüket, amelyen ismertették működésük első évének eredményeit.[701] Az eladott áruk utáni összbevétel elérte a 252 948 korona 79 fillért, amiből a kimutatott tiszta nyereség 3646 korona 27 fillér volt. A legnagyobb áruraktárban, Szolyván, az átlagos napi bevétel átlag 120 korona 2 fillért, míg a legkisebben, Mártonkán 18 korona 13 fillért tett ki. Szolyván 320 féle, de a legkisebb, mártonkai áruraktárban is 42-féle cikket forgalmaztak:

- barchetet
- bocskort
- borsot
- bort
- cukrot
- dohányt
- fúrót
- fügét
- gyertyát
- gyufát
- halat
- heringet
- inget
- kalapot
- kartont
- kőolajat
- lakatot
- lámpát
- háromféle lisztet
- alsónadrágot
- nadrágot
- olajat
- pálinkát
- pipát
- pipaszárat
- posztót
- reszelőt
- rizst
- rumot
- sapkát
- sót
- sört
- szalonnát
- szappant
- szentjánoskenyeret
- szilvát
- szűrt
- tengerit
- túrót
- tüszőt
- zabot
- zsírt

[701] KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 45., f. 2-3.

1901-ben a szolyvai központi áruraktárhoz már tizennyolc fiókáruraktár tartozott, amelyek forgalma 259 352 korona 59 fillért tett ki.[702] A hitelszövetkezeti áruraktár-hálózat kibővülése csak úgy volt lehetséges, hogy a többi nagyobb településen is, amelyek egyben gazdasági és közlekedési csomópontok voltak, szintén központi áruraktárakat hoztak létre.

Később a szolyvai mellett még két központi áruraktár jött létre: Perecsenyben és Máramarosszigeten, amelyek egyúttal a boltok adminisztratív vezetését és ellenőrzését is ellátták. Az áruk beszerzéséhez a hitelszövetkezetek, amelyek állami segélyben részesültek, az OKH és az állam pénzforrását használták fel,[703] amelyet váltóhitel formájában bocsátottak az áruraktárak rendelkezésére.

A központi áruraktárak egyedül a fiókáruraktárak részére voltak felállítva, minden árut csoportosítottak és kizárólag a fiókokat látták el áruval, más kereskedőknek nem adtak el. A központ nem számított különálló kereskedésnek, és így nem lehetett külön jogi személynek tekinteni a fiókoktól elválasztva, hanem a fiókokkal együtt képezték a hitelszövetkezeti áruraktárakat. Mivel az áruraktárakat a hegyvidéki minisztériumi kirendeltség államsegélyből állíttatta fel, ezért azok a hegyvidéki akciónak a részét képezték.[704] A hitelszövetkezetek és az áruraktár-hálózat olyannyira összefonódott, hogy olykor a helyi hitelszövetkezet nevére jegyezték be a fiókáruraktár épületének telkét. A bejegyzés ebben az esetben is helyesnek bizonyult, bár az áruraktárakat a központi hitelszövetkezet nevére kellett bejegyezni. Az áruraktárakat lényegében a hitelszövetkezeti tagok tartották fenn.

A hitelszövetkezeti áruraktár-hálózat kiterjedésével újabb nehézségek álltak elő. Mivel mindössze egy főellenőre volt az áruraktáraknak, így az képtelen volt minden egyes helyszínt meglátogatni. Az oda-vissza szállítás is gondot okozott, hiszen a felvásárolt árut először elszállították a központi áruraktárba, aztán olykor ugyanazon az útvonalon kiszállították a fiókraktárakba. Ezért felvetődött a központi áruraktárak központosítása, amit a bátyúi vasútállomás mellett terveztek kialakítani.[705] Akkor a helyi zsidó származású kereskedők azzal vádolták a gazdasági programot, hogy a „fo-

[702] BOTLIK József: Egán Ede, a rutén nép megmentője. // Ruszin nyelvű naptár. Almanach. Budapest, 2002. 110.
[703] MNL. K 184. 1916. 111. tétel 1629. csomó. Az állami üzletrészek ötszörösét és az állami segélyek kétszeresét vették alapul.
[704] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 650., f. 30-31.
[705] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 551., f. 4.

gyasztási szövetkezetek lehetetlenné teszik az egészséges versenyt, és ezzel tönkreteszik a kereskedelmet".[706] Ennek teljesen az ellenkezőjéről tanúskodik Kustán Péter görögkatolikus lelkésznek, a poroskói hitelszövetkezet elnökének a kijelentése, amit a Perecsenyben megtartott Ung megyei hitelszövetkezetek gyűlésén tett: „Amióta áruraktárak vannak, a szatócsok is lejjebb mentek az árakkal, sőt egyes cikkek árusításánál még mesterséges konkurenciát csinálnak, hogy az áruraktárak iránti bizalmat megrendítsék."[707] Ezek a körülmények is azt igazolták, hogy az áruraktárak az üzleti árak szabályozására irányuló céljukat elérték, tehát éppen az egészséges gazdasági versenyt szolgálták.

Különösen akkor éleződött ki a helyzet, amikor Egán italmérési jogot kért a pénzügyminisztertől. A miniszteri biztos elhatározta, hogy visszaszorítja az egész hegyvidéknek, és ezáltal az országnak is óriási kárt okozó pálinkaivást, illetve jó minőségű pálinkát bocsát áruba. A pálinka árusítása, Egán szerint, spekulánsok kezébe került, akik vízzel felhígították az italt, s hogy meglegyen az ereje, vitriolt és más maró folyadékot kevertek hozzá. A minőségi pálinkát a szövetkezeti áruraktárakban árusították, de mivel korlátozott italkimérési jogot kaptak, az áru csak literes lepecsételt palackokban került forgalomba. Ez valamelyest javított a helyzeten, de az italozási szokások nem igazán változtak meg, hiszen aki kevesebbet – pl. fél litert vagy egy-két pohárral – akart fogyasztani, az továbbra is a kocsmában vásárolt.[708] A pálinka árusítása más okok miatt sem volt egyszerű. A szövetkezeti italmérési engedélyek kiadása eleinte a pénzügyminisztériumi rendelet szerint az egyes községi elöljáróságoktól függött. Azok határozták meg, van-e szükség a meglévő kocsmákon kívül újabb italmérésre. Megesett, hogy az italmérési jogot nem sikerült átruházni az áruraktárakra, mert a megvesztegetett tanács leszavazta az indítványt.[709] A kitartó munkának azonban az évek elteltével mégis meglett az eredménye. 1910-ben az Ung megyei hitelszövetkezetek Perecsenyben megtartott ülésén Egry Ferenc földbirtokos mint a kisgejőci hitelszövetkezet képviselője, felszólalásában jelezte, hogy a vármegye közönsége rendkívül elégedett a szövetkezetek kocsmáiban árusított pálinka minőségével, és ott a „kocsmák demoralizáló hatásának" sin-

[706] BOTLIK József: 2000. 102.
[707] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508., f. 10.
[708] Uo.: f. 54.
[709] BOTLIK József: 2002. 110.

csenek kitéve az emberek.[710] Az italmérés tekintetében is fokozatosan javult a helyzet. A pénzügyminisztérium 1908. február 12-ei 85693/907. számú rendeletében bővítette a hitelszövetkezetek pálinkára és szeszre vonatkozó árusítási jogait: „A közönséges pálinkának kismértékben való elárusítási jogosítványa a szövetkezetek részére is kiadatik. Háztartási célokra és közönséges pálinkának házilag való előállítására alkalmas szesznek kis mértékben való elárusítására pedig a szövetkezeteknek adandó engedélyek kivétel nélkül ki lesznek terjesztve."[711]

A hitelszövetkezeti áruraktárakban olykor csak azért volt bizonyos cikkeknek magasabb az ára, mint más üzletekben, mert mindig a minőségre törekedve a jobb árut igyekeztek beszerezni. Ezek sem a legfontosabbnak számító élelmiszerek voltak, hanem kisebb mennyiségben fogyó háztartási termékek (pl. szappan, rézgálic). Az áruraktárakban az árakat úgy állapították meg, hogy azon csak olyan haszon legyen, ami a kezelési költségeket fedezi, de ne legyen veszteség.[712] Nagyobb gondot jelentett, amikor egyes fiókokban a vetőmagok és a termények voltak drágák. Annak okául azt jelölték meg, hogy azt a Hangya központja az áruraktárak részére drágán adja el. Ezért aztán gondoskodni kellett a közvetlen beszerzésről.[713]

A hitelszövetkezeti áruraktárak az országos, s egyben a helyi termékek pártfogói is voltak. Egyik gyűlésükön felvetődött, hogy csak magyar árukat adjanak el és a magyar gyártmányokról árjegyzéket tartsanak, hogy ami nincs az áruraktárakban, a vásárlók azt is megrendelhessék. A hitelszövetkezetek áruraktári főellenőre jelentésében kitért arra, hogy a külföldi áruk aránya mindig csekély volt. Arról is szó esett, hogy hegyvidéki, s ne alvidéki borokat tartsanak. A felvidéki borok viszonylag drágák voltak, ezért hozattak máshonnan is borokat. Igyekeztek viszont a helyi igényeket a legnagyobb mértékben figyelembe venni.[714]

A hegyvidéki akció jelentős erőfeszítés volt egy egész országrész, de elsősorban, ahogy akkoriban nevezték, a rutén nép életszínvonalának a fellendítése tekintetében. A hitelszövetkezetek, hitelszövetkezeti áruraktárak és áruboltok megalakítása nagyon fontos lépés volt annak érdekében, hogy megváltoztassák, jobbra fordítsák az Északkeleti-Kárpátok lakosságának az

[710] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 551., f. 6.
[711] Uo.: f. 6.
[712] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 540., f. 7.
[713] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 581., f. 3–4.
[714] KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508., f. 9.

életét. Az intézkedések minden egyes eleme összefüggésben állt egymással, az élet különböző területén hatottak, de céljuk azonos volt. A hegyvidéki kirendeltség irányítói tisztán látták azt, hogy a gazdasági felemelkedés mellett nélkülözhetetlen a szellemi növekedés is. Mint közgazdasági szakemberek mindennek a gazdasági-pénzügyi hátterét ismerték, illetve az azokból eredő kulturális javak alapjait is igyekeztek lerakni, s ennek kétségtelenül a legsikeresebb programja a helyi pénzintézetek létrehozása volt.

IX.2. Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság

A hegyvidéki kirendeltség kezdeményezésére megszervezett áruraktárak és áruboltok helyzete a kezdeti nehézségek után, az Országos Központi Hitelszövetkezet és az állam által nyújtott anyagi források felhasználásával némileg javult, de a gondok egyik alapvető oka, a tőkehiány továbbra is fennállt. Az áruraktárak és áruboltok összforgalma jelentősen elmaradt a kiadási és működtetési költségektől. A pénzügyi nehézségek leküzdésére a Hangyával történt összefogás jelentett egyféle megoldási lehetőséget.

A „Hangya" Termelő-Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja 1898. január 23-án jött létre gróf Károlyi Sándor kezdeményezésére, 50 ezer forint alaptőkével.[715] A Hangya a hegyvidéki szövetkezetekkel egy időben, párhuzamosan jött létre, céljaik is hasonlóak voltak. A kisbirtokosokat kívánták támogatni, a gazdaságok termelését és fejlesztését elősegíteni, mindezt alacsony és hatékony befektetésekkel, megfelelő hitelrendszer kialakításával, a gazdák összefogásával. A Hangya is az olcsó és minőségi áruellátás biztosítására és az uzsora megszüntetésére törekedett. Az alapvető szükségleti árucikkeket biztosította, kisebb rezsiköltséggel dolgozott és a kiskereskedelem monopolhelyzetével szállt szembe. Az alapszabály szerint a tagságba kizárólag olyan személyt vehettek fel, aki nem volt becstelen, nem folytatott uzsorás ügyleteket, a szövetkezethez hasonló üzletet nem vezetetett.[716] A szövetkezetek a falu

[715] A „Hangya". A Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete Évkönyve az 1908-ik évre. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1908. 21. (A továbbiakban: A „Hangya". 1908.) Központ alapításakor mindössze 17 ezer korona gyűlt össze, a többit Károlyi Sándor gróf pótolta ki a magánvagyonából.

[716] Dr. BAK Klára: A Károlyi Sándor-féle Hangya szövetkezeti rendszer – aktualitások. // Szövetkezés. A Szövetkezeti Kutató Intézet tudományos és tájékoztató folyóirata. 2016. évi 1. szám. 49.

ellátását segítették, beszerző és értékesítő tevékenységükkel a tagok számára kedvező feltételeket igyekeztek kialakítani.[717]

Minden nehézség ellenére a hegyvidéki gazdálkodóktól kedvezőbb helyzetben voltak a sík vidékeken, illetve a nem kifejezetten hegyvidéken termelést folytató kisbirtokosok. Egyes nagybirtokosok anyagi hozzájárulása következtében a „Hangya" gyorsabban növekedett és szilárdabb anyagi háttérrel rendelkezett, mint a hegyvidéki szövetkezetek. Az alapszabály 5. paragrafusa szerint az alapítóknak kötelező volt a vagyoni hozzájárulás mértékére vonatkozóan nyilatkozni. A Hangya súlya és presztízse az 1900-as évek elejétől nőtt meg. 1902 végére már 284 szövetkezet tartozott a Hangyához, az alaptőke elérte a 600 ezer koronát, az éves áruforgalom pedig a 3 millió koronát.[718] A tízéves jubileumához közeledve, 1907 decemberének végén a Hangyának már 800 szövetkezete működött.[719] A következő évben az áruforgalom elérte a 14 millió koronát.[720]

A földművelésügyi miniszter 1912. február 27-én kiadott 14527-XII-3. sz. alatti rendelete alapján a Földművelésügyi Minisztérium és a Hangya között létrejött egy megállapodás, amelynek értelmében a hegyvidéki áruraktárakat a Hangya tartotta fenn évenkénti 25 ezer koronás kiadás mellett. A minisztérium a Hangyának az ellenőrzés költségeinek a fedezésére minden bolt után évi 250 koronát fizetett, ami 89 bolt után összesen 21 750 koronát tett ki. A többi adminisztratív és őrzési feladat a tulajdonos, illetve érdekeltségben hozzájuk kapcsolódó hitelszövetkezetek felelőssége volt, amelyeket a sátoraljaújhelyi központi iroda koordinált. A tőkét továbbra is a hitelszövetkezetek folyósították. A veszteséges boltoknak a működtetését, amelyeket viszont közérdekből fenn kellett tartani, a Földművelésügyi Minisztérium vállalta fel.[721]

https://www.szovkut.hu/files/publications/2016/2016_3.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.20.)

[717] GAUCSÍK István: „Áldemokrácia" vagy „lenti és fenti" találkozása? A magyarországi szövetkezeti rendszer (1886–1918). 7. https://real.mtak.hu/15498/2/Gaucs%25C3%25ADk-Eruditio-szovetkezet.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.25.)

[718] A „Hangya". 1908. 36.

[719] Uo. 53.

[720] SIDÓ Zoltán és SZARVAS Márton: Hangya a világrendszerben. A huszadik század eleji magyar szövetkezeti rendszer kritikai elemzése. // Fordulat. Társadalomelméleti folyóirat. 27. szám (2020/1). 250. http://fordulat.net/pdf/27/FORDULAT27_SIDO_SZARVAS.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.25.)

[721] Uo. A hegyvidéki hitelszövetkezeti áruboltintézmény végrehajtóbizottságának az előterjesztése a földművelésügyi miniszterhez, 1916. január 8.

Az áruboltok működtetése érdekében a sátoraljaújhelyi központi iroda – a társtulajdonos hitelszövetkezetek a felhatalmazásával – egymás közötti megállapodásokat kötött meg, de a szerződéseknek törvényes akadályai voltak. Az akkori törvények értelmében az áruboltintézmény sem a magánjog, sem a kereskedelmi törvények szerint nem volt jogi személy. Ebből kifolyólag az áruboltok nem használhatták ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a kereskedelmi törvények biztosítottak egy cégbejegyzett kereskedőnek vagy társaságnak. A számviteli könyveknek nem volt bizonyító erejük, ami rendkívül hátrányos volt vitás esetekben a követelések behajtása tekintetében. Ingatlant az áruboltok saját nevükre nem szerezhettek meg vagy adhattak el. Peres ügyekben mind a 63 társtulajdonos hitelszövetkezettől meghatalmazásra volt szükség. Fennállt annak a veszélye, hogy egy vagyonjogi felelősségre vonás, esetleges felszámolás vagy csőd egyben a 63 tulajdonos hitelszövetkezet pénzügyi bukását jelentheti.[722]

Az első világháborús harcok a Keleti-Kárpátokban nagy veszteséget okoztak a hegyvidéki áruboltoknak. Az orosz hadsereg még a háború elején betört a Kárpátokba. A kemény csaták és az ellenséges hadsereg tevékenysége következtében óriási károk keletkeztek. Az állami szervek igyekeztek minél pontosabban felmérni az anyagi veszteséget, és becslési jegyzőkönyvek születtek minden esetről. Kétségtelen, hogy a legnagyobb károkat a harci tevékenység folytán az ellenséges csapatok okozták, azonban elég jelentős problémát okoztak a Monarchia hadseregének katonái is. Megtörtént, hogy a visszavonuló, parancsnokság alatt nem álló alakulatok voltak az üzletek kifosztói.[723]

Az 1915. december 15-én Budapesten a Hegyvidéki Hitelszövetkezetek Áruboltjainak Központi Irodája végrehajtó bizottsági ülést tartott.[724] Az ülésen többek között részt vett dr. Korányi Frigyes, az Országos Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója, Balogh Elemér, a Hangya vezérigazgatója, dr. Hegedűs Aladár miniszteri titkár. A végrehajtó bizottság jelentésében részletesen kitértek az 1914. év második és az 1915. év első felében a hadiállapot következtében a hitelszövetkezeti áruboltokat ért károkra. A kárfelmérésekből kiderült, hogy 1914–1915 folyamán, elsősorban az orosz

[722] MNL. K 184. 1916. 111. tétel 1629. csomó
[723] KTÁL. F. 10., op. 5., od. zb. 843., f. 49.
[724] MNL. K 184. 1916–111–1629. Jegyzőkönyv a Hegyvidéki Hitelszövetkezetek Áruboltjainak Központi Irodája végrehajtó bizottságának üléséről, 1915. december 15.

betörés és a visszavonuló népfölkelők okozta károk miatt az áruboltokat 573 469 korona 39 fillér veszteség érte.[725] A kár összege 214 529 korona 39 fillérrel haladta meg a 358 940 koronás alaptőkét. Az alaptőke a 63 társtulajdonos hitelszövetkezet birtokában levő 75 880 korona állami üzletrészből és a 283 060 koronás korábban nyújtott állami segélyből állt. A beszámoló alapján 1915 elejére teljesen a Földművelésügyi Minisztériumtól függött az, hogy a hitelszövetkezeti áruboltok a hegyvidéken tovább működnek, vagy pedig felszámolásra kerülnek. A hitelszövetkezeti áruboltok 1915 folyamán 500 ezer korona államsegélyben részesültek, amit a veszteségek pótlására fordítottak. A segély felvétele után a hadiállapot következtében részben vagy teljesen kifosztott áruboltok új berendezésére, illetve a legfontosabb élelmiszercikkeknek beszerzésére fordították. Az 1915. október 31-ig összeállított próbamérleg már csak 17 209 korona 44 fillér veszteséget mutatott ki.[726]

Rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeni a boltok újraindításánál a boltkezelők tekintetében is, mivel a boltkezelők mintegy kétharmadát katonai szolgálatra hívták be, akik helyett nem minden esetben tudtak megfelelő személyt találni. Nem is állítottak minden üzletet helyre az orosz csapatok visszavonulása után. A hadiállapot következtében kifosztott és lepusztított tiszalonkai, rozáliai, szigetkamarai, terebesfejérpataki, galambosi, hársfalvai, beregrákosi, beregleányfalvai és tövisfalvai áruboltokat feloszlatták, mivel azok forgalma saját költségeik fedezésére sem volt elegendő, illetve a nagyobb forgalommal rendelkező áruboltok közelében nem volt feltétlenül szükség a működésükre. Az irhóci, unglakárdi és árdánházai áruboltokat már korábban feloszlatták, így 1915 végére a központi iroda tulajdonában 86 árubolt maradt. Ugyanakkor áruboltok megszervezését vették tervbe a Máramaros vármegyei Tiszaborkút, Bilin és Sajó, valamint a Bereg vármegyei Szajkófalva községekben.[727]

1915-ben a további működés biztosítása céljából felmerült az áruboltok részvénytársasággá alakítása. A földművelésügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyeztetve az 1915. november 9-i minisztertanácson felhatalma-

[725] 1915 novemberében a minisztertanácshoz benyújtott előterjesztésben 552 488 korona 44 fillér szerepelt. Az év végéig a felmérések pontosítása és a kiesett áruforgalom következtében a károk valószínűleg tovább növekedtek.
MNL. K 184. 1916–111–1629. *Előterjesztés a minisztertanácshoz az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó „Hegyvidéki hitelszövetkezeti áruboltokat" ért hadi károk rendezése ügyében.*
[726] MNL. K 184. 1916–111–1629.
[727] KTÁL. F. 10., op. 5., od. zb. 843., f. 49.

zást kapott arra, hogy az Országos Központi Hitelszövetkezethez tartozó hegyvidéki hitelszövetkezetek által létrehozott áruboltok intézményét átalakítsa úgy, hogy az áruboltok önállóan, állami támogatás nélkül működhessenek. A hegyvidéki áruboltok részéről a szükséges előmunkálatok, az alapszabály megalkotásában nagy szerepet vállalt Szabó Lajos, királyházai római katolikus lelkész és Egressy János técsői görögkatolikus esperes-lelkész.[728]

Az áruboltintézmény részvénytársasággá történő átalakításának tervezetét a Hegyvidéki Hitelszövetkezeti Áruboltintézmény végrehajtó bizottsága még 1916 legelején kidolgozta, és arról levélben értesítette a földművelésügyi minisztert.[729]

A földművelésügyi miniszter a tárgyalásokat a hitelszövetkezetek képviselőivel, az Országos Központi Hitelszövetkezettel és a Hangya szövetkezettel személyesen folytatta le. A részvénytársaság megalakítása érdekében 1916. március 20-án értekezletet tartottak a Földművelési Minisztériumban Ghillány Imre földművelésügyi miniszter, Kazy József, Ottlik István, Bartóky József államtitkárok, Korányi Frigyes az OKH vezérigazgatója, Seidl Ambrus az OKH igazgatója, Végh Jenő az OKH aligazgatója, Balogh Elemér a Hangya vezérigazgatója, Szomjas Lajos miniszteri tanácsos, számvevőségi igazgató, Berzeviczy Zsigmond gazdasági főfelügyelő, a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség vezetője és Hegedűs Aladár miniszteri titkár részvételével.[730]

1916. június 20-án a földművelésügyi miniszter a minisztertanácshoz beterjesztette javaslatát a Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság alapításáról, amit július 21-én tartott minisztertanácson elfogadtak.[731]

A tervek szerint 800 ezer korona alaptőkével indult volna meg a Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság, ahol 500 ezer koronát a földművelésügyi minisztérium, a Hangya és a részvények nyilvános felvásárlói együttesen 300 ezer korona értékű részvényt jegyeztek volna. Azonban a Hangya a háború miatt, tartva a túlzott pénzügyi kockázattól, a tárgyalások során jelezte, hogy a 300 ezer korona névértékű elsőbbségi részvényből

[728] MNL. K 184. 1916–111–1629. Jegyzőkönyv a Hegyvidéki Hitelszövetkezetek Áruboltjainak Központi Irodája végrehajtó bizottságának üléséről, 1915. december 15.
[729] MNL. K 184. 1916–111–1629. A Hegyvidéki Hitelszövetkezeti Áruboltintézmény végrehajtó bizottságának előterjesztése a földművelésügyi miniszter számára, 1916. január 8.
[730] MNL. K 184. 1916–111–1629. Jegyzőkönyv a hegyvidéki hitelszövetkezeti áruboltintézmény részvénytársasággá leendő átszervezése tárgyában, 1916. március 20.
[731] MNL. K 184. 1916–111–1629.

csak 200–250 ezer korona értékben hajlandó bejegyeztetni részvényeket bizonyos feltételek mellett.

A Hangya részéről eleve 600 ezer koronás alaptőkére gondoltak, jelentős mértékben eltérve a földművelésügyi minisztérium 800 ezer koronás alaptőke tervezetétől. Azzal indokolták elgondolásukat, hogy egy 600 ezer korona alaptőkével rendelkező részvénytársaság „könnyűszerrel kaphatja meg hitel útján a szükséges forgótőkét".[732] Az ún. „Alternatív javaslatok"-ban a minisztérium 500 ezer koronás alaptőkéje mellett még 100 ezer koronát javasoltak, amit megosztva képzeltek el a Hangya és a külső tagok között 50–50 ezer koronás megosztásban. A 200–250 ezer koronás támogatást feltételekhez kötötték, amely egy másik szerződés megkötését jelentette volna a Földművelésügyi Minisztériummal.[733] A minisztérium a feltételeket valószínűleg nem fogadta el, ezért a fogyasztási szövetkezet az 50 ezer koronás javaslathoz tartotta magát.

A későbbi tárgyalások eredményeképpen a Hangya 100 ezer koronára emelte a részvények jegyzését, s akkor vált lehetővé a 700 ezer koronás alaptőkével a részvénytársaság megalapítása. A fogyasztási szövetkezet kérései alapján az részvénytársaság igazgatói tagsága 12 személyből állt, amelyből 3 volt a Hangya jelöltje, s a felügyelőbizottság 8 helye közül a Hangyát 2 illette meg.[734]

1916. július 25-én a földművelésügyi miniszter aláírta a Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság 10 db alapítási tervezetét és 30 db részvényaláírási ívét.[735] A 10 alapítási tervezetet és 25 részvényaláírási ívet elküldték az Országos Központi Hitelszövetkezetnek, 5 részvényaláírási ívet pedig az érdekelt öt vármegye (Bereg, Ugocsa, Máramaros, Ung és Zemplén) alispánjainak. Az alakuló közgyűlés mielőbbi összehívása végett a még be nem jegyzett összes elsőbbségi részvényt az Országos Központi Hitelszövetkezet jegyezte be. Akik 1916. július 31-e után akartak részvényeket vásárolni, azok a befizetés után az OKH-tól kapták meg részvényeiket.[736]

[732] Uo.

[733] Uo. A Hangya 1916. április 5-én írt levele báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek.

[734] Uo. A Hangya 1916. május 16-án írt levele báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek. A Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság alapszabályai értelmében az igazgatóság legalább 5 és legfeljebb 12, a felügyelőbizottság legkevesebb 3 és maximum 8 tagból állt.

[735] Uo. A törvény rendelkezései értelmében a részvényaláírási íveket július 31-ig, a *„részvényaláírási záridőig"* alá kellett írni. Az Országos Központi Hitelszövetkezet levele a földművelésügyi minisztérium részére 1916. július 25-én.

[736] MNL. K 184. 1916–111–1629.

Az OKH azért szerette volna megtartani még 1916 nyarán az alakuló közgyűlést, mivel – véleményük szerint – a hegyvidéki hitelszövetkezetek áruboltjainak részvénytársasággá alakítása, valamint a vagyon átadása, ami együtt járt a boltok leltározásával, a nyári hónapokban volt a legalkalmasabb.[737]

A Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság Sátoraljaújhelyen szerveződött meg. Az igazgatóságának a székhelye és a közgyűlések megtartásának a helyszíne is Sátoraljaújhely volt. A részvénytársaság alaptőkéje 7 ezer db, egyenként 100 korona névértékű részvény volt összesen 700 ezer korona értékben. Abból 500 ezer korona törzsrészvény a Földművelésügyi Minisztérium tulajdonában volt, 200 ezer korona elsőbbségi részvény pedig megoszlott a Hangya-szövetkezetek és a nyilvános felvásárlók között. A Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság megalakításakor a Földművelésügyi Minisztérium által az alaptőkére fordított 500 ezer korona törzsrészvény bejegyzése a hegyvidéki áruboltok 358 940 koronás alaptőkéjének és a Földművelésügyi Minisztérium által közvetlenül az áruboltok részére nyújtott 141 060 koronának az összegét jelentette, amit a miniszter utasítására a Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság igazgatóságának utaltak át.[738] Az 500 ezer koronás törzsrészvény jegyzésével a Földművelésügyi Minisztérium felszabadult a 75 880 koronás üzletrész ötszörös felelőssége alól.[739] Minden részvény egy szavazati jogot biztosított.

A törzs- és az elsőbbségi részvények közötti különbség a nyereségelosztáskor nyilvánult meg. A tartalékalapra vonatkozó 20 százalékos nyereség levonása után a még fennmaradt nyereségből 6 százalékot az elsőbbségi részvények osztalékára fordítottak, míg a törzsrészvényes a megmaradt nyereségből legfeljebb 4 százalékos osztalékban részesülhetett. Amennyiben a felosztható tiszta nyereségből nem telt ki az elsőbbségi részvények 6 százalékos osztaléka, akkor a közgyűlés kevesebb osztalékot is megállapíthatott. A részvénytársaság feloszlásakor először az elsőbbségi részvényeket, utána a törzsrészvényeket fizették volna ki.[740]

A részvénytársasággal szemben a Földművelésügyi Minisztérium kötelezettségei megszűntek, így azután sem az ellenőrzési költségek, sem az

[737] Uo. Az Országos Központi Hitelszövetkezet levele a földművelésügyi minisztérium részére 1916. június 20-án.
[738] MNL. K 184. 1916–111–1629.
[739] Uo. Előterjesztés a minisztertanácshoz a „Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság" megalakítása és törzs-részvény jegyzése tárgyában. 65226/XII-3.1916. szám alatt, 1916. július 22.
[740] MNL. K 184. 1916–111–1629.

éves mérleg hiányának a fedezése nem volt feladata a minisztériumnak. A Földművelésügyi Minisztérium azonban felvállalta, hogy a részvénytársaság tartalékalapja számára 50 ezer korona államsegélyt fog kiutalni.[741]

Az államsegély kiutalása a Hangya és az áruboltintézmény között megkötött, valamint a Földművelésügyi Minisztérium által jóváhagyott korábbi *„Megállapodások"* alapján történt. Az áruboltok részvénytársasággá alakulása után a viszonyok, kisebb módosulással, ugyanazok maradtak. A Hangya számára ellenőrzési költségként nem a szokásos, boltonként 250 koronát, hanem összesen 25 ezer korona átalánydíjat utaltak át. A közérdekből fenntartott boltok deficitjének fedezésére ugyancsak évi 25 ezer korona átalányt fizetett a minisztérium, és nem a boltok deficitjének összegét folyósították.[742]

A Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság megszervezése a Földművelésügyi Minisztérium részéről a korábbi, ideiglenes állapotok felszámolását jelentette, amelyet felgyorsított az a tetemes anyagi veszteség, ami az első világháborús harcok során érintette az áruboltokat. Mindezek következményeként az áruboltok intézménye jogi személlyé alakult át, és a kereskedelem teljes jogú tagjává válhatott. Azzal együtt a Földművelésügyi Minisztérium felelőssége gazdasági (az üzletrészek általi kötelezettség megszűnése) és erkölcsi (a deficites üzletek fenntartása) vonatkozásban jelentős mértékben csökkent, illetve törzsrészvényesként anyagi nyereségre számíthatott. Az áruboltok az üzleti életben nagyobb mozgástérhez jutottak, viszont az államra, mint korábbi biztos támogatójukra, a későbbiekben közvetlenül nem számíthattak.

Az állami támogatás más formában nyilvánult meg. 1918 elején a földművelésügyi miniszter a Hegyvidéki Áruboltok Részvénytársaság részére Egán Edéről elnevezett alapítványt hozott létre. Az alapítvány tízezer koronás ösztöndíjjal támogatta az öt vármegye – Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung és Zemplén – területén az áruboltokat működtető személyek fiúgyermekeinek az iskoláztatását.[743]

---

[741] Uo. A Magyar Királyi Földművelésügyi Miniszter előterjesztése a minisztertanácshoz 1916. július 21-én. 65226/XII-3.1916. szám

[742] MNL. K 184. 1916–111–1629. A földművelésügyi minisztérium főosztálya által készített példány a Hangya és minisztérium szerződéses viszonyáról, 1916. március 20. A szerződés lejártáig, 1923. április 1-ig fizette volna a Földművelésügyi Minisztérium a Hangyának az 50 000 korona összeget. A jelentésben valószínűleg az 1915. évet értették *„legutóbb"* alatt, amikor a deficit 26 504. 21 korona, az ellenőrzési költség 21 750 korona volt.

[743] BOTLIK József: 2018. 223. Budapesti Közlöny, 54. szám, 9. oldal. https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiKozlony_1918_03/?pg=46&layout=s (Utolsó letöltés: 2025.03.25.)
A miniszter köszönete. // Ung. LVI. évfolyam, 10. szám. Ungvár, 1918. március 10. 3.

Az akkori időkben egy modern pénzügyi-kereskedelmi rendszer kibontakozása kezdődött el a nagybirtokrendszer fennállása miatt is nehezen fejlődő, hegyvidéki mezőgazdasági régióban, amelyet kedvezőtlen történelmi pillanatban érintett meg a változás.

IX.3. A Miniszteri Kirendeltség tevékenysége az első világháború idején

Az első világháború idején az Északkeleti-Kárpátok vidéke egy időre hadszíntérre vált. 1914 őszén ugyan sikerült kiszorítani az orosz csapatokat a történelmi Magyarország területéről, de a galíciai frontvonalak közelsége miatt a hadsereg állandó jelenléte, a szigorú közlekedési szabályok és az ellenőrzések meghatározták a lakosság életét. A harcok és a katonaság ellátása következtében a vármegyék élelmiszerkészlete, elsősorban állatállománya, jelentős mértékben lecsökkent. A lakosság élelmiszerhiányának enyhítésére már 1914 végén élelmiszersegélyek érkeztek a területre, amelyek elosztásában kiemelkedő szerepe volt a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének.

A fegyveres összecsapások következtében nagy károk keletkeztek, de a nehézségeket még az is fokozta, hogy az orosz hadsereg katonái sokszor kifosztották a lakosságot. Elvitték az élelmiszert, az állatokat és a takarmányt, amivel nagyon nehéz helyzetbe hozták az embereket. Történtek olyan esetek is, amikor az osztrák–magyar hadsereg katonái éltek vissza a helyzetükkel, és erőszakkal vették el a hegyvidéki lakosok tulajdonát, vagy kényszerítették őket az élelem és a takarmány beszolgáltatására.

A visszaélések megszüntetése végett a hadsereg főparancsnoka rendeletet intézett a katonai főparancsnokokhoz a lakosság védelme és a hadsereg tekintélyének a megőrzése végett. Utasította a katonai parancsnokságokat, hogy a csapataiktól elszakadt, fegyverrel rendelkező és „fegyelem alatt nem álló" katonákkal szemben a lehető legszigorúbban lépjenek fel, fosztogatás esetén pedig a katonákat a haditörvényszék halálra fogja ítélni.[744]

https://adt.arcanum.com/hu/view/Ung_1918_01-06/?pg=36&layout=s&query=hegyvid%C3%A9ki+kirendelts%C3%A9g (Utolsó letöltés: 2024. november 23.)

[744] Uo.: f. 100.

Különösen veszélyes volt a galíciai népfelkelők magatartása. Az orosz hadsereg elől visszavonuló népfölkelő alakulatok nem akartak harcolni, nem engedelmeskedtek a feljebbvalóiknak, kifosztották az üzleteket és a lakosokat, megfélemlítették az embereket. A népfölkelők azt mondták az embereknek, az ő hazájuk már elveszett, akkor most vesszen el ez is. 1914. október 23-án Őrhegyaljáról a szolgabíró levélben azt jelentette Bereg megye alispánjának, hogy: „Ebben a községben a galíciai legénység magatartása, a világiak izgatása bebizonyította, hogy érzelmeik ruszofilok…" A fegyvereikkel visszaélő alakulatok tevékenységét nagyon megelégelték az emberek, amire a szolgabíró levelének záró sorai is utalnak: „Jellemző egyébként, hogy a lakosság körében egy muszka betörést már nem tartanak oly borzasztónak, mint egy galíciai ezred beszállásolását."[745]

A Kárpátokban folytatott súlyos harcok következménye volt a bizalom megingása a hegyvidéken élők iránt. Az ellenséges hadsereg támogatásával gyanúsították a lakosságot. A hadsereg részéről a bizalmatlanságot, a haza iránti hűség kétségbevonását érezték a hegyvidéki emberek és lelkészeik. Nagyon világosan jelzi az akkori érzéseket és gondolkodásmódot az a levél, amit Kabaczy Rezső latorcafői lelkész írt maga és hívei nevében Papp Antal püspöknek, aki aztán továbbította Tisza István miniszterelnöknek. „[…] Ezen nehéz idők alatt híveim a legszebb példáját adták a magyar hazaszeretetnek. Sokan kitüntek dicséretreméltó cselekedetekben. Már megunták azt a sok üldözést, amiben folytonosan részük van, s véget akarnak vetni azon, reájuk nézve megszégyenítő elnevezésnek, hogy ők oroszok, hogy ők ruthének, rusznyákok, hogy ők tehát muszkák vagy moszkofiliták, s azért azt kívánják, hogy őket ezután ne nevezzék oroszoknak, hanem gör. kath. magyaroknak. Mert bár nyelvük ruthén, de azért szívvel, lélekkel magyarok. Továbbá kérik, hogy a kalendáriumot is rendezzék, szóval hogy minél előbb a helyesebb időszámítás hozassék be […]."[746]

Az egyik Bereg megyei kis hegyvidéki falu lelkésze arról számolt be, hogy az oroszok két heti és az osztrák–magyar hadsereg öt heti tartózkodása után az emberek felélték mindenüket, s ha nem kapnak segélyt, akkor éhínség fenyeget.[747]

[745] KTÁL. F. 10., op. 5., od. zb. 843., f. 101-102.
[746] MNL. K 26. 1915-XVI-1452
[747] MNL. K 26. 1915-XVI-1452

1914 decemberében Máramarosszigetre 10 vagon kukorica érkezett 16 691 korona 56 fillér értékben.[748] A Máramaros megyei gazdasági felügyelő báró Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek 1915. szeptember 1-én írott jelentésében arról számolt be, hogy a Tiszavölgyi, Szigeti, Ökörmezői, Sugatagi, Técsői, Taracvizi és Huszti járások szenvedték el a legnagyobb károkat. A szarvasmarha-állomány 30-70 százalékkal csökkent, a sertés és baromfi még attól is nagyobb arányban. Ezért a minisztérium a hegyvidéki kirendeltségre bízta az állatok részleges pótlását és 82 ezer korona hitelt utalt ki a költségek biztosítására. A gazdák részére kétezer korona értékben még 1915 telén 500 baromfit (300 tyúk, 100 lúd, 100 kacsa) osztottak ki. 1916 tavaszán 80 ezer korona értékben 200 tehén és 100 sertés került átadásra.[749]

Ung megyében elsősorban a Nagybereznai járás szenvedett a hadi eseményektől. Az alispán jelentésében az *„igás munkaerő óriási hiányára"* panaszkodott. A tavaszi munkák elvégzéséhez, a vetéshez, a lerombolt lakóházak helyreállításához és a tűzifa begyűjtéséhez szükségesek lettek volna az igavonó állatok, az emberek képtelenek voltak saját erejükből elvégezni a munkákat. A járás területén mindössze 119 ló maradt, amelyeket a katonaság azért hagyott hátra, mert nem lehetett katonai célokra felhasználni. Az alispán kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a lovak megmaradhassanak azoknak az embereknek a tulajdonában, akik addig is gondozták és ápolták az állatokat. Nemcsak az állatok, de a legelők gondozására is nagy figyelmet fordított az állam. A magyar kormány húsz év alatt, 1917-ig terjedően a hegyvidéki kirendeltség keretében a legelők feljavítására 702 732 koronát fordított.[750]

Hiány volt vetőmagból, elsősorban zabból, amiből a hegyvidéki emberek a kenyeret készítették, valamint kölesre is nagy szükség volt. Ung vármegye alispánja jelentésében panaszkodott még a nép tunyaságára és a kocsmákra. Ung vármegye 1915 tavaszán kapott 5000 mázsa kukoricát segélyként. Bereg vármegyében a szolyvai és az alsóvereckei járások számára 1500 mázsa kukoricát és ugyanannyi burgonyát utaltak ki.

1916 márciusában–áprilisában Bereg vármegye részére 21 vagon, összesen 2100 mázsa kukoricát szállítottak le: az alsóvereckei szolgabíró

[748] MNL. K 184. 1917–128–1799.
[749] MNL. K 184. 1916–111–1629.
[750] BOTLIK József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2018. 223.

további rendelkezésére Volóc vasútállomásra 600 mázsát; a Szolyvai állambérleti intézőség részére Szolyva–Hársfalva vasútállomásra 1000 mázsát; a szolyvai főszolgabíró kezelésébe szintén Szolyva–Hársfalva vasútállomásra 400 mázsát és a beregszentmiklósi közjegyző címére Beregszentmiklós állomásra 100 mázsát.

1916 tavaszán Ung vármegyében kukoricát utaltak ki a szükséget szenvedő járások részére: a Nagybereznai járás 2075 mázsa 75 kg-ot, a Szobránci járás 1494 mázsa 61 kg-ot, a Szerednyei járás 1100 mázsát, a Perecsenyi járás 200 mázsát, a nagygejőci körjegyzőség 100 mázsát vehetett át, összesen 35 870 korona értékben. 1917 tavaszán ugyancsak Ung vármegye lakossága részére 12 vagon kukoricát szállítottak le 35 614 korona 91 fillér összegben.[751]

1917. január 31-én a hegyvidéki kirendeltség vezetője, Berzeviczy Zsigmond jelentésében arról számolt be Ghillány Imre földművelésügyi miniszternek, hogy a rutén lakosság részére az Amerikai Egyesült Államokban a philadelphiai osztrák–magyar konzulátus, illetve Ortinszky Szótér görögkatolikus püspök által összesen összegyűjtött 16 238 korona 96 fillért Bereg vármegye Alsóvereckei, Máramaros vármegye Ökörmezői és Ung vármegye Nagybereznai járása között osztották szét. A Nagybereznai járásba 6470 koronát, az Alsóvereckei és az Ökörmezői járásokba különkülön 4884 korona 48 fillért utaltak ki. A Nagybereznai járás 27 községében 528 család részére 364 mázsa káposztát, 7 község 372 családja számára 25,5 mázsa sót osztottak szét. Ezen felül a község részére szállított 6 vagon ingyenes burgonya fuvardíját fizették ki az összegből. Az Alsóvereckei járás 27 községében 436 család között 96,48 mázsa kukoricát és 55,30 mázsa burgonyát osztottak ki. Az Ökörmezői járás 27 községében 487 család számára 92,10 mázsa kukoricát és 2,88 mázsa lisztet juttattak el, valamint 590 koronát adtak szét készpénzben azok számára, akik a részükre kiosztott kukorica árát már befizették. Összesen 88 községben 1823 család között 364 mázsa káposztát, 188,58 mázsa kukoricát, 55,20 mázsa burgonyát, 27,50 mázsa sót és 2,88 mázsa lisztet, azaz 638,21 mázsa élelmiszert és 590 korona készpénzt osztottak ki.

1918 tavaszán a hegyvidéki kirendeltség a termés biztosítása érdekében – a földművelésügyi miniszter március 2-án kiadott 14 020 számú körrendeletére hivatkozva – az újságok hasábjain szólította fel a gazdákat, hogy „olyan terményeket termesszenek, amelyek a hadsereg ellátása és a köz-

[751] MNL. K 184. 1917–128–1799.

élelmezés biztosítása szempontjából […] elsőrendű fontossággal bírnak", valamint a termőföldeket vessék be, mert ahol parlagon maradnak, ott a hatóságok a rendelkezésre álló eszközökkel kényszerítőleg is fel fognak lépni.[752] Az újságokban azonban olyan cikkek is megjelentek, amelyekben a hegyvidéki lakosság nehéz helyzetére utaltak, a munkaerő, az állatok és a vetőmag hiányára. A fennálló körülmények miatt lehetetlen volt teljesíteni a minisztériumi utasításokat.

Az élelmiszerhiány következtében egyre több kritika érte a hegyvidéki kirendeltséget. A lapok a hegyvidéki akció tudatos visszafejlesztéséről írtak, ami már nem az eredeti célt szolgálta: „Nagy kár volt, hogy Egánnak nem épen szerencsés taktikája megbontotta a magyar közvélemény egységét, melynek pedig állandóan osztatlanul kellene állania e nemzeti probléma mögött. A koncepciós terv csakhamar egy szürke hivatal léleknélküli adminisztrációs munkásságáig sülyedt."[753] A bíráló cikkek írói is elismerték a hegyvidéki kirendeltség korábbi eredményeit, de a nagy területre kiterjedő, felduzzasztott és a néptől eltávolodott intézmény már nem volt képes feladata teljesítésére. Valójában a kritikák hátterében olyan problémák álltak – társadalmi megosztottság, felerősödő nacionalizmus, gazdasági válság, általános elszegényedés –, amelyeket a kormány országos szinten sem volt képes megoldani.

A háború végéig a hegyvidéki miniszteri kirendeltség egyik fontos feladata volt az élelmiszerhiány felmérése és a segélyek kiosztásának megszervezése. Annak ellenére, hogy harcok nem folytatódtak a Kárpátok magyarországi részein az orosz csapatok kiűzése után, a lakosság élelmiszerhiánya egyre nagyobb volt, és a segélyek mértéke is növekedett. A kormány által a háborús károk kifizetésére fordított összegek meghaladták a 20 millió 702 ezer koronát.[754]

[752] Az idei termés biztosítása. // Görög Katholikus Szemle. XIX. évfolyam, 12. szám. 1918. március 24. 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_GorogKatholikusSzemle_1918_01-06/?pg=44&layout=s&query=hegyvid%C3%A9ki+kirendelts%C3%A9g (Utolsó letöltés: 2024. november 23.) Az idei termés biztosítása. // Ung. XIX. évfolyam, 12. szám. 1918. március 24. 3. https://adt.arcanum.com/hu/view/Ung_1918_01-06/?pg=44&layout=s&query=hegyvid%C3%A9ki+kirendelts%C3%A9g (Utolsó letöltés: 2024. november 23.)

[753] DR. HOFFMANN Ottó: A rutén kérdés. // Görög Katholikus Szemle. XIX. évfolyam, 39. szám. 1918. szeptember 29. 2. https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_GorogKatholikusSzemle_1918_07-12/?pg=52&layout=s&query=hegyvid%C3%A9ki+kirendelts%C3%A9g (Utolsó letöltés: 2024. november 23.)

[754] Uo. 223.

A hegyvidéki kirendeltség még 1919 folyamán is működött. Munkájukat megnehezítette, hogy a megszálló csehszlovák katonaság saját szükségleteire többször elkobozta a kiutalt vetőmagot. 1919. július 31-én Kaminszki József, Bereg megye zsupánja kért beszámolót a féléves tevékenységükről, 1919. január 1-től 1919. július 31-ig terjedően. A kirendeltség részéről 1919. augusztus 7-én beterjesztett jelentésben kihangsúlyozták, hogy „a négy és fél éves háború, a múlt év novemberi forradalom és az azóta bekövetkezett változatokban gazdag események a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltséget is mint többé-kevésbé minden más közintézményt lényegesen korlátozták hivatalos működésének kifejtésében, – mégis e kedvezőtlen viszonyok daczára igyekezett a kirendeltség altruistikus feladatának a válságosan nehéz napokban is a lehetőségek szerint megfelelni”.[755]

A kirendeltség 20 677 katasztrális hold földterületet adott bérbe Bereg vármegye öt járásában 54 község lakosságának 1–5 holdas részlegekben. A havasi gazdálkodás keretében 23 községből összesen 9194 szarvasmarhát, lovat, juhot hajtottak fel a hegyi legelőkre. Öt vármegye gazdálkodói számára vetőmagként 5600 mázsa árpát, 2800 mázsa zabot osztott ki. Árpából Bereg vármegyében 2000, Máramarosban 1000, Ugocsában 500, Ungban 600, Szatmárban 1500 mázsát. Zab vetőmagból: Bereg 500, Máramaros 1000, Ugocsa 1000, Ung 300 mázsában részesült. A Munkács környékén fekvő községekbe 43 760 kg árpát, 35 856 kg zabot, 2330 kg muhart és 421 kg lóheremagot utaltak ki. A Szolyvai járás részére két vagon csöves kukoricát, Várpalánka községnek egy vagon vetőburgonyát juttattak el. A munkásközvetítő tevékenységük révén Bereg és Máramaros megyékből 3500 személy szerződött el az állami ménes-birtokokra vagy magánuradalmakba. A munkácsi állami faiskolából 6 ezer körte- és 600 dió-, illetve eperfaoltvány jutott el kedvezményes áron a kisgazdákhoz. Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegye kosárfonó szövetkezetei és telepei 35 720 darab különféle kosarat állítottak elő 286 450 korona értékben.

A Miniszteri Kirendeltség tevékenysége a csehszlovák és a román megszállás következtében 1919 végére lehetetlenült el.[756]

A nagy történelmi események jelentős társadalomátalakító szereppel rendelkeznek. Erős konfliktusok esetén a társadalomban meglévő enyhe, megbúvó, kevéssé észrevehető ellentétek felerősödnek és a mindennapi

[755] BOTLIK József: 2018. 237.
[756] Uo: 238–239.

élet meghatározó tényezőivé válnak. Amikor lezárul a történelem egy meghatározó szakasza, akkor olyan átrendeződések történnek meg, amelynek következtében a korábbi élethelyzetek végérvényesen megváltoznak és az előző viszonyoknak legfeljebb csak egyes elemei épülnek be az új rendszerbe. Különösen Közép- és Kelet-Európában tapasztalható az, hogy az új berendezkedések nem a korábbi rendszerek folytatása, hanem egy teljesen más korszak kezdetét jelentik. A régi korok – nemcsak az idő távlata miatt – elérhetetlen messzeségbe kerülnek.

IX.4. Gazdasági akciók Magyarország hegyvidéki régióiban

Az 1897-ben megkezdődött hegyvidéki akciót az 1902-ben elindított székelyföldi akció követte. Az akkori miniszterelnök, Széll Kálmán (1899–1903) pénzügyi támogatásban részesítette a gazdasági programokat. Állami támogatásként a székelyföldi gazdák segélyezésére 38 000 koronát, gazdasági egyesületek létrehozására 70 000 koronát utaltak ki, ami az alapját képezte a gazdasági programnak. A Földművelésügyi Minisztérium 1902. május 1-i rendelete alapján nevezték ki Sándor Jánost székely kormánybiztosnak. A kormánybiztossághoz beosztott miniszteri alkalmazott, dr. Koós Mihály kiküldetése előtt Munkácson tanulmányozta a hegyvidéki kirendeltség ügymenetét és addigi eredményeit. A székelyföldi akció kialakítása, szervezeti és működési szabályzatának kidolgozása szempontjából a hegyvidéki kirendeltség mintát jelentett. A későbbiekben is előfordult, hogy Marosvásárhelyről tapasztalatszerzés céljából Munkácsra utaztak.[757]

A kirendeltségek szabályzatának a kidolgozásában is példaként szolgált *A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottainak teendőiről szóló szabályzat* (lásd: 9. függelék).[758] Az egységes szervezeti és működési szabályzatot 1913-ban dolgozták ki (lásd: 10. függelék).

A hivatal élén a miniszter által kinevezett tisztviselő állt, aki a kirendeltség személyzetének, valamint a hatáskörébe utalt hivatalok, intézetek vezetőinek és az önálló működésre jogosított hivatali közegeknek is a főnöke volt. Ő volt felelős a kirendeltség összes teendőinek pontos és helyes ellátásáért.

[757] BALATON Petra: 2004. 45–49.
[758] KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 8., f. 1–8.

Úgyszintén a miniszter nevezte ki az állandó helyettest, aki a kirendeltség vezetőjének a távollétében vagy akadályoztatása esetén hatáskörében ugyanolyan felelősséggel önállóan intézkedhetett, de főnöke bizonyos esetekben az intézkedést fenntarthatta magának. Ha állandó helyettes nem volt kijelölve, akkor is időről időre a miniszter nevezett ki helyettest. A kirendeltségek kellő gazdasági szakképzettséggel rendelkező személyzetét szintén a miniszter nevezte ki.

A miniszteri kirendeltségek bevételeit és kiadásait a házipénztárban rögzítették, a pénztárnoki és ellenőri feladatokat két tisztviselő látta el. A pénztári és számviteli utasítás szabályozta a pénztár kezelését és a teendők ellátását. A minisztérium által évenként jóváhagyott költségvetés biztosította a kiadások fedezését, de csak a működési tervezetben és a kiadott rendeletekben megállapított célokra. A megszabott összegek keretén belül gazdálkodhattak, vezetőik teljes anyagi felelőssége mellett.[759]

A kezdetekben az akciók ügyeit Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a minisztériumon belül az Elnöki Osztályhoz sorolta, amelynek élén Balogh Vilmos miniszteri tanácsos állt. Az ágazati kérdésekkel a megfelelő szakosztályok foglalkoztak. Darányi lemondása után Tallián Bélát nevezték ki földművelésügyi miniszternek, aki 1903. november 5-ei rendeletével létrehozta a kizárólag kirendeltségi ügyekkel foglalkozó IX. főosztályt, amely élére Balogh Vilmost nevezte ki. A politikai válságok után 1906-ban, Darányi Ignác második miniszterségе alatt kezdtek ismét komolyabban foglalkozni a kirendeltségek ügyeivel. 1907-ben a IX. főosztályt több ügyosztályra osztották, 1908-tól a IX/A/1 ügyosztály irányította a hegyvidéki és székelyföldi, 1910-től a felvidéki akció ügyeit. Elkezdődött a területi kiterjesztésük. 1908-ban Zsolnán megszervezték a felvidéki kirendeltséget Árva, Trencsén és Liptó megyékre kiterjedően, 1911-től Zólyom, 1913-tól Bars-Gömör-Kishont és Turóc vármegye is hozzátartozott; 1909-ben a székelyföldi akciót bővítették Kolozs, Szilágy és Alsó-Fehér megye 58 községével erdélyrészi gazdasági akció néven. Tisza István kormányában Serényi Béla miniszterségе (1910–1913) idején több megyében szerveztek kirendeltségeket, amelyek szakhatóságokká fejlődtek, és a feladatkörük is bővült, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva minisztériumi programok végrehajtását valósították meg. 1913-ban Serényi a szakszolgálatokat közvetlen hatósága

[759] BALATON Petra: 2004. 42–43.

alá helyezte, és átszervezték a kirendeltségeket (lásd: 3. függelék). A kirendeltségek 1913-tól az állami közigazgatás egyfajta középfokú szervezeteként működtek, igaz, az adminisztráció teljes átalakítására nem került sor. A kirendeltségek alá tartoztak a Földművelésügyi Minisztérium külső hivatalai és szakközegei, kapcsolatot a minisztériummal a kirendeltségen keresztül tartottak, csak sürgős esetben kaptak a tárcától közvetlen utasításokat. A kirendeltségek a tisztviselőket és hivatalos közegeket saját hatáskörükön túl az intézkedések és rendeletek végrehajtása során igénybe vehették. Az egyes intézkedések végrehajtását akkor kellett a kirendeltségi személyzetnek elvégeznie, ha azokat a közigazgatási hatóságok vagy társadalmi szervezetek nem végezték el.[760]

1914-ben a temesvári kirendeltséget megszüntették, körzetét a kolozsvárihoz csatolták. A költségvetés felszabadult pénzkeretével a Földművelési Minisztérium a Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség mintájára Eperjes központtal megszervezte egy újabb kirendeltség felállítását. A feladattal az 1908-tól a Hegyvidéki Minisztériumi Kirendeltség élén álló Berzeviczy Zsigmondot, korábbi gazdasági főfelügyelőt bízták meg. Az új kirendeltséghez tartozott Gömör-Kishont, illetve korábban a hegyvidéki kirendeltséghez tartozó Sáros, Szepes és Zemplén megyék területe.[761]

Az eperjesi kirendeltség hivatali épületének megvásárlása céljából 1914. február 7-én Berzeviczy Zsigmond szerződést kötött Eperjesen a háztulajdonosokkal, báró Ghillány Lászlóval és feleségével, Meliorisz Lenkével. A szerződés alapján a haszonbérleti szerződést a ház kezelője, Kovalszky Ágoston, eperjesi lakos írta alá. A haszonbérleti szerződés is az ő nevére volt kiállítva, valószínűleg ő képviselte a háztulajdonosokat. A szerződés 1914. május 1-jétől 1926. április 30-ig terjedt volna.[762]

Az épület az ún. Szentandrássy-féle alapítványi ház volt, ami a Fő utca 49. szám alatt szerepelt, annak az Árok utcára néző első és második emeleti részét kapta meg a kirendeltség. Az épületben hivatali vendégszoba volt, de külön lakást addig még nem sikerült szerezni a kirendeltség vezetőjének.

[760] Uo.: 40–42.
[761] Uo.: 43.
[762] MNL. K 536. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége. 1913. november 14. – 1914. április 16. Az épület az 1416. számú telekjegyzőkönyvi, 108 és 109. helyrajzi és 322–323. régi / 49. új összeírási számmal szerepelt.

A hivatal bútorzatát az akkor megszűnő temesvári kirendeltségről vitték át Eperjesre, amiről 1914. március 20-án intézkedtek, s azt 1914. április 16-án adták fel a vasútra.[763]

1914-ben a kirendeltségekhez tartozó megyék száma elérte a 31-et, ami a korabeli Magyarország vármegyéinek csaknem a felét tette ki. 1918-ban a minisztériumban összevonták a kirendeltségek és a gazdasági felügyelőségek osztályát, amit a mezőgazdasági közigazgatás elnevezésű ügyosztály látott el. A földművelésügyi igazgatóságok dologi és személyi ügyei mellett az ellenséges betörés okozta károk helyreállítása és a gazdasági élet megindítása volt az ügyosztály feladata.

A kirendeltségek érdemileg 1914-ig, a háború elejéig tudták elvégezni a rájuk bízott feladatokat. A háborús viszonyok, az ellenséges csapatok betörése által okozott károk, a menekülthullám és a hegyvidéken megjelenő élelmiszerhiány rendkívüli mértékben beszűkítette tevékenységüket. Működésük sok esetben az élelmiszerszükséglet felmérésére, s amennyiben segélyt kaptak, azok kiosztására korlátozódott. 1918 után egy új történelmi helyzetbe, politikai és gazdasági környezetbe kerülve, a kirendeltségek fokozatosan megszűntek létezni.

[763] MNL. K 536.

ÖSSZEGZÉS

A 19. század második felében életbe léptetett reformok a hegyvidéki lakosság számára nemcsak pozitív változásokat hoztak. A jobbágyviszonyok felszámolása után az Északkeleti-Kárpátokban élő kisbirtokosok a törvények végrehajtása során elveszítették földjeik egy részét. A földek pontos felmérése során a gazdák nem mindig tudták bizonyítani azok tulajdonjogát, a falvak több esetben elveszítették legelőiket. Az 1879. évi erdőtörvény szintén hozzájárult a mostoha viszonyokhoz, mivel tovább szűkítette a felvidéken élők gazdálkodási lehetőségeit. Bizonyos területeken, ahol a vízmosások, hegyomlások, futóhomok terjedése stb. veszélyt jelentett, tilos volt a fák kivágása és az erdők szántóföldekké vagy legelőkké alakítása. Önmagukban nem a reformok jelentették a problémát, hanem azok végrehajtása, amit a helyi viszonyok és a közösségek érdekeinek a figyelembevétele nélkül végeztek el.

Az úrbérrendezés, tagosítás, erdőtörvény okozta földhiány és a magas születési szám okozta népességnövekedés még inkább elszegényítette az anyagi javakban addig sem bővelkedő hegyvidéki lakosságot. Az 1880-as években kezdődő kivándorlási hullám gyorsan elérte az Északkeleti-Kárpátok vidékén elterülő megyéket. A 19. század végén megindult emigráció bizonyos formában a társadalmi problémákra adott egyfajta válasz erőteljes megnyilvánulásának tekintethető. Zemplén vármegyében különösen nagy mértéket öltő kivándorlás előbb Ung, majd Bereg vármegyére is átterjedt, s különösen az előbbiben ért el kimagasló mértéket. Ugocsát viszonylag kevesebben hagyták el a külföldre távozók – bár ez a megye nagyságával és a lakosságának számával is összefüggésbe hozható, míg arányában és számában is a legkevesebb útra kelő Máramaros vármegyéből indult el. A máramarosi emigrációnak azonban volt néhány sajátossága. Különösen erőteljesen indult meg a századforduló éveiben, valamint az úti célja több kivándorlónak nem az USA, hanem a bizonytalanabb gazdasági viszonyokkal rendelkező Brazília volt.

Már korábban is szembetűnő jelenség volt a vidék szegénysége és az ezzel szorosan összefüggésbe hozható kivándorlás, de a millenniumi ünnepségeknek az Északkeleti-Kárpátokban megtartott eseménysorozata irányította a figyelmet közvetlenül a régióra. Firczák Gyula püspök kezdeményezésére a négy vármegye – Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung – országgyűlési képviselőinek a kormány számára benyújtott reformjavaslatai meghallgatásra és válaszra leltek. 1897 folyamán a kormány megbízásából tárgyalások

folytak Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és Schönborn-Buchheim Ervin, a munkács-szentmiklósi hitbizományi uradalom tulajdonosa között az állam által bérbe vehető földterületekről. Az év végén létrejött a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége, melynek élére a kiváló gazdasági szakembert, Egán Edét nevezték ki. 1898 tavaszán helyi szinten is elkezdődött az a gyakorlati munka, amelynek elsődleges célja a hegyvidéki lakosság életszínvonalának az emelése volt. A kormány által életre hívott gazdasági programot a hegyvidéken tapasztalt problémák megoldása céljából kezdeményezték, és tevékenységének időszakában, a 19–20. század fordulóján, az Északkeleti-Kárpátok vidékén erőteljes gazdasági tevékenységet indított el, valamint előidézte a hegyvidéki agrártermelés modernizációját – legalábbis a korábbi viszonyokhoz képest.

Egán Ede munkássága kiemelkedik a hegyvidéki akció működése során, aki gazdasági szakemberként a hegyvidéki gazdálkodás részbeni kidolgozója, illetve a külföldi tapasztalatok magyarországi szorgalmazója volt. Tervezete alapján nem egyes területeket, hanem az egész hegyvidéket kívánta szorosan bekapcsolni Magyarország gazdasági vérkeringésébe. Országos viszonylatban a legszegényebbnek tartott Északkeleti-Kárpátok vidéke kiindulópontnak, talán bizonyos mértékig kísérleti alanynak, de sikerei alapján egyben mintának is tekinthető a modern hegyvidéki gazdálkodás elterjesztésének folyamatában. A későbbiekben ezt a Földművelésügyi Minisztérium újabb kirendeltségek létesítésével támasztotta alá.

A hegyvidéki lakosság életkörülményeinek megjavítása elsősorban három fő irányvonal mentén történt: a lakosság földhöz juttatása földbérletek által; az állattenyésztés fejlesztése és hitelszövetkezetek létrehozása a gazdasági önállósodás elérése érdekében.

A földek bérbevétele a Schönborn család hitbizományi uradalmából történt a kormány közbenjárására által. Az államkincstár több mint 16 ezer kat. hold földet bérelt az uradalomtól, amit tovább adott albérletbe a helyi kisbirtokosoknak. Ez jelentős mértékben enyhített a gazdálkodók földszükségletén. 1910-ig mintegy 7000 kat. hold földet vásároltak meg a kisbirtokosok. A földek egy része a kirendeltség felügyeletében állt, amelyeket elsősorban a községek legelőnek használtak bérleti díj fejében. A bérletnek ezt a formáját bárcázásnak nevezték.

Az állam a kirendeltségen keresztül egy olyan közvetítői szerepet vállalt fel az uradalom és a gazdálkodók között, amelyet korábban a helyi kereskedők tettek meg jóval kisebb földterületek esetében, de azok kiadásánál

nagyobb bérösszeg fejében. Az állam nem a bérleti díjak bevételéből számított nagyobb haszonra, hanem a működő gazdaságok termelésétől remélt a vidék egészére tekintve nagyobb bevételi forrást.

Az állatállomány minőségi javítása érdekében fajtiszta állatokat osztottak ki a lakosság között, illetve a legelők kiadásával megszervezték megfelelő takarmányozásukat. A legnagyobb eredményeket a szarvasmarha-tenyésztésben érték el, amihez hozzájárult a Tirolból behozott állomány elterjesztése.

A modern és szakszerű gazdálkodás meghonosítása céljából mintabirtokokat szerveztek, ahol folyamatosan képzésben vettek részt elsősorban a helyi, gazdálkodni akaró fiatalok. A miniszteri kirendeltség munkásközvetítés révén az alföldi gazdaságokban biztosított munkát, ami által jelentős összeghez jutottak a hegyvidéken élők. A háziipar megszervezése révén 1910-ben már 82 különböző telep működött, ahol a téli tanfolyamokon majd 4000 gazdálkodót foglalkoztattak. A gazdálkodási módszerek modernizálása érdekében gazdasági előadásokat tartottak, gépeket osztottak ki, a jó terméseredmények elérése céljából a gazdákat vetőmaggal látták el.

A hitelszövetkezeti hálózat, az ehhez kapcsolódó áruraktárak és boltok működésének a megszervezése volt a „leghathatósabb" tevékenysége a kirendeltségnek. Olyan különleges, egyedi viszonyokat községenként alkalmazó pénzintézeti szervezetet tudtak kiépíteni, amely a maga sajátosságaival be tudott illeszkedni az országos rendszerbe. A pénzintézetek az állami támogatás hatására és helyi közreműködéssel a gazdálkodók számára mintegy önsegélyező intézményekként tevékenykedtek, amelyek révén a kisbirtokosok jobban kihasználták saját lehetőségeiket, illetve az állami segélyek sokkal többet jelentettek részükre, mint egyszerű adomány. A 20. század első évtizedének végére 82 áruraktár összforgalma megközelítette a 2 millió koronát, a 136 hitelszövetkezet a hegyvidéki lakosság hiteligényeinek a kielégítésére több mint 8 millió korona kölcsönt folyósított.

A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség munkájában a gazdasági tevékenység volt a legmeghatározóbb, de a program a tervezet benyújtásától kezdve sokkal összetettebben viszonyult a hegyvidéki lakosság életszínvonalának a megváltoztatásához, mint egyszerű anyagi támogatás vagy a földek bérbeadása. A program kulturális hatásai kevésbé nyilvánultak meg, azonban ilyen irányú törekvések léteztek az akció végrehajtása folyamán. Önmagában a rendezett gazdasági viszonyok egy nyugodtabb és kulturáltabb életet biztosítottak a hegyvidéken. A görögkatolikus egyház lelkészeinek a részvétele a program megvalósításában megfelelt annak az elgondolásnak, hogy a végre-

hajtásban a „helyi intelligenciára" kell támaszkodni. Az egyház képviselői a közösségek lelki vezetése mellett gyakorlati irányítást is felvállaltak.

Mindennek ellenére a hegyvidéki akció vallási felekezetektől és nemzetiségi hovatartozástól függetlenül mindenkire kiterjedt, aki a program hatáskörébe tartozott, s ez kivétel nélkül a szegényebb gazdálkodói réteget jelentette. Az első néhány év után a kirendeltség tevékenységi körét fokozatosan a hegyvidék szomszédságában található síkvidéki községekre és kisbirtokosokra is kiterjesztette.

A 19. század végén és a 20. század elején az Északkeleti-Kárpátokban működő hegyvidéki akció egyrészt a szegénység elleni küzdelemben az élet számos területére kiható állami segélyprogramot jelentett, másrészt felismerve a hegyvidéki gazdálkodás értékeit, az ott élő emberek számára fejlődési lehetőséget biztosított.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári, publikálatlan források

Firczák Gyula, a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspökének körlevelei. Bendász István görögkatolikus kanonok hagyatéka. A hagyaték gondozója Bendász Dániel nyugalmazott görögkatolikus esperes.

1900. 4793. sz.; 1901. (V.) 2611. sz.; 1903. 2636. sz.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár: *A Magyar Királyság Ung vármegyéjének főispáni iratai*. Fond 4., opisz 1., odinicja zberihanja 66.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 83.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 126.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 146.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 488.

KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 500.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 505.

KTÁL. F. 4., op. 1., od. zb. 508.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 536.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 540.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 551.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 581.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 606.

KTÁL. F. 4., op.1., od. zb. 638.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 758.

KTÁL. F.4., op. 1., od. zb. 782.

KTÁL. F. 4., op.7., od. zb. 650.

KTÁL: *Ung vármegyei alispáni iratok*. F. 7., op. 1., od. zb. 31.

KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 59.

KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 60.

KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 112.

KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 113.

KTÁL. F. 7., op.1., od. zb. 354.

KTÁL: *A Magyar Királyság Bereg vármegyéjének főispáni iratai.* F. 10., op. 5., od. zb. 843.

KTÁL: *A görögkatolikus püspökség iratai. Ungvár.* F. 151., op. 17., od. zb. 1522.

KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1534.

KTÁL. F. 151., op. 25., od. zb. 1813.

KTÁL: *Magyarország Földművelésügyi Minisztériumának Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltsége.* F. 772., op. 1., od. zb. 34.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 53.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 64.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 71.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 74.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 86.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 88.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 91.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 102.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 114.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 117.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 196.

KTÁL. F. 772., op. 1., od. zb. 306.

KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 5. (A hegyvidéki gazdasági akció 1907. évi működésének ismertetése)

KTÁL. F. 772., op. 2., od. zb. 822. (A hegyvidéki gazdasági akció 1910. évi működésének ismertetése)

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 15.

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 16.

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17.

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79.

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 90. (A hegyvidéki gazdasági akció 1906. évi működésének ismertetése)

KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 131. (A hegyvidéki gazdasági akció 1909. évi működésének ismertetése)

KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 8.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 12.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 14.,

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 16.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 29.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 33.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 34.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 35.

KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 42.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 45.

KTÁL. F. 772., op. 7., od. zb. 322.

KTÁL. *Munkács Polgármesteri Hivatalának iratai (1860-1919)*. F. 1552., op. 1., od. zb. 3655.

Magyar Nemzeti Levéltár. Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134 alapszám.

Magyar Nemzeti Levéltár. Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok – K 184. 1910. III. tétel, 33 990. alapszám.

K 184. 1916. 111. tétel, 1629. csomó.

K 184. 1917. 128. tétel 1799. csomó.

K 184. 1917. 190. tétel, 1793. csomó, 1583. alapszám.

Magyar Nemzeti Levéltár. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltsége. K 536.

Publikált források

ЕГАН, Едмунд. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. Ужгород, 2001.

A „Hangya". A Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete Évkönyve az 1908-ik évre. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest, 1908.

EGÁN Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1890.

HALÁSZ Ferencz: Beregvármegye népoktatásügye 1876–1886. években. Nagy Lajos és Sallay Gyula Könyvnyomdája, Beregszász, 1887.

KAZY József: Az északkárpátmenti hegyvidéki nép gazdasági helyzetének javítására irányuló állami segítő akczió hat évi működésének ismertetése. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1904.

KAZY József: A Hegyvidéki Gazdasági Akció 1908. évi működésének ismertetése. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest, 1910.

Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910). Szerk.: Kása Csaba. Hermann Ottó Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2018.

Magyar statisztikai közlemények. A magyar Szent Korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913. Budapest, 1918.

PÁRIS Frigyes: Tájékoztató a ruthén actiónál való müködésem felől. Márkus Samu Könyvnyomdája, Budapest, 1904.

Szakmunkák, feldolgozások

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerkesztette: Szabó István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914. A „Magyarország közigazgaztási atlasza 1914" c. munka második, bővített és javított kiadása. Talma Kiadó, Pécs, 2001.

A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyagai alapján (1898–1913). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998.

Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Szerkesztette: Kolossváry Szabolcsné. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által gazdasági bajaink kipuhatolása és orvoslása érdekében tartott enquête-tárgyalások. IV. csoport. Erdészeti kérdések. Budapest, 1880.

BALATON Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004.

BEREND T. Iván – RÁNKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

BEREND T. Iván – RÁNKI György: Európa gazdasága a 19. században. 1780–1914. Gondolat, Budapest, 1987.

BIHAR Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Hunyadi Mátyás Intézet. 1901.

BONKÁLÓ Sándor: A rutének (ruszinok). Franklin-Társulat Nyomdája, 1940.

BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997.

BOTLIK József: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány. Budapest, 2000.

BOTLIK József: Egán Ede, a rutén nép megmentője. // Ruszin nyelvű naptár. Almanach 2002. Budapest, 2002.

BOTLIK József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft., Budapest, 2018.

Botlik József: Nemzetpolitika a hegyvidéken. Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós. 2017. november 3-án Székelykeresztúron, a Molnár István Múzeumban tartott konferencia szerkesztett előadásai. Budapest, 2019.

Botlik József: Mindenkor a hazáért. Fejezetek az Egán nemzetség történetéből 1809-től napjainkig. Négy Folyó Kiadó, Szeged, 2022.

CSATÁRY György: Hagara Viktor – a tudós főispán. // *Kárpátalja*. 2005. október 7. 11.

CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: Magyar állam és jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

DÁNIEL Ferenc – OROSZ István: Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról 1896–1914. Gondolat. Budapest, 1988.

DEMETER Gábor – BAGDI Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009.

EGYED Ákos: Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

ERDEI Ferenc: Parasztok. Hasonmás kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

Estók János: Képes gépeskönyv. Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001.

ESTÓK János: Magyarország története 1849–1914. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.

FEHÉR György: Darányi Ignác élete (1849–1927). Gondolat Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 2017.

FEJŐS Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940. Közép-Európa Intézet. Budapest, 1993.

FÓNAGY Zoltán: Modernizáció és polgárosodás 1849–1914. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004.

GOTTFRIED Barna: A „rutén akció" Bereg vármegyében (1897–1901). In. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XIII. Nyíregyháza, 1999.

GÖNCZI Andrea: Egy magyar kísérlet az alpesi gazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. Acta Beregsasiensis. IV. évfolyam, 4. szám. Beregszász, 2005.

GYIMESI Sándor: Utunk Európába. A magyar és az európai gazdaság viszonya a honfoglalástól a 20. század elejéig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

HODINKA Antal: A kárpátalji rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk. Budapest, 1923. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában.* II. kötet, 1892–1900. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956.

KATUS László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012.

KEMÉNY Gábor: Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest, 1939.

KIRÁLY Pál: Első modern erdőtörvényünk történelmi előzményei. II. rész. // *Az Erdő.* 1980. 29. (115.) évf. 2. füzet.

KONRÁD Miklós: Ruszinok és zsidók Kárpátalján az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában. A hegyvidéki akció. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek…". Népismereti olvasókönyv. Szerk.: Fedinec Csilla és Csernicskó István. Charta XXI Egyesület. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 84–89.

Dr. KOVÁCS János: Egyetemes magyar agrárfejlődés (Harmadik kiadás). Agroinform Kiadó és Nyomda, Budapest, 2007.

KÖVÉR György: A bankkérdés: két bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878). // *Századok*. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. 1993. 127. évfolyam 1. szám.

KÖVÉR György: Gazdasági szerkezet és növekedés. Mezőgazdaság és élelmiszeripar. In: Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, Budapest, 2000. 280–292.

KÖVÉR György: Struktúrától a rendszerig: Pénzintézetek Magyarországon 1873–1913. In: Uő: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Budapest, 2002. 243–253. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 213–218.

LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1996.

LŐKÖS László: Egyetemes agrártörténet. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998.

Magyar agrártörténeti életrajzok A–H. Szerkesztette: Für Lajos és Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1987.

Magyar Agrártörténeti életrajzok I–P. Szerkesztette: dr. Für Lajos és dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1988.

Magyar Agrártörténeti életrajzok R–Zs. Szerkesztette: dr. Für Lajos és dr. Pintér János. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1989.

Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003.

Magyarok a Kárpát-medencében. Szerk.: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988.

Magyarország története tíz kötetben. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében. A szerkesztőbizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Magyarország története 1848–1890. Főszerkesztő: Kovács Endre. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Magyarország története 1848–1890. 2. kötet. Főszerkesztő: Kovács Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Magyarország története 1890–1918. 1. kötet. Főszerkesztő: Hanák Péter. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

Magyarország története 1890–1918. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Magyarország története a 19. században. Szerkesztette: Gergely András. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.

MANDRIK Ivan: Akik szülőföldjükön feleslegesek voltak. // *Kalendárium*, 1979.

MANDRIK Iván: Egán Ede és a hegyvidéki akció. // *Kalendárium* '91. Ungvár (Uzsgorod), Kárpáti Kiadó, 1990.

Máramaros vármegye. Honismereti írások a Monarchia korából. Szerkesztette: S. Benedek András. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1997.

MAROSI István: Firczák Gyula (1836–1912) munkácsi püspök élete és munkásságának súlypontjai. // Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2010/2.

MOLNÁR József, MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, 2005.

NAGY Mariann: A ruszin régió helye a magyar mezőgazdaság térszerkezetében a 20. század elején. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos közleményei. 3. szám, III. évfolyam. Beregszász, 2003.

NAGY Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003.

NEDECZKY István: Deák. A képviseleti alkotmány megalapitása. Rudnyánszky A. könyvnyomdája, Budapest, 1876.

NÉMETH Ferenc: A magyarországi erdőfelmérés története a kezdetektől 1990-ig. Budapest, 1998.

Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.

OROSZ István: A mezőgazdaság modernizálása. *Magyar Tudomány*, 1989. 10–11. szám 821–831. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003. 251–256.

PAPP Imre: A francia mezőgazdaság a XIX. században. (XVIII. század vége – 1914). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

PUSKÁS Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

RÁCZ István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon, 1849–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Dr. SALI Emil: 100 éve alkották az 1879. évi erdőtörvényt. *Az Erdő*. 1980. 29.(115.) évf. 1. füzet.

SOLYMOSI József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.

Dr. SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, Budapest.

SZÁNTÓ Miklós: Magyarok Amerikában. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

SZEKFŰ Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

SZUHAY Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása 1848–1918. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest, 1998. 137–161. Szerk.: Gunst Péter. A dokumentumot idézi: Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század. Aula Kiadó, 2003.

Ung megye. Honismereti írások Ung megyéről 1944-ig. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1998.

VÁRDY Béla: Magyarok az Újvilágban. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

О. КОНДРАТОВИЧ, Иреней Михайлович. Исторія Подкарпатскоъ Руси для народа. «УНІО», Ужгородъ, 1924.

МАЗУРОК О., Пеняк П., Шевера М. Володимир Вернадський про Угорську Русь. Ужгород, 2003.

МАНДРИК І. О., Закарпатська еміграція кінця XIX – початку XX ст., Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип.1. Наукова думка, Київ, 1991.

Нариси історії Закарпаття. Том 1. (з найдавніших часів до 1918 року). Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгородський Державний Університет Інститут Карпатознавства, Закарпатська Обласна Організація Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури. Ужгород, 1993.

ПОП, Иван. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001.

Korabeli sajtótermékek

Bereg. Beregvármegye, a Beregvármegyei Magyar Közművelődési- és a Gazdasági Egyesületnek hivatalos közlönye. Beregszász

27(1901/39), 1901. szeptember 29.

27(1901/44), 1901. november 3.

Görög Katholikus Szemle. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Ungvár

19(1918/12), 1918. március 24., 3.

19(1918/39), 1918. szeptember 29.

https://adt.arcanum.com/hu/view/Beregszasz_GorogKatholikus-Szemle_1918_01-06/?pg=44&layout=s&query=hegyvid%C3%A9ki+kirendelts%C3%A9g (Utolsó letöltés: 2024. november 23.)

Heti Szemle. Politikai és társadalmi hetilap. Szatmár

10(1901/44), 1901. október 30.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/HetiSzemle_1901/?query=Eg%C3%A1n%20Ede%20hal%C3%A1la&pg=348&layout=s (Utolsó letöltés: 2022.02.06.)

Kárpáti Lapok. Egyházi, tanügyi és társadalmi hetilap. Ungvár

3(1897/7), 1897. február 14.

5(1899/8), 1899. február 19.

5(1899/29), 1899. július 16.

5(1899/31), 1899. július 30.

6(1900/7), 1900. február 18.

6(1900/8), 1900. február 25.

Kelet. A magyarországi görög katholikusok érdekeit képviselő politikai hetilap. Ungvár

10(1897/6), 1897. február 11.

10(1897/10), 1897. március 11.

10(1897/14), 1897. április 8.

10(1897/15), 1897. április 15.

10(1897/16), 1897. április 22.

10(1897/18), 1897. május 6.

10(1897/19), 1897. május 13.

10(1897/20), 1897. május 20.

10(1897/21), 1897. május 27.

10(1897/25), 1897. június 24.

Magyar Állam. Egyetemes politikai napilap. Budapest

38(1897/29–11 360), 1897. február 6.

38(1897/32–11 363), 1897. február 10.

Munkács. Társadalmi hetilap. Munkács

14(1897/7), 1897. február 14.

22(1903/4), 1903. január 25.

Pesti Hírlap. Budapest

23(1901/261. (7582.)), 1901. szeptember 21.

23(1901/262. (7583.)), 1901. szeptember 22.

https://adt.arcanum.com/hu/view/PestiHirlap_1901_09/?pg=481&layout=s&query=Eg%C3%A1n%20Ede (Utolsó letöltés: 2022.02.06.)

Ung. Ung vármegye és az Ung megyei Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye. Ungvár

39(1901/38), 1901. szeptember 22.

39(1901/39), 1901. szeptember 29.

39(1901/49), 1901. december 8.

56(1918/10), 1918. március 10.

56(1918/12), 1918. március 24.

Ungvári Közlöny. Vegyes tartalmú hetilap. Ungvár

19(1897/8), 1897. febuár 25.

19(1897/7), 1897, február 18.

https://library.hungaricana.hu/en/view/Beregszasz_UngvariKozlony_1890_07-12/?query=l%C3%A1szl%C3%B3%20j%C3%A1nos-&pg=21&layout=s (Utolsó letöltés: 2022.02.06.)

Vasárnapi Újság. Budapest

48(1901/43), 1901. október 27.

https://epa.oszk.hu/00000/00030/02494/pdf/VU_EPA00030_1901_43.pdf (Utolsó letöltés: 2022.02.06.)

Digitális adatbázisokból szerzett források

Az 1853. évi úrbéri pátens. Forrás: http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/1853urberipatens.htm (Utolsó letöltés: 2015.10.21.)

Az 1871. évi LIII. törvénycikk. Forrás: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5519 (Utolsó letöltés: 2015.10.25.)

Az 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. Forrás: http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5861 (Utolsó letöltés: 2014.10.24.)

BAK Klára: A Károlyi Sándor-féle Hangya szövetkezeti rendszer – aktualitások. // Szövetkezés. A Szövetkezeti Kutató Intézet tudományos és tájékoztató folyóirata. 2016. évi 1. szám. 41–54. https://www.szovkut.hu/files/publications/2016/2016_3.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.20)

DUDINSZKY Nesztor: Rabszolgák földjéről. Budapest, 1916. https://mtda.hu/books/dudinszky_nesztor_rabszolgak_foldjerol.pdf (Utolsó letöltés: 2022.11.15.)

DUPKA György: „Őrtüzeket fogunk gyújtani a hegyeken…" Száztíz évvel ezelőtt gyilkolták meg Egán Edét, a ruszinok jótevőjét. // Együtt. 13. évfolyam 4. szám. http://epa.oszk.hu/00500/00595/00040/pdf/EPA00595_Egyutt_2011_4_073-080.pdf (Utolsó letöltés: 2022.11.15.)

Erdélyi Magyar Adatbank. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta: KEMÉNY G. Gábor Tankönyvkiadó, Budapest, 1956. http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=1830 (Utolsó letöltés: 2020.02.05.)

GAUCSÍK István: „Áldemokrácia" vagy „lenti és fenti" találkozása? A magyarországi szövetkezeti rendszer (1886–1918). 7. https://real.mtak.hu/15498/2/Gaucs%25C3%25ADk-Eruditio-szovetkezet.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.25.)

Gérard BÉAUR – Jürgen SCHLUMBOHM: A rurális társadalmak problémája a német és francia történetírásban. // Korall. Társadalomtörténeti folyóirat 19–20. 2005 május. Ruralis társadalmak. http://epa.oszk.hu/00400/00414/00014/pdf/06beaur.pdf (Utolsó letöltés: 2016.01.15.)

KOBÁLY József: Egy centenárium kapcsán. (A „rutén" vagy „hegyvidéki" akció). https://byzantinohungarica.com/images/0_pdf/pdf/kobaly_hegyvi-deki_akcio.pdf (Utolsó letöltés: 2022.11.15.)

Magyarországi Rendeletek Tára. 1867–1945. Forrás: http://library.hungaricana.hu/ hu/collection/ogyk_rendeletek_tara/ (Utolsó letöltés: 2015.10.29.)

NAGY Mariann: Agrárrégiók Magyarországon a 20. század elején. PTE Történettudományi Intézet, Pécs, 2015. http://mek.oszk.hu/15000/15099 (Utolsó letöltés: 2016.07.24.)

NAGY Mariann: A felvidéki akció. Állami gazdaságpolitika a peremvidék felzárkóztatása érdekében. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00200/00239/00004/kek_004_005_022-030.pdf (Utolsó letöltés: 2022.10.15.)

ROCHLITZ Nándor: http://mhk.szofi.net/csarnok/r/rochlitz.htm (Utolsó letöltés: 2022.03.10.)

ROCHLITZ Nándor nekrológ: https://mhk.szofi.net/csarnok/r/rochlitz/rochlitz2.htm (Utolsó letöltés: 2022.03.10.)

SIDÓ Zoltán és SZARVAS Márton: Hangya a világrendszerben. A huszadik század eleji magyar szövetkezeti rendszer kritikai elemzése. // *Fordulat.* Társadalomelméleti folyóirat. 27. szám (2020/1). 249–264. http://fordulat.net/pdf/27/FORDULAT27_SIDO_SZARVAS.pdf (Utolsó letöltés: 2024.11.25.)

SZABÓ Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867–1918. Budapest, 2015. http://mek.oszk.hu/14000/14078/14078.pdf (Utolsó letöltés: 2018.06.24.)

FÜGGELÉK

1. függelék. Fodor Ferenc
természetföldrajzi beosztása Kemény György nyomán

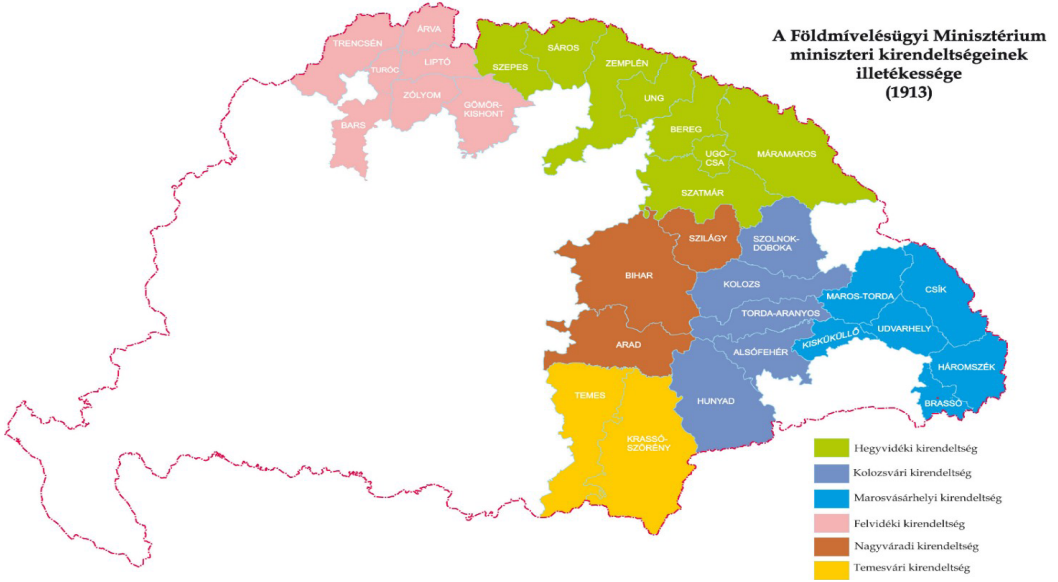
Forrás: Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 13.

2. függelék. Katus László-féle nemzetiségi régiók

Forrás: Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 21.

3. függelék. A Földművelésügyi Minisztérium kirendeltségeinek területi hatásköre

1. Hegyvidéki kirendeltség (székhelye: Munkács), működése Bereg, Máramaros, Ugocsa, Ung, Sáros, Szatmár, Zemplén, Szepes vármegyék

2. Marosvásárhelyi kirendeltség (székhelye: Marosvásárhely), működése Brassó, Csík, Háromszék, Kis-Küküllő, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék

3. Kolozsvári kirendeltség (székhelye: Kolozsvár), működése Alsó-Fehér, Hunyad, Kolozs, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos vármegyék

4. Felvidéki kirendeltség (székhelye: Zsolna), működése Árva, Bars-Gömör-Kishont, Liptó, Trencsén, Turóc és Zólyom vármegyék

5. Nagyváradi kirendeltség (székhelye: Nagyvárad), működése Arad, Bihar és Szilágy vármegyék

6. Temesvári kirendeltség (székhelye: Temesvár), működése Krassó-Szörény és Temes vármegyék

Forrás: http://archivnet.hu/images/galeria/1487.jpg (Utolsó letöltés: 2016. április 2. (térkép))

Balaton Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004. 41. (szöveg)

4. függelék. 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény

1. §. *„Azon erdőkben vagy erdőrészeken, melyek magasabb hegyek kőgörgetegjein, havasok fennsikjain vagy hegytetőkön és gerinczeken, meredek hegyoldalakon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hógörgetegek és vizmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy melyek elpusztulása folytán alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyittatnék – az irtás és tarvágat tiltatik…”*

2. §. *„Azon erdőkben vagy erdőrészekben, melyek magasabb helyek kőgörgetegjein, havasok fensikjain vagy hegytetőkön és gerinczeken, meredek hegyoldalokon és ezek lejtőin, hegyomlások, kő- vagy hó-görgetegek és vizmosások támadásának és terjedésének megakadályozására szolgálnak, vagy a melyek elpusztulása folytán, alantabb fekvő területek termőképessége vagy közlekedési utak biztonsága veszélyeztetnék, vagy szélvészek rombolásának út nyittatnék - az irtás és tarvágat tiltatik.*

Ezen erdők, a fölmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium által a szükséges előmunkálatok alapján, a tulajdonos és a közigazgatási bizottság meghallgatásával, lehetőleg a jelen törvény kihirdetése napjától számitandó 5 év alatt részletenkint ki fognak jelöltetni, terjedelmük a helyi viszonyokhoz képest meg fog határoztatni és köztudomásra hozatni, s ezen időponttól kezdve teljes adómentességben, vagy a viszonyokhoz képest adókedvezményben részesitendők.”

5. §. *„Az irtás tiltatik oly erdőkben, melyeknek eltávolitása által a futóhomok terjedésének út nyittatnék, vagy melyeknek talaja másnemű gazdasági mivelésre (szántóföld, rét, kert vagy szőlő) állandóan nem alkalmas.*

Az ily talajon álló erdők feltétlenül fenntartandók.”

7. §. *„A 2. §. alá eső véderdőkben és futóhomokon álló erdőkben a legeltetés mindaddig tilos, míg az a fák és sarjadékok vagy a talajban kárt okozhat – ez iránt az erdőfelügyelőnek vagy a tulajdonosnak a megkeresésére, de mindenesetre az erdőfelügyelő véleményének a meghallgatása után a közigazgatási bizottság határoz.*

Azon erdőrészek, melyekre nézve legeltetési tilalom áll fenn, az erdőbirtokos által nyilvános jelekkel látandók el.”

165. §. *„Oly kopár-területek, melyeken hegyomlások, hó vagy kő-görgetegek megakadályozása, szélvészek és vizek rombolásának, valamint futóhomok tovább terjedésének meggátlása végett, a talaj megkötése közgaszdászati szempontból szükséges, – beerdősitendők s azontúl a 2-ik, illetőleg a 4-ik § szerint kezelendők…*

A beerdősités kötelezettsége első helyen azt vagy azokat terheli, kinek vagy kiknek birtoka általa megvédetik.”

Forrás: 1879. évi XXXI. törvénycikk. Erdőtörvény. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5861 (Utolsó letöltés: 2014. február 24.)

5. függelék. A havasi legelőterületek nagysága arányában Egán Ede által felosztott magyarországi megyék

I. csoport

„Havasi megye”:

1. Csík megye	153 000 hold
2. Máramaros	140 000 hold
3. Hunyad	134 000 hold

II. csoport

20 olyan megye, melyben a havasi legelők jelentős szerepet játszottak:

1. Krassó-Szörény	130 000
2. Háromszék	120 000
3. Beszterce-Naszód	90 000
4. Szeben	85 000
5. Trencsén	80 000
6. Kolozs	80 000
7. Bihar	70 000
8. Torda-Aranyos	65 000
9. Udvarhely	60 000
10. Szepes	55 000
11. Ung	47 000
12. Maros-Torda	34 000
13. Alsó-Fehér	32 000
14. Árva	30 000
15. Fogaras	28 000
16. Brassó	28 000
17. Liptó	27 000
18. Bereg	26 000
19. Turócz	18 000
20. Nógrád	16 000

III. csoport

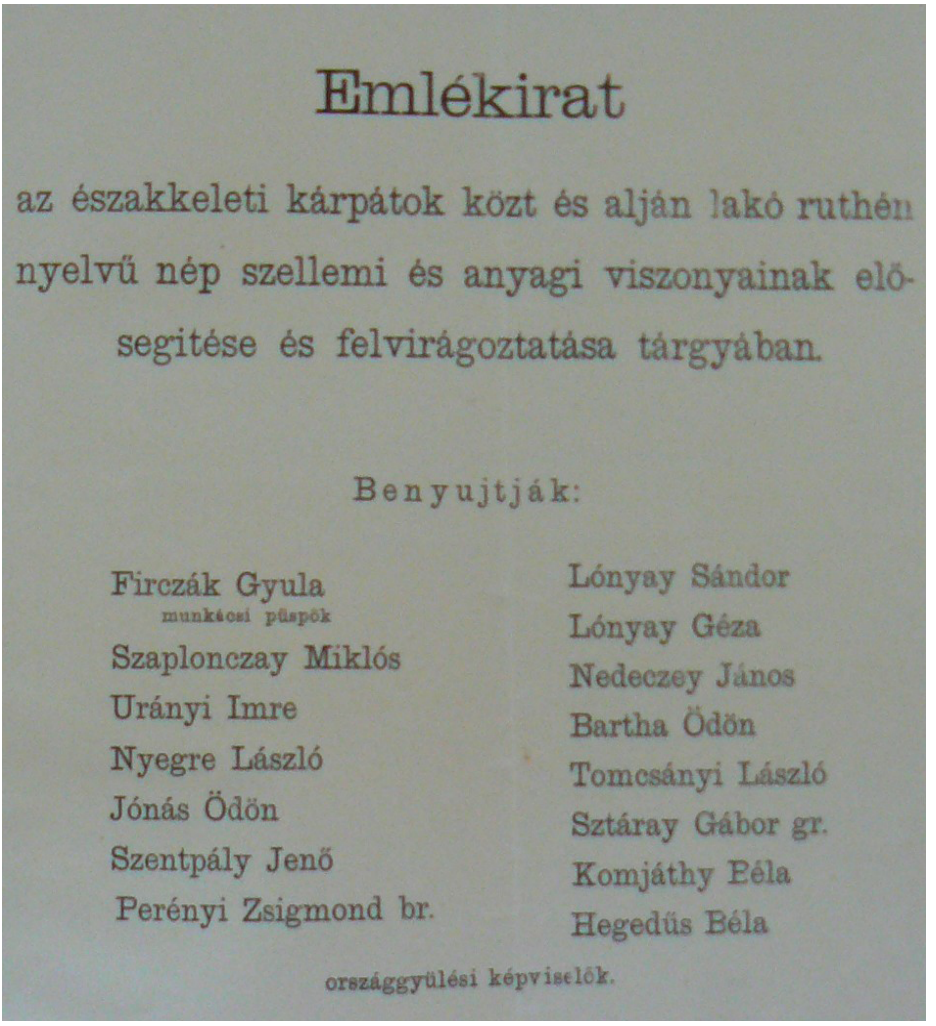
12 megye, ahol a havasi legelők területe csekély
és a megyében kis részében van jelentősége a havasi gazdálkodásnak

1. Gömör	15 000
2. Zólyom	15 000
3. Zemplén	14 000

4. Arad	12 000
5. Nyitra	5 000
6. Szolnok-Doboka	4 000
7. Szilágy	3 000
8. Bars	2 000
9. Szatmár	2 000
10. Sáros	2 000
11. Abaúj-Torna	1 000
12. Hont	1 000

Forrás: Egán Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1890. 20–21.

6. függelék. A rutén nép megsegítése céljából
a miniszterelnök számára benyújtott memorandum címlapja

Emlékirat

az északkeleti kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegitése és felvirágoztatása tárgyában.

Benyujtják:

Firczák Gyula
munkácsi püspök
Szaplonczay Miklós
Urányi Imre
Nyegre László
Jónás Ödön
Szentpály Jenő
Perényi Zsigmond br.

Lónyay Sándor
Lónyay Géza
Nedeczey János
Bartha Ödön
Tomcsányi László
Sztáray Gábor gr.
Komjáthy Béla
Hegedűs Béla

országgyülési képviselők.

Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár. Miniszterelnökség Levéltára. K 26. 1902. XXXI. csomó. 1134. alapszám

7. függelék. Egán Ede 1901. augusztus 12-én készült fényképe

Forrás: A fényképet a Gödöllői Múzeum gyűjteményéből Dr. Czeglédi Noémi bocsátotta rendelkezésemre

8. függelék. A hegyvidéki kirendeltség munkácsi épülete. A Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének emblémája

Forrás: Popovics Béla, munkácsi helytörténész gyűjteményéből

Forrás: Marosi István görögkatolikus lelkész gyűjteményéből

9. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség helyi megbízottainak teendőiről szóló szabályzat

A) Mezőgazdasági teendők:

1. A hol földbérlet már létezik, mint pl. Bereg vármegyében a gr. Schönborn-féle uradalom területén, ott a kirendeltségi megbízott a földek albérletbe való kiadását eszközli, a helyi érdekeltek vezetőiből elsősorban a lelkészekből vidékenkint alakitandó „bérletkiadási bizottság" segítségével.

A bérbeadás olyképpen történik, hogy megelőzőleg a kérdéses vidék beutazása által megállapíttatik, hogy a versenyző községek közt melyek szorulnak leginkább földbérletre. A bizottság a vidék viszonyainak tekintetbe vételével, sőt, a mennyiben szükségesnek mutatkozik, a bérbeadandó terület bejárása után megállapítja a holdankénti bérárakat.

A versenyző községek közt a leginkább földben szűkölködők elsősorban vétetnek tekintetbe. A kiadás pedig lehetőleg minden földdarabra külön-külön olyképpen történik, hogy a bérlők a földet ne csoportonkint, hanem egyénileg vegyék ki. Ha ugyanazon földdarabra reflektáns jelentkezik, akkor a szegényebbnek adatik elsőbbség, feltéve, hogy ő és kezesei a bérösszeg pontos befizetésére elég biztosítékot nyújtanak. A bizottság által kötött bérszerződések még jóváhagyandók a miniszteri megbízott által, mielőtt a Földmivelésügyi Minisztériumnak elfogadás végett fölterjesztettnek.

A szerződési föltételek, tekintetbe véve a helyenkint szükségessé váló eltéréseket, lehetőleg az 1/. sz. alatt idemellékelt (a szolyvai járásban érvényes) szerződési minta alapján állapíttassanak meg.

A befolyó bérösszegek inkasszálásával megbizandó egy helyben lakó, megbízható bizottsági tag, lehetőleg a lelkész, ki a befolyt pénzeket a neki megállapított állami hivatalhoz továbbítani tartozik.

A helyi megbizottnak kötelességét képezi a kiadott bérföldek bérlőinek, nem különben az egyes parczellák után szerződés szerint fizetendő haszonbér-összegek nzilvántartaása;

A megállapított haszonbér-összegek beszedésének ellenőrzése és a már beszedett bérpénzekről anyagi felelősség terhe melletti elszámolás a nagyméltóságú földmivelkésügyi m. kir. Ministeriummal szemben.

2. Az állami erdészet területéhez tartozó összes mezőgazdaságilag használandó területek (szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők vagy havasi legelők) a fent leirt módon árverezés kizárásával a „bérletkiadó bizottság" utján kiadatnak.

Itt csupán annyiban van eltérés, a mennyiben a bizottságban úgy mint a kirendeltségi megbizott mint a miniszteri megbizott képviselője szerepel; így az erdőigazgatóság képviselőjeként a helybeli erdészeti tisztviselő vesz részt. Köztük a rangban magasabb, egyenranguak közt pedig a korban idősebb elnököl. A bizottság egyéb tagjaiként itt is a helyi érdekeltség vezetői, elsősorban a lelkészek vétetnek igénybe.

A bizottság helyi tagjait a ministeri megbizott az állami erdőigazgatóval egyetértőleg jelöli ki s közösen kérik fel a bizottságban való részvételre.

A bizottság eljárása folytán a bérbeadó államkincstár részéről feltételesen kötött, de a bérlők által már kötelezőleg aláirt szerződések láttamozandók úgy a miniszteri megbizott által, mint az erdőigazgató által is, mielőtt elfogadás céljából a Földmivelésügyi Ministernek bemutattatnának.

A bérterület állandó felügyelete, valamint a bérszerződés egyes pontjainak betartása fölötti ellenőrzés az államerdészeti személyzet kötelességéhez tartozik. Az ellenőrzés azonban a kirendeltségi megbizottnak képezi kötelességét, ki, ha rövid uton nem birna az illetékes erdőhivatal főnökénél a tapasztalt szabálytalanság ellensúlyozására behatni, köteles a tapasztaltakról főnökének jelentést tenni.

3. A hol a népnek rendelkezésére álló saját terület feltünően csekély, és a hol alkalom kinálkozik magánkézben levő birtokok vagy birtokrészeknek hosszabb, évi szerződés alapján a kincstár részéről leendő kézbevételére, ott javaslatot tesz ily bérletek eszközlésére, egyuttal előadván a javasolt bérlet részletes viszonyait.

4. A hol az állami erdészet által kezelt területekhez közel, magánkézben levő szántóföldek, kaszálók, hegyi legelők vagy havasi legelők méltányos árban megvásárolhatók, ott ezen területek örök áron leendő megszerzése, valamint az állami erdőterületekhez leendő csatolása czéljából javaslatot tesz.

5. Feladata odatörekedni, hogy a földmüves lakosság fokozatosan a helyes gazdálkodás utjára tereltessék és hogy ezen fejlődésnek utját álló minden akadály eltávolíttassék.

Feladata odatörekedni, hogy a földmüves lakosság gazdálkodása az eke alakjától kezdve egész a vetőforgóig az okszerű hegyi gazdálkodás követelményei szerint lehetőleg fokozatosan átváltoztassék.

Különösen kötelessége odatörekedni, hogy a mi hegyi népünk által ma még előszeretettel termelt gabonaneműek, valamint a sokhelyen tulságos kiterjedéssel biró tengeri termelése is inkább háttérbe szoríttassék és hogy a kapásnövények termelésén kívül első sorban a természetes és mesterséges takarmány termelése felkaroltassék.

Kiváló suly fektetendő továbbá a vadvizes rétek lecsapolására, mely czélból a szükséghez képest egész völgyek lakosságát vizmentesítő társulattá egyesíteni törekszik és lépéseket tesz, hogy a kulturmérnöki munkálatokra a talajt előkészítse.

Továbbá kötelessége tanácsolás, rábeszélés, díjazás utján lehetőleg behatni a kaszálók trágyázására és gondozására, a legelők rendbehozatalára és rendszeres kihasználására.

A helyenkint nagy fontossággal biró gyümölcstermelés támogatására is tartozik nagy gondot fordítani, előforduló fontosabb esetekben a gyümölcsészeti miniszteri szakközegek kiküldését kérvén.

6. Teendőihez fog tartozni „mintahegygazdaságok" létesítésére javaslatot tenni, azokat szervezni és azok kezelését ellenőrizni.

Részben kincstári területen, részben hosszu évsorra kiveendő bérterületen vidékenkint létesítendők lesznek „hegyi mintagazdaságok". Ezen mintagazdaságok egy-egy földmivesiskolát végzett, kiszolgált őrmester vagy egyéb alkalmas, megbízható és fegyelemhez szokott egyén vezetése alatt, valamint a legközelebbi erdőhivatal közvetlen felügyelete alatt fognak állani. A mintagazdaságok vezetője a modernebb hegyvidéki gazdálkodás elsajátítása czéljából 1/2 – 1 évet egy svájczi vagy osztrák földmivesiskolában fog tölteni. A mintagazdaságokban 10-12 vidékbeli tanonc fog minden évben kiképeztetést nyerni. Ezen tanonczok lehetőleg jobb módú gazdák fiai vagy esetleg felnőtt gazdák is lehetnek, kikről feltehető, hogy a mintagazdaságban látottakat és gyakoroltakat saját gazdaságukban fogják utánozni.

7. A hegyvidéki ministeri kirendeltségnek külön feladatát képezvén a havasi legelők okszerűbb kezelésére fejlesztőleg behatni, a kirendeltségi megbizottnak teendőihez fog tartozni:

a) a havasokat egyenkint bejárni s a havasokról egy névszerinti és a havasok viszonyait pontosan leiró törzskönyvet készíteni;

b) minden havasra nézve megállapítani azon községeket, melyek elsősorban arra vannak utalva, hogy az illető havast legeltetés céljából igénybe vegyék;

c) javaslatba hozni a havasra felhajtható maximális nagy-marha létszámot, valamint a fűbér magasságát;

d) A havasok bérbeadásánál feladata odahatni, hogy a kirendeltség által megállapítandó „havasi szabályzat" alapján a havasi területek fokozatos javítása, valamint a havasi legelőknek rendszeres kihasználása foganatosítassék.

B) Állattenyésztési teendők:

1. Feladata, hogy az állattenyésztési felügyelőségeknek azon törekvését, hogy vidékenkint egy értékes, egyöntetű marhajelleg előállítására hasson, azon közelebbi érintkezésénél fogva, mely a kirendeltség közt és a földművelő lakosság közt ugy a bérföldek kiadásánál, mint a szövetkezetek ügyében, valamint a községi belügyek tárgyalásánál folyton keletkezik, - minden alkalommal lehetőleg támogassa.

2. Feladata nemesítés czéljából már megelőzőleg a hegyvidékre importált, valamint a jövőben importálandó nyugati tenyész-üsző állomány évfolyamonkénti nyilvántartása.

Az czélból szükséges ellenőrzésből kifolyó támogatásra az illető vidéken alkalmazott kincstári erdészeti tisztviselők kérendők meg, kiknek e czélból a vidékükön elhelyezett importált üszők jegyzéke szintén átadandó.

Továbbá köteles az esedékes kamatok és vételárrészleteknek a kiszabott határnapokon leendő pontos beszedésének ellenőrzésére és az adóhivatalba való beszolgáltatására. Feladata továbbá az üszők gondozásának ellenőrzése, valamint értékesítésük előmozdítása különösen tejszövetkezetek alakítása, valamint a vásári viszonyok jobb rendezésének előmozdítása által.

3. A nép állattartására törekedjék reformálólag behatni, kezdve a trágya helyes kezelésétől, az istállók czélszerű építésétől s az állatok rendszeres gondozásától.

Újonnan épülő istállókra nézve lehet pl. szabályrendeletileg bizonyos minimális mértéknek előírására törekedni. Más téren a díjazás fog esetleg sikert fölmutatni.

Fejlettebb viszonyok közt a helyi megbizott törekedni fog tejszövetkezeteket az országos tejszövetkezeti felügyelőséggel karöltve létesíteni, valamint tejbérlőket és sajtosokat letelepíteni.

A hegyvidéki ministeri kirendeltségnek helyi megbizottja állattenyésztési és tejgazdasági téren úgy az „állattenyésztési felügyelővel", mint

az „országos tejgazdasági felügyelővel", valamint a törvényhatósági állami állatorvossal sok tekintetben egyirányú működést folytat, miáltal ezen hivatalnokoknak mintegy kisegítő részének tekintendő. Különösen feladata leend a nép egész gazdálkodási rendszerére a helyszinen szerzett tapasztalatok alapján lehetőleg közvetlen befolyást gyakorolni, valamint az okszerűbb állattenyésztés részére a szükséges előfeltételeket, főleg lehetőleg a szükséges legelőterületeket biztosítani.

4. Hasonló eljárást tartozik követni a juh-, sertés-, baromfi- és marhatenyésztésnek különösen a hegyvidék szempontjából leendő emelése terén is, minden egyes téren érintkezvén az e czélra a ministerium által megbizott szakközegekkel és velük egyetértőleg járván el.

5. Feladatát képezi továbbá a vidéken eladandó marha értékesítésének megkönnyítésére behatni, valamint az állattenyésztési felügyelőséggel, úgy szintén a törvényhatósági állami állatorvossal együtt odahatni, hogy a ma a Felvidéken teljesen egyes kizsákmányoló klikkek kezében levő állatvásárok reformáltassanak.

C) Közigazgatási teendők:

1. A felvidék jelenlegi romlásának egyik főindítóokát képezi az urbéri rendezés helytelen és a kellő közgazdasági érzék nélkül történt keresztülvitele.

Miután az urbéri rendezés alkalmával nem volt senki, a ki a gyámoltalan, tudatlan nép pártját fogta volna, ennek folytán ezen mulasztást, a menynyire az még lehetséges, most kell helyrepótolni. Elsősorban rebndezendők a legelőviszonyok, miután a legelőhiány azon főindok, mely a hegyvidék lakosságát leginkább a kivándorlásra szorítja.

a) Aránylag kedvezőbb a helyzet e tekintetben ott, hol az urbéri rendezés még folyamatban van, illetőleg, a hol a fajzási és legeltetési jogok czime alatt a volt úrbéreseknek odaitelt legelőterületek az azóta fölállított erdőfelügyelőségek által még az erdővel együtt erdőterületek gyanánt kezeltetnek csupán azon okból, mert az elkülönítésre még nem volt idő.

E czélból oda kell hatni, hogy, a hol az úrbéri rendezés még folyamatban van, ott az egyes erdőfelügyelőségek kapjanak sürgősen erdészeket segítségűl (Máramaros megyében pl 8. erdészre lenne szükség), hogy a törvényben előirt elkülönítés a leggyorsabban keresztülvitessék, és a nép az őt megillető erdőterülethez juthasson.

A legelőterületek tényleges kimérése alkalmával pedig oda kell hatni, ne hogy ezen, a községnek kompetáló legelőterület a talajnak feltétlen erdőtalaj osztályába való sorozása által szintén erdőnek minősíttessék, mely czélból esetenkint a méréshez egy gazdákból és erdészekből álló vegyes bizottság kiküldése lesz kérelmezendő.

b) A legtöbb helyen az urbéri rendezés már befejeztetett s az egyes urbéresek és az őket megillető részeket elkülönítve kikapták, de vagy egyáltalán nem, vagy nem a kellő mennyiségben jelöltek ki közös községi legelőterületeket.

Ily esetekben az ügy az egyes községekben a kirendeltségi kiküldött részéről a főszolgabíró által e czélra összehivott községi gyűlésen szóvá teendő és oda hatandó, hogy a községi lakosok többsége beleegyezzék az urbéreseknek kimért területek új felmérésébe, mely alkalommal a szükséges közös legelőterület előre kiszabattassék, valamint az ennek folytán sajátjukból vesztő úrbéresek kellő rekompenzációt nyerjenek. Megjegyeztetik, hogy az új kommasszációból a községek sik részei, melyeken a legértékesebb földek vannak, kihagyandok, és csak a hegyes részek lennének újból felmérendők.

c) A legtöbb községben a közös legelő használatának jogosultsága ma sincs rendezve, s azt nagy részben bitorolják olyanok, kik a községben még letelepedési joggal sem birnak. A legelőjogosultság nagyfontosságú kérdésének rendezésére a kirendeltségi kiküldött hivatva leend a közigazgatási tisztviselőkkel egyetemben behatni.

2. A hegyvidéki községek egyátalán az autonomiára még nem lévén érettek, szükséges, hogy egy jóakaró tanácsadójuk legyen, ki képes a lakosság érettebb részével a reformok hasznos voltát megérteni s kinek véleménye másrészt azon sulylyal bir, hogy annak a közigazgatásilag összehivandó községi képviseleti gyűlésen érvényt is bir szerezni.

Azért a kirendeltségi kiküldöttnek, hogy a nép jelenlegi helyzetén segítsen, közvetlenül be kell hatnia az egyes községek belügyeire és különös feladattal leend a község gazdálkodására, a legelők kezelésére stb. fejlesztőleg hatni.

A közigazgatási közegek a miniszter által az érdekelt községek főispánjainak adandó rendeletben a kirendeltségi megbizottak ezen múködéséről külön fognak értesíttetni.

3. A hitelszövetkezetek nagyfontosságú intézménye a hegyvidéki lakosságnál számtalan nehézségnek és veszélynek van kitéve és csakis azon

esetben fog beválni, ha úgy a megalakulásnál, mint később működése alatt is folyton ellenőriztetik.

Feladatát képezi a kirendeltségi megbizottnak, hogy területén lehetőleg minden egyes községben lehetségessé tegye egy hitelszövetkezetnek a megalakítását vagy egy szomszéd községben létesítetthez leendő csatlakozást.

A hitelszövetkezetek létesítésénél az igazgatóság összeállítására legnagyobb súly fektetendő, valamint a szövetkezeti igazgatóság kölcsönkiadására és a szövetkezet egész ügymenetére.

A kirendeltségi kiküldöttnek egyik feladatát képezi az országos központi hitelszövetkezetnek a czélból kiküldött ellenőrző közegét működésében lehetőleg támogatni.

4. A kirendeltségi kiküldött köteles lehetőleg községenkint a fogyasztási szövetkezetek létesítésére behatni és a már létesítettek ellenőrzésére kiváló gondot fordítani.

5. A hitel- és fogyasztási szövetkezetekkel kapcsolatban olvasókörök és népkönyvtárak fölállítására, a háziipar meghonosítására hatni – képezi egyik föladatát a kirendeltségi kiküldöttnek.

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 7. od. zb. 8., f. 1–8.

10. függelék. A miniszteri kirendeltségek szervezeti és működési szabályzata (Részlet)

a. a területek gazdasági viszonyainak, azoknak minden ágazatát állandó figyelemmel kísérjék, azok fejlesztését, s a gazdaközönség anyagi és erkölcsi megerősödését megszabott hatáskörükben és a rendelkezésükre bocsátott hitel keretei között minden lehető módon előmozdítsák, s a célból a mutatkozó szükséglethez képest indítványokat, javaslatokat terjesszenek a földművelésügyi miniszter elé;

b. a gazdaság érdekében hozott, s azzal kapcsolatos törvények és rendeletek végrehajtását hathatósan ellenőrizzék, illetve az ezen törvények végrehajtásával megbízott hatóságok ez irányú munkáját állandóan figyelemmel kísérjék s azokat ezen munkájukban támogassák;

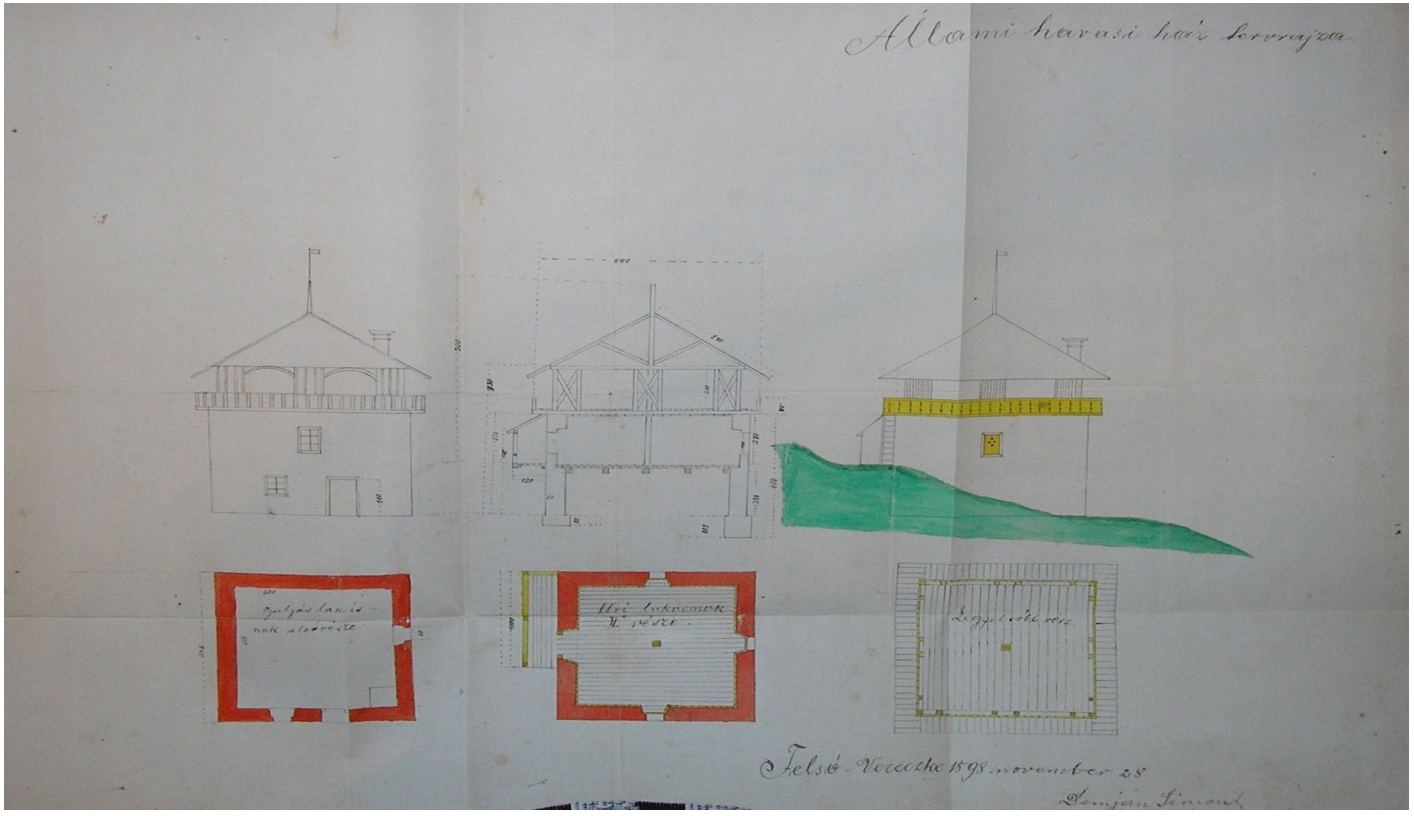
c. a földművelésügyi miniszter rendeleteit végrehajtsák, illetőleg végrehajtassák, s az egyes ügyágak körében a nyert felhatalmazás erejéig önállóan intézkedjenek;

d. a területükön működő s a kirendeltségek alá rendelt szakhivatalok, intézetek és önálló működésre jogosult szakközegek tevékenységét ellenőrizzék, azokat tevékenységükre ösztönözzék és feladatuk teljesítésében támogassák;

e. a területükön működő és gazdasági célt szolgáló egyesületek, gazdakörök, gazdasági munkásegyesületek, szövetkezetek alapszabályszerű működését figyelemmel kísérjék, azokat feladatuk teljesítésében támogassák, a gazdatársadalomnak testületi és szövetkezeti szervezkedését elősegítsék, s mindazon kérdésekben, amelyek intézésébe a gazdatársadalmi szervezetek bevonhatók, azokkal lehetőleg karöltve járjanak el.

Forrás: Balaton Petra: A székely akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Cartofil, Budapest, 2004. 42.

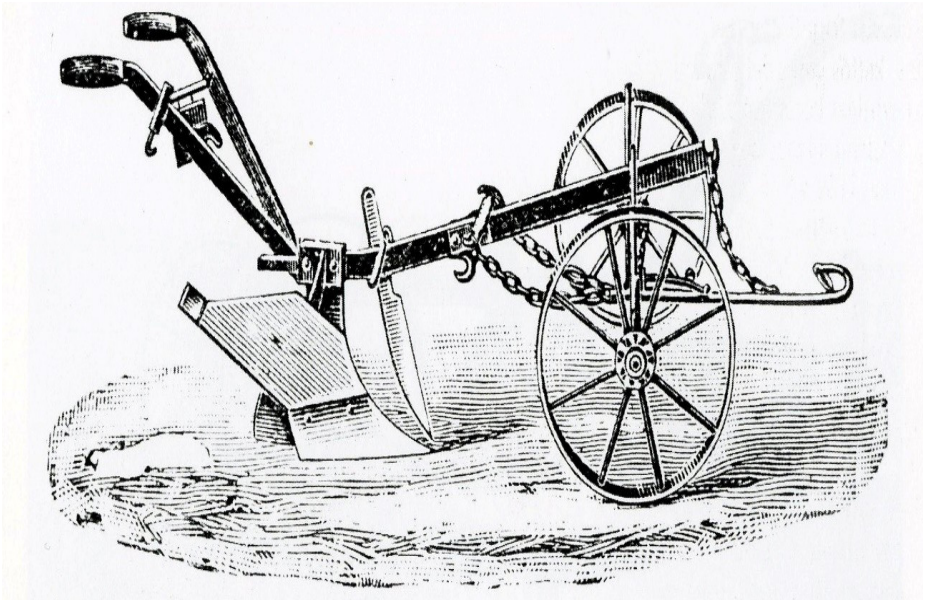
11. függelék. A havasokon megépített egyik állami lakóépület tervrajza

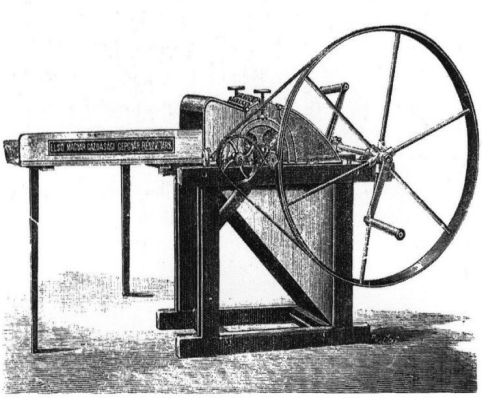
Forrás: KTÁL. F.772., op. 1., od. zb. 88., f. 5.

12. függelék. Mezőgazdasági gépek a XIX–XX. század fordulóján

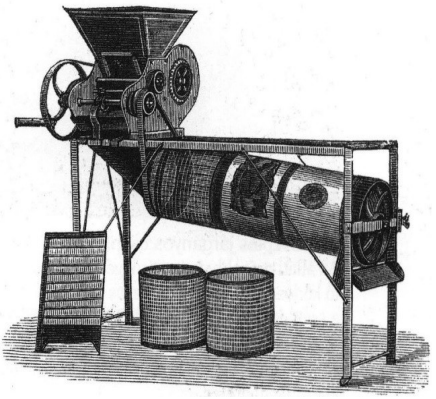
Sack eke

Kézi hajtású cséplőgép 1896-ból

Mayer-féle konkolyozó

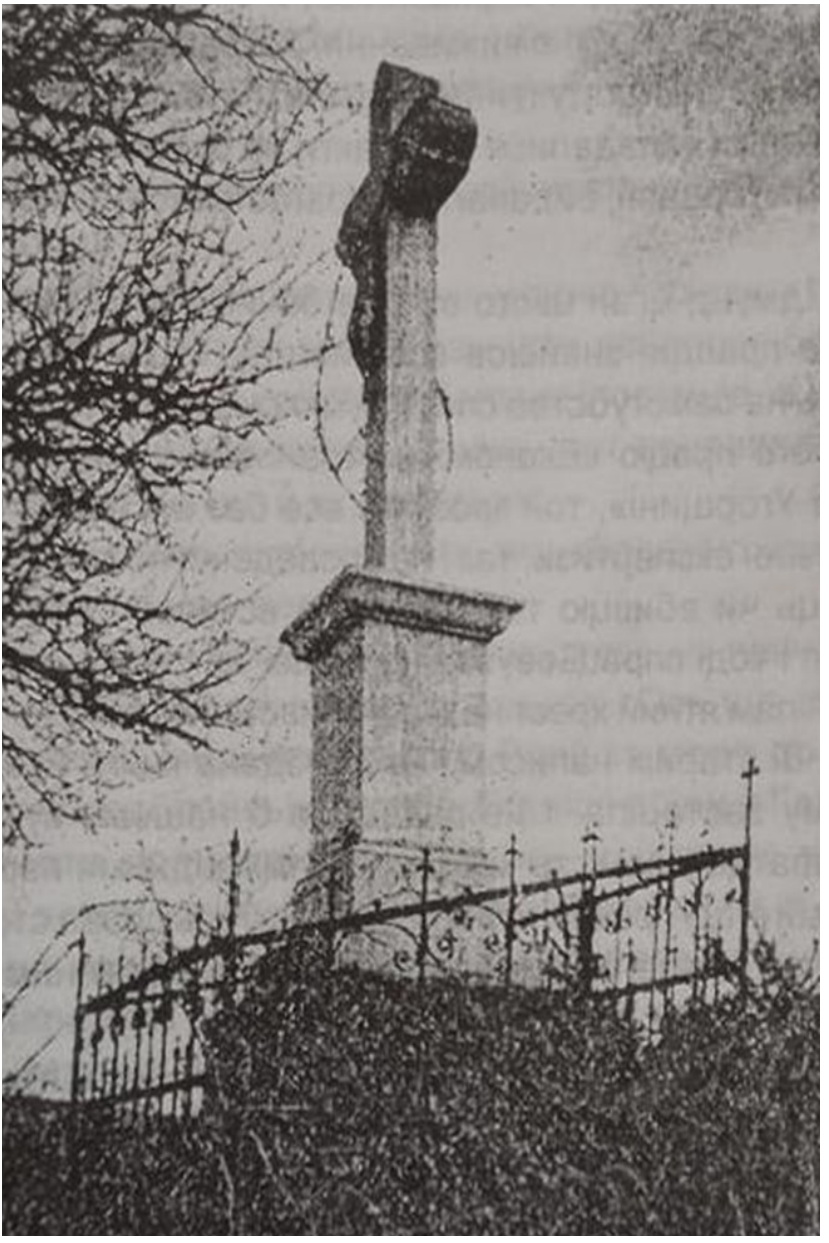
Forrás: Estók János: Képes gépeskönyv. Gépek a magyar mezőgazdaságban a kezdetektől 1945-ig. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001. 38., 60., 64.

13. függelék. Rochlitz Nándor főerdész, a hegyvidéki akció Ung megyei biztosa

Forrás: http://mhk.szofi.net/csarnok/r/rochlitz.htm (Utolsó letöltés: 2022. március 10.)

14. függelék. Egán Ede halálának első évfordulóján felállított emlékkereszt

Forrás: Едмунд Еган. Економічне становище руських селян в Угорщині. Меморандум. Ужгород, 2001.

15. függelék. Egán Ede emlékműve az ungvári járási Börvinges (Барвінок) község határában, az ún. lázi-domb aljában

Forrás: saját készítés

16. függelék. Egán Ede és családjának sírja Borostyánkőn (Bernstein, Ausztria)

Forrás: saját készítés

17. függelék. Kazy József,
a hegyvidéki kirendeltség vezetője 1901–1908 között

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, Online katalógus, Kazy József: https://gyujtemenyek.mnm.hu/hu/record/-/record/MNMMUSEUM1813214 (Utolsó letöltés: 2025. október 10.)

18. függelék. Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep szervezeti, rend- és fegyelmi szabályzata

1. §.

A telep célja

A hegyvidék kisgazdái között az okszerű gazdálkodást, szarvasmarha-tenyésztést, tejgazdasági ismereteket a hegyvidéki havasi gazdálkodási viszonyoknak megfelelően terjeszteni. Továbbá a tejgazdaságok számára megbízhatóan és kellő ismeretekkel bíró előmunkásokat és tejkezelőket képezni, kik elsősorban gyakorlatilag, de elméletileg is kellő módon értenek a havasi gazdaságban előforduló mindenféle munkákhoz.

Ezek: a havasi legelők és kaszálók ápolása és felújítása, hegyvidéki gazdaságok kezeléséhez szükséges ismeretek elsajátítása, továbbá tehenek ápolása, takarmányozása, fejése, a tej vizsgálata, kezelése, vajjá, sajttá való feldolgozása, a sertések tenyésztése, takarmányozása és tejhulladékokkal való felhizlalása.

2. §.

A telep a m. kir. földmívelésügyi miniszter főfelügyelete alatt áll.

A telep közvetlen felügyeletével a hegyvidéki miniszteri kirendeltség van megbízva.

A telepet vezeti a m. kir. földmívelésügyi miniszter által kirendelt telepvezető és segédje.

3. §.

A tanulókat a hegyvidéki kirendeltség javaslatára a földmívelésügyi miniszter veszi fel.

A felvétel iránti kérvények szabályszerűen felszerelve, a földmívelésügyi miniszterhez címezve, a hegyvidéki kirendeltséghez minden év szeptember hó 1-ig benyújtandók.

A felvételi föltételek a következők:

a) a betöltött 17 éves életkor; kiszolgált katonák a felvételnél előnyben részesülnek;

b) erős, egészséges testalkat, mely orvosi bizonyítvánnyal igazolandó;

c) kiskorúság esetén a szülő illetőleg a gyám beleegyező nyilatkozata;

d) kifogástalan előélet, mely erkölcsi bizonyítvánnyal igazolandó;

e) himlőoltási bizonyítvány.

4. §.

A tanfolyam egy évre terjed. Minden tanév november 1-én kezdődik és október 30-án az évzáró vizsgákkal végződik.

Az iskolában rendes szünidő nincs, de a kirendeltség belátásához képest 7 (hét)napig terjedő szabadságot engedélyezhet.

A tanulók száma 12 (tizenkettő).

Minden tanuló teljes ingyenes állami és kifejtett szorgalmához képest havi 6–10 (hat–tíz) korona munkadíjváltságot nyerhet.

5. §.

Az oktatás módja

Az iskolában az oktatás gyakorlati és elméleti.

A) A gyakorlati oktatás

A gyakorlati oktatás alapját képezi:

1. A telep tejgazdasága.

2. A telep tehenészete.

3. A telep sertéstenyésztése, a savó és tejhulladékok értékesítése szempontjából.

4. Hogy a tanulók a tejgazdasághoz tartozó minden munkát saját kezükkel jól végezni tudjanak, kötelesek a tejgazdaságban, vagyis a tejkamrában, a sajt- és vajműhelyben, az érlelő helyiségben, a gépházban, úgyszintén a külső gazdaságban mint munkások az iskola vezetőjének a felügyelete és utasítása mellett mindenféle munkát sajátkezűleg végezni.

5. A telep gazdasága és havasai-

Ide tartozik:

a) A tehenek takarmányozása, tisztogatása és fejése.

b) A tehenek ápolása borjazás előtt, alatt s után és az esetleg szükséges segélynyújtás módja.

c) A borjak szoptatása és itatása.

d) Az istállórend fenntartása s a trágya rendes kezelése.

e) A tej vizsgálata szín, szag és ízre; fajsúlyának, zsír-, száraz- és anyagtartalmának meghatározásánál a vizsgálati eszközök helyes alkalmazása és kezelése.

f) A tej hűtése, eltartása és lefölözése.

g) Vajkészítés.

h) A kelendő sajtnemek készítési módja.

i) A sajtok sózása és az érés ideje alatti kezelése.

j) A lefölözött tej értékesítésének különböző módjai.

k) A tejgazdasági melléktermékek értékesítése, savó-vaj és savó-túró (orda) készítése, továbbá sertéstenyésztés és hízlalás útján.

l) Az eladott termékek csomagolása és szállítása.

m) Tejgazdasági naplók vezetése.

n) A legeltetés, havasi gazdálkodás és hegyvidéki földműveléssel járó összes teendők.

A rendes munka alól a növendék – a tejgazdaság természetéből kifolyólag – még ünnep és vasárnapokon is csak fölváltva mentetnek fel.

B) Az elméleti oktatás

I. Tejgazdaság

a) Általános rész

1. A fejés
2. A tej alkatrészei.
3. Föcstej (Colostrum, első tej).
4. Tejhibák:
   a) az állat elbetegedése folytán;
   b) takarmányozás folytán;
   c) fertőzése, beszennyezése a tejnek fejés előtt és fejés után; (apró élősdiek által okozott hibák, az elszíneződés stb.)
5. A tej kezelése az istállóban, szállítás alatt és az átvételnél.
6. Fejőedények, kannák és tejes kocsik.
7. A tejeltartása.
8. Tejvizsgálat:
   a) zsírvizsgálat;
   b) minőségre való vizsgálás.
9. A tej mennyiségére és minőségére befolyással bíró körülmények.
10. A tej érékesítési módja:
    a) közvetlen eladás;
    b) vajgyártás;
    c) sajtgyártás.

b) Vajgyártás

1. Fölöző gépek:

Általánosságban és részletesen ismertetve;

behatóbban a gyakorlati alkalmazásban levő gépek. Kézzel hajtottak, turbinás és gőzgéppel hajtottak alkatrészeinek ismertetése. A gépek fölözési

képességére befolyással bíró körülmények. Áttétel, megindítás, megállítás; tisztogatás; egyes alkatrészek pótlása.

A tej alkatrészeinek megoszlása.

2. A fölözés:

A lefölözött tej és tejszín közti arány befolyása a tejszín zsírtartalmára. A tejszín zsírtartalmának meghatározása számítás útján.

3. Köpülés:

Édes és savanyú tejszínből; a vaj gyártása, formázása, sózása, csomagolása, festése, a különféle köpülők (állók, mozgók).

4. Vajhibák:

A köpülésnél szükséges tudnivalók, a bálványfa fordulatszáma, a tejszín-tejföl hőmérséklete, a köpülés időtartama.

c) Sajtgyártás

1. Általános rész. Az oltó.

2. A különböző sajtok.

Kemény, félkemény, puha, kövér, félkövér, sovány sajtok. Tehén- és juhtejből készültek.

3. A különböző sajtüstök.

4. A sajtok készítése.

A tejnek oltó útján való megválasztása, felaprózás, utómelegítés, préselés.

5. A sajtok sózása és érlelése.

6. Az érett sajtok kezelése és csomagolása.

7. Sajthibák.

d) Tejszövetkezetekről

1. Önálló tejszövetkezetek üzeme.

2. Vajtermelési központokhoz csatlakozott tejszövetkezetek.

Az utóbbiak leszámolása a központtal.

3. Tejszövetkezetek megalakítása.

e) Számtan

1. A négy alapművelet egész és tizedes számokkal.

Közönséges hármas-szabály.

2. Tulajdonképpeni tejgazdasági számadás vezetése.

Az értékesítések kiszámítása; kezelési veszteség; a vaj és sajteredmény kiszámítása.

II. Mezőgazdasági rész
Szarvasmarha-tenyésztés

1. Küllemtan.

A test külsejének beosztása. A testrészek ismertetése. Hibás alakulások.

2. Tejelő, hízó és erőtermelő jelleg ismertetése.

3. Fajták ismertetése.

Minden csoport kiváló fajtáinak ismertetése, különös tekintettel a tejelő fajtákra, valamint a Magyarországban elterjedt borzderesekre.

4. A vehem rendes helyzete a méhben; rendellenes fekvések. Segítség borjazásnál.

5. Takarmányozástan.

Röviden a táplálkozásról és emésztésről, a helyes takarmányozásról, (nyári és téli), szálas-, gyökér- és gumóstakarmányok, abrakfélék és hulladéktakarmányok. A tejelésre előnyösen és károsan ható takarmányfélék.

A napi munka- és tanrendet az iskola vezetője saját hatáskörében állapítja meg. A munka- és tanrend az iskola helyiségeiben kifüggesztendő.

6 . §.

Vizsgálatok

Minden hó végén ismétlés tartatik, melynek eredményei figyelembe vétetnek a záróvizsga utána tanulóknak kiadandó bizonyítványban. A tanfolyam végén nyílvános elméleti és gyakorlati záróvizsga tartatik, melyen a m. kir. földmívelésügyi miniszter kiküldöttje elnököls mindazok meghivattnak, kik az iskola működése iránt kiválóbb érdeklődést tanúsítanak.

A tanuló bizonyítványában és cselédkönyvében is bejegyzi a telep vezetője, hogy a tanuló a tanfolyamot jeles, jó vagy kielégítő eredménnyel végezte el.

A tanuló magaviselete hasonlóképpen dicséretes, megfelelő vagy nem megfelelőnek lesz bejegyezve.

7. §.

A tanulók ellátása és élelmezése

A telep tanulói külön e célra berendezett lakosztályban helyeztetnek el.

Van hálótermük, mely egyszersmind közös ebédlőül szolgál. A tanuló kap az iskolában ágyat (2 drb. pokróc, 1 drb. fejpárna, 1 drb. szalmazsák) továbbá ládát, lócát, fogast és mosdókészüléket.

Az élelmezés ízletes és kellő mennyiségű.

Az Alsóvereckei Havasi Mintagazdaság és Tejgazdasági Telep rend- és fegyelmi szabályai

1. A telep tanulói a telep vezetőjének rendelkezése alá tartozván, kötelesek annak minden rendeletét pontosan teljesíteni; valamint az összes tanító személyzetet tiszteletben tartani, s általában engedelmességet tanúsítva, jó magaviseletük által minden feljebbvalójuk megelégedését kiérdemelni.

2. A tanuló köteles minden elrendelt munkában erejéhez mérten, a legnagyobb szorgalommal és figyelemmel dolgozni.

3. A tanulók tartoznak akár munka, akár munkaszünet közben történt megbetegedésükről a telep vezetőjének jelentést tenni s az ettől nyert utasításokat pontosan végrehajtani. Könnyű betegségek esetében, ha azok 10 napnál tovább nem tartanak, a tanuló a telep orvosa kezelése alatt a telepen marad; nehéz vagy ragályos betegség esetén szülői vagy hozzátartozói azonnal értesítendők, kiknek kötelességük őt haza, vagy kórházba szállítani. Ha valamely tanuló túlságos sok ideig betegeskedik, kivált ha még az a gyanú is felmerülne, hogy magát csak betegnek tetteti, mint munkára képtelen, a telepről eltávolítandó.

4. A telep vezetőjének engedélye nélkül a majorból egy tanuló sem távozhatik; távozásra adott engedelem esetén tartozik magát mindenütt illedelmesen viselni. A szabadság iránti kérelem a hegyvidéki kirendeltséghez nyújtandó be, melynek jogában áll hét (7) napi szabadságot engedélyezni. Hosszabb szabadság-időt csak a m. kir. földmívelésügyi miniszter engedélyezhet.

5. A munkaszünetek alatt a tanulók kötelessége magukat illendőn viselni, szabad idejüket tanulásra, szakkönyvek s szaklapok olvasgatására, továbbá a telepen látott gépek és eszközök, valamint az üzlet viteléről hasznos jegyzeteket készíteni.

6. Kötelesek a tanulók egymás iránt illedelmes barátságos magaviseletet tanúsítani.

7. Illetlen beszédek, káromkodás, pörlekedés, önbíráskodás és a cselédekkel való durva bánásmód szigorúan tiltatik.

8. Szeszes italoknak a telepre való behozása s azok élvezése, valamint a kártya- és szerencsejátékok a legszigorúbban tiltatnak és büntettetnek.

9. A dohányzás a tejgazdasági telepen, továbbá pincében, istállóban, színekben minden körülmények között szigorúan tilos.

A tűzre és világításra való ügyelet a tanulóknak általában kötelességévé tétetvén, különösen tilos az istállókban égő lámpák a tokokból való kivétele.

10. A tanulók kötelesek a telep gépeire és eszközeire felügyelni, azokat számba venni és rendben tartani, ennek mulasztásából okozott kárt pedig megtéríteni. Ha a közvetlen kárt tevő kideríthető nem volna, akkor vagy azon csapat, mely együtt dolgozik, vagy esetleg az összes tanulók kötelezhetők a kár megtérítésére.

11. Kötelesek a tanulók az állatokkal gazdához illően jól bánni; az állatokkal való durva bánásmód a legszigorúbban büntettetik.

12. A tanulók kötelesek az istállókban vagy a tejgazdasági telepen általuk észrevett bármiféle hiányt, hibát vagy visszaélést a telep vezetőjének azonnal bejelenteni.

13. Kötelesek a tanulók mindenütt, de különösen a lakó- és étkező szobákban a legnagyobb rendet és tisztaságot fenntartani. Az étkezés csakis a megállapított időben és helyen történhetik; később vagy korábban senki sem igényelheti az ételeknek kiszolgáltatását. A hetes ügyel fel az étkezésnél is; az ő feladata az ételre vagy kiszolgálatra vonatkozó bármely panaszt, hiányt vagy rendetlenséget a telep vezetőjének azonnal jelenteni.

14. A hegyvidéki kirendeltség oly tanulót, ki káros befolyást gyakorol többi társaira, a telepről bizonyos időre vagy véglegesen is kitilthat, habár a tanuló nem követett volna el oly kihágást, mely különben kizárását vonná maga után.

15. A tanulók jogosítva vannak vallásuk szertartásaiban részt venni s kötelesek a mások vallását tiszteletben tartani. A templomba menetelre a tanulók fölváltva engedelmet nyerhetnek.

16. A felsorolt szabályok elleni vétség esetén a következő büntetések érhetik a tanulókat:

a) szóbeli dorgálás a telep vezetője által irodájában, négyszem között;

b) szóbeli dorgálás a telep vezetője által az összes tanulók előtt;

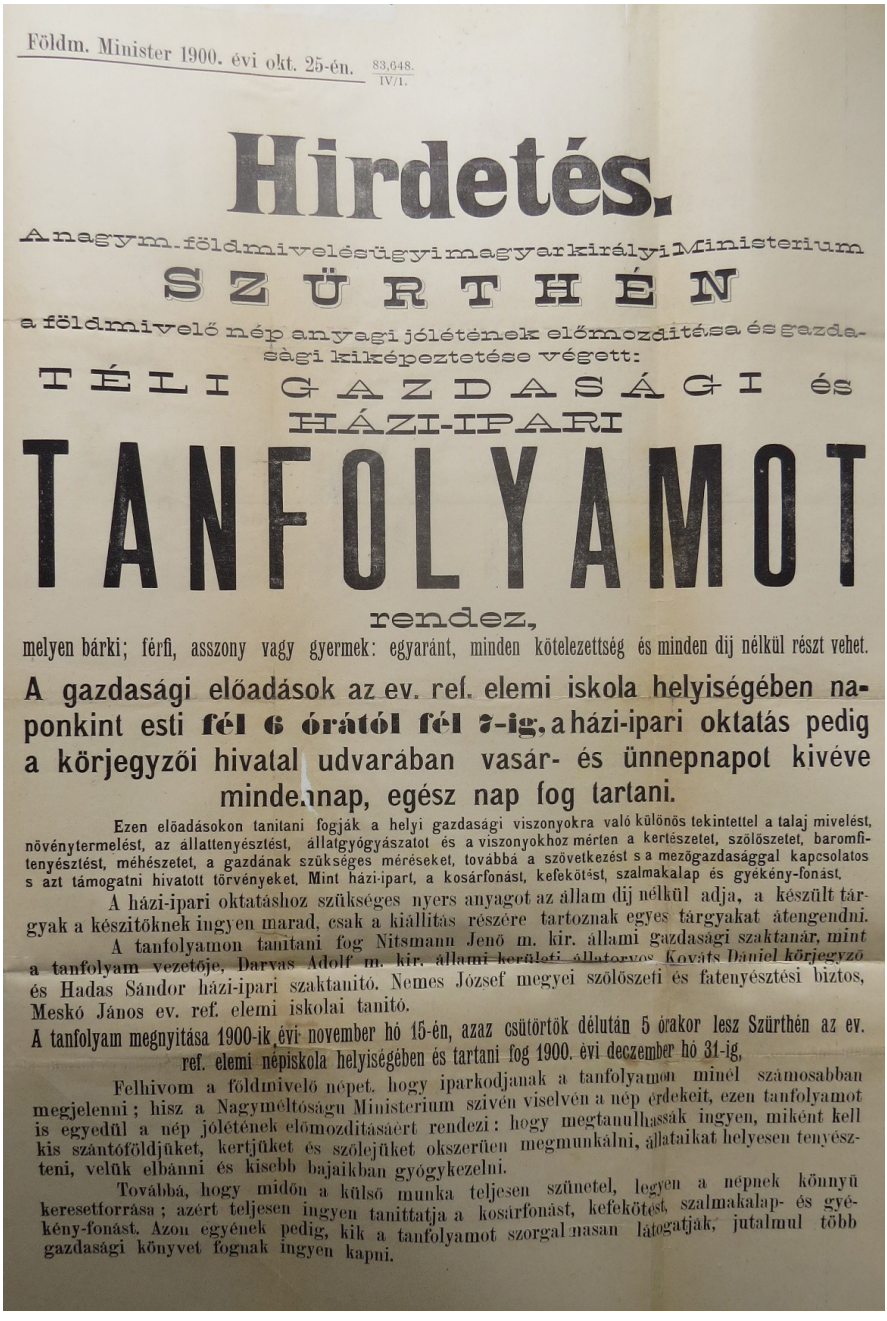
c) írásbeli megrovás, mely az illető szüleivel vagy gyámjával közöltetik;

d) az iskolából való elbocsátása hegyvidéki kirendeltség javaslatára a földmívelésügyi miniszter által.

Minden egyéb itt meg nem nevezett esetben a hegyvidéki kirendeltség a szükséghez képest belátása szerint intézkedhetik.

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 79., f. 1–8.

19. függelék. Téli gazdasági és háziipari tanfolyam hirdetménye

Földm. Minister 1900. évi okt. 25-én. 83,648. IV/1.

Hirdetés.

A nagym. földmivelésügyi magyar királyi Ministerium

SZÜRTHÉN

a földmivelő nép anyagi jólétének előmozditása és gazdasági kiképeztetése végett:

TÉLI GAZDASÁGI és HÁZI-IPARI

TANFOLYAMOT

rendez,

melyen bárki; férfi, asszony vagy gyermek: egyaránt, minden kötelezettség és minden dij nélkül részt vehet.

A gazdasági előadások az ev. ref. elemi iskola helyiségében naponkint esti fél 6 órától fél 7-ig, a házi-ipari oktatás pedig a körjegyzői hivatal udvarában vasár- és ünnepnapot kivéve minden nap, egész nap fog tartani.

Ezen előadásokon tanitani fogják a helyi gazdasági viszonyokra való különös tekintettel a talaj mivelést, növénytermelést, az állattenyésztést, állatgyógyászatot és a viszonyokhoz mérten a kertészetet, szőlőszetet, baromfitenyésztést, méhészetet, a gazdának szükséges méréseket, továbbá a szövetkezést s a mezőgazdasággal kapcsolatos s azt támogatni hivatott törvényeket. Mint házi-ipart, a kosárfonást, kefekötést, szalmakalap és gyékény-fonást.

A házi-ipari oktatáshoz szükséges nyers anyagot az állam dij nélkül adja, a készült tárgyak a készitőknek ingyen marad, csak a kiállitás részére tartoznak egyes tárgyakat átengendni.

A tanfolyamon tanitani fog Nitsmann Jenő m. kir. állami gazdasági szaktanár, mint a tanfolyam vezetője, Darvas Adolf m. kir. állami kerületi állatorvos, Kovács Dániel körjegyző és Hadas Sándor házi-ipari szaktanitó. Nemes József megyei szőlőszeti és fatenyésztési biztos, Meskó János ev. ref. elemi iskolai tanitó.

A tanfolyam megnyitása 1900-ik évi november hó 15-én, azaz csütörtök délután 5 órakor lesz Szürthén az ev. ref. elemi népiskola helyiségében és tartani fog 1900. évi deczember hó 31-ig,

Felhivom a földmivelő népet, hogy iparkodjanak a tanfolyamon minél számosabban megjelenni; hisz a Nagyméltóságu Ministerium szivén viselvén a nép érdekeit, ezen tanfolyamot is egyedül a nép jólétének előmozditásáért rendezi: hogy megtanulhassák ingyen, miként kell kis szántóföldjüket, kertjüket és szőlejüket okszerüen megmunkálni, állataikat helyesen tenyészteni, velük elbánni és kisebb bajaikban gyógykezelni.

Továbbá, hogy midőn a külső munka teljesen szünetel, legyen a népnek könnyü keresetforrása; azért teljesen ingyen tanittatja a kosárfonást, kefekötést, szalmakalap- és gyékény-fonást. Azon egyének pedig, kik a tanfolyamot szorgalmasan látogatják, jutalmul több gazdasági könyvet fognak ingyen kapni.

Forrás: KTÁL. 772., op. 5., od. zb. 155., f. 30.

20. függelék. A hegyvidéki gazdasági akció 1908. évi működésének ismertetése

A kiosztott vetőmag mennyisége a hegyvidéki miniszteri kirendeltség működési területén 1908. év folyamán

Vármegye	zab	lóhere	bükköny	burgonya	árpa	komócsin	lucerna
	kilogramm						
Bereg	44 837	9411	2365	26 643	–	1768	–
Ung	45 300	6400	2900	8500	–	1150	–
Ugocsa	39 289	4967	3933	14 609	–	500	–
Zemplén és Sáros	79 467	6622	1900	–	29 897	633	–
Máramaros	82 760	7000	1800	14 700	–	–	500
Összesen	**291 653**	**34 400**	**12 898**	**64 452**	**29 897**	**4051**	**500**

Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akczió 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 36.

A hegyvidéki miniszteri kirendeltség által szervezett Kosárfonó-tanfolyamok 1908-ban

VÁRMEGYÉK						
Ssz.	**Máramaros**	**Ugocsa**	**Bereg**	**Ung**	**Zemplén**	**Sáros**
1.	Aknaszlatina	Bökény	Beregkövesd	Alsó-domonya	Bacska	Bártfa
2.	Dolha	Fancsika	Boród	Csap	Bodrog-mező	Kapi
3.	Dobonyos	Ilonok-újfalu	Beregsárrét	Ungdaróc	Bóly	Lemes
4.	Dombhát	Magyar-komját	Galambos		Feketehely	
5.	Farkasrév	Salánk	Misztice		Kisdobra	
6.	Felsővisó	Szászfalu	Szolyva		Király-helmec	
7.	Husztbaranya	Tekeháza			Nagyto-ronya	
8.	Kispatak	Tiszaszirma			Rad	
9.	Középvisó	Tiszaújhely			Sátoralja-újhely	
10.	Lonka				Szolnocs-ka	
11.	Petrova				Végardó	

A 20. függelék folytatása

VÁRMEGYÉK						
Ssz.	**Máramaros**	**Ugocsa**	**Bereg**	**Ung**	**Zemplén**	**Sáros**
12.	Rónaszék				Zétény	
13.	Rozália					
14.	Somfalu					
15.	Taracköz					
16.	Tiszakará-csonyfalu					
17.	Visk					

Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akczió 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 58–59.

21. függelék. Kosárfonó-szövetkezetek termelése 1908-ban

Sorszám	Kosárfonó szövetkezetek neve	Tagok száma	Jegyzett üzletrészek			Elkészített szőlőszállító kosár	Egységes ár		Összes érték	
			száma	értéke						
				kor.	f.		kor.	f.	kor.	f.
1.	Alsóremetei kosárfonók termelőszövetkezete	35	39	975	–	7025	–	30	2107	50
2.	Beregkisfaludi kosárfonók termelőszövetkezete	40	43	1075	–	5836	–	30	1750	80
3.	Beregkövesdi kosárfonók termelőszövetkezete	51	51	1275	–	13 085	–	30	3925	50
4.	Bártfai kosárfonók termelőszövetkezete	77	97	2910	–	–	–	–	–	–
5.	Bilkei kosárfonók termelőszövetkezete	96	134	3350	–	7011	–	30	2103	30
6.	Iloncai kosárfonók termelőszövetkezete	66	86	2150	–	1047	–	30	314	10
7.	Izai kosárfonók termelőszövetkezete	59	59	1475	–	15 003	–	30	4500	90
8.	Hátmegi kosárfonók termelőszövetkezete	59	119	2975	–	2382	–	30	714	60
9.	Nagyrákóci kosárfonók termelőszövetkezete	50	50	2500	–	3065	–	30	919	50
10.	Nyágovai kosárfonók termelőszövetkezete	42	46	1150	–	1280	–	30	384	–
11.	Tiszakirvai kosárfonók termelőszövetkezete	47	48	1200	–	4000	–	30	1200	–
12.	Tőkésfalui kosárfonók termelőszövetkezete	26	30	750	–	3092	–	30	927	60
13.	Rakaszi kosárfonók termelőszövetkezete	47	64	2350	–	10 864	–	30	3259	20
Összesen		**695**	**866**	**24135**	**–**	**73 690**	**–**	**–**	**22107**	**–**

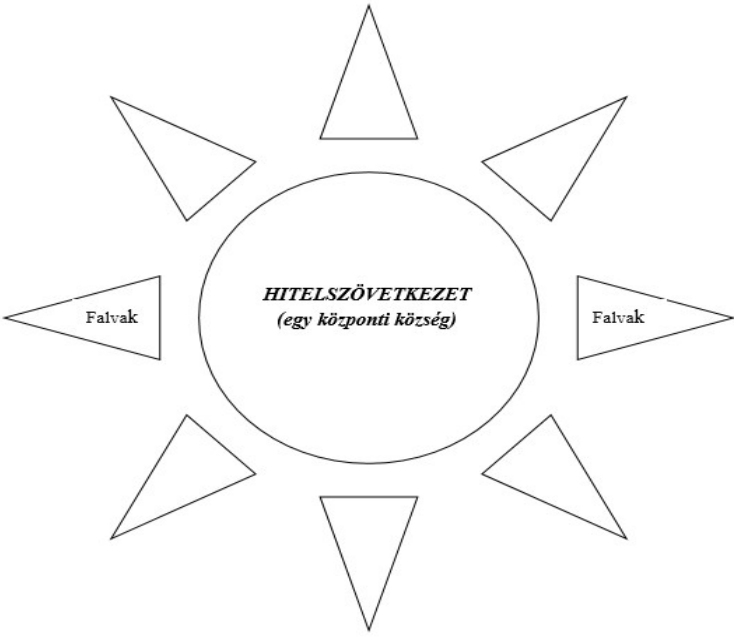
Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akczió 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 63.

22. függelék. Kosárfonó telepek működése 1908-ban

Ssz.	Kosárfonó telepek	Kosárfonó munkások száma	Szőlőszállító és háztartási kosarak	Összes érték	
				korona	fillér
	Máramaros megyei iparfejlesztő bizottság felügyelete alatt működő kosárfonó telepek				
1.	Gányai kosárfonó telep	49	9553	2388	–
2.	Irhóci kosárfonó telep	16	1310	314	40
3.	Kökényesi kosárfonó telep	90	23 194	8279	24
4.	Nyágovai kosárfonó telep	12	430	103	20
5.	Remetei kosárfonó telep	15	400	110	–
	Máramaros megyei összesen	*182*	*34 887*	*11 194*	*84*
	Ugocsa vármegyei iparfejlesztő bizottság felügyelete alatt működő kosárfonó telepek				
1.	Fancsikai kosárfonó telep	11	1260	260	–
2.	Feketeardói kosárfonó telep	35	1000	280	–
3.	Péterfalui kosárfonó telep	38	7938	2233	52
4.	Sásvári kosárfonó telep	30	7220	3670	29
5.	Tekeházi kosárfonó telep	25	3725	1061	56
6.	Tiszaszirmai kosárfonó telep	22	3338	836	20
7.	Tiszabökényi kosárfonó telep	14	2136	402	98
8.	Veresmarti kosárfonó telep	110	27 792	9013	53
	Ugocsa vármegyei összesen	*285*	*54 409*	*17 758*	*08*
	Mindkettő összesen	**467**	**89 296**	**28 952**	**92**

Forrás: Kazy József: A hegyvidéki gazdasági akczió 1908. évi működésének ismertetése. Budapest, 1910. 64.

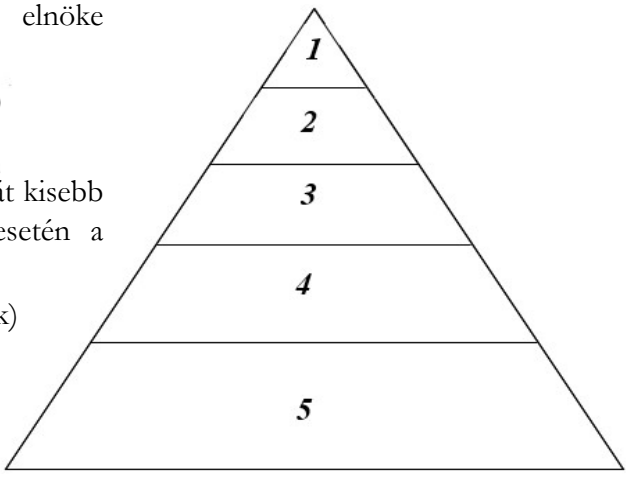
23. függelék. A hitelszövetkezetek felépítése

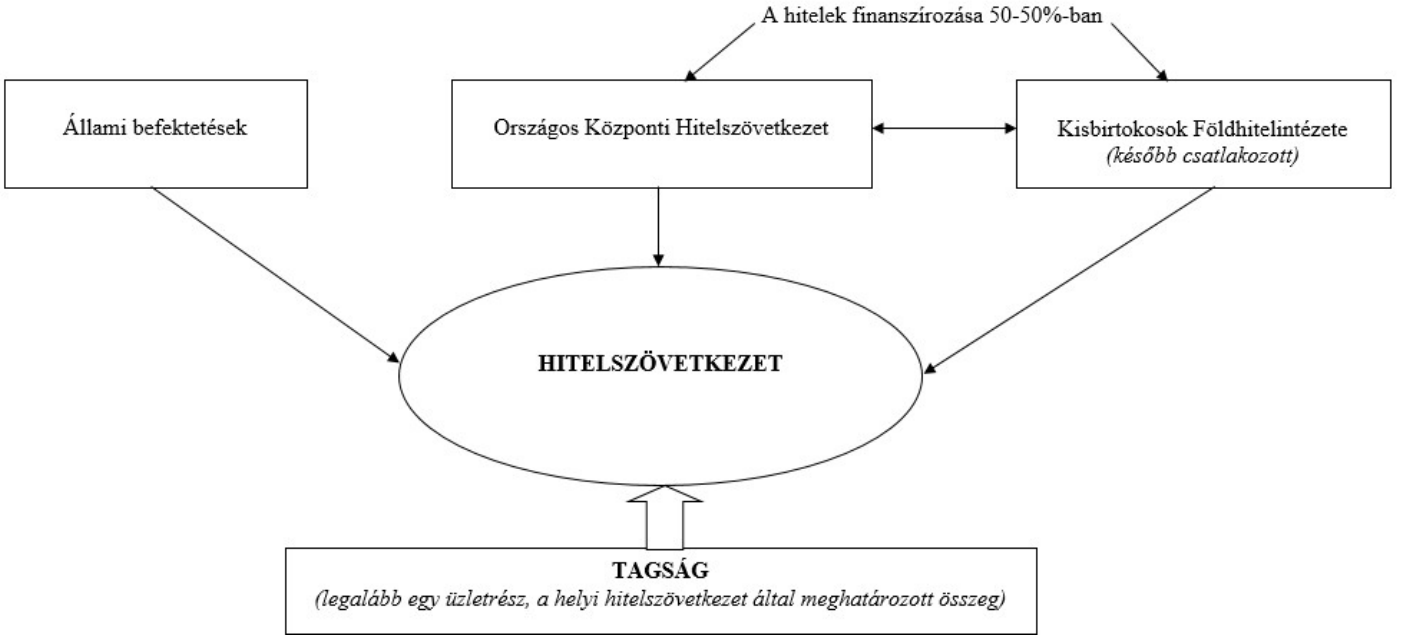
* A hitelszövetkezetek általában egy, de kisebb községek esetén akár több falura kiterjedően is működhettekű

A hitelszövetkezetek belső felépítése

1. A hitelszövetkezet elnöke (pap, helyi nemes)
2. Alelnök (pap, tanító)
3. Könyvelő (tanító)
4. Pénztárnok (feladatát kisebb hitelszövetkezetek esetén a könyvelő látta el)
5. Tagság (falusi gazdák)

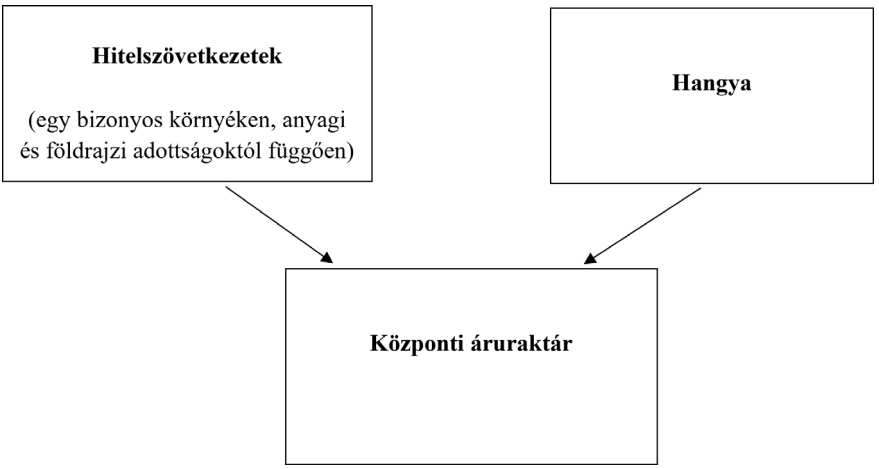
24. függelék. A hitelszövetkezetek finanszírozása

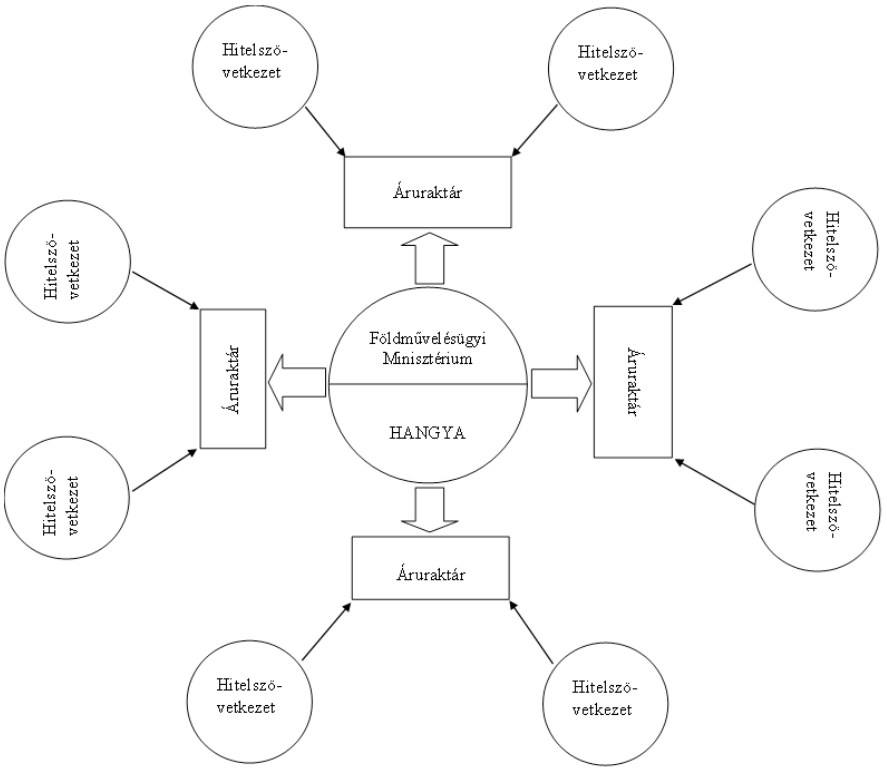

* A belépett üzletrészek arányában annak kétszeresére lehetett hitelt felvenni

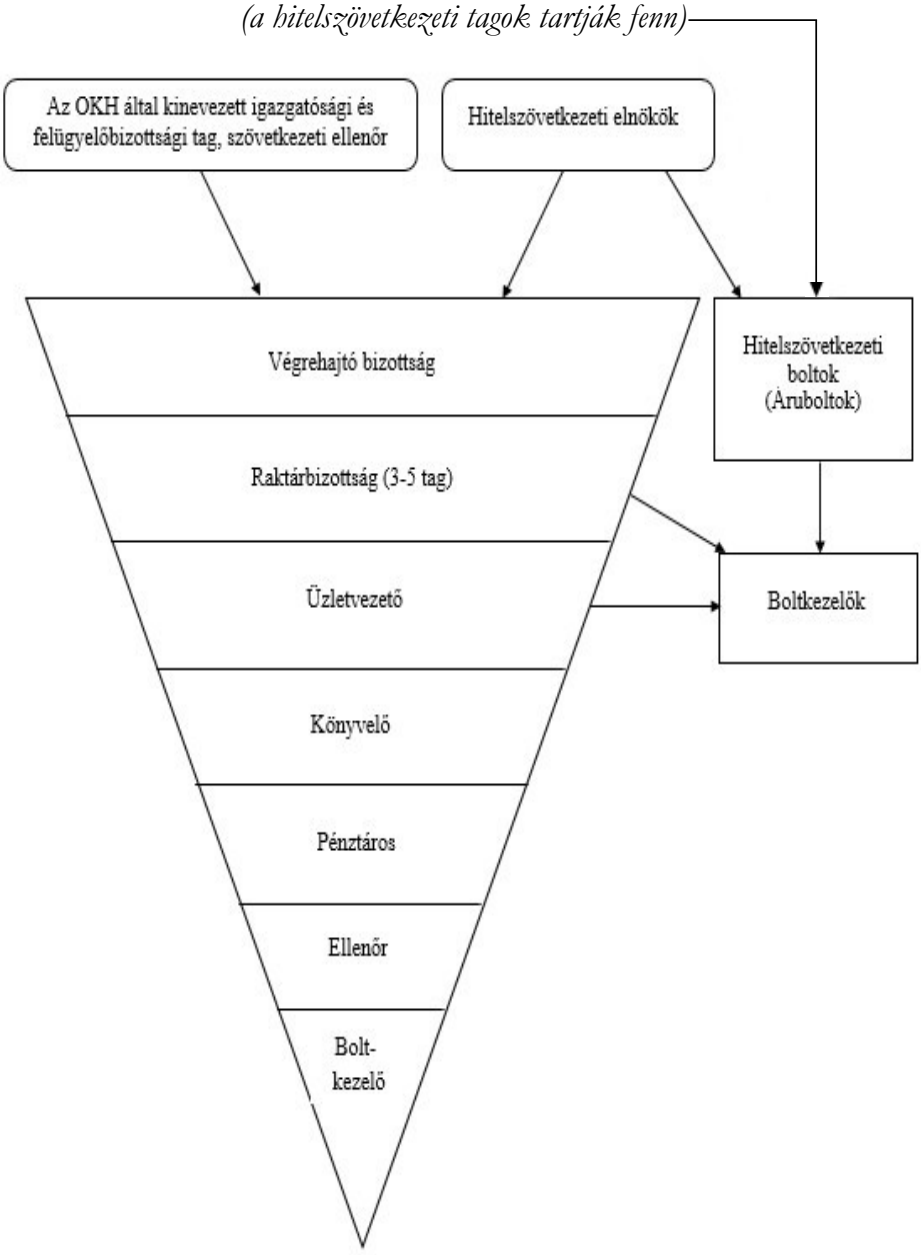
Hitelek:
1) 50 évre – 5,7%-os kamat
2) 33 évre – 6,6%-os kamat

25. függelék. Az áruraktárak
(fogyasztási szövetkezetek) gazdasági szerkezete

26. függelék. A hitelszövetkezeti áruraktárak felépítése
(a hitelszövetkezeti tagok tartják fenn)

27. függelék. Hitelszövetkezetek Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa vármegyékben 1899-1910 között

Bereg vármegye

1. Alsó-felsőremetei	(Нижні та Верхні Ремети)	1905
2. Alsóvereckei	(Нижні Ворота)	1899
3. Árdánházai	(Арданово)	1898
4. Barkaszói	(Баркасово)	1910
5. Bátyui	(Батьово)	1907-ben már működött
6. Beregbárdosi	(Буковець)	1900, 1906-ban beolvadt a szarvas-házai hitelszövetke-zetbe
7. Beregkisalmási	(Залужжя)	1901
8. Beregkisfaludi	(Сілце) 1899	
9. Beregkövesdi	(Камянське)	1895
10. Beregleányfalvai	(Лалово)	1901
11. Beregrákosi	(Ракошино)	1901
12. Beregszentmiklósi	(Чинадійово)	1903-ban már működött, 1905-ből már nincs adat
13. Bilkei	(Білки)	1902
14. Drágabártfalvai	(Доробратово)	1901, 1905-ből már nincs adat
15. Dunkófalvai	(Обава)	1900, 1904-ben már nem működött
16. Felsővereckei	(Верхні Ворота)	1900, 1907-ből már nincs adat
17. Hársfalvai	(Неліпино)	1901
18. Hátmegi	(Загаття)	1901
19. Iloncai	(Ільниця)	1908
20. Ilosvai	(Іршава)	1899
21. Ignéci	(Зняцьово)	1909
22. Kissarkadi	(Горбок)	1909
23. Kisszolyvai	(Скотарське)	1899
24. Klacsanói	(Клячаново)	1906

25. Kovászói	(Квасово)	1902, 1909-ből már nincs adat
26. Miszticei	(Імстичово)	1901
27. Polenai	(Поляна)	1899
28. Sárosoroszi	(Оросієво)	1907-ben már működött, 1909-ből nincs adat
29. Sebesfalvai	(Котельниця része)	1899, 1907-ből már nincs adat
30. Szélestói	(Шелестово, Кольчино része)	1901, 1904-ben beolvadt a munkácsi hitelszövetkezetbe
31. Szarvasházai	(Жденієво)	1899
32. Szolyvai	(Свалява)	1899
33. Tőkési	(Колодне)	1901, 1909-ből már nincs adat
34. Várpalánkai	(Паланок, Мукачево)	1902
35. Vezérszállási	(Підполоззя)	1900, 1907-ből már nincs adat
36. Volóci	(Воловець)	1899
37. Zajgói	(Дусино)	1903-ban már működött, 1904 – beolvadt a szolyvai hitelszövetkezetbe
38. Zugói	(Гукливий)	1899, 1904 – beolvadt a volóci hitelszövetkezetbe

Ung vármegye

1. Alsóhunkóci hsz.	(Choňkovce, SL)	nincs adat
2. Baranyavidéki	(Баранинці)	1907-ben már működött
3. Bercsényifalvai	(Дубриничі)	1902
4. Császlóci	(Часлівці)	1908
5. Csicseri	(Čičarovce, SL.)	1906, 1909- ből már nincs adat
6. Drugetházai	(Зарічово)	1901

7. Fenyvesvölgyi	(Ставне)	1901, 1908-ból már nincs adat
8. Hajasdi	(Волосянка)	1902
9. Havasközi	(Люта)	1902
10. Horlyói	(Хульово)	1902
11. Jenkei	(Jenkovce, SL)	1907
12. Kisbereznai	(Малий Березний)	1902
13. Kisgejőci	(Малі Геївці)	1905
14. Korláthelmeci	(Холмці)	1908
15. Mátyóci	(Maťovské Vojkovce, SL)	1908
16. Nagybereznai	(Великий Березний)	1902
17. Nagygejőci	(Великі Гаївці)	1906
18. Nagylázi	(Великі Лази)	1902
19. Oroszkomoróci	(Руські Комарівці)	1908
20. Pályini	(Palín, SL)	1910
21. Perecsenyi	(Перечин)	1901
22. Poroskői	(Порошково)	1901
23. Radvánci	(Радванка, Ужгород)	1903
24. Sóháti	(Чорноголова)	1902
25. Sóslaki	(Сіль)	1901, 1908-ból már nincs adat
26. Szerednyei	(Середнє)	1904
27. Szobránci	(Sobrance, SL)	1909-ben már működött
28. Szürtei	(Сюрте)	1907-1908-ban működött, 1909-ben megszűnt
29. Turja Remetei	(Турʼяʼї Ремети)	1902
30. Turjasebesi	(Турʼя Бистра)	1901
31. Turjavágási	(Турʼя Пасіка)	1901
32. Unglakárdi	(Lekárovce, SL.)	1904
33. Ungtarnóci	(Тарнівці)	1907-ben már működött
34. Ungvári Ip. és Gazd.	(Ужгород)	1903

Máramaros vármegye

1. Aknasugatagi	(Ocna Şugatag)	1905

2. Alsóapsai	(Діброва, Нижня Апша)	1904
3. Alsóbisztrai	(Нижній Бистрий)	1895
4. Alsókalocsai	(Колочава)	1900
5. Alsóvisói	(Vişeu de Jos, RO)	1907-ben már működött
6. Barcánfalvai	(Bârsana, RO)	1903
7. Bárdfalvai	(Berbeşti, RO)	1903
8. Bereznik-Kereckei	(Березники-Керецки)	1900, 1910-ből nincs adat
9. Tiszaborkuti	(Кваси)	1900
10. Borsai	(Borşa, RO)	1902
11. Budfalvai	(Budeşti, RO)	1903
12. Bustyaházai	(Бушгино)	1904
13. Deszei	(Deseşti, RO)	1905, 1910-ből nincs adat
14. Dolhai	(Довге)	1899
15. Dombói	(Дубове)	1903, 1905-ből nincs adat
16. Farkasrévi	(Vadu Izei, RO)	1903
17. Felső- és Középapsai	(Верхнє і Середнє Апша (Водяне))	1910
18. Felsőkálinfalvai	(Călineşti, RO)	1904, 1910-ből nincs adat
19. Felsőrónai	(Rona de Sus, RO)	1908
20. Felsőszelistyei	(Săliştea, RO)	1903
21. Gányai	(Ганичі)	1903
22. Havasmezői	(Poienile de sub Munte, RO)	1902
23. Herincsei	(Горінчово)	1900
24. Hosszúmezői	(Câmpulung, RO)	1902
25. Huszti Gazdasági	(Хуст)	1901
26. Husztközi	(Нанково)	1901, 1910-ből nincs adat
27. Husztsófalvai	(Данилово)	1902
28. Irholci	(Вільхівці)	1900
29. Izai	(Іза)	1901
30. Izaszacsali	(Sâcel, RO)	1907-ben már működött
31. Jódi	(Ieud, RO)	1904

32. Kelecsényi	(Келечин)	1905
33. Királymezői	(Усть-Чорна)	1903
34. Kisbocskói	(Bocicoel, RO)	1903
35. Kislonkai	(Луг)	1901, 1910-ből nincs adat
36. Kökényesi	(Терново)	1900
37. Kőrösmezői	(Ясіня)	1900
38. Kövesligeti	(Драгово)	1900
39. Középapsai	(Середнє Водяне)	1910-ben már működött
40. Leordinai	(Leordina, RO)	1893
41. Lipcsei	(Липча)	1900
42. Majszini	(Moisei, RO)	1902
43. Máragyulafalvai	(Giuleşti, RO)	1903
44. Máramarosglódi	(Glod, RO)	1909-ben már működött
45. Máramarosszigeti Ip. és Gazd.	(Sighetu Marmaţiei, RO)	1900
46. Nagybocskói	(Великий Бичків)	1900
47. Nyágovai	(Добрянське)	1901
48. Nyéresházai	(Нересниця)	1901, 1910-ből nincs adat
49. Oroszkői	(Repedea, RO)	1902
50. Ökörmezői	(Міжгір'я)	1901
51. Pálosremetei	(Remeţi, RO)	1902
52. Petrova-Bisztrai	(Petrova-Bistra, RO)	1903
53. Rahói	(Рахів)	1900
54. Rozáliai	(Rozavlea, RO)	1903
55. Sajói	(Şieu, RO)	1903
56. Szaploncai	(Săpânţa, RO)	1908-ban már működött
57. Széleslonkai	(Широкий Луг)	1905-ben már működött
58. Szinevéri	(Синевир)	1903
59. Talaborfalvai	(Теребля)	1901, 1905-ből nincs adat
60. Taracközi	(Тересва)	1903
61. Taracújfailui	(Новоселиця)	1903

62. Técsői	(Тячево)	1901
63. Terebesfejérpataki	(Ділове)	1902
64. Tiszabogdáni	(Богдан)	1900
65. Tiszaborkúti	(Кваси)	1900
66. Tiszalonkai	(Lunca la Tisa, RO)	1910-ben már működött
67. Vajnági	(Вонігово)	1907-ben már működött, 1910-ből nincs adat
68. Viski	(Вишково)	1905
69. Visóoroszi	(Ruscova, RO)	1902

Ugocsa vármegye

1. Alsókaraszlói	(Заріччя)	1909-ben már működött
2. Csarnatői	(Черна)	1906
3. Feketeardói	(Чорнотисів)	1908-ban már működött
4. Halmi	(Halmeu, RO)	1907, 1909-ben újraalakult
5. Ilnokújfalui	(Онок)	1909-ben már működött
6. Királyházai	(Королево)	1909-ben már működött
7. Magyarkomjáti	(Великі Комяти)	1909-ben már működött
8. Mátyfalvai	(Матійово)	1909-ben már működött
9. Nagy-és Kisrákóci	(Великий і Малий Раковець)	1909-ben már működött
10. Nagytarnai	(Tarna Mare, RO)	1900
11. Nevetlenfalui	(Дяково, Неветленфолу)	1901
12. Ölyvösi	(Вільхівка)	1901
13. Rakaszi	(Рокосово)	1906
14. Salánki	(Шаланки)	1898
15. Sásvári	(Тросник)	1909-ben már működött

16. Szőlősvégardói	(Підвиноградів)	1909-ben már működött
17. Tekeházai	(Теково)	1909-ben már működött
18. Tiszakeresztúri	(Перехрестя)	1906
19. Tiszakirvai	(Крива)	1906
20. Tiszaszászfalui	(Сасово)	1910
21. Turci	(Turţ, RO)	1907
22. Ugocsaegresi	(Олешник)	1909-ben már működött
23. Ugocsaveresmarti	(Велика Копання)	1909-ben már működött
24. Velétei	(Велятино)	1906
25. Verbőci	(Вербовець)	1906

Zemplén vármegye

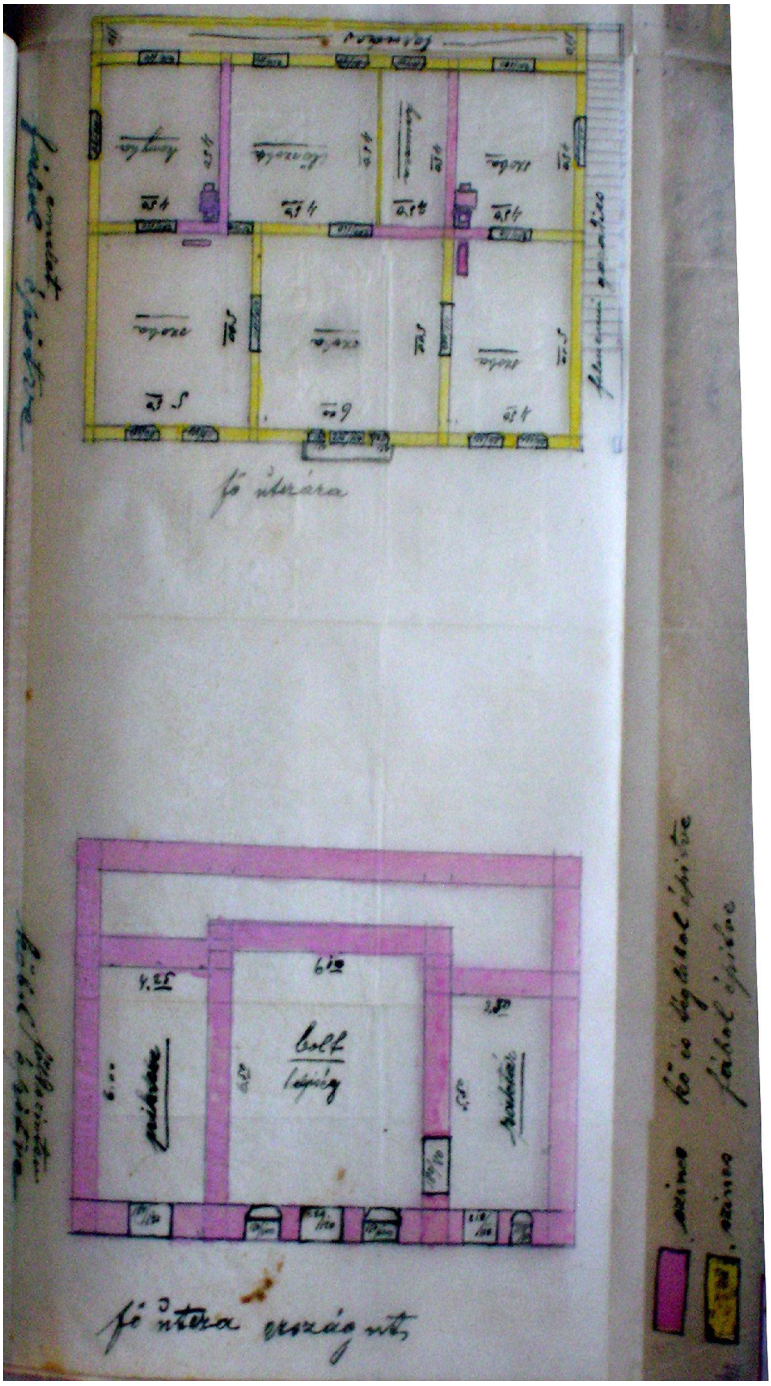
1. Harcosi	(Zboj, Szlovákia)	1905, 1908-ból nincs adat
2. Keleni	(Klenová, Szlovákia)	1905
3. Ugari	(Ubľa, Szlovákia)	1905
4. Utcási	(Uličˇ, Szlovákia)	1905, 1908-ból nincs adat, 1909-ben újra működött

Saját szerkesztés. Forrás: KTÁL. F. 4. , op. 1., od. zb. 508., 551., 581., 606.

28. függelék. A szolyvai értékesítési és fogyasztási szövetkezet alapító tagjai és alaptőkéje

	Tagok	Üzletrész száma	Üzletrész összege (korona)
1.	**Dr. Romzsa Nesztor**	1	200
2.	**Nátolya Mihály**	1	200
3.	**Alsóvereckei hitelszövetkezet** Halaktovics Bertalan Szluk Gyula	5	1000
4.	**Szolyvai hitelszövetkezet** Hrabár László Hrubi György	5	1000
5.	**Gombástelki hitelszövetkezet** Nátolya Mihály Kaftanovics Bazil	5	1000
6.	**Volóci hitelszövetkezet** Fankovich Antal olvashatatlan név	2	400
7.	**Zsdenyovai hitelszövetkezet** Papp József Balajthy Mór	2	400
8.	**Felső-kisbisztrai hitelszövetkezet** Borostyánkői Egán Ede Balajthy Mór	2	400
9.	**Hrabár László**	1	200
10.	**Borostyánkői Egán Ede**	1	200
11.	**Nizsalóczky Antal**	1	200
	Összesen	**11**	**5200**

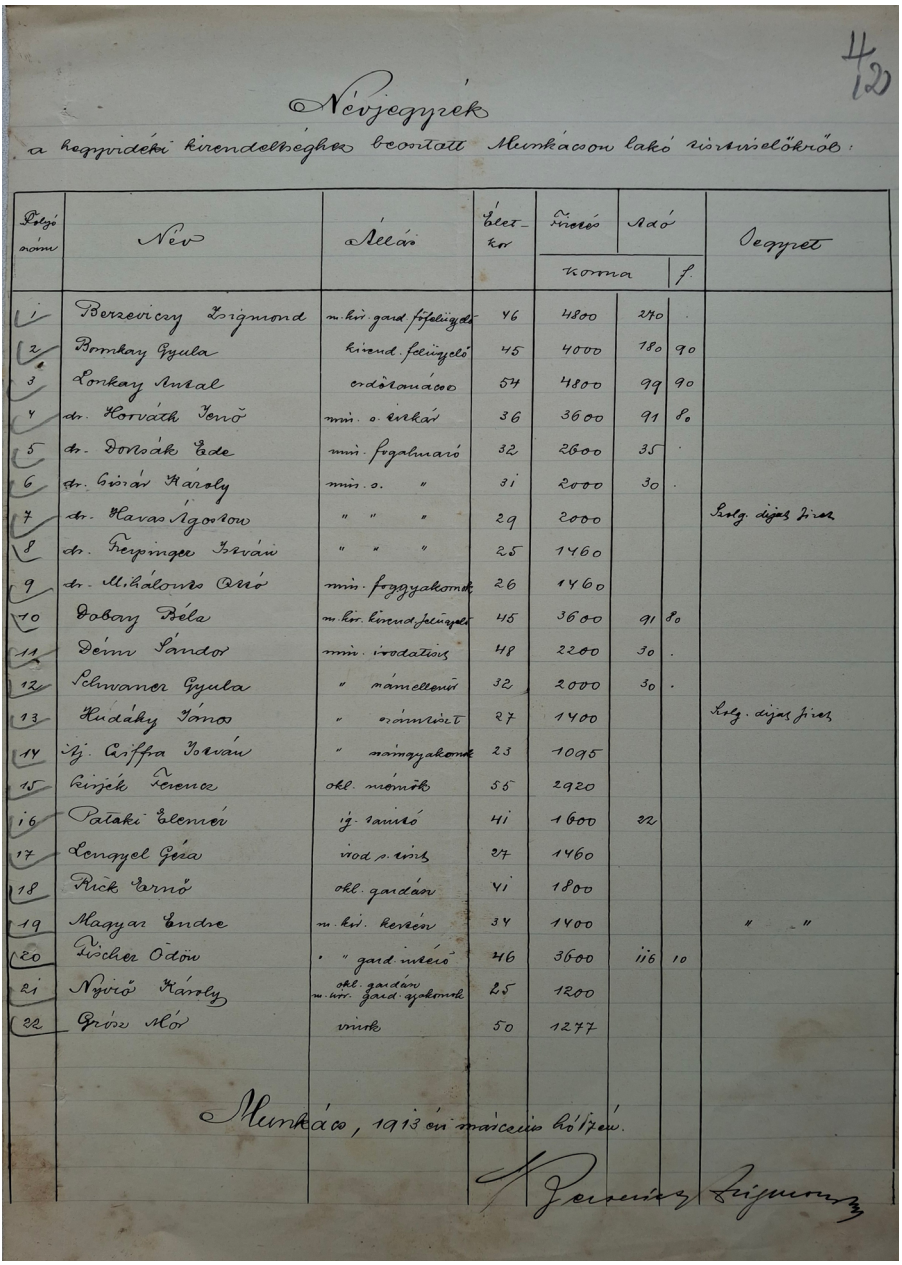
Forrás: KTÁL. F. 772., op. 5., od. zb. 17., f.1.

29. függelék. Az alsóvereckei hitelszövetkezet részére bolthelyiségnek felajánlott épület és alaprajza 1899-ben

Forrás: KTÁL. F. 772., op. 1. ad. zb. 86., f. 112.

30. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség Munkácson lakó tisztviselőinek névjegyzéke, 1913. március 17.

Névjegyzék

a hegyvidéki kirendeltséghez beosztott Munkácson lakó tisztviselőkről:

Pozíció szám	Név	Állás	Életkor	Fizetés korona	Adó korona	Adó f.	Megjegyzés
1	Berzeviczy Zsigmond	m. kir. gazd. főfelügyelő	46	4800	240	.	
2	Bonkay Gyula	kirend. főellenőr	45	4000	180	90	
3	Lonkay Antal	erdőtanácsos	57	4800	99	90	
4	dr. Horváth Ernő	min. o. erdész	36	3600	91	80	
5	dr. Dorlsák Ede	min. fogalmazó	32	2600	35	.	
6	dr. Csirár Károly	min. o. "	31	2000	30	.	
7	dr. Havas Ágoston	" " "	29	2000			Lotz. díjas írnok
8	dr. Terpinecz István	" " "	25	1460			
9	dr. Mihálovits Oszkár	min. fogyakornok	26	1460			
10	Dobay Béla	m. kir. kirend. felügyelő	45	3600	91	80	
11	Deim Sándor	min. irodatiszt	48	2200	30	.	
12	Schwarcz Gyula	" számellenőr	32	2000	30	.	
13	Kudáky János	" számviszt	27	1400			Lotz. díjas írnok
14	Ifj. Csiffra István	" számgyakornok	23	1095			
15	Kirják Ferenc	okl. műmíves	55	2920			
16	Pataki Elemér	ifj. tanító	41	1600	32		
17	Lengyel Géza	irod. s. tiszt	27	1460			
18	Rick Ernő	okl. gazdász	41	1800			
19	Magyar Endre	m. kir. kerész	34	1400			" "
20	Fischer Ödön	" " gazd. ügyész	46	3600	116	10	
21	Nyiró Károly	okl. gazdász m. kir. gazd. ügyakornok	25	1200			
22	Gróz Mór	vívótanár	50	1277			

Munkács, 1913. évi március hó 17-én.

Zsigmond Berzeviczy

Forrás: KTÁL. F. 1552., op. 1. od. zb. 3655., f. 12.

31. függelék. A Hegyvidéki Miniszteri Kirendeltség tevékenysége által érintett települések szövegben szereplő korabeli és mai nevei

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
1.	Aknaszlatina	Солотвино	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
2.	Aknasugatag	Ocna Şugatag	—	Máramaros	Románia
3.	Alsódomonya, Domonya (ma: Ungvár része)	Доманинці, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
4.	Alsóapsa	Діброва	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
5.	Alsóbisztra	Нижній Бистрий	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
6.	Alsóhunkóc	Choňkovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
7.	Alsókalocsa	Колочава	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
8.	Alsókaraszló	Заріччя	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
9.	Alsóremete	Нижні Ремети	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
10.	Alsóverecke	Нижні Ворота	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
11.	Alsóvisó	Vişeu de Jos	—	Máramaros	Románia
12.	Árdánháza	Арданове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
13.	Asztély	Астей	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
14.	Badaló	Бадалово	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
15.	Baranya	Баранинці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
16.	Bárcánfalva	Bârsana	—	Máramaros	Románia
17.	Bacska	Bačka	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
18.	Bárdfalva	Berbeşti	—	Máramaros	Románia

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
19.	Bárdháza	Барбово	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
20.	Barkaszó	Баркасове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
21.	Batár	Братове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
22.	Bártfa	Bardejov	Járási székhely	Eperjesi	Szlovákia
23.	Bátyú	Батьово	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
24.	Bercsényifalva	Дубринич	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
25.	Beregbárdos, Beregbukóc	Буковець	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
26.	Beregdéda	Дийда	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
27.	Beregkisalmás	Залужжя	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
28.	Beregkisfalud	Сільце	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
29.	Beregkövesd	Кам'янське	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
30.	Beregleányfalva	Лалове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
31.	Beregrákos	Ракошино	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
32.	Beregsárrét	Кальник	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
33.	Beregsom	Шом	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
34.	Beregszász	Берегове	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
35.	Beregszentmiklós	Чинадієве	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
36.	Beregsziklás, Serbóc	Щербовець	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
37.	Beregszőlős	Лохове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
38.	Beregújfalu	Берегуйфалу	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
39.	Beregi	Береги	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
40.	Berezna, Máramarosberezna	Березове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
41.	Bereznek	Березники	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
42.	Bező	Bežovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
43.	Bilke	Білки	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
44.	Bodrogmező, Polyán	Poľany	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
45.	Boly	Bol'	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
46.	Boród	Брід	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
47.	Borsa	Borşa	—	Máramaros	Románia
48.	Borzfalva, Borszucsina (ma: Bagolyháza (Bilaszovica) része)	Біласовиця	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
49.	Budfalva	Budeşti	—	Máramaros	Románia
50.	Bustyaháza	Буштино	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
51.	Cirókahosszúmező	Dlhé nad Cirochou	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
52.	Csap	Чоп	Ungvári, ter. jogú város	Kárpátalja	Ukrajna
53.	Csapolc	Чопівці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
54.	Csarnató	Чорна	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
55.	Csaroda	Csaroda	Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország
56.	Császlóc	Часлівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
57.	Cserház	Череївці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
58.	Csicser	Čičarovce	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
59.	Csománfalva	Чумалеве	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
60.	Dávidfalva, Závidfalva	Завидове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
61.	Dercen	Дерцен	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
62.	Desze	Deseşti	—	Máramaros	Románia
63.	Dolha	Довге	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
64.	Dombó	Дубове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
65.	Dombostelek	Плоске	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
66.	Dombhát	Стебний	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
67.	Dorosó (ma: Zúgó része)	Гуклива	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
68.	Drágabártfalva	Доробратове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
69.	Drugetháza	Зарічеве	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
70.	Dulfalva	Дулове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
71.	Dunkófalva	Обава	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
72.	Fancsika	Фанчикове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
73.	Farkasrév	Vadu Izei	—	Máramaros	Románia
74.	Feketeardó	Чорнотисів	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
75.	Feketehely (Felsőfeketepatak)	Čierne nad Topl'ou	Varannói	Eperjesi	Szlovákia
76.	Felsőapsa	Верхнє Водяне	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
77.	Felsőkerepec	Верхній Коропець	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
78.	Felsőremete, Jeszenőremete	Vyšné Remety	Szobránci	Kassai	Szlovákia

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
79.	Felsőróna	Rona de Sus	—	Máramaros	Románia
80.	Felsősebes/Sebesfalva, Felső-kisbisztra	Верхній Бистрий	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
81.	Felsőszelistye	Săliştea	—	Máramaros	Románia
82.	Felsőszinevér, Szinevérpoljána	Синевирська Поляна	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
83.	Felsőverecke	Верхні Ворота	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
84.	Felsővisó	Vişeu de Sus	—	Máramaros	Románia
85.	Fenyves	Стригальня	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
86.	Fenyvesvölgy, Sztavna	Ставне	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
87.	Fertősalmás	Фертешолмаш	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
88.	Fülöpfalva, Pilipec	Пилипець	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
89.	Galambos	Голубине	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
90.	Gánya	Ганичі	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
91.	Gerény (ma: Ungvár része)	Горяни, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
92.	Gombástelek	Запереділля	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
93.	Gut, Kisgut	Гут	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
94.	Hajasd	Волосянка	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
95.	Halábor	Галабор	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
96.	Halmi	Halmeu	—	Szatmár	Románia
97.	Harcos	Zboj	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
98.	Hársfalva	Неліпине	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
99.	Hátmeg	Загаття	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
100.	Havaj	Havaj	Sztropkói	Eperjesi	Szlovákia
101.	Havasköz	Люта	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
102.	Havasmező	Poienile de sub Munte	—	Máramaros	Románia
103.	Herincse	Горінчеве	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
104.	Horlyó	Худлове	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
105.	Hosszúmező	Câmpulung la Tisa	—	Máramaros	Románia
106.	Huszt	Хуст	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
107.	Husztbaranya	Боронява	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
108.	Husztköz	Нанкове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
109.	Husztsófalva	Данилове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
110.	Ignéc	Зняцеве	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
111.	Ilonca	Ільниця	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
112.	Ilonokújfalu	Онок	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
113.	Ilosva	Іршава	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
114.	Irhóc	Вільхівці	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
115.	Iszka	Ізки	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
116.	Iványi	Іванівці	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
117.	Iváskófalva	Івашковиця	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
118.	Iza	Іза	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
119.	Izaszacsal	Sâcel	—	Máramaros	Románia
120.	Jávor, Jalova	Ялове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
121.	Jenke	Jenkovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
122.	Jód	Ieud	—	Máramaros	Románia
123.	Kajdanó	Кайданове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
124.	Kanora	Канора	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
125.	Kapi	Kapušany	Eperjesi	Eperjesi	Szlovákia
126.	Kapuszög	Ворочеве	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
127.	Kaszómező, Kaszópoljana	Косівська Поляна	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
128.	Kelecsény	Келечин	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
129.	Kelen	Klenová	Szinnai	Kárpátalja	Szlovákia
130.	Kerecke	Керецьки	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
131.	Királyháza	Королеве	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
132.	Királyhelmec	Kráľovský Chlmec	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
133.	Királymező	Усть-Чорна	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
134.	Kisberezna	Малий Березний	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
135.	Kisbocskó	Bocicoel	—	Máramaros	Románia
136.	Kisdobra	Dobrá	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
137.	Kisgérce	Gherţa Mică	—	Szatmár	Románia
138.	Kisgejőc	Малі Геївці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
139.	Kishídvég, Pászika	Паciка	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
140.	Kislonka	Лунка	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
141.	Kispatak	Поточок	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
142.	Kisrákóc	Малий Раковець	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
143.	Kissarkad	Горбок	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
144.	Kisszolyva, Szkotarszke	Скотарське	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
145.	Klacsanó	Клячанове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
146.	Korláthelmec	Холмець	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
147.	Kovácsrét, Kusnica	Кушниця	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
148.	Kovászó	Квасове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
149.	Kökényes	Тернове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
150.	Kökényesd	Porumbeşti	—	Szatmár	Románia
151.	Kölcsény	Кольчине	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
152.	Kőrösmező	Ясіня	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
153.	Kövesliget	Драгове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
154.	Középapsa	Середнє Водяне	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
155.	Középvisó	Vişeu de Mijloc	—	Máramaros	Románia
156.	Kricsfalva	Кричово	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
157.	Laborcbér	Brestov nad Laborcom	Mezőlaborci	Eperjesi	Szlovákia
158.	Lackvágása	Lacková	Ólublói	Eperjesi	Szlovákia
159.	Latorcafő, Laturka	Латірка	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
160.	Lemes	Lemešany	Eperjesi	Eperjesi	Szlovákia

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
161.	Leordina	Leordina	—	Máramaros	Románia
162.	Lipcse	Липча	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
163.	Magyarkomját	Великі Ком'яти	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
164.	Majszin	Moisei	—	Máramaros	Románia
165.	Malmos	Стройне	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
166.	Máragyulafalva	Giuleşti	—	Máramaros	Románia
167.	Máramarosglód	Glod	—	Bihar	Románia
168.	Máramarossziget	Sigethu Marmaţiei	—	Municipális központ	Románia
169.	Márokpapi	Márokpapi	Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország
170.	Mártonka	Мала Мартинка	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
171.	Mátyfalva	Матієве	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
172.	Mátyóc	Mat'ovské Vojkovce	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
173.	Mezővári, Vári	Вари	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
174.	Misztice	Імстичово	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
175.	Munkács	Мукачево	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
176.	Nagybereg	Великі Береги	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
177.	Nagyberezna	Великий Березний	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
178.	Nagybocskó	Великий Бичків	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
179.	Nagyborzsova	Боржава	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
180.	Nagydomása (ma: Holcsík része)	Veľká Domaša, Holčíkovce	Varannói	Eperjesi	Szlovákia
181.	Nagygejőc	Великі Геївці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
182.	Nagykapos	Veľké Kapušany	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
183.	Nagyláz	Великі Лази	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
184.	Nagylucska	Великі Лучки	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
185.	Nagyrákóc	Великий Раковець	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
186.	Nagytarna	Tarna Mare	—	Szatmár	Románia
187.	Nagytoronya	Veľká Tŕňa	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
188.	Nevetlenfalu	Дякове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
189.	Nevicke	Невицьке	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
190.	Nyágova	Добрянське	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
191.	Nyéresháza	Нересниця	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
192.	Ódávidháza	Старе Давидково	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
193.	Oroszkomoróc	Руські Комарівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
194.	Oroszkő	Repedea	—	Máramaros	Románia
195.	Orosztelek	Руське	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
196.	Oroszvég (ma: Munkács része)	Мукачево	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
197.	Ökörmező	Міжгір'я	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
198.	Ölyvös	Вільхівка	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
199.	Pálosremete	Remeți	—	Máramaros	Románia
200.	Pályin	Palín	Nagymihályi	Kassai	Szlovákia
201.	Perecseny	Перечин	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
202.	Petrova-Bisztra	Petrova-Bistra	—	Máramaros	Románia
203.	Petrusovica (ma: Verebes része)	Вербяж	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
204.	Polena	Поляна	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
205.	Podobóc	Подобовець	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
206.	Poroskő	Порошкове	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
207.	Rad	Rad	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
208.	Radvánc (ma: Ungvár része)	Радванка, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
209.	Rahó	Рахів	Járási központ	Kárpátalja	Ukrajna
210.	Rakasz	Рокосів	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
211.	Rákócziszállás, Zavadka	Завадка	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
212.	Rekesz (Zagyilszka, ma: Alsóverecke társközsége)	Задільське	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
213.	Rókamező	Лисичеве	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
214.	Rónaszék	Costiui	—	Máramaros	Románia
215.	Rosztoka	Розтока	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
216.	Rozália	Rozavlea	—	Máramaros	Románia
217.	Sajó	Şicu	—	Máramaros	Románia
218.	Salánk	Шаланки	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
219.	Sásvár	Тросник	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
220.	Sárosoroszi	Оросієве	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
221.	Sebesfalva (ma: Katlanfalu része)	Котельниця	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
222.	Sóhát	Чорноголова	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
223.	Sóslak	Сіль	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
224.	Szaplonca	Săpânţa	—	Máramaros	Románia
225.	Szarvasháza, Zsdenyova	Жденієве	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
226.	Széleslonka	Широкий Луг	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
227.	Szélestó (ma: Kölcsény része)	Шелестово, Кольчино	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
228.	Szerednye	Середнє	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
229.	Szidorfalva	Грабове	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
230.	Szinevér, Alsószinevér	Синевир	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
231.	Szinna	Snina	Járási székhely	Eperjesi	Szlovákia
232.	Szobránc	Sobrance	Járási székhely	Kassai	Szlovákia
233.	Szolnocska	Soľnička	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
234.	Szolyva	Свалява	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
235.	Szorocsány	Stročin	Felsővízközi	Eperjesi	Szlovákia
236.	Szőlősegres	Олешник	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
237.	Szőlősvégardó	Підвиноградів	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
238.	Szürte	Сюрте	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
239.	Talaborfalva	Теребля	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
240.	Talamás (ma: Zúgó része)	Таламаш, Гукливий	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
241.	Taracköz	Тересва	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
242.	Taracújfalu	Новоселиця	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
243.	Tarpa	Tarpa	Vásárosnaményi	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Magyarország
244.	Técső	Тячів	Járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
245.	Tekeháza	Текове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
246.	Terebesfejérpatak	Ділове	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
247.	Tereselpatak	Тарасівка	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
248.	Timsor	Лази	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
249.	Tiszabogdány	Богдан	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
250.	Tiszaborkút	Кваси	Rahói	Kárpátalja	Ukrajna
251.	Tiszabökény	Бобове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
252.	Tiszakarácsonyfalu	Crăciunesti	—	Máramaros	Románia
253.	Tiszakeresztúr	Перехрестя	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
254.	Tiszakirva	Крива	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
255.	Tiszalonka	Lunca la Tisa, Nagybocskó része	—	Máramaros	Románia
256.	Tiszapéterfalva	Пийтерфолво	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
257.	Tiszaszászfalu	Сасове	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
258.	Tiszaszirma	Дротинці	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
259.	Tiszaújhely	Нове Село	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
260.	Tőkés, Tőkésfalu	Колодне	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
261.	Tőketerebes	Trebišov	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
262.	Turc	Turţ	—	Szatmár	Románia
263.	Turjaremete	Тур'ї Ремети	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
264.	Turjasebes	Тур'я Бистра	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
265.	Turjavágás	Тур'я Пасіка	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
266.	Ugar	Ubľa	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
267.	Uglya	Угля	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
268.	Ugocsaegres	Олешник	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
269.	Ugocsaveresmart	Велика Копаня	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
270.	Újrosztoka (ma: Verebes része)	Верб'яж	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
271.	Ungdaróc (ma: Ungvár része)	Дравці, Ужгород	Ter. és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
272.	Unglakárd	Lekárovce	Szobránci	Kassai	Szlovákia
273.	Ungtarnóc	Тарнівці	Ungvári	Kárpátalja	Ukrajna
274.	Ungvár	Ужгород	Területi és járási székhely	Kárpátalja	Ukrajna
275.	Utcás	Uličˇ	Szinnai	Eperjesi	Szlovákia
276.	Vajnág	Вонігове	Técsői	Kárpátalja	Ukrajna
277.	Várpalánka (ma: Munkács része)	Паланок, Мукачево	Ter. jogú város, járási központ	Kárpátalja	Ukrajna

A 31. függelék folytatása

Ssz.	Egykori név	Mai név	Járás	Terület, kerület, megye	Ország
278.	Végardó (ma: Sárospatak része)	Zemplén	Sárospataki	Borsod-Abaúj-Zemplén	Magyarország
279.	Veléte	Велятин	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
280.	Verbőc	Вербовець	Beregszászi	Kárpátalja	Ukrajna
281.	Verebes	Верб'яж	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
282.	Veresmart	Rosia	—	Szeben	Románia
283.	Vezérszállás	Підполоззя	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
284.	Visk	Вишкове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
285.	Visóoroszi	Ruscova	—	Máramaros	Románia
286.	Volóc	Воловець	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
287.	Vucskómező	Вучкове	Huszti	Kárpátalja	Ukrajna
288.	Zajgó, Duszina	Дусина	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
289.	Zétény	Zatín	Tőketerebesi	Kassai	Szlovákia
290.	Zúgó	Гукливий	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna
291.	Zsukó	Жуково	Munkácsi	Kárpátalja	Ukrajna

УДК 338.2:94(477.87)”18/19”
Б 87

Ласло Браун

Верховинська господарська акція. Державна економічна програма в регіоні Північно-Східних Карпат наприкінці XIX – на початку XX століття. Наукове видання (монографія) Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II / Автор: Ласло Браун. Берегове: Університет Ракоці, 2026. 360 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8143-67-1 (палітурка)
ISBN 978-617-8143-68-8 (PDF)

У монографії проаналізовано програму економічного розвитку, реалізовану угорським урядом на межі XIX-XX століть, яка мала на меті створити кращі умови життя у регіоні Північно-Східних Карпат, подолати економічну та культурну відсталість цих територій, по можливості вирішити ті соціальні проблеми, які змушували значну кількість місцевого населення покидати рідні домівки. Програма була спрямована на стимулювання економічного життя в Карпатському регіоні з врахуванням місцевої специфіки та на залучення гірських територій у процес модернізації.

У роботі простежуються в першу чергу результати «Верховинської господарської акції» у розрізі чотирьох комітатів – Березького, Мараморoського, Угочанського і Ужанського. Програма охопила фактично кожен населений пункт згаданих комітатів у гірській місцевості, а також навіть частину сіл у низовині. У тогочасних суспільних, економічних та правових обставинах урядова програма могла функціонувати тільки з певними обмеженнями. Однак навіть надані можливості сприяли загальному покращенню ситуації. Монографія також показує, як свідома та позитивна підтримка регіональних особливостей служить збагаченню та зміцненню спільної єдності.

Наукове видання

Ласло Браун

ВЕРХОВИНСЬКА ГОСПОДАРСЬКА АКЦІЯ

Державна економічна програма в регіоні Північно-Східних Карпат наприкінці XIX – на початку XX століття

Монографія

2026 р.

Рекомендовано до видання в друкованій та електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (протокол №12 від «17» грудня 2025 року)

Підготовлено до видання Видавничим відділом спільно з кафедрою історії та суспільних дисциплін Університету Ракоці

Рецензенти:

Дердь Фегер, кандидат історичних наук, почесний доцент
(Докторська школа історичних наук, Університет імені Лоранда Етвеша, м. Будапешт)
Жужанна І. Уйварі, доктор філософії з галузі гуманітарні науки, доцент
(Докторська школа історичних наук, Католицький університет імені Петера Пазманя, м. Будапешт)
Іван Мандрик, доктор історичних наук, професор
(Кафедра історії та суспільних дисциплін, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, м. Берегове)

Технічне редагування: *Олександр Добош та Вівієн Товт*
Верстка та підготовка до друку: *Вівієн Товт*
Підготовка до видання в електронній формі (PDF): *Вівієн Товт*
Коректура: *Ільдіко Гріца-Варцаба*
Дизайн обкладинки: *Ласло Браун та Вівієн Товт*
УДК: *Бібліотека ім. Опацої Чере Яноша Університету Ракоці*

Відповідальний за випуск:
Олександр Добош (начальник Видавничого відділу Університету Ракоці)

Відповідальність за зміст і достовірність монографії покладається на автора.

Оригінальність змісту наукового видання було перевірено за допомогою антиплагіатної онлайн-системи «StrikePlagiarism.com».

Друк монографії здійснено за підтримки Академії наук Угорщини.

Видавництво: Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: egyetem@kme.org.ua; office@kme.org.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 8485 від 23 жовтня 2025 року.*
Друк: ТОВ «РІК-У» (адреса: вул. Карпатської України 36, м. Ужгород, 88006. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Підписано до друку 11.12.2024. Шрифт «Garamond».
Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк цифровий. Ум. друк. арк. 29,25.
Формат 70x100/16. Замовл. № 3986. Тираж 100.

ISBN 978-617-8143-67-1